

319.

W. H. ...

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1867.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

DL
1
N6
1867

INDHOLD AF AARGANGEN

1867.

	Side
1. De ældste nordiske Runeindskrifter. Af L. F. A. Wimmer . . .	1.
2. Bemærkninger om Kongespejlets Affattelsestid. Af O. Blom . . .	65.
3. Nyere Skrifter om Sprogs Oprindelse. Af E. Jessen	109.
4. Salling Kirke ved Løgstør. Af J. Kornerup. (Hertil Tavle I-II.)	145.
5. 'I gær'. Hamdismål 31. Af K. Gislason	160.
6. Tillægsbemærkning til 'Kuett'. Af K. Gislason	170.
7. Småting vedrørende Runeindskrifter. Af E. Jessen	171.
8. Capdidat L. F. A. Wimmer om de oldnordiske Runeindskrifter. Af Prof. George Stephens	177.
9. Dr. E. Jessens Småting vedrørende Runeindskrifter. Af George Stephens	231.
10. Om Vimose-Fundet. Af Conr. Engelhardt	233.
11. Slutningsbemærkninger om Opdagelsen af den ældre Jernalder. Ved J. J. A. Worsaae	257.
12. Ogsaa en Slutningsbemærkning. Af C. F. Herbst	262.
13. Storeheddinge Kirkes Alder og tidligere Form. Af J. Kornerup	262.
14. Småting vedrørende Runeindskrifter. Af E. Jessen	274.
15. Oldsagfundene i de gamle Flodgruslag navnlig i Somme-Dalen ved Amiens og Abbeville. Af L. Zinck	283.
16. Småting om Dansk. Af E. Jessen	371.

I Teksten ere følgende Afbildninger indsatte:

Side	
23.	Lille, portatil Runesteen.
69-73, 75, 78, 79, 83-88, 92, 95, 98, 101 og 102.	23 Afbildninger af Krigere og forskellige Udrustningsgjenstande, hentede fra Bayeux- tapetet samt fra gamle Malerier, Haandskrifter, Gravstene og Sigiller.
152.	Grundrids af Salling Kirke.
153-155.	Kragbaand, Tværsnit, Lister og Kapitæl fra samme Kirke.
157.	Vindue fra samme Kirke.

Side

158. Glasmaleri fra Cathedralen i Chartres.
160. Kapitæl fra Vitskøl Kloster.
238. Broncefibula fra Vimose.
239. Broncering med vedhængende små Spande og Sølvfingerring fra Vimose.
243. Stykker af Spydstager fra Nydam Engmose og Thorsbjerg Mose.
244-245. Jernspyd med Skaft, Jerncelt og Skaft til en Celt, fra Vimose.
247. Tærning og Tærningstok af Been, samt Amulet af Svovikils, fra Vimose.
248. Jernsporer fra Vimose og fra Bodummark.
250. Jern-Seglblad fra Vimose og en Segl fra Smaaland.
253. Sølvbelagt Bronceknep, guldbelagt Naglehoved, forestillende et modvendt Mandshoved, og en Jernskjoldbule, fra Vimose.
255. Emaillet Broncespænde og udskåret Dyrehoved af Træ, fra Vimose.
265. Prospect og Grundplan af Storeheddinge Kirke, fra Resens danske Atlas.
267. Prospect af Storeheddinge Kirke fra Aar 1757.
299. Tværsnit af Sommedalen ved Abbeville.
301. Gjennemsnit af Jordlagene ved St. Acheul.
306. Gjennemsnit af Jordlagene ved Joinville.
322. Fremstilling af Afleiringen af «Løss» og Gruus.
330. Tre Fremstillinger af de ved Afslagningen af Flintflækker dannede Slagbuler.
331. To raat tilhuggede Flintredskaber.
333-338. Tolv franske, engelske og danske Flintredskaber af raa Tilhugning.
340-342. Fem raat tilhuggede, franske og danske Flintredskaber.
364. Raat tilhugget Flintredskab, fra Menhecourt.

Saagodtsom alle de ovennævnte Afbildninger ere teguede og chemityperede af Artist J. M. Petersen, af hvem ogsaa de to til denne Aargang hørende Tavler ere raderede.

DE ÆLDSTE NORDISKE RUNEINDSKRIFTER.

MED SÆRLIGT HENSYN TIL PROF. STEPHENS' VÆRK: 'THE OLD-NORTHERN RUNIC MONUMENTS OF SCANDINAVIA AND ENGLAND. I.'

AF LUDV. F. A. WIMMER.

Serit arbores, quæ alteri sæculo prosient.

Cæcilius Statius.

Det er et i flere henseender mærkeligt, længe med længsel af sprog- og oldtids-forskere imødeset værk, hvis første halvdel, som jeg i det følgende nærmere skal omtale, nu foreligger offentligheden. Allerede ved sin hele ydre form, sin højst elegante udstyrelse må det vække opmærksomhed som et af de pragtfuldste skrifter, der er udkomne i vort fødeland; det vilde heller ikke have været forfatteren muligt at lade det udkomme i denne form, hvis der ikke både offentlig og privat (navnlig fra det danske videnskabernes selskab) var ydet ham bistand. Når jeg nu med få ord skulde ndsige en dom, som jeg senere nærmere skal begrundede, om den foreliggende del af dette værk, da må jeg yde forfatteren tak og anerkendelse for den store flid og den utrættelige iver, hvormed han har samlet alle disse mindesmærker i fortræffelige afbildninger, såvidt det lod sig gøre efter originalerne selv; det er navnlig for den nordiske sproghistorie af yderste vigtighed at have alle disse indskrifter samlede i nøjagtige, naturtro gengivelser; men forfatteren vil ikke miskende de bemærkninger, jeg i det følgende skal gøre med hensyn til hans arbejde, når jeg straks må tilføje, at min ros over værket ikke kan strække sig videre; ti denne ros er endda ikke så ringe, når man

véd, med hvilke vanskeligheder det ofte er forbundet at skaffe afbildninger, der er så omhyggelige, at de kan erstatte originalerne; og for at opnå dette har prof. Stephens ikke skyet nogen anstrængelse. At man dog endnu af og til i tvivlsomme tilfælde må ty til originalerne selv, hvilket jeg (som det følgende vil vise) har været nødsaget til med hensyn til et enkelt punkt, regner jeg ikke prof. Stephens til last, da det er en ufuldkommenhed, som må klæbe ved ethvert menneskeligt arbejde. Med rette kan man på forfatteren anvende de ord af den romerske digter, jeg har brugt som motto: han har samlet en rig skat, som eftertiden vil vide at drage nytte af. Selv har prof. Stephens derimod ikke kunnet benytte sin samling således, at nye og vigtige resultater derved er vundne for videnskaben; det er nemlig gået ham som såmangen 'runemester' i nutid og fortid, om hvem skalden kvad:

þat verðr mörgum manni,

at um myrkvan staf villist (Egils saga c. 75).

Men ikke destomindre fortjener værket den største opmærksomhed, og jeg er overbevist om, at forfatteren med glæde vil lade andre høste frugten af sit arbejde; men der vil vistnok endnu gå lang tid, inden frugten er moden, og mange vil uden tvivl ligesom forfatteren ledes vild af de mørke stave, inden det lykkes at tolke dem alle rigtigt.

For at begrunde denne almindelige dom skal jeg nu gå over til en betragtning af prof. Stephens' bog i det enkelte; jeg vil her følge forfatteren side for side for at bevare den orden, hvori han behandler de enkelte spørgsmål. Værket begynder med en indledning på 162 sider, hvoraf de første 11 indeholder '*wayside hints*', forskellige orienterende vink fra andre skribenter, deriblandt s. 1 følgende ytring af Dr. Levys '*Geschichte der Jüdischen Münzen*', som jeg vover at tage til indtægt ligeoverfor prof. Stephens med hensyn til de bemærkninger, jeg finder mig foranlediget

til at gøre i det følgende: 'Abzustehen, schien mir nicht rätlich, da man einen Autor der Eitelkeit zeihen müsste, wenn er in dem Glauben ein Scherflein zur bessern Aufhellung irgend einer archäologischen Untersuchung beitragen zu können, aus Furcht, die nächstfolgende Zeit könnte durch neue Funde seine Ansichten widerlegen oder sein ganzes Gebäude über den Haufen werfen, die Feder aus der Hand fallen lässt. Es kann uns vielmehr freuen, wenn neue Entdeckungen, oder fernere Untersuchungen unsere Ansichten wesentlich modificiren sollten.' Efter en oversigt over 'runelitteraturen' (s. 12—14), hvor jeg dog savner adskillige af de allervigtigste afhandlinger (f. eks. af P. A. Munch), opstiller forfatteren sin mening om sproget på disse mindesmærker: 'The language of these monuments is old, and it is northern' (s. 15). 'In older days the Northern lands, as all others, were *full* of dialects, if we choose to call them so. The language was clannish. Every dale or hill or stem, every little stategroup or family-caste, had its own speech more or less, and this was in a continual flux and reflux, influenced by personal faults of tooth or tung or lip, by a drawl or a nazal twang or a listless laziness of enunciation, by marriage, by migration, by conquest, and what not.' I disse ord har prof. Stephens udtalt sin hovedmening med hensyn til sproget på disse mindesmærker; med denne forestilling om 'dialekter' bliver det muligt at få alle former til at passe, da det bliver dialektejendommeligheder, eftersom her dialekten jo endogså gøres til noget individuelt. At hvert menneske i sin tale kan have noget individuelt, navnlig når der er 'personlige fejl i tænder, tunge, læber' o. s. v., er naturligvis noget, som aldrig vil kunne berettige til derfor at opstille en dialekt, når vi betragter sagen fra sprogvidenskabens standpunkt, og når vi beskæftiger os — ikke med det af enkelte individer talte, men med det på mindesmærker efterladte sprog. Om den tilsyneladende brogede mangfoldighed i sprogarterne udtaler Dr. Lyngby

sig således (Antiquarisk Tidsskrift 1858—60, s. 234): 'Henvende vi vor opmærksomhed på sprogarternes afveksling og mangfoldighed, viser der sig, når man betragter dem uden benyttelse af videnskabelige indsigter, en uordnet, chaotisk masse. Flytte vi os en smule, have vi straks en anden sprogart; flytte vi os igen, have vi ny forandringer og således i det uendelige. Men vore dage besidde et middel, hvorved vi kunne føre mangfoldigheden tilbage til enhed, hvorved det, der er spaltet i uendelig mange forgreninger, ledes tilbage til én stamme; dette middel er sproghistorien; dens opgave bliver det at vise, hvorledes den tilsyneladende forvirrede mangfoldighed kun forholder sig som radier, der udgå fra samme centrum; når vi have fundet grundlaget for sprogarterne og henstille os i det, da have vi fundet det centrum, hvorfra de kunne overskues, hvorfra deres bevægelse, som de i tidens løb have været underkastede, viser sig som regelmæssig, hvorfra deres indhold viser sig som fornuftigt.' Men sproghistorie, dens resultater, dens anvendelse — alt dette er for prof. Stephens terra incognita; for os andre er der i alle sprog bestemte love, hvorefter de enkelte fænomener må forklares; der er regelmæssige, bestemte lydovergange, som kun den historiske sprogforskning kan stille i det rette lys. Når derfor prof. Stephens begynder det her omtalte afsnit af sin indledning med de ord: 'Much of the argument in these pages depends on the occurrence of forms and words unknown to the Dictionaries and the Grammars. But this is the most shining proof, in my eyes, of the correctness of my readings', så giver jeg professoren ret i denne påstand i dens almindelighed, men tilføjer dog straks den indskrænkning: '*hvis disse ord og former forresten har sproghistorisk rimelighed*'. Mistænkelig bliver jeg derfor ved en ytring som den s. 16: 'Dialects may stagnate for centuries, or may rapidly change, according to circumstances. Of this we have many proofs, not a few in these pages. The excessively old Tune stone;

for instance, has the infinitive in -A, but on other stones *centuries later* we have occasionally the infinitive in the older -AN.' Umuligt var det vel ikke; men det er dog ikke den art former, der gör professorens læsning af disse indskrifter sandsynligere.

Sproget er i en bestandig gæring; men de enkelte fænomener må betragtes i deres sammenhæng, og det går ikke an at rive en enkelt form ud af en 'dialekt' og påstå, at den peger hen til en meget gammel tid, når man ikke tager den historiske udvikling i betragtning; det er en fejl hos den ellers udmærkede og fortjenstfulde nordiske sprogforsker prof. C. Säve i Upsala, hvem prof. Stephens i dette punkt ganske følger, at han vil sé meget gamle former i ganske nye dialektejendommeligheder (sml. Stephens' s. 17 om slutnings-*n* på Svensk; ejeform huk. på -UR; flertalsformen 'synjer' i nærheden af Upsala, der sættes i forbindelse med gotisk *sunjus*); den art fantasteri over dialektformernes ælde sønderknuses af sproghistorien: en form kan få et meget gammelt udseende og dog være en ganske ny udvikling, således f. eks. ejeformen *hvarjes* i nuværende Svensk, der ganske tilfældig er kommen til at falde sammen med gotisk *hvarjis*.* Der findes i forskellige sprog parallelle udviklinger, og der findes endelig udviklinger, hvor kun tilfældigheden gör to former ens, uden at de derfor har det mindste med hinanden at gøre; men for at forstå dette må man naturligvis betragte sprogets hele udvikling i dets sammenhæng. Prof. Stephens ender disse almindelige betragtninger over dialekterne med følgende ord (s. 19): 'In one word, the language before us is Old-Northern, but with dialectic peculiarities and tendencies

*) Rydqvist, Svenska Språkets Lagar, II, s. 616. Denne ligeså besindige som lærde sprogforsker har på flere steder i sit værk ytret tvivl om ælden af former, der af andre betragtes som meget gamle. Om -*n* på gammel Svensk (og Dansk) vil jeg få lejlighed til at udtale mig et andet sted.

according as the monument is found in England or Scandinavia. All is Northern, but not tied down to any distinct book-speech. Of German forms there is no trace.' Ja! således står der, og det er ganske vist et meget vigtigt og mærkeligt resultat, forfatteren her er kommen til; kun skade, at han beholder sine beviser hos sig selv, at han aldeles ikke underretter os om, hvorledes efter hans grammatik de germanske sprog adskilles fra de nordiske. Beviset var her så meget mere nødvendigt, som i de citerede ord der for prof. Stephens ejendommelige mening fremtræder, ifølge hvilken Engelsk er en nordisk, ikke en germansk 'dialekt'. Det udtales alt s. 18: 'What the Italian is to the Latin and this to the Old-Italic, that is modern Danish or Norse or Swedish to the Old-Scandinavian, and this to the Old-Northern, — in which, as far as we can see, and of course subject to the influences of intermixture and civilization, were latent and inherent all the English and Scandinavian dialects, as these again were latent and inherent in that still older prehistoric speech from which sprung both the Northern, the Flemish (Saxon) and the German tungs'. Noget bevis er som sagt endnu ikke leveret for denne påstand; vi vil sé, hvad der i det følgende ydes til opgavens løsning.

Fra s. 19—26 behandles *'the letter n'*; hvorfor dette bogstav og alt, hvad der er henført derunder, netop behandles på dette sted, kan jeg ikke indsé. I det hele savner jeg en bestemt orden og en klar oversigt i hele 'indledningen'. Vi træffer her adskillelsen i 'skandinaviske' og 'oldnordiske' runer, idet der ved de første menes de almindelige runer, ved de andre de ældre runer, som man efter det mærkeligste af de mindesmærker, hvorpå de findes, også har kaldet 'guldhorns-runerne'.* Benævnelser

*) Kært barn har mange navne. De samme runer træffes også hos forskellige lærde som 'gotiske', 'tyske', 'angelsaksiske', 'saksiske'.

'oldnordiske' om de ældste runer hænger sammen med forfatterens sprogbetragtning og står eller falder med den. Beviset for dens rigtighed skal leveres fra s. 27—54, der indeholder et afsnit '*Dialects*'. Forfatteren indleder det med den bemærkning: 'It will be observed that I have only been able to read the Old-Northern monuments here presented to the public, — if it be admitted that I have redd them, at least partially, with tolerable correctness, — by the help of two principles, or rather of two things. First: by identifying afresh, from all available sources, the letters themselves, so as to get at their true signification, both locally and generally; Secondly: by altogether denying that these ancient remains are to be translated into that comparatively modern and provincial dialect vulgarly called 'Icelandic.' Straks at opstille disse to 'principer' for læsningen er en fejl; det første er det eneste rigtige, og først når man ved hjælp af det har læst indskrifterne, bliver det måske muligt at bevise det sidste. Forfatteren, der er en så stor hader af alle 'teorier', gör sig her skyldig i en stor inkonsekvens ved selv at gå ud fra en teori, som han først kan komme til som resultat af sin hele undersøgelse. Desværre har forfatteren ladet sig lede af én teori endnu, som han rigtignok ikke udtaler, men som tydelig træder frem i alle hans læsninger: han er gået ud fra, at sproget på disse mindesmærker var angelsaksisk (oldengelsk), eller et derfra kun lidet forskelligt sprog. Den måde, hvorpå prof. Stephens tænker sig slægtskabet mellem sprogene i vor sprogklasse, har naturlig ledet ham til denne 'teori'. De 'gotiske' sprog deler sig nemlig efter hans mening således: 'All the Scando-Gothic dialects, which naturally fall into three groups — the *Northern*, the *Saxon* or *Flemish*, and the *German* — are one in origin, shoots from a common unknown centre. They are so nearly allied, that the Northern and the Saxon might be called A, 1, and A, 2, but the German B, the two

former having nearly the same systems of vowels, consonants and syntax, while the last has important differences' (s. 27). Forfatteren kommer her i strid med alle sprogforskere, og han finder sig derfor kaldet til igen at optage det spørgsmål, som han allerede tidligere har behandlet i en artikel 'English' or 'Anglo-Saxon' i the Gentleman's Magazine, London, April and May 1852, tildels oversat i Antiqu. Tidsskrift 1854, s. 81—143 af G. Brynjulfsson. Forfatteren udtaler sig således: 'The great Rask has authoritatively pronounced that English *is not* a Northern dialect, and that *it is* a German dialect. And this he proves by three arguments: — that our old Infinitive ended in -AN, the Scandinavian in -A; that we have no Passive, while the Scandians have the Passive in -s; and that we have the Article before, (THE MAN), the Scandians the Article behind, (MAN-EN)'* (s. 29). Forfatteren søger nu at vise, at de nævnte skælnemærker mellem Nordisk og Germansk alle er yngre og derfor ikke har nogen betydning, eller kan tjene til bevis på at Engelsk er Germansk. Beviserne herfor lyder således:

---

*) Ny og interessant er den opdagelse, forfatteren tilføjer i en note, at Rask, fordi han erklærede Engelsk for germansk, har fremkaldt 'Slesvig-Holsteinismen'!! 'I need not add, that Rask's theory has had strange and disastrous consequences. Taken up by Jacob Grimm and his German followers, it has materially shaped and assisted the absurdities and iniquities of modern 'Slesvig-Holsteinism'. Admitted by Keyser, it was made the starting-point for a new theory, entirely false and ridiculous, as to the way in which Scandinavia was peopled by the Northern tribes. Further developed by P. A. Munch, it has seriously disfigured the pages and acts of many modern writers. — So much evil may flow from one rash assumption!' Alt det er Rasks skyld!! Det havde hverken han eller hans disciple i Danmark nogensinde drømt om, at det tilsidst skulde blive opdaget, at han var den egenlige ophavsmand til 'Slesvig-Holsteinismen'.

1) Infinitiv på *-AN* findes på 'skandinaviske' runestene, som forfatteren vil eftervise i værkets slutning; 'the oldest Frisic, which is a pure Northern dialect', viser at dette *-N* her var forsvundet i 13de—14de århundred; det ældste Nord-Engelsk, fra 7de århundred, har ikke *-N*. 'In England, that is in our common South-English book-dialect, the same process has gone on. First (Old South-English) the *-AN* is normal; then (Early English) it becomes *-EN*; then (Middle-English) it is *-E* or *-EN*; then (later English) this *-E* falls away altogether, as in Jutland. That is, by Rask's 'Law', in Old-English times we were *Germans* — for we had the *-AN*; in Early English, we were *Half-Germans*; in Middle-English, we were *Danes* (infinitive in *-E*); but in later English we have become — *Jutlanders*! In the early ages, on the contrary, in all those Scandinavian folk-lands where we find Runic infinitives in *-AN*, the population was only *German*! But in a large sweep of Germany itself this *-N* has altogether fallen away in a host of local dialects. All those provinces are therefore German no longer. They are either *Scandinavian* or *English*.

Can anything be more absurd?"

Nej! men det er også forfatteren, ikke Rask, der siger den slags ting!

2) Passiv. 'The Old-Scandinavian has no Passive. It has a Reflective or Middle form, made by adding *sik* (oneself) to the verb. But this reflective is a *modern* development. In the oldest writings (and these are modern) it is almost unknown. It gradually creeps in, side by side with the common Passive constructions with the verb *BE* or *WORTH* etc.; then extends; then *sik* becomes an enclitic, becomes shortened to *sc*, *sk*, *sg*, *st*, *z*, as a part of the verb; and at last it assumes its modern shape. The farther back we go, the rarer the instances of this mechanical Reflective in Scandinavia.

The English dialect had the pronominal form *SIN*, as well as the Scandinavian and the German; but it had not (that is, it had laid aside, lost) the reflective *SIK*. So, even if it would, it *could* not follow the Scandinavian in this development of the Reflective.

But the Germans always had, and still have, this *SIK*, as well as the Scandinavians. So far, the Scandinavians were more 'German' than the English. Now why did not the Germans go the same way as the Scandians, and in like manner make a Reflective or Passive out of their *SIK*?

They did not, because they did not. There is no other reason. So much for iron-theories!

3) 'But the Article.

There was no Article in our old dialects. By degrees it came in as a form or side-form of *ONE (A)*, or of a Demonstrative, like the Romance *LE* from the Latin *ILLE* . . . . . But the very oldest Runic monuments show the *entire absence* of the article. Others give it indeed, but *before* the noun, as in English. In far *later* stones we see it gradually and very sparingly creeping in, *after* the noun, as in modern Scandinavian. In fact, even on later Runic stones, just as in the Edda and Old-Gotlandic, the post-article is almost unheard-of.

That is, in all the earliest ages the language was nowhere, nothing, neither Northern nor German. Afterwards, large Jutlandish districts and all England became *German*. Afterwards again, all the rest became *Scandinavian*. But England and West-Denmark remain *German*.

Good Heavens, what logic!

Ja! den er ikke meget skarp, som vi straks skal sé.

Selv om prof. Stephens havde ret i alt det, han her har anført — hvad han dog, som jeg senere skal vise, ikke har i et eneste punkt — vilde han alligevel ikke derved have bevist noget mod Rask; ti hans hele polemik mod denne er i virkeligheden en kamp med vejrmøller. Rask har

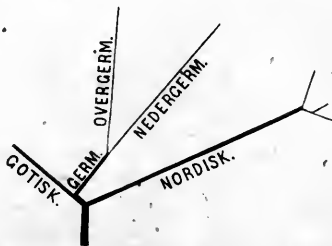
nemlig aldrig opstillet de 3 nævnte punkter alene som skælnemærker mellem Nordisk og Germansk. Han gennemgår tværtimod (sé navnlig fortalerne til den angelsaksiske og frisiske grammatik) hele grammatiken punkt for punkt og kommer derved til sin anskuelse*. Da forfatteren imidlertid har fremdraget netop disse tre punkter, vil vi betragte dem noget nøjere.

Når et sprog spalter sig, vil det fælles grundlag efterhånden udvikle sig på forskellig måde; vi får således bestemte skælnemærker mellem sprogene, og sproghistoriens opgave er det at eftervise spaltningerne ved at påvise lig-

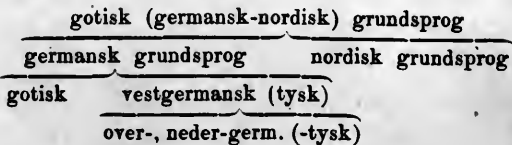
*) Den største nulevende sprogforsker, August Schleicher, kommer, naturligvis også gennem betragtning af grammatiken i sin helhed, til samme resultat som Rask; men han nævner ikke ét af de ovenfor berørte punkter. 'Die nähere Verwandtschaft der deutschen Sprachen im engeren Sinne, dem Gotischen und Nordischen gegenüber, zeigt sich nicht nur im Wortvorrathe, sondern auch in der Grammatik. Es genüge hier auf etwas für diese deutschen Sprachen sehr charakteristisches hinzuweisen, nämlich auf die Bildung der zweiten Person Singularis Perfecti. Gotisch und Nordisch bilden sie übereinstimmend durch Anfügung von t, die deutschen Sprachen aber lassen eine nach Art des Optativs gebildete Form eintreten, z. B. gotisch 1. was, 2. was-t, 3. vas' (war, warst, war), nordisch 1. var, 2. var-t, 3. var, mit Wandlung des s zu r; aber althochdeutsch und altsächsisch 1. was, 2. wâr-i, 3. was, angelsächsisch 1. väs, 2. vær-e, 3. väs, altfriesisch 1. was, 2. wêr-e, 3. was, dasselbe, nur mit leichten Lautveränderungen.' Det var et 4de punkt, hvorom prof. Stephens skulde bevise, at det er 'a modern development'; flere andre vil han kunne finde hos Rask. Schleicher vedbliver: 'Das im Wortschatz, in Lautgesetzen und in grammatischen Bildungen vielfach eigenthümlich entwickelte Altnordische kennen wir freilich erst aus Handschriften des 13. Jahrhunderts; aber auch in dieser verhältnismässig jungen Form ist es mit Sicherheit als ein dem Deutschen und Gotischen coordinirter, unmöglich weder aus dem einen noch aus dem andern hervorgegangener Sprachzweig zu erkennen'. (Die Deutsche Sprache, von August Schleicher, Stuttgart 1860, s. 94.)

heder og uligheder. Forfatteren bekæmper (s. 32) det at ville afede alt i de nordiske sprog af Islandsk og føre alt tilbage dertil. 'All honor to the Norse-Icelandic. But that dialect is *not* the mother-tung of Sweden or Denmark or England.' Nej! når England kommer med, forholder sagen sig rigtigt; så vilde 'oldnordisk' være en meget urigtig benævnelse for old-Islandsk. Når jeg alligevel ansér denne benævnelse for den korrekteste for Islandsk i den ældste form, hvori vi kender det, ligger det deri, at sproget i de ældste islandske håndskrifter så godt som i ingen henseende bliver forskelligt fra det sprog, der må ligge til grund for de nyere nordiske sprog (norsk, svensk og dansk). Men går vi videre og søger grundsproget til 'oldnordisk', da viser sproghistorien os, at de nordiske sprog kun er den ene stamme i den sprogklasse, som jeg med Rask kalder 'gotisk'; den anden stamme er den germanske med sine to hovedgrene: over- og neder-germansk*. Der bliver således ét sprog, som er fælles grundsprog for nordisk og germansk;

*) Tænker vi os det hele billedlig under form af et træ, vil vi få følgende forgreninger af grundsproget:

Slægtskabet kunde også fremstilles således:

ligesålidt som grundsproget for de nordiske sprog findes i sin oprindelige skikkelse, ligesålidt finder vi nu det for nordisk og germansk fælles grundsprog; men ligesom Islandsk i sin ældste skikkelse næsten i alle tilfælde vil kunne betragtes som kilde til Dansk, Norsk og Svensk, således kan også Gotisk i Vulfilas bibeloversættelse i de allerfleste tilfælde betragtes som fælles kilde for nordisk og germansk. Jo ældre et sprog er, desto mere nærmer det sig naturligvis i sine former til det fælles grundsprog; når sprogene først har adskilt sig, bliver forskellighederne stedse større; men på den anden side kan også meget udvikles i de enkelte sprog ved **parallele udviklinger efter adskillelsen**, hvor vi sproghistorisk kan eftervise, at bevægelserne i de forskellige sprog er uafhængige af hinanden og dog falder sammen, således bortkastelsen af endelser i nuværende Engelsk og Jysk, bortkastelsen af *-n* i oldfrisisk og oldnordisk. I alle germanske sprog har vi sprogmindesmærker, der henhører til 9de århundred (oldhøjtysk, oldsaksisk, oldengelsk), medens de ældste oldnordiske håndskrifter tilhører 12te århundred, og først fra 13de århundred har vi tillige gammel Dansk og gammel Svensk; kun enkelte runeindskrifter i de senere runer tilhører det 9de og 10de århundred, og disse giver uagtet det ringe sprogstof, de indeholder, dog vigtige bidrag til i enkelte punkter at bestemme det fællesnordiske sprog på et ældre trin. Sproget i den gotiske bibeloversættelse tilhører 4de—6te århundred; det er denne alder, der gør gotisk så vigtigt og gør, at det i de fleste tilfælde kan betragtes som grundsproget for nordisk og germansk. I de mindesmærker, vi her beskæftiger os med, har vi et til vor sprogklasse hørende sprog, der i ælde går ud over gotisk, ialtfald på en del af mindesmærkerne; det er derfor ikke underligt, om vi her finder former, der viser ud over gotisk og i enkelte tilfælde må betragtes som grundformer også til dette. Det nærmere om sproget

vil jeg omtale senere, forsåvidt det har været mig muligt at læse indskrifterne. Kun må jeg her med hensyn til prof. Stephens' polemik mod Rask bemærke, at vi i de nævnte indskrifter sproghistorisk må vente *-an* i navneformen, ingen middelart på *-sk*, og intet eftersat kendeord, **hvad enten sproget er nordisk eller germansk**. Jo mere sproget i alder nærmer sig det fælles grundprog, desto mindre er, som tidligere bemærket, forskellen mellem nordisk og germansk; ja, der kunde endog tænkes det tilfælde, at det ikke kunde afgøres, om vi skulde regne sproget til den ene eller den anden stamme; jo mere vi derimod fjærner os fra det fælles grundlag, desto større bliver forskellighederne, og det er derfor fuldkommen berettiget, når Rask ved siden af meget andet opstiller de 3 af prof. Stephens udpillede punkter som skælnemærker mellem nordisk og germansk. Men vi er rigtignok nødt til at anvende en anden logik end prof. Stephens' på forklaringen af disse former:

1) Når prof. Stephens påstår, at *-AN* findes i navneformen på yngre runestene, nægter jeg dette og ansér det for en misforståelse, indtil jeg får beviser derfor.* Den oldengelske navneform på *-AN* viser i forening med alle andre grammatiske former, at sproget er germansk. Det er nu en velbekendt sag, at de yngre sprøg altid svækker og bortkaster endelserne; derfor får vi i de forskellige engelske sprogperioder navneform på *-AN*, *-EN*, *-E* og endelig uden endelse. Det er det samme fænomen, vi sér i Dansk, hvor vi samtidig i de forskellige sprogarter finder navneform på *-A* (skånske lov), på *-E* (sællandske love) og uden endelse (spor heraf i jyske lov og stærkt i Flensborg stadsret). Det er den simpleste sag af verden for den, der har

*) *-A* i navneformen kan efter bortkastelse af *-N* i længre tid være bleven udtalt med en næselyd; dette kunde findes også i yngre runeindskrifter; hvad prof. Stephens skal påvise er navneformer på et virkeligt *-AN*.

givet sig af med sproghistoriske studier; men 'sællandsk' bliver ikke derfor 'mellem-engelsk' og 'jysk' 'ny-engelsk'. Det er en fælles bevægelse i sprogene, der har medført fælles resultater, og den samme sprogbevægelse viser sig, når det ældste 'nord-engelsk', når 'old-frisisk' og enkelte tyske sprogarter bortkaster -x i navneformen.

2) Med hensyn til den nordiske 'reflexiv'-form tager prof. Stephens højlig fejl, når han mener, at middelarten, dannet ved -sk, er en ganske ny udvikling i de nordiske sprog; den går tilbage til de ældste skriftlige mindesmærker: på en sten fra Vestergötland (Rafn, Runeindskrift i Piræus s. 175) og på Århus-stenen læses BTRONNY (YNTNYTA) barþusk (kunukar) og på Års-stenen (HTIT) YNTNY (stin) kuask, ligesom Edda og de ældste oldnordiske håndskrifter frembyder eksempler i mængde. Middelarten paa -sk er ikke ny i de nordiske sprog, og forfatteren gör Grein uret, når han i en note anfører ham som autoritet for sin mening; efterat have omtalt gotisk 'passiv' og 'medium' siger Grein (Ablaut, Reduplication und secundäre Wurzeln der starken Verba im Deutschen, Cassel & Göttingen 1862, s. 37): 'Das sogenannte Medium im altn. aber, das auch als Passivum verwendet wird, ist offenbar eine jüngere Bildung und durch äusserliche Anfügung des Pronomen reflexivum entstanden, weshalb ich hier nicht weiter darauf einzugehen brauche'; meningen heraf er: 'yngre end det gotiske medium-passiv'; men at den nordiske 'mediums'-dannelse er yngre end den gotiske, hvilken sidste skriver sig fra den fælles-jafetiske periode, vides aldrig nogen at have nægtet; hvad jeg ved hjælp af de skriftlige mindesmærker nægter ligeoverfor prof. Stephens, er, at middelarten er en ny udvikling i de nordiske sprog; tværtimod er denne form så gammel, at den må betragtes som *fællesnordisk* for det senere svensk-danske -s og de andre nordiske sprogs -st.

3) Anderledes forholder det sig med det 'bestemte kendeord'. -ENN efter ordet tilhører næppe den fællesnordiske periode; men det er dog en sprogbevægelse, der har omfattet alle nordiske sprog. I Edda findes kendeordet så at sige kun i et enkelt yngre digt*; i de gamle danske

*) Medens det eftersatte kendeord, når man undtager Hárbarðsljóð, kan siges ikke at findes i Edda, da det par steder, hvor det forekommer, uden tvivl senere har fået det til, dengang digtene nedskreves, medens -enn altså ikke tilhører fællesperioden, findes derimod hyppig enn (inn, hinn) i Edda foran tillægsord (eksemplerne er samlede hos Nygård, Eddasprogets Syntax, Bergen 1865, s. 38 ff.); altså har enn dog allerede en anden brug end i de germanske sprog, og denne forskel blev i tidens løb (som det så ofte går) større. Eksempler i Edda selv viser, hvorledes den senere brug som eftersat kendeord ved navneord kan have udviklet sig af den ældre brug som foransat ved tillægsord, f. eks. Völundarkviða v. 42 (S. Grundtvigs udgave):

bið þú Bøðvildi.
meyna bráhvítu.

En modsætning mellem nordisk og germansk vilde jo forøvrigt også være tilstede, hvis der kunde påvises en periode, hvori det nordiske sprog intet kendeord havde, medens de germanske sprog havde sa, so, þata, der jo er fuldt udviklet på gotisk, medens det på oldengelsk (se, seó, þæt) forekommer sjældnere i de ældre digte (sml. C. F. Koch, Historische Grammatik der Englischen Sprache II. Cassel & Göttingen 1865, s. 123: 'Der Gebrauch des Artikels ist in den ältesten Urkunden selten, und zwar seltener beim Dichter als beim Prosaiker, seltener bei Beowulf als bei Cädmon. Er nimmt zu mit dem Streben nach logisch genauere Ausdruck'). I Engelsk har artiklen dog vist været tilstede i 9de århundred, medens den i nordisk måske først tilhører slutningen af 10de århundred. Prof. Stephens må derfor ikke betragte min udtalelse om det eftersatte kendeord som en indrømmelse til ham; ti 1) spiren til den senere modsætning mellem nordisk og germansk findes allerede i Edda, og 2) det er ikke nok at bevise, at artiklen mangler i nordisk; der skal også bevises, at den anden artikel mangler i de germanske sprog. Prof. Stephens har som sædvanlig taget sig sagen meget let.

og svenske love er det endnu sjældent; men der er beviser nok for, at det har været brugt, selv i jyske lov og i de gamle sønderjyske stadsretter. Det blev senere almindeligt i alle nordiske sprog og sprogarter, undtagen i vester-^o og sønder-jysk, der gik en anden vej, idet det af det påpegede stedord dannede et foransat kendeord* — men derfor er jysk ligeså lidt germansk som sællandsk og andre nordiske sprogarter.

Disse almindelige sproghistoriske bemærkninger har det været nødvendigt at gøre ligeoverfor prof. Stephens' mærkværdige påstande. Vi fortsætter nu betragtningen af hans værk.

Forfatteren vil fra s. 33 'faktisk' bevise, at vi på de senere runestene i de nordiske lande 'find a large number of clear proofs of variety, difference, folk-speech, or by whatever name we may please to call it'. Uden nogen orden i tid og sted anføres nu en mængde 'dialektejendommeligheder'; men her viser sig allertydeligst forfatterens mangel på indsigt i de nordiske sprogs historie, blandet med en højst forunderlig mangel på skarp tanke. Alt er kastet mellem hinanden netop for at vise, at alle former 'er mulige**'; og det er ikke blot på forskellige steder og til forskellige tider, at det samme ord skrives forskelligt, men endogså 'på den samme sten blandes ældre og yngre former'

*) K. J. Lyngby, Sønderj. Sprogl. s. 14 ff. J. Kok, Det danske Folkesprog i Sønderjylland, I, s. 162 ff.

***) Denne evne til at sammenblande og forvirre alt viser sig også, når prof. Stephens s. 52 og 53 fører et lærd bevis for, at der er forskel på oskisk og på latin. Den ulejlighed kunde forfatteren have sparet sig, da ingen vides at have påstået det modsatte. Hvad prof. Stephens vil bevise, er nok ellers, at der var 'endless varieties' i 'Classical Italy'; men oskisk er sig selv lig i nord og syd, i øst og vest; kun tiden gør forskel. Professoren har altså været så uheldig af en fejltagelse at komme til at røre ved en sag, der beviser noget imod ham, istedetfor for ham.

(s. 35), og det samme ord skrives på forskellig måde på samme sten (s. 36), det vil efter prof. Stephens' 'lov' sige: runeristeren havde én dialekt, da han ristede det ene ord på stenen, og én anden, da han ristede det andet ord!! Prof. Stephens har slet ikke lagt mærke til, at han i sin iver kommer til at bevise altfor meget og derfor slet intet beviser. Det er en gennemgående fejl hos ham, at han ikke forstår at skælne mellem den virkelige lyd og lydbetegnelsen.

På grund af disse forhold vil det være et ørkesløst arbejde for en sprogmand at inklude sig med dette afsnit, der s. 47 slutter med den bemærkning: 'If we now tabulate a few of the words, we shall see how wild (!) and rich the dialectic forms are, and that they sometimes show fragments of much older tung-fall.' Derpå følger forskellige stumper grammatik, der begynder med '*article and demonstrative PE*'. En masse former uden angivelse af kilder antøres; det hele kan derfor endnu ikke kontrolleres, men rimeligvis vil 'ordbogen', der skal ledsage sidste hefte, give nærmere oplysning. Først da vil hele dette afsnit, der fra sprogvidenskabens nuværende standpunkt må betragtes som aldeles forfejlet, kunne tilfredsstillende opklares af den, der på ny vil gennemgå alle mindesmærkerne.

S. 55 ff. indeholder et afsnit '*runic remains and runic writing*', hvor der gives en oversigt over de forskellige med indskrifter forsynede mindesmærker i England efter indskrifternes art:

a) 'First and earliest, in my opinion, are the monuments bearing the Ogham Marks' (s. 56). De findes navnlig i Irland (omtrent 300).

b) 'The Ogham-Roman stones (*both Ogham and Roman characters*)' (s. 57).

c) 'The Roman-British stones' (s. 58), især i Wales. (En meget lang episode indskydes her om 'the Cat-Stone i Edinburghshire 'in memory of Wittawecting or rather'

Wetta Wicting; grandfather of Hengist and Horsa' (!! s. 66.)

d) Efter disse tre arter af mindesmærker finder vi pludselig et nyt alfabet — runerne (s. 78). 'They appear at the close of the Roman period, and are employed by the 'barbarians' who overturned the Roman and Keltic systems, and who wrested a large part of the country from its Roman-Kymric or Kelto-Roman or Romanized British populations. They did not fall down from heaven, or spring up out of the earth; but, just as the Kelts brought with them their Ogham staves and the Romans their Latin alphabet, so the 'barbarians' brought with them these their native characters'. 'I have called these new-come letters Old-Northern' (meget urigtigt, da oldengelsk ikke er et nordisk sprog, som jeg foran har vist). Forskellen mellem de 'skandinaviske' og 'oldnordiske' runer angives (s. 81): 'det første alfabet indeholder 16 (15) bogstaver, det sidste mer end dobbelt så mange' (nej! kun nogle og tyve!). Det bemærkes endvidere (men uden bevis), at runen Y i det ældste alfabet betyder a, i det yngste m. Fremdeles bekæmpes den mening, at den større runerække skulde være afledet af den mindre: 'One reason for so many persons making the Old-Northern runes *later* than the Scandinavian is this very circumstance, that this latter alphabet is *simpler*, consists of fewer letters. But this whole view is an entire misapprehension. The *oldest* alphabets are the *richest* and most complete.' Her håbede jeg endelig engang at have fundet et punkt — måske det eneste — hvori jeg kunde være enig med prof. Stephens, da jeg, som det vil fremgå af det følgende, antager den mindre (nordiske) række for at være afledet af den større (fælles-gotiske). Men at dette håb var forfængeligt, så jeg s. 94, hvor prof. Stephens ytrer følgende: 'We thus see that the 'Scandinavian Futhork' is not *younger* than the 'Old-Northern', but a peculiar modification and compendium of the common Runic traditions . . . . But we also see

that the Scandinavian Υ (M) is not younger than the Old-Northern $\mathfrak{M}$ (M), both forms being only varieties of the Phœnician and Palmyrene M.' (!)

En 'rune-lære' gives s. 94 ff. Foruden de få runealfabeter på faste genstande meddeles alle håndskrevne alfabeter, såvidt forfatteren har kunnet overkomme dem, og det bemærkes, at alle gamle håndskrifter med runealfabeter er fra England (s. 94). Efterat til sammenligning med runerne 1) det fœnikiske (s. 95), 2) det gamle græske (s. 96) og 3) det gamle italienske alfabet (s. 96—97) er anført, meddeles '*Runic alphabets*' s. 99—114, både '*Old-Northern and Scandinavian staverows*', således at vi først får de alfabeter, der er ordnede som 'futhorc' (s. 99—104), og dernæst dem, der er ordnede efter det latinske A B C (s. 104—114). Fra s. 115—133 følger så med en stor vidtløftighed '*runic tables*', som uden skade kunde have været helt udeladte.

I afsnittet '*on the Runic letters*' s. 134—160 gives efter det latinske alfabets orden en udsigt over de tegn, der er anvendte på de forskellige mindesmærker til at udtrykke de enkelte bogstaver. Med hensyn til A siger forfatteren (s. 134): 'My greatest discovery in this branch of science, and without which I should not have been able to read these Old-Northern monuments, is, that in the Old-Northern Alphabet the characteristic rune for A is Υ . But in the later or Scandinavian stave-row Υ is the sign for M.'* Bevis for at denne rune er A leveres ligesålidt her som tidligere (s. 81), eller senere (s. 326), hvor Bugges og Rafns (P. A. Munch burde også have været nævnt) læsning som R afvises kort. 'In the *oldest (metallic)*

*) Det samme gentages, men ligeledes med udeladelse af beviset s. 200, hvor Tanum-stenen behandles med en beklagelig vidtløftighed, fordi det oprindelig var et selvstændigt arbejde, som derfor har fået en fra de øvrige stenes behandling aldeles forskellig form, idet der gives et kort udtog af alt det, der i forvejen er bekendt fra forfatterens fortale.

alphabets, which date say not later than the year 500*, this Y is *always* in its usual place (between P and S)** as what the carved stones etc. clearly show was A' (s. 134). Hvor klart det er, skal vi straks få at sé. På engelske mindesmærker er denne rune meget sjælden: 'I have as yet only found Y on *three* pieces of English workmanship, the St. Andrews Ring, the Thames Knife and a Runic Coin (Wyk), and on them all it is apparently A, as in Scandinavia' (s. 134). Ligesålidt som forfatteren finder anledning til at bevise sin 'største opdagelse', ligesålidt ansér han det for nødvendigt at bevise de mindre: runen F læses som Æ, og beviset lyder kort og tydeligt således: 'I have said that F is Æ. And so it is' (!) (s. 137). Også tegnet * læses ofte som Æ (s. 138), hvilket er betegnet ved $\frac{\text{Æ}}{\text{H}}$. Det er den hemmelige angelsaksiske teori, der åbenbarer sig gennem disse Æ'er.

Endelig slutter indledningen med en opregning af nogle '*pieces called runic not treated here*' (s. 160—162), og vi kommer således til det egenlige værk, der behandler de 'oldnordiske' runeindskrifter under fire forskellige afdelinger: a) Sverrig, dedic. til prof. Carl Säve i Upsala (s. 163—244); b) Norge, dedic. til prof. S. Bugge i Kristiania (s. 245—280); c) Danmark, dedic. til prof. P. G.

*) Alfabetet på Thems-kniven må dog være flere århundreder yngre!

***) På braktesten fra Vadstena og på Thems-kniven findes Y mellem p og s. I alfabetet på Charnay-smykket, hvor den har formen X, kan jeg derimod ikke afgøre, om den findes på samme plads; ti i den meget smukke afbildning af dette smykke hos H. Baudot, *Mémoire sur les sépultures des barbares de l'époque Mérovingienne, découvertes en Bourgogne, et particulièrement à Charnay, Dijon & Paris 1860*, pl. XIV, stemmer de efter X følgende runetegn ikke med deres gengivelse i dobbelt størrelse sammesteds s. 49. Den form for s, som efter prof. Stephens (s. 100 no. 2; sml. s. 153) skal findes på dette smykke efter X, er mig meget mistænkelig.

Thorsen i København (s. 281—356), og d) England, dedic. til 'the rev. D. H. Haigh of Erdington' (fra s. 357).

Kun runeindskrifterne i de nordiske lande vil jeg her omtale; de engelske indskrifter, hvoraf kun én er meddelt i første hefte af værket, tager jeg ikke hensyn til; når hele værket er færdigt, vil jeg måske få lejlighed til nærmere at omtale også de engelske indskrifter.*

I sammenligning med antallet af runeindskrifter med de yngre runer i Norden har vi kun et højst forsvindende antal indskrifter med ældre runer, og det er her ligesom ved de yngre runer Sverrig, der leverer det største bidrag.** I prof. Stephens' værk har vi fra Sverrig 20 mindesmærker; mærkelig nok har prof. Stephens uagtet den store nøjagtighed, der i det slags ting udmærker hans værk, i sin for-tegnelse s. 244 glemt at anføre Krogstad- og Sølvesborgstenen og derved fået 13 stene istedetfor 15 og 18 mindesmærker istedetfor 20. Af disse 20 er imidlertid 3 nu tabte***, og af resten henføres 3 til overgangsperioden, såat vi i det hele får 14 svenske mindesmærker med ældre runer, nemlig 9 stene, 1 smykke, 1 økse, 1 stav, 1 amulet (?) og 1 kam. Norge er repræsenteret ved 14 mindesmærker, hvoraf 4, deriblandt det eneste fra overgangstiden, er tabte; af de 10 er 8 stene, 1 indskrift på en klippe og 1 på en amulet (?). Fra Danmark findes 21 mindesmærker, men da 4 er tabte, og da alle stene (ialt 8) hører til overgangstiden, har vi i virkeligheden kun 9 bevarede indskrifter, nemlig 2 smykker (1

*) De arkæologiske spørgsmål, hvoraf ikke få er bragte på bane rundt omkring i værket, overlader jeg arkæologerne af fag at bedømme.

**) Man må herved dog lægge mærke til, at medens de yngre runestene er hyppigst i øvre-Sverrig, findes de betydeligste af de ældre i Bleking, der i ældre tid var dansk.

***) Prof. Stephens har som no. 18 og 19 to nu tabte stene fra Vånga; efter ordene i det af prof. citerede håndskrift kan jeg ikke sé andet, end at her kun er tale om én sten, hvorpå de urigtigt aftegnede figurer har stået.

diadem fra Strårup og 1 fibula fra Himlingöje), 1 skjoldbugle, 2 skede-beslag, 1 kam, 1 hövl, 1 kniv-skaft (?), og nogle pile fra Nydam-mose, som alle henføres under ét nummer. Af de tabte har vi imidlertid så nøjagtige kopier af indskriften på det berömte guldhorn fra Gallehus, at vi så at sige endnu har originalen for os. Af vigtighed er det imidlertid, at største delen af disse indskrifter er funden i den nyeste tid, og hver dag kan derfor forøge antallet; et i sit slags aldeles enestående lille mindesmærke er jeg selv for kort tid siden kommen i besiddelse af*, og både i Danmark og Norge er enkelte mindesmærker komne for dagen efter udgivelsen af prof. Stephens' værk. De mange 'brakteater', der tilhører de nordiske lande, omtaler jeg slet ikke her, da de vil danne en særegen afdeling i slutningsheftet af prof. Stephens' værk.

Vi går da over til at undersøge, hvilken betydning disse mindesmærker har for Nordens historie og sprog. Indskrifternes tid kan vi omtrent bestemme ved hjælp af de store mosefund, der er gjorte i den senere tid**. Mindesmær-

*) Det er en lille temmelig hård sten funden på en mark i nærheden af København og foræret mig af ejermanden, der i lang tid havde gået med den som en 'kuriøsitet' uden at ane, at tegnene på den var runer; på den af naturen dannede flade side findes en indskrift, hvis runer for største delen er meget tydelige. Efter al rimelighed har det været en amulet; spor af indfatning findes ikke. Afbildning af stenen i naturlig størrelse følger her:

Jeg må dog bemærke, at jeg er meget skeptisk med hensyn til alderen af dette slags mindesmærker.

***) J. J. A. Worsåe, Om Slesvigs eller Sønderjyllands Oldtidsminder, Kbh. 1865, s. 54—55.

kerne og deres sprog viser sig derefter at tilhøre omtrent samme tid som Vulfila, og det bestyrkes også ved selve sprogformen, som vi straks vil komme til at omtale. Med hensyn til det historiske udbytte er dette, som ved de fleste indskrifter med yngre runer, så godt som intet, ialtfald på de mindesmærker, som man med temmelig sikkerhed kan læse. Kun i sproghistorisk henseende bliver disse indskrifter således højst mærkelige. Sér vi da på læsningen af indskrifterne, vil vi finde, at prof. Stephens i sin bog har læst og oversat alle indskrifter, de største såvelsom de mindste. Men ved nærmere betragtning nødes man destoværre til at erklære hele denne del af professorens arbejde for fuldstændig forfejlet. Det er de mest barbariske former og ord, forfatteren får ud; det er et sprog, som aldrig kan have eksisteret, som aldrig kan have været nordisk. På Istaby-stenen læser Stephens:

YFÆTA HYRIWULÆFÆ, HYPUWULÆFA,
HYERUWULÆFIA WÆRYIT RUNYA ÞYIYA,

og han tilføjer den sproglige bemærkning, at det samme ord i nævneformen ender på -IA, i genstandsformen på -Æ og -A; ja, det vilde ganske vist være et slående eksempel på, hvor 'vild og rig' dialekten er på disse stene; men hele denne sprogform er, som enhver, der kender en smule til nordisk sproghistorie, straks vil sé, en fuldstændig umulighed: nævneform -IA, genstandsform -Æ og -A — en sådan bøjning har aldrig eksisteret i de nordiske sprog, ligeså lidt som formerne runya þyiya* (hvorledes det sidste ord

*) Det er tvivlsomt, hvorvidt det fælles-jafetiske grundprog har tålt 'hiater' (sml. A. Schleicher, compendium der vergl. grammatik (1861) § 3, s. 11, 12); den tvivl kunde efter formen þyiya at dømme ikke opkastes med hensyn til det fælles-nordiske grundprog — det vilde have været et mærkværdigt hiatrigt sprog. Dog er jeg ikke sikker på, hvorledes prof. Stephens vil have ordet þyiya udtalt; for ham selv synes

skal udtales, véd jeg ikke engang) i genstandsform flertal. Og ligeså lidt som denne indskrift efter prof. Stephens' læsning kan være nordisk, ligeså lidt kan den tilhøre noget andet bekendt sprog. Når man betragter de sproghistoriske love på den måde, vil man kunne læse indskrifter fra hele verden og endog uden vanskelighed gøre dem til nordiske. Man kunde gennemgå forfatterens læsninger ord for ord og finde denne dom bestyrket; men det vil være unødvendigt, når man hører de grammatiske bemærkninger, forfatteren føjer til sin læsning og oversættelse af Tanum-stenen, der lyder således:

ÞRÆWING ÆN HÆIT IN ÆA WÆS.

Thræwing a hæit (*sea-king*) in aye (*his time, his life, while he lived*) was,

hvilket prof. Stephens udlægger således: '*disse runer ristedes til minde om Thræwing, sin tids Nelson*'.

Uagtet forfatteren her selv siger: 'As we have hæit for the common heiti, so instead of thræwing we should expect thræwingr or thræwingl' (s. 202), har han dog ingen betænkelighed ved (s. 203) at tilføje: 'som sædvanlig tager jeg runerne, som jeg finder dem, uden at forandre noget; alt er grammatisk rigtigt (!!), og de gamle former er nøjagtig (!!) hvad vi skulde vente i denne fjærne tid — omtrent 1500 år tilbage.' (!!) Flere vidnesbyrd behøves da ikke for at bevise forfatterens fuldstændige mangel på indsigt i den nordiske sproghistorie.

Dog — én ting skal jeg villig indrømme forfatteren: han har et storartet kombinationstalant. Hvem uden han vilde have vovet at tolke de dunkle runer på staven fra Konghell? for prof. Stephens er det den letteste sag af verden; han læser:

---

det efter hans udtalelser om bogstaverne ü og y (s. 155 og 158) at være meget uklart; jeg er nærved at tro, at han i det her nævnte ord tillægger y to betydninger, først som selvlud (*dansk y*) og dernæst som halvselvlud (*engelsk y*).

H A U F þ U Û K Û F H.

Rigtignok står runerne egenlig omvendt, og rigtignok er det højst tvivlsomt, om begyndelses- og slutnings-runen er H; men prof. Stephens læser og oversætter:

HAUFþUÛKÛ F. H.

hvilket naturligvis må betyde HÁUFÞINGI (= isl. *höfðingi*) FUR HARI (!!), det er: '*hovding for hæren*'. Altså er staven en 'kommandostav'!

Kan forfatteren ikke på anden måde — og så må der være store vanskeligheder — komme ud af at tolke indskrifterne, finder han de vidunderligste navne deri; på en bæn-kam fra Vesttorp-mose i Skåne står efter prof. Stephens:

IIT HIUK UNBO^Æ_HU, det er:

'*It huggede (gjorde den) for Unbo*'. (!!)

På Seude-stenen fra Thelemark, der nu måské er tabt og umulig kan læses efter Worms kopi, finder Stephens: 'WÆTTÆT SÆMÆNG' eller 'WÆTT ÆT SÆMÆNG' (det er: '*W. efter S.*'). Sé også forklaringen af de 10 runer på den ene side af Björketorp-stenen. Men paa den måde bliver det jo rigtignok muligt for forfatteren også at læse indskriften på pilen fra Nydam-mose med de tre runer:

111

LUÆ, hvorom det hedder: 'It may be the nominative or in the genitive.' (!!)' But it is also quite as likely that we ought to divide it as LU Æ = *Lu owns (this arrow)*'. (!!)

Og der var endnu en mulighed: 'If a contraction, which is not probable (hvorfor?), it is perhaps the beginning of a name.' Jeg finder alle de af forfatteren nævnte muligheder lige utilfredsstillende: vi har rimeligvis her et eksempel på runernes magiske brug; det kunde jo være meget passende på en pil at indriste runer, som man tiltroede kraft ligeoverfor fjenderne; vi har jo også flere pile med en enkelt rune; enten vi nu i disse runer har begyndelsesbogstavet til et ord, der var i runeristerens tanke, eller vi kun har runer med en magisk betydning, såat ikke engang rune-

risteren selv har tænkt på bestemte ord* — bliver det naturligvis lige umuligt for os at læse dem.

Som ved forklaringen af runepilen har forfatteren også på andre steder forklaringer nok på rede hånd; vil man ikke antage den første, tilbyder han en anden, eller tredje — naturligvis alle lige 'grammatisk rigtige'. På den nu tabte Bratsberg-sten fra Norge står efter 3 samstemmende kopier:

ÞÆLIY

det læses og forklares: 'ÞÆLI A, Thæli owns (*this grave*), eller to-Thæli (dat. ÞÆLIA), eller THÆLIA (nom.)'. (!!)
Atter en berigelse for grammatiken: det samme ord i nævneform -IA eller -I, i hensynsform -IA.

Ikke engang hele indskriften behøver forfatteren for at vide, hvad der står: han beviser, at træhövlen fra Vi-mose har været en hövl til at danne lé-skaft med, da der på hövlen selv står: '*le-skaft-hövl*'; kun skade, at ordet '*hövl*' slet ikke findes paa '*hövlen*', men kun i forfatterens fantasi! Og også '*le-skaftet*' har kun hjemme der! (sml. nedenfor).

Det anførte vil forhåbenlig være tilstrækkeligt til at begrunde min dom om prof. Stephens' læsning af disse indskrifter. Men det næste og vigtigste spørgsmål bliver da: hvad står der i disse gamle indskrifter? At der ikke står

*) sml. Sigrdrífumál v. 5 ff. og med hensyn til de her nævnte pile navnlig v. 6:

Sigrúnar skaltu kunna,
ef þú vilt sígr hafa,
ok rísta á hjalti hjörs,
sumar á vetrimum,
sumar á valböstum,
ok nefna tysvar Tý.

Med hensyn til runerne $\mathfrak{A} \mathfrak{A} \mathfrak{A}$ på pilen fra Nydam-mose skal jeg endvidere gøre opmærksom på, at vi på 'brakteaterne' oftere finder runerne $\mathfrak{A} \mathfrak{A} \mathfrak{A}$ og $\mathfrak{f} \mathfrak{f} \mathfrak{A}$: samme tegn som på pilen, men en anden orden.

det, prof. Stephens vil læse, er klart; men vi må desværre gøre endnu en indrømmelse, nemlig, at det hidtil ikke er lykkedes at tolke mere end ganske lidt i et sprog, der virkelig kan have eksisteret.

Det er væsenlig runen Υ , hvis betydning bliver af vigtighed for læsningen af disse indskrifter, da betydningen af de øvrige runer for det meste er temmelig sikker. Prof. Stephens har erklæret det for sin vigtigste opdagelse, at runen Υ på disse mindesmærker betegner λ , ikke som i de yngre runer μ . Men for denne vigtige opdagelse er der ikke leveret skygge af bevis. Imidlertid antager jeg, at professoren mener, at Υ på flere steder findes i en sådan forbindelse, at den nødvendig må være en selvlyd, ikke en medlyd, og hr. Engelhardt har i sin anmeldelse i 'Illustreret Tidende' (2den December 1866) ansét denne sag for afgjort*, da der på Vordingborg-stenen står $\Upsilon\Upsilon\text{PNR}$, hvilket selvfølgelig kun kan betyde $\text{fa}\mu\text{r}$, da $\text{fm}\mu\text{r}$ ingen mening giver 'og vel neppe vil finde nogen Forsvarer'; ja! på prof. Stephens' afbildning står ganske rigtigt Υ ; men gör man sig den ulejlighed selv at eftersé stenen, vil det være meget vanskeligt at finde det nævnte Υ ; hverken jeg, eller andre, der er meget øvede i at læse runeindskrifter, har nogensinde (selv i den allerheldigste belysning) kunnet finde dette Υ ; jeg antager derfor, at der såvel i ordet $\text{fa}\mu\text{r}$ som på flere andre steder på denne sten står (eller har stået) $\dagger$ for at betegne λ , og i det hele taget ansér jeg slet ikke Vordingborg-stenen for at indeholde en eneste af de ældre runer, eller for at høre til overgangsstenene,

*) Det samme synes den svenske anmelder, Dr. H(ildebrand), at antage, skönt han utrycker sig försigtigere: 'Äfven om hans tolkningar icke skulle kunna i allt antagas, står det dock fast, att en hvar, som vil försöka sig i samma riktning, måste, för att kunna våga försöket, nödvändigt bygga på den grund, Stephens lagt.' (Ny illustrerad Tidning, Stockholm den 16. Februari 1867.)

eller for at tilhøre tiden 600—700, som prof. Stephens tildele den. Men hvad der gælder Υ paa Vordingborg-stenen, det samme gælder om de andre tilfælde, i hvilke prof. Stephens læser denne rune som Λ , fordi den efter forbindelsen ikke kan være medlyd: på professorens afbildninger står tydeligt Υ , men på de virkelige mindesmærker er det ulæseligt. Til bevis herpå skal jeg endvidere anføre følgende: Orstad-stenen fra Norge har hos Stephens i begyndelsen af sidste linje ΥR , men begge disse bogstaver er på stenen selv så utydelige, at de ikke kan skælnes. — På siden af træhövlen fra Vi-mose finder prof. Stephens navnet $\uparrow \uparrow \Upsilon \xi$, TIPAS; men den fjerde runestav har ingen bistreger på hövlen selv; hvad prof. Stephens har antaget derfor er kun senere ridser i træet; skulde man læse den 4de rune som Υ , måtte man endnu mere læse den anden som Λ ; de tre mellemste runer er i det hele meget utydelige på hövlen selv i dette ord. Også den øvrige del af side-indskriften er meget utydelig på flere steder, hvilket ikke er betegnet med tilstrækkelig nøjagtighed på prof. Stephens' tegning. På toppen af hövlen er derimod runerne meget tydelige i ordet tilvenstre, samt i det første ord af indskriften tilhøjre; men af alt det, der dernæst følger, er kun den første rune ($\uparrow$) og den kort efter følgende Υ aldeles klare; alt det øvrige kan man intet sikkert få ud af*.

Det kan imidlertid ikke undgå vor opmærksomhed, når vi betragter de nordiske mindesmærker, at runen Υ meget hyppig forekommer, navnlig hvor det er tydeligt, at den er det sidste bogstav i ordet; derimod findes den efter prof. Stephens' udsagn kun tre gange på engelske mindesmærker; det ene af disse er Thems-kniven, der er afbildet sidst i første hefte af Stephens' værk og indeholder runealfabetet;

---

*) Ved 'man' menes ikke prof. Stephens; ti han får en mand ved navn Wili med et 'le-skaft', og så giver han ham selv en 'hövl' dertil.

her står Y mellem tegnene for p og s. På de to andre mindesmærker med runealfabeter har den samme plads på 'brakteaten' fra Vadstena og måske også på Charnay-smykket fra Burgund, uagtet det her er tvivlsomt, hvorvidt det tegn, der følger efter, er S (sml. s. 21 not. **). På det sidste mindesmærke har den formen X. Men hverken denne plads, eller runens navn *ilix*, *eolhx* i de gamle håndskrevne runealfabeter og i den angelsaksiske poetiske forklaring af runerne*, eller dens gengivelse ved *x* i de samme alfabeter (sé Stephens s. 100 ff. no. 5 og no. 7 X x o. s. v.) beviser, at runen havde betydning af *a*. Ligesålidt findes den i de efter det latinske alfabet ordnede runealfabeter (Stephens s. 104 ff.) på *a*'s plads. Hvad var det da for et bogstav, der findes i de angelsaksiske runealfabeter, men ikke på mindesmærkerne, medens det meget hyppig træffes i de nordiske indskrifter? Sproghistorien viser os, at et af skælnemærkerne mellem oldnordisk og de oldgermanske sprog er det, at got. *s* er bortkastet i bøjningen i de germanske sprog, men i oldnordisk bevaret som *r*:

hak. nf. ent.:

gotisk *dags* = oldhöjt. *tac*, oldsaks. *dag*, oldeng. *dæg* =
oldnord. *dagr*.

huk. ef. ent. samt nf. & gf. fl.:

gotisk *gibos* = oldhöjt. *geba*, oldsaks. *geba*, oldeng. $\left\{ \begin{array}{l} gife \\ gifa \end{array} \right. =$
oldnord. *gjafar*.

*) Aftrykt efter et nu tabt håndskrift hos Hicke, *Linguarum Vett. Septentrionalium Thesaurus* I, s. 135. Derefter gengivet hos W. Grimm, *Über deutsche Runen*, Göttingen 1821, s. 217 ff., samt i Kembles afhandling 'on Anglo-Saxon Runes' i *Archæologia*, vol. 28, London 1840, s. 339—345. Ligeledes findes den i Greins *Bibliothek der angelsächs. Poesie* II, s. 351—354 og hos Max Rieger, *Alt- und Angelsächsisches Lesebuch nebst altfriesischen Stücken mit einem Wörterbuche*, Giessen 1861, s. 136—139.

Nu véd vi fremdeles, at man i de senere runeindskrifter netop bruger 2 former for R, nemlig **R**, når det svarer til oprindeligt (got.) R, og **Ɱ**, når det svarer til oprindeligt (got.) s (i efterlyd)*; runerne **R** og **Ɱ** må da have betegnet hver sin R-lyd, f. eks. ***TIRNNA** hairulfr (Haverslund-stenen), **YNRFA YNTNA** kurmr kunukr og **TTFTRFT** tanmarkar (mindre Jællinge-sten), **YNTNA**, **TYTNA**, **RNNA** og **YNTNA** kunulfr, aslkr, rulfr og kunukar (store Århus-sten), **RNTA** runar (Glavendrup-stenen), **YNTA** og **DNNTA** sunar og þular (Snoldelev-stenen), **YTTNA**, ***TIRNNA**, **YTNA** **YNTA** ***NTYNTNA** fastulfr, heriulfr, snalir sunir hulmlaukar ved siden af **YDNR**, **BRDNR** faþur, bruþur (sten fra Valby gårde i Sverrig; Rafn, Runeindskrift i Piræus s: 170—71) o. s. v. Med urette siger derfor Thorsen ('De danske Runemindesmærker' I, s. 96 not. 2): 'Den Besynderlighed, at det ellers saa knappe Runealfabet har baade **R** og **Ɱ**, kan saaledes ikke forklares ved den Brug, som gjøres af disse Tegn paa vore Runestene. Og lige saa lidt kan det ved denne oplyses, hvilket af dem, der maa anses som det mere oprindelige.' Brugen af de to tegn er ganske klar, og begge er lige oprindelige, da hvert betegnede sin lyd; men da de to R-lyd ikke længer skælnedes skarpt, blandedes også tegnene **R** og **Ɱ**, f. eks. ***TRTTR YNTNA** haraltr kunukr (store Jællinge-sten), **FYRDR** asfriþr (den ene slesvigske runesten fra Vedel-spang), **TNTA** tutir (Søndervissing-stenen), **YNTA** sustir (Tryggevalde-stenen) o. s. v., og længere ned i tiden ophører

*) **Ɱ** findes næsten gennemgående som sidste bogstav i ordet og bliver således et vigtigt middel til at finde ordenes adskillelse på stene, hvor skilletegn mangler; dog er det ikke nødvendigt, at den skal være det sidste bogstav i ordet: det vilde den f. eks. ikke blive i tillægsordenes højere grad, hvis man havde eksempler derpå med **Ɱ(BTTR)** batri findes på Tryggevalde-stenen; men den hører til de stene, hvor **R** og **Ɱ** er sammenblandede). I ordet **YNTA** **YNTA** **YNTA** nura-kupi på Helnæs- og Flemløse-stenen har vi **Ɱ** inde i ordet.

man ganske at bruge $\mathfrak{A}$ i betydning af R (i rune-håndskriftet af skånske lov er $\mathfrak{A}$ tegn for r, f. eks. $\mathfrak{BA} = \text{by}$). Vender vi os til mindesmærkerne med de ældste runer, finder vi også på dem $\mathfrak{A}$ i samme betydning som det almindeligere $\mathfrak{Y}$, således på Stentofte-stenen i Bleking, hvormed tegnet $\mathfrak{X}$ på Charnay-smykket fra Burgund, der har begge former samlede på én stav (ligesom f. eks. alfabetet hos Stephens s. 102, no. 7), må sammenstilles. På Varnum-stenen fra Vermeland (no. 13 af de svenske mindesmærker) findes $\mathfrak{Y}$ én gang, men $\mathfrak{A}$ 3 gange. Både runens form og sproghistoriske grunde leder os således til den antagelse, at vi i tegnet $\mathfrak{Y}$, $\mathfrak{A}$ har en rune, der gengiver det gotiske s, ligesom runens plads i alfabeterne ved siden af det almindelige s og dens gengivelse ved x synes at pege sammesteds hen*, og denne menings rigtighed bevises tilfulde af selve indskrifterne.

*) Efter det her udviklede bliver det måske muligt at angive betydningen af det mærkelige oldengelske navn på denne rune og dets oprindelse. I den ovenfor (s. 30) omtalte runesang hos Hicckes står:

$\mathfrak{X} \Psi_{eolhx}$ seccard hæfþ oftust on fenne

hvor man enten med W. Grimms konjektur må læse:

eolhx secg eard hæfþ oftust on fenne

eller med Kemble:

eolhx secg eardad oftust on fenne.

I runesangen betegnes det første ord i hvert vers ved den rune, som ordet selv var navn for, her ved $\mathfrak{Y}$, hvortil (måske med en senere hånd) dens navn *eolhx* er føjet. Det er et underligt ord; kan det virkelig have heddet *eolhx*, og hvad betyder dette ord? J. Zacher har i sin afhandling 'Das gothische Alphabet Vulfilas und das Runenalphabet', Leipzig 1855, s. 72 ff. helliget denne rune en særlig undersøgelse, hvis enkeltheder og resultater jeg ingenlunde kan billige; men i de ord, hvormed han indleder denne undersøgelse, fremsættes det spørgsmål, der skal besvares, klart og bestemt: 'Den namen

Blandt alle de med disse runer forsynede mindesmærker er intet så mærkeligt som det drikkehorn af guld, der den

der rune *eolh* geben die handschriftlichen angelsächsichen alphabete *eolhx ilcs ilix elux*, und als geltung dazu *x*, oder *il*, oder *l et x*. Schon diese verwirrung, dies völlig haltlose schwanken verräth, dass den schreibern bereits beides, name wie geltung, durchaus unverständlich war. In der strophe des runenliedes ist der text der ersten zeile zwar verderbt, doch durch Wilhelm Grimms glückliche besserung unzweifelhaft richtig hergestellt: *eolx secg eard hæfð oftóst on fenne*, Elen-segge erde (boden) hat (d. h. wurzelt) am häufigsten im sumpfe . . . . . Aber war es erlaubt, einen runennamen so zu bilden, dass in ihm der wesentliche, die geltung der rune darstellende laut (*x*) erst inlautend, und erst durch die hinzunahme eines casus-*s* (*eolh-[e]s*), oder gar des anlautes vom zweiten compositionsworte (*eolh-secg*) zum vorschein kam? War das schon zur zeit des goldbracteaten erlaubt, der doch an der stelle des *eolhx* der handschriften ein runenzeichen, wenn auch ohne namen, darbietet? gewis nicht! Und folglich ist sowol die angabe der handschriftenalphabete wie die des runenliedes als ein irrthum, ein misverständnis der späteren zeit, zu verwerfen. Aber eben nur als ein misverständnis; denn reine erfindung kann es nicht sein' . . . . Vanskelighederne løses på følgende måde: *eolhx* kan ikke være ejeform, da den på oldengelsk måtte hedde *eolhes*; derimod er *eolh-secg* en sammensætning, hvori *hs* var = *x*; når man skriver *eolhx-secg*, er *x* altså overflødig, da det kun er en gentagelse af det foregående *h* og det efterfølgende *s*. Medens alle andre runenavne begynder med det bogstav, som runen udtrykker, har vi her et navn, hvor runens betydning findes i midten. I de senere nordiske runer finder vi ligeledes det bogstav, runen er tegn for, i begyndelsen af det ord, hvormed runen betegnes, undtagen ved runen , der har navnet *yr* og betyder *r*. Da det netop er karakteristisk for denne rune, at den findes i ordenes efterlyd, kunde det bogstav, hvorved den skulde udtrykkes, naturligvis også kun fremtræde i enden af ordet (sml. det gotiske navn *iggvs*, oldengelsk *ing* for runen *ng*). Resultatet af mine undersøgelser ovenfor blev, at i det ældre alfabet havde samme betydning som i det yngre; vi måtte altså, ligesom i det yngre alfabets *yr*, også i det ældre alfabet for runen have et runenavn, hvor det bogstav, runen betegner, findes i enden af ordet;

21de April 1734 blev fundet ved Gallehus omtrent 100 år efter at et lignende horn uden indskrift var fundet samme-
steds (20de Juli 1639). Desværre blev begge disse horn,
der vilde have været vort oldnordiske museums største
prydelser, den 4de Maj 1802 stjalne fra 'kunstkamret' og
smeltede. Nu ejer museet kun de ved Fredrik VII's gav-
mildhed skænkede sølvforgylde kopier af hornene. Da de
lærde ofte har øvet deres kræfter på at fortolke indskriften
på dette horn, vil vi først omtale den og de bidrag til dens
læsning, der har nogen betydning; indskriften lyder således:

M<HIMPFXE ZTIY : HXRTICFY : HXRIF : TFPIDR :

Den første, der med held søgte at læse denne indskrift, var
den udmærkede danske lærde Bredsdorff, hvis sproglige af-
handling i det hele langtfra er blevne tilstrækkelig påag-
tede; i 'mémoires de la société royale des antiquaires du
Nord' 1836--37, Copenhague 1838, s. 159—162 fortolkede
han indskriften således:

EK, HLEVA, GASTIM HOLTINGOM HORNO TAVIDO.

Den samme læsning med en lille ændring fremsatte P. A.
Munch (AnO. 1847, s. 327 ff.; sml. ibid. 1848 s. 275 ff.,
'Runestenen fra Tune' s. 5—6); efter ham lyder indskriften:

EK HLEVA GASTIM HOLTINGAM HORNA TAVIDO,

---

men sér vi nu på navnet *eolhx*, der kun er en skrivemåde
for *eolh*, da har vi her et oldengelsk ord, som på oldnordisk
hedder *elgr*, i hvilket sidste vi altså finder betydningen af
Y, R, i ordets slutning. Da man på oldengelsk praktisk
ingen brug havde for Y, er den vist fra nordisk overført i
de oldengelske runealfabeter (med mindre den, hvad Charnay-
smykket kunde tyde på, skulde være fælles-gotisk og kun
være beholdt i de nordiske indskrifter, da man alene i dem
havde brug for et særeget tegn for slutnings-R); *elgr* kunde
da på oldengelsk ved at sammenstilles med *secg* være gjort
til *eolh-secg*, *eolhx-secg* for at få et *x*, som på det nærmeste
kunde gengive det 'bløde' nordiske s eller r.

hvilket han oversætter (som Bredsdorff): '*jeg Hleva (for) Gjesterne (de) holtingske Horn (Flt.) indrettede*'. Begge tager altså Y i betydningen M som i de senere runeindskrifter, og det giver jo også både en forsvarlig mening og et forsvarligt sprog. J. Grimm, der i 'Bericht über die Verhandl. der königl. Preuss. Akad. der Wiss. zu Berlin' 1848 s. 39—57 meddelte en afhandling af Munch med disse læsninger, foreslog i nogle tillægsbemærkninger hertil (s. 57—58) at læse HLEVAGASTIM i ét ord, idet *hlevagast* = angels. *hleogäst*, 'en fremmed, der har fundet beskyttelse'. Hermed stemmer Müllenhoff ('Vierzehnter Bericht der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung vaterländischer Alterthümer' Kiel 1849 s. 19 ff.), der (s. 22) oversætter indskriften således: '*ego intimis hospitibus (contubernalibus) silvicolis cornua fabricavi*'; men EK fordrer nødvendig mandens navn efter ('nach dem voranstehenden ek sollte man freilich einen eigennamen erwarten, doch Hleva ist keiner' Grimm l. c.).** I Annaler for nord. Oldk. 1855 s. 364 ff. har C. C. Rafn fremsat en ny læsning, der

*) sml. R. v. Liliencron und K. Müllenhoff, Zur Runenlehre, zwei Abhandlungen, Halle 1852, s. 4 ff.; J. Zacher, Das gothische Alphabet Vulfilas und das Runenalphabet, Leipzig 1855, s. 19; Max Rieger, Alt- und Angelsächsisches Lesebuch s. XXIV.

***) Også Dietrich har i sin yderst vilkårlige læsning af guldhornsindskriften (sé nedenfor s. 44) erkendt, at navnet måtte følge efter EK: 'es ist der Vorzug, den gewöhnlich die Deutungen der nordischen Gelehrten vor denen der deutschen haben, nämlich der richtige epigraphische Tact und der gesunde Geschmack für alterthümliche Erscheinungen, welcher in der Erkenntniss liegt, dass hier der Anfertiger oder Schenker mit Namen genannt sein muss. Etwas so Unerhörtes, wie der Satz enthält 'Ich habe den Holtingen die Hörner gemacht oder geschenkt', ohne alle Nennung eines Namens dazu, wie er bei deutschen Erklärern Beifall gefunden hat, das haben sich nordische Ausleger, die mit ihren Inschriften vertraut sind, nicht zu Schulden kommen lassen.' (Germania X, s. 296; sml. Disputatio de inser. duabus runicis s. 5.)

i sproglig henseende står tilbage for de tidligere og er meget vilkårlig, men hvori han søger at bevise, at Υ betyder α , ikke μ ; han læser $\delta\alpha$:

ECHLEV OG OSTIR HULTINGOR HURNO TVO VIGPU.

Ved en sindrig kombination af disse forskellige læsemåder har den udmærkede norske sprogforsker, prof. S. Bugge i Kristiania i 'Tidskr. for Philol. og Pædag.' VI, s. 317—18 fremsat følgende læsning, hvorved alle vanskeligheder hæves:

EK HLEVAGASTIR HULTINGAR
HORNA TAVIDO,

hvilket han oversætter: 'Jeg Légest fra Holt (eller: Søn af Holte) gjorde Hornene (Hornet?)'.

Prof. Stephens omtaler denne læsning i en note af sit værk, hvor han stiller den sammen med Briems tolkning (!), og indvender derimod, at prof. Bugge begynder med 1ste person; at han får to halvlinjer med rimbogstaver; at han giver forarbejderen et dobbelt navn, og at han ikke finder betænkelighed ved σ i 1ste person fortid. 'Jeg kan ikke sé, at denne læsning er bedre end Bredsdorffs. Skulde en ny betydning så lunefuldt gives Υ , vilde jeg foretrække s. På så gammelt et mindesmærke skulde vi snarere vente, at nævneformen endte på s end på r' — prof. Stephens glemmer, at hans egne nævneformer, der er 'grammatisk rigtige' og 'nøjagtig som vi skulde vente dem i denne fjærne tid', har alle mulige, eller rettere slet ingen endelser! — 'Men', vedbliver professoren, 'da jeg ganske forkaster den lydværði, som så pludselig gives Υ , hvorpå intet andet eksempel findes på andre mindesmærker, vil jeg ikke opholde mig derved'. Mod Bredsdorff bemærkes: 1) 'på alle disse gamle mindesmærker er Υ bestandig α , ikke μ '; 2) 'folk sagde i gamle dage sjælden eller aldrig (de kunde altså dog gøre det?) 'jeg'; de talte i 3dje person' foruden mere, der ikke gælder Bugges læsning. 'Når vi nu her som ellers læser Υ som α

— og her som ellers lader være at bevise, at det betyder A — får vi:

ECHLEW ÆGÆSTIA HOLTINGÆA HORNÆ TÆWIDO.'

Denne læsning lider af de samme sproglige urimeligheder som forfatterens øvrige læsninger; den er langt fra så god som Bredsdorffs.

De indvendinger, der er gjorte mod Bugge, falder alle sammen til intet, når vi betragter de øvrige mindesmærker, der kan læses. Vi tager her først den berømte Tune-sten fra Norge, hvis ene side har følgende indskrift:

M<P|P|F|Y|F|T|MRP|X|N|R|
1. XTHHJXZQ:††B|††H|††W|††I|††M

som Munch læser således ('Illustreret Nyhedsblad', Christiania 1857, 28. Juni, s. 130—32; særskilt aftrykt i 'Rune-stenen fra Tune', Christiania 1857):

EK VIVAM AFTER VODURI

DE VITAI GAHALAIBAN: VORAHTO.

W i VIVAM gör vanskelighed. Dette har Munch også følt, og han tænker derfor, 'at kun Viva er det egentlige Navn og Y enten, ligesom paa Steentoftestenen, et halv stumt Bogstav, eller og en Forkortning af et eller andet ubekjendt Tilnavn'; men i 'Aarsberetning for 1856 fra Foreningen til norske Fortidsmindesmerkers Bevaring', Christiania 1857, s. 72—80 antager han Y for 'den Mellemlid mellem R og S, som Gøtterne synes at have betegnet med Z' og foreslår at læse VIVAZ (eller VIVAR). Dette falder sammen med den betydning, Bugge tillægger Y paa guldhornet, og vi får da:

EK VIVAR AFTER VODURIDE

VITAI GAHALAIBAN VORAHTO.

Her har vi et sprog, der paa et enkelt ord (vitai) nær, er simpelt og giver en god mening; vi har ek som paa guldhornet — folk i gamle dage kunde ogsaa sige 'jeg'; 'jeg' træffes desuden endnu paa et af disse mindes-

mærker, hvor prof. Stephens selv læser det således, nemlig på slangebilledet af bæn fra Lindholm-mose i Skåne, der begynder med ordene:

Y 111 1 M 1 M EK ERILAR

(ikke som prof. Stephens vil EC ERILÆAS)*, idet Y aldrig er A, men altid R på disse mindesmærker; vi har 3 ord begyndende med v ligesom på guldhornet 3, der begynder med H; vi har o i 1ste person fortid som på guldhornet; det er ganske vist mærkeligt, næsten stødende; men at det kunde støde prof. Stephens' sprogsans havde jeg dog ikke troet — han har glemt, at han selv mange gange har det samme o (endogså på guldhornet) i 3dje' person, og 1ste og 3dje person skulde dog have samme endelse. Det var alle prof. Stephens' indvendinger mod Bugges læsning; en lille indskrift på to linjer gjorde det af med dem alle; nej! det er sandt, der er dog endnu én tilbage: Bugge har været så ubesindig at give forarbejderen et dobbelt navn; men prof. Stephens skulde have føjet til, at det kun var på guldhorn, at en mand ikke måtte bære to navne; ti på Reidstadstenen (no. 4 af de norske indskrifter) og på Vejle-stenen (no. 13 af de danske) giver prof. Stephens selv de mænd, over hvem stenene er satte, 2 navne, ikke at tale om træhøvlen fra Vi-mose! Prof. Stephens' indvendinger faldt, hans A, 'hans store opdagelse', faldt; vi går videre og giver Y samme betydning som på guldhornet også på de øvrige mindesmærker. Ved hjælp heraf vil det også lykkes os at læse indskriften på Istaby-stenen fra Bleking; den lyder således:

Y 111 1 M 1 M EK ERILAR } den ene side

P 1 R 4 1 T R 1 1 4 Y 1 1 4 Y den anden side.

Her har Munch allerede for flere år siden (AnO. 1848 s. 278; sml. 'Runestenen fra Tune' s. 5) erkendt, at Y var

*) EK ERILAR findes måske også på Varnum-stenen, skrevet MYMRILÆA.

tegn for 'r eller s i Enden af et Ord', ligesom han har sét, at **h** betegnede det almindelige **A**, medens det sædvanlige tegn for **A**, **F**, brugtes til at udtrykke 'en dunkel Mellemlyd (Scheva)'. Munch læser hele indskriften ganske rigtig således:

*af^{tr} harivul^f hapuvul^{fr}
haeruvul^{fr} v^{rait} runar paiar* eller:
*af^{tr} harivulf hapuvulfs
hairuvulfs vrait runas paias.*

(I den første gengivelse er **F** betegnet ved **'**). Den opdagelse, at **h** på Istaby-stenen betegner **A** og **F** et 'schva' skyldes fra først af måské den udmærkede engelske lærde J. M. Kemble (sé AnO. 1848 s. 282 note), der har gjort sig fortjent ved at læse de angelsaksiske runeindskrifter. * Munch antager, at **Y** betegner **r** eller **s**; Bugge 'vil ikke nu med Sikkerhed afgjøre, om **Y** her (på guldhornet) er Tegn for **r** i Enden af Ord eller for den bløde **s**, hvorefter **r** i almindelig Oldnordisk er opstaaet; dog tale overveiende Grunde for det første'. Jeg håber, at prof. Bugge ikke vil vente længe, inden han fremsætter sine grunde, da jeg ikke kan nægte, at 'det bløde **s**' forekommer mig at være sandsynligere ialtfald på de ældste mindesmærker, medens det på andre gerne kan være gået over til **r**; at sige noget bestemt herom er naturligtvis umuligt; men med hensyn til læsningen af indskrifterne og deres sprogform er det jo også ligegyldigt; i ordet **h^rf^tY** på Istaby-stenen kunde **Y** vel vanskelig være **s**, og Munch indsætter det heller ikke i dette ord i sin anden læsning af indskriften, hvor han ellers gengiver **Y** ved **s**^{**}; men på Tune-stenen står også **F^rTMR** med **R**, ikke **Y**. Mærkeligt er det, at Munch, da han havde erkendt,

*) J. M. Kemble, On Anglo-Saxon Runes i Archæologia, vol. 28, London 1840, s. 327—72, hvortil i vol. 30, London 1844, s. 31—46 er føjet 'Additional Observations'.

***) I 'Aarsberetning for 1856 fra Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring' s. 79 siger han dog *af^{tr}* (eller *af^{tz}*), idet her **Y** gengives ved **z**.

at Ψ både på Istaby- og Tune-stenen var tegn for R (Z), ikke gjorde det sidste skridt og også forsøgte at tildele denne rune samme betydning på guldhornet.

Jeg håber i det foregående at have anført så mange og så vægtige grunde for den værdi, jeg har tildelt Ψ , at der ikke længere kan være tvivl om dens betydning; ved enhver anden betydning man tildeler den, vil man indvikle sig i uløselige modsigelser. Prof. Stephens erklærer s. 81 og 134, at han ikke kan forklare, hvorledes Ψ fra at betegne A på de ældre mindesmærker kunde gå over til at betegne M på de yngre; nej! det vilde være vanskeligt at påvise; men forklaringen behøves da heller ikke, og den forblommede tale om religionsforandringer, der kunde have fremkaldt det, trænger da lige så meget til bevis, som at Ψ virkelig har været A ; men beviser er nu engang noget, som professoren ikke befatter sig med. Tildeler vi derimod Ψ betydningen R (S), som vi har sét, at denne rune måtte have, bliver forholdet mellem det ældre og yngre runealfabet på dette punkt klart og forståeligt: Ψ har fra de ældste tider svaret til gotisk s i udlyd, og den er, da s gik over til en R -lyd (forskellig fra det til oprindelig R svarende R , der betegnedes ved $\mathfrak{R}$) vedblevet at bruges til at betegne denne fra s udgåede R -lyd også på de ældre runemindesmærker med yngre runer, men i formen $\mathfrak{A}$, der jo også fandtes på de ældste mindesmærker ved siden af Ψ ; da det ældre alfabets $\mathfrak{M}$ (M), der som ruin endnu findes på Helnæs-stenen i ordet $\mathfrak{YNDNMNT}$ *kuþumut*, gik over til Ψ (Φ)*, idet her som ellers to stave i det ældre alfabet blev til én i det yngre, måtte man som tegn for slutnings- R nødvendigvis vælge formen $\mathfrak{A}$ for at forebygge misforståelse. I det ældre alfabet var det derimod ligegyldigt, om tverstregerne sattes foroven (Ψ) eller forneden ($\mathfrak{A}$); i begge tilfælde blev det

*) Formen Φ findes især på jyske runestene; sml. P. G. Thorsen, De danske Runemindesmærker I, s. 152 not.

den samme rune. At tillægge Υ på guldhornet en betydning (m), som den ikke har på noget andet af disse gamle mindesmærker, er ligefrem urimeligt; det er jo kun en ren tilfældighed, at den i form er bleven lig det yngre alfabets Υ . $\mathfrak{M}$ var i det ældre alfabet altid tegn for m ; endnu et tegn for dette bogstav var der naturligvis ingen brug for. Kun de tidligere af Munch fremsatte teorier om sproget på guldhornet har kunnet hindre ham i også her konsekvent at læse r . Men det skal siges, at det var en norsk sprogforsker, der først gjorde det skridt, som Munch ikke vilde gøre selv.

Jeg har i det foregående påvist det urigtige i prof. Stephens' fortolkninger, som for en stor del grunder sig på, at han har tillagt et af de almindeligst forekommende tegn en falsk betydning; idet jeg har påvist den virkelige betydning af dette tegn, har jeg tillige angivet den eneste rigtige vej til læsningen af de ældste runeindskrifter i Norden. For imidlertid med det samme at tilintetgøre alle de fortolkninger, som går ud fra, at runen Υ har en anden betydning end den af mig faststillede, bliver det nødvendigt, inden jeg forlader denne rune, at tilbagevise endnu et fortolkningsforsøg af disse indskrifter. Foruden prof. Stephens har også en anden lærd offentliggjort sine forsøg på at læse den betydeligste del af disse indskrifter, nemlig prof. F. Dietrich i Marburg. Den nævnte lærde har i flere år beskæftiget sig med disse runer og bekendtgjort sine resultater for verden, dels i et par særlig udgivne småskrifter ('Disputatio de inscriptionibus duabus runicis ad Gothorum gentem relatis', vedföjet Marburgs lektionskatalog for vintersemestret 1861—62 og 'Die Blekinger Inschriften, der Stein von Tune, und andre deutsche Runen in Skandinavien', Marburg 1863), dels i et par afhandlinger i ansete tyske tidskrifter ('Inschriften mit deutschen Runen auf den Hannöverschen Goldbracteaten und auf Denkmälern Holsteins und Schlesiens' i Pfeiffers Germania X, s. 257 ff., Wien 1865, og

'Die runeninschriften der goldbracteaten entziffert und nach ihrer geschichtlichen bedeutung gewürdigt' i Hauptsächlichste Zeitschrift für deutsches Alterthum XIII, s. 1 ff., Berlin 1866, hvortil slutter sig 'die burgundische runeninschrift von Charnay' *ibid.* s. 105 ff.), ligesom han ved de tyske filologers og skolemænds forsamling i Heidelberg i Septbr. 1865 har holdt et foredrag: 'über die neuesten Entdeckungen auf dem Gebiete der deutschen Inschriftenkunde' (trykt i 'Verhandlungen der 24. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Heidelberg von 27. bis 30. September 1865; sml. Germania X, s. 502). Da den tyske professor således har søgt at skaffe sine fortolkninger og de dertil knyttede historiske resultater den størst mulige udbredelse, og da hans landsmænd, rimeligvis af patriotisk iver, synes at ville slå sig til ro ved hans læsninger (sml. G. Waitz i Gött. gel. Anz. no. 47, 21. Novbr. 1866, s. 1848—49), er det på tiden at nedlægge den bestemteste protest mod denne aldeles uvidenskabelige og fuldstændig falske indskriftfortolkning. Det princip, hvorfra prof. Dietrich er gået ud under læsningen, har han selv betegnet med følgende ord: 'Bei der Erklärung ist von der Thatsache ausgegangen, dass die Runenschreiber compendiös und auch oft fehlerhaft schreiben, was so allgemein ist, dass sich das Verfahren empfehlen muss, eher die Schrift für mangelhaft, die grammatischen Endungen für ungenau oder regelwidrig, und selbst den Stamm der Wörter, namentlich in Absicht auf Vocale für gänzlich entstellt anzunehmen, als dass nicht eine einfache Nachricht in schlichten Worten von bestimmt genannten Personen ausgedrückt wäre' (Die Blek. Inschr. s. 4). Med en sådan 'verfahren' og en god vilje bliver det let at læse og fortolke indskrifter og finde i dem netop det man ønsker, da indskriften jo er eget fabrikat; men hele denne fremgangsmåde er så uvidenskabelig, at man ikke behøvede at tage hensyn til den og de derved vundne resultater, når disse sidste ikke, fordi de kan benyttes også i

den politiske fanatismes tjeneste, bevirkede at forfatterens arbejder i det hele blev betragtede med langt gunstigere øjne end de ellers rimeligvis vilde blive. Forfatteren synes selv tidligere at have haft betænkelighed ved at offentliggøre sine arbejder: 'Bisher waren die Blekinger Runensteine unentziffert. Der Versuch, den zu ihrer Beleuchtung der Verfasser giebt, hätte vielleicht länger gehegt werden sollen', siger professoren (Die Blek. Inschr. s. 4). Heri kan jeg være aldeles enig med ham, og jeg vil kun spørge, med hvilket navn man skal betegne den indskriftfortolkning, som f. eks. viser sig i prof. Dietrichs læsning og fortolkning af Björketorp-stenen, hvor det sidste bogstav i linje 1 og linje 4 aldeles udelades, hvor det tydelige tegn Y i linje 5 göres til Ψ, hvor det ligeså tydelige Þ i linjen på bagsiden forandres til <, hvor i linje 3 et i, i linje 5 et A og R sættes til, og hvor, *uagtet alle disse vilkårligheder dog de fleste ord-former af professoren selv må erklæres for gale**. Det er den utroligste vilkårlighed, der åbenbarer sig i alle prof.

*) De tre første linjer hos prof. Dietrich (o: de 3 sidste på stenen, idet professoren har opdaget, at indskriften begynder med den sidste linje!) lyder efter den nævnte fortolkning således (s. 8):

*haidm(a)r (r)únoronu
fal á hárn hádmó ág -
ina rúna marage,*

og af de hertil knyttede sproglige bemærkninger vælger jeg følgende: 'rúnoronu . . . . der zweite Theil muss in den Vocalen entstellt sein' (s. 9). 'á hárn hádmó. Da in Schweden frühzeitig ai zu á abgeschleift wird (!), wie in dem häufigen stán neben stain auf schwedischen Runeninschriften, und die Dativendung in gangbaren Substantiven abgeworfen werden konnte, so lässt sich darin das isl. á heimi heiðum erkennen,' (s. 10—11)!! 'ágina rúna marage, das Object zu fal, ist nicht femininisch, wie rún herrschend ist, sondern masculinisch gestaltet. . . . . Die Endung in marage st. marga kommt später wieder vor in daude.'!! Og en sådan sprogform i disse tre små linjer er det først lykkedes at få

Dietrichs læsninger og fortolkninger. Ikke engang guldhornsindskriften har kunnet undgå hans rettelser; han læser ek Hlevagast tim Holtingam 'quibus in verbis tim ob coalitionem cum t in Hlevagast scribendi compendio pro þim (!) positum censeo, id autem, ut fit apud vulgum, minus accurate pronunciatum pro þém ags. þæm, primitus þaim' (De inscr. duab. run. s. 8); slutningen læses horn âtavido, uagtet der i indskriften står HORNA;TAVIDO, med skilletegn imellem!! Prof. Dietrich har nemlig ikke kunnet forklare formen horna, som jeg senere skal give ham oplysning om. Skade, at forfatteren ikke på sine egne fortolkninger har kunnet anvende den kritik, som han har anvendt på Rafns læsning af guldhornet (Germania X, s. 293 ff.), og hvori jeg for største delen kan være enig med ham; prof. Dietrichs læsninger beror i det mindste 'auf ebenso bodenloser Willkür' som Rafns.

Runen Ψ læses af Dietrich som m ; men ligesålidt som prof. Stephens kan forklare forholdet mellem Ψ i de ældre runer (hos ham Λ) og Ψ i de yngre, ligesålidt kan prof. Dietrich forklare forholdet mellem de to m 'er (Ψ og $\mathfrak{M}$) i det ældre alfabet. Idet han omtaler de forandringer, det ældre runealfabet (på brakteaterne) undergik i det angelsaksiske runealfabet, siger han (Die runeninschr. der goldbr. s. 98): 'was das auffallendste ist, für m wird $\mathfrak{M}$ eingeführt, was vorher ein d war (nej! aldrig* — ligesålidt som $\mathfrak{P}$ og

---

frem ved i linje 1 at indskyde Λ i ha idm(a)r og r i (r)ûno-ronu, i linje 2 at læse Ψ som Ψ og i linje 3 at udelade $\mathfrak{N}$ efter det sidste E . Det har en professor i Marburg povet år 1863 efter Kristi byrd at sende ud i verden på tryk!!

*) I runealfabetet på brakteaten fra Vadstena indrømmer prof. Dietrich selv, at $\mathfrak{M}$ betyder m , hvorfor han aldeles vilkårlig sætter denne brakteat til 7de århundred (Die runeninschr. der goldbr. s. 99); på brakteaten fra Tjörkö ved Karlskrona (no. 102 i 'Atlas for nordisk Oldk.') gör han ikke desto mindre uden videre $\mathfrak{M}$ til d (ibid. s. 52), uagtet den netop her tydelig er forskellig derfra, idet der, når runerne vendes om, står:

Þ var samme tegn, var **𐌛** og **𐌛** det), während das alte zeichen für **m** die auch im nordischen übliche rune **Y** war,

HMMMFY < NFIAMIN

hvor vi to gange har **𐌛** = **D** og 1 gang **𐌛** = **M**. I samme tidskrift i samme hefte antager den samme prof. Dietrich alligevel, at **m** på Charnay-smykket har været udtrykt ved **𐌛** (s. 109), og denne indskrift hører 'spätestens ins 5te jahrh.' (s. 107)!! Det er da ikke muligt at indvikle sig i værre modsigelser. Og hele sagen er så simpel som mulig, idet **𐌛** overalt og til alle tider har været **m**, medens **Y** aldrig har været det i de ældre runer. **𐌛** i betydning **m** i de ældste tider finder jeg ikke blot (som prof. Dietrich) i Bourgogne på Charnay-smykket og i Norden på brakteaten fra Vadstena, men i alle andre nordiske samt oldengelske indskrifter og også i indskriften på Bukarestringen, hvor der efter tegningen hos prof. Dietrich står:

XNTEIEM HFIIFX

hvilket jeg ikke med Dietrich læser: gutaniopi hailag, 'divino cultui sacer' (Disp. de insc. duab. run. s. 16—20), men:

gut-annom hailag

som jeg betragter som et rent gotisk sprog (*annom* hf. flert., der findes hos Vulfila Luc. 3, 14. 1 Cor. 9, 7); jeg udsætter det: 'viet til goter-skatten' og sammenligner dermed brugen af ordet *helga* på oldnord. i forbindelser som: ok er helgat landit Einari syni mínum o: 'gjort til hans ukværnelige ejendom' (sé Fritzner s. v. *helga* og *heilagr*). Efterat jeg selv havde udfundet denne læsning, er jeg bleven yderligere bestyrket i dens rigtighed ved at sé at det sanme allerede er foreslået af H. F. Massmann i Germania II, s. 209—13. Denne såvelsom den burgundiske indskrift er naturligvis af stor vigtighed med hensyn til spørgsmålet om de ældste runers udbredelse — en ting, som jeg ikke her skal indlade mig på, men håber at komme tilbage til, når slutningen af prof. Stephens' værk er udkommen; også over de forskellige alfabeters forhold til hinanden vil der da kunne udbredes større klarhed. — Med hensyn til prof. Dietrich skal jeg endnu bemærke, at medens han læser **Y** som **m** på Björketorp- og Tune-stenen, læses den som **R** på Istaby-stenen, og betydningen **R** tildeles ligeledes **𐌹** på Stentofte-stenen, — naturligvis efter Munch, der ikke nævnes, og hvis rigtige læsning af Istaby-stenen forbedres således, at det hele bliver meningsløst.

die im angels. alphabet zwar fort überliefert wird, aber nachdem sie veraltet war, für laute verwendet wurde die man entweder zur anpassung an laute des angels. oder des lat. alphabets brauchte.' Den samme vilkårlighed i læsning og fortolkning findes på alle steder hos prof. Dietrich, således også i de slesvigske indskrifter, der behandles i Germania X, s. 293 ff., og som jeg her skal omtale enkeltvis: 1) læsningen af guldhornet har jeg behandlet; 2) Strårup-diademmet vil jeg senere komme til; 3) på skjoldbuglen fra Thorsbjerg-mose læser Dietrich navnet aigid, men det sidste bogstav er tydelig H, ikke D (for dette steds skyld har prof. Dietrich opfundet en 3dje form for D foruden sine 2 tidligere omtalte); 4) på dupskoen fra Thorsbjerg-mose har åbenbart hver side en selvstændig mening og hele ord; men prof. Dietrich, som læser: ni vanguda rimo v(i)lþu þuvam, får dette umulige sprog frem ved at læse o på den ene side sammen med RIM på den anden, ved at indskyde i i vilþu og ved at tildele R betydningen UD! 5) på den ene pil fra Nydam-mose står R/R; uagtet formen af runerne viser, at indskriften går fra højre til venstre, antager prof. Dietrich, at det er forskrevet (!) for R/R, der igen står for hålu!! ja i binderunen R på en af de andre pile sammestedsfra finder han samme ord: ål for hål!! (sml. mine bemærkninger om prof. Stephens' læsning af denne indskrift ovenfor s. 26, 27). Alt dette er ikke fortolkning, men galskab. Men denne galskab er nærmere besét ganske praktisk. Professoren udleder nemlig store historiske resultater af sine fortolkninger. Om sproget på guldhornet hedder det: 'Explicationem cum Jacobo Grimm et Muellenhoffio censeo petendam ex dialecto Anglorum, quorum pars cum Saxonibus in Britanniam emigravit' (Disp. de insc. duab. run. s. 4).* I afhandlingen om brakteaterne er udbyttet

*) sml. Die runeninschr. der goldbr. s. 92: 'da die inschrift des goldnen horns, welche genau dieselbe runenart hat, einen

af undersøgelsen følgende: 'fest ermittelt ist schon aus den vorgelegten untersuchungen erstlich, die goldbracteaten mit den sächsischen (!) runen gehören nicht zu den skandinavischen, sondern in weiterem sinne zu den deutschen alterthümern', und fürs andere, in Jütland und Schleswig herschte bis zum 6ten jahrh. wie in Holstein eine deutsch redende'', an goldbesitz reiche bevölkerung, und dieselbe erstreckte sich bis über die nördlicher gelegnen inseln und küsten, als

alten nordsächsischen dialect darstellt.' Selv i prof. Dietrichs læsning er der dog noget, som efter hans egen tilståelse ikke er så ganske rent saksisk (sml. nedenfor s. 58 not.*).

) I samme afhandling s. 89 siges om 'brakteaterne' med runeindskrift som bevis på at de ikke er forarbejdede i Norden, at omtrent en tredje del af dem er funden i lande, 'wo die herschaft nordischer sprache nie stattfand oder doch bis zum 6ten jahrh. nicht erwiesen ist.' I en note hertil opregner forfatteren disse lande i det enkelte: 'nämlich nordischen fundorts sind ihrer 37, aus ländern wo bis ins 6te jahrh. deutschredende völkerschaften wohnten sind 15, und zwar aus Jütland (således står der virkelig, og det betyder virkelig Jylland!) 5, aus Schleswig 5, aus Hannover 3, und dann je einer aus Holstein und Meklenburg. im skandinavischen norden ist das verhältnis diess, dass 8 aus Fünen, 9 aus Seeland, 13 aus Schweden, und zwar acht aus Schonen und Bleking (nur einer aus jüngerer zeit [sml. mine bemærkninger s. 44 not.], der von Vadstena am Wetterensee aus Ostgötaland, und vier unsichern fundorts) und 2 aus norwegischen gegenden abstammen, während 5, wie gesagt, unbekanntn fundorts im dänischen museum sind.' Til brakteaterne skal jeg komme tilbage, når 2den del af Stephens' værk udkommer.

**) 'Das ergebnis dieser betrachtung ist also, die weder gothische noch nordische [eller noget andet end 'Dietrichsche'] sprache der bracteaten steht am nächsten den sächsischen dialecten, und gleich, wo sie mehr angels. ist, oft auffallend dem northumbrischen, d. h. einer aus Anglien stammenden mundart. sie entfernt sich zwar von beiden durch theilweise erhaltene diphthongen, da sie aber viel alterthümliche flexionen hat, so kann jene schwankung ihrer frühen entstehungszeit zugerechnet werden, die weit hinter den jetzt bekannten quellen beider dialecte zurückliegt, und selbst in diesen nicht ohne spuren ist.' (s. 80.)

trägerin einer nicht geringen bildung' (s. 97), og fra dette folk (og dets efterkommere) hidrører 'die nord. steine mit den sächsischen runeninschriften' (s. 92 not.).* Det samme udtrykkes på følgende måde i Germania X, s. 303: 'Fassen wir nun die Ergebnisse zunächst über die Denkmäler aus Holstein und Schleswig zusammen, so ist unverkennbar, die Runen stellen dieselbe unskandinavische Art dar, wie die im alten Sachsenlande gefundenen Goldbracteaten. Die sächsischen Bewohner der Länder nördlich der Elbe bis nach Anglien hin, bei denen einst ein grosser Reichthum an Gold vorhanden war, bedienten sich der unnordischen Runenart zu Inschriften auf Waffen, Trinkhörnern, Ringen und

---

*) Om Tune-stenen hedder det (Die Blek. Inscr. s. 27): 'Da nun aber gleichwohl die Runen wie die Eigennamen Vivama und Vodurid englisch oder sächsisch sind, so wird man sich vorzustellen haben, es war eine nördlichsächsische Familie, die etwa vom Vik her in Südnorwegen eingezogen, hier ansässig wurde, und hier wenn auch nur in unvollkommner Weise die altnorwegische Sprache ihren Endungen nach annahm, während sie manche gewohnte Wortstämme und Wortgestalten aus der alten Heimath beibehielt.' Efter hvad jeg i denne afhandling har bevist med hensyn til runer og sprogforn vil prof. Dietrichs forsætning nu komme til at lyde: 'Da nun aber *weder* die runen *noch* die eigennamen Vivar und Voduride *sächsisch* sind, so . . . ' (ja! eftersætningen overlader jeg til professoren selv at fuldende!) De blekingske stene giver anledning til at slå følgende historiske kendsgerning fast (ibid. s. 32): 'Danach liegt wieder der Schluss nahe, dass auch in Bleking, trotz der damals schon ziemlich gut altnordischen Sprache eine einst ähnlich gemischte Bevölkerung zu denken wäre. Haidmar in Biörketorp und Hapuvolafr in Sölvitsborg nennen zwar den Ort, wo sie die Steine errichten, wenn richtig erklärt ist [sml. ovenfor s. 43 not. *], ihre liebe Heimath, so dass sie selbst nicht eben (!) Eingewanderte gewesen sein können. Aber ihre Voreltern in früheren Geschlechtern können es immerhin gewesen sein (!!), die Namen konnten ihrer Stammgestalt nach unverändert forterben, wenn sie auch die Endungen gemäss der nordischen Umgebung annahmen.'

andern Schmucksachen schon wenigstens seit dem 3. Jahrhundert und über das 6. hinaus. Dass aber die Bewohner der genannten Gegenden in der eben gedachten Zeit dem sächsischen Volksstamme angehörten, das beweist die Übereinstimmung der Sprache auf den dort gefundenen Bracteaten, auf dem Golddiadem und auf dem Schilde mit der Sprachgestalt der Inschrift des goldenen Horns, welche ohne alle Widerrede unskandinavisch ist, und vielmehr eine ältere Stufe des Dialects darstellt, den wir bei den Angelsachsen in England wiederfinden, den wir daher mit voller wissenschaftlicher Wahrscheinlichkeit dem alten Anglien zuzuschreiben haben.* Det var altså resultatet: Jylland og Slesvig oprindeligt tyske lande! quod erat demonstrandum! hvorledes det er bevist af prof. Dietrich har jeg godtgjort: *ikke en eneste af hans læsninger og fortolkninger indeholder et eneste rigtigt ord til bevis for denne sætning.* De nordiske lærde kan derfor tage sig følgende ytring af prof. Dietrich (Germ. X, s. 305) meget let: 'Endlich kann auch das Urtheil über die gelegentlich im Obigen mitbesprochenen Denkmäler, die mit sächsischen Runen beschrieben und auf Inseln oder Küsten Skandinaviens gefunden sind, das Urtheil, so unbequem es auch nordischen Gelehrten sein wird, nicht mehr schwankend sein. Der ags. Sprache nach gehört der Bracteate Nr. 218 des Atlas, der nach Fünen gekommen ist, in die Landschaft Anglien als seine ursprüng-

*) Det samme udtaler A. Kirchhoff i sin afhandling 'zur würdigung der Französischen runen' i Haupts zeitschr. X, s. 198: 'sowohl das terrain welchem die denkmäler dieses alphabetes [des schonischen bracteaten, des tondernschen hornes und der Blekinger und Uplander runensteine] angehören als auch sein enges verhältnis zum gothischen einer- und zum angelsächsischen andererseits in strengem gegensatz zum skandinavischen beweisen dass in diesen zeichen uns das alphabet der germanischen (nichtsandinavischen) stämme vorliegt welche vor der sächsischen wanderung in der mitte des fünften jahrhunderts in der jütischen halbinsel sesshaft waren.'

liche Heimath, von ebendaher mag der Bracteat Nr. 102 etwa durch einen schwedischen Wikinger in die Gegend von Carlskrona mit fortgenommen worden sein, denn seine Sprache ist sächsisch, und dass auch die Spange von Himlingöe ena Beute aus sächsischen Landen sei, geht aus der sächsischen Endung des darauf stehenden Namens deutlich hervor.' Prof. Dietrich lægger for at bevise at sproget er saksisk og ikke nordisk særlig vægt på 'den gänzlichen mangel des so characteristisch nordischen aus S entstandenen R' (Die runeninschr. der goldbr. s. 94; sml. s. 78). Hvis runen Y havde betydningen μ (som hos Dietrich), eller λ (som hos Stephens), vilde prof. Dietrich få ret i, at sproget ikke var nordisk; men det vilde rigtignok heller ikke være noget andet sprog, der nogensinde kan have eksisteret; men at runen Y i betydning μ tvertimod er gennemgående på de i de nordiske lande fundne mindesmærker, har jeg vist i det foregående, og der er således udsigt for mig til at komme til en anden dom om sproget, i disse indskrifter end prof. Dietrich, 'so unbequem es auch deutschen gelehrten sein wird'. Jeg går derfor nu over til at betragte sprogformen i det enkelte på de mindesmærker, jeg har kunnet læse.

Tre sammenhængende indskrifter, og mærkelig nok 1 dansk, 1 norsk og 1 svensk, er det i det foregående lykkedes os at læse. Vi vil nu sé lidt nærmere på det sprog, vi herved har fået frem. Da jeg i hele denne afhandling har forudsat grundig kundskab i den nordiske sproghistorie hos læserne, og derfor på mange steder kun har anvendt få ord, hvor en længere udvikling ellers vilde være nødvendig, vil jeg også nu, for at undgå vidtløftighed, istedetfor at gennemgå hver enkelt indskrift ord for ord straks omsætte dem på gotisk og oldnordisk og derefter behandle sprogformen i indskrifterne således, at de forskellige fænomener henføres under bestemte klasser. I min omskrivning betegner jeg $\mathbb{R}$ og $\mathbb{Y}$ ved r og $\mathbb{r}$, $\diamond$ ved ng , $\mathbb{F}$ ved a , men på

Istaby-stenen ved å, idet 4 dør er tegn for det almindelige a. Vi får da:

1) Guldhornet:

ek hlevagastir holtiŋgar
horna tavidō.

2) Tune-stenen:

ek vivar after voduride
vitai(?) gahalaiban vorahto (runar).*

3) Istaby-stenen:

afātr harivulāfā hapuvulāfr
haeruvulāfir vārait runar þaiar.

I Vulfilas sprogform vilde disse indskrifter lyde:

1) ik Hliugasts Hultiggs horn tavidā.

2) ik 'Vivas' afar 'Voduridi' vitan(?) gahlaiban
vaurhta (runos).

3) afar Harivulf Hapuvulfs Hairuvulfeis(?) vrait
runos þos.

På oldnordisk-islandsk vilde vi derimod have:

1) ek Hlégestr Hyltingr horn [gørda].**

2) ek 'Vivar' eptir 'Voduridi', vita (?) [félaga] orta
(runar).

3) eptir Herjulf Hødulfr Hjörlyfingr reit runar
þær.

Munch, der på guldhornet læste gastim holtingam og oversatte hele indskriften således i Vulfilas sprogform: 'ik Hlaiva (udt. Hleva) gastim hultiggam haurna tavidā', siger om sproget (AnO. 1848 s. 282 f.): 'Sammenligne vi Sprogformen paa de her dechiffrede Dele af de blekingske Runeindskrifter [o: navnlig Istaby-stenen] med Gotisk og Oldnordisk, da vil man finde, at den svæver mellem begge;

*) Efter vorahto har vist stået ordet runar eller runor (sml. s. 56); kun af det første r er der endnu spor (sé s. 37).

**) En klamme om de oldnordiske ord tilkendegiver, at det ældre ord ikke længere findes i sproget, og at et yngre med samme betydning er sat istedetfor.

den har det gotiske Lydsystem, især Vocalismus, de oldnordiske grammatiske Former. Dens Forkjærlighed for svævende Mellemlyd vækker en Forestilling om et vist usikkert Vaklepunkt, hvorpaa Sproget har befundet sig. Sammenholde vi den endelig med den rene og simple gotiske Indskrift paa Guldhornene, saa see vi tydeligt, at denne sidste repræsenterer en langt tidligere Periode. Vi have altsaa, saa sparsomme end disse Mindesmærker ere, dog reengotiske Sproglevninger og andre, der kunne kaldes halvgotiske, hvilke danne Overgangen til den nordiske. Begge Slags maae saaledes ligge forud for den nordiske Skriftperiode, og de danne med Hensyn til Skrifteegn og fremherskende Former en Skriftperiode, som man vistnok mest adæqvæt kalder den gotiske.' Munch bruger sproget i disse indskrifter til at styrke sine ethnografiske teorier om Nordens bebyggelse. Upström ('De lapide Runico Tunensi' i Acta Reg. Soc. Scientiarum Ups. Ser. III, vol. II, fasc. II) slutter sig i sin dom om sproget væsentlig til Munch og siger specielt om Tune-stenen: 'habet lapis hic unum alterumve, quod linguæ Ulphilanæ ætate inferius sit, habet etiam, quod cum hac lingua plane conspiret, sed habet etiam, quod nescio an remotiorem ætatem prodat.' Når vi læser guldhornsindskriften som Bugge, falder det réngotiske såvelsom det nedertyske (J. Grimm og andre) i denne indskrift bort; sproget hér kommer til at stå på samme trin som på de andre mindesmærker; men er dette sprog nu nordisk eller germansk?

Det er bekendt, at gotisk og oldnordisk i stammer på -A har bortkastet stammeudlyden i nævnef. og genstandsf. ent. hak. og intk.:

		gotisk		oldnordisk	
		hak.	intk.	hak.	intk.
nf.	dags	vaurd		dagr	ord;
gf.	dag			dag	

men ad den historiske sprogforsknings vej véd vi, at grund-sproget må have haft følgende former:

nf.	daga-s	}	vurda-m
gf.	daga-n		

med bevarelse af stammeudlyden.

Ved at sé på de enkelte ord i indskrifterne finder vi *nævneform hankön med bevaret stammeudlyd* i guldhornets **HXNTICFY** *holting*-a-R og i Tunestenens **PIPFY** *viv*-a-R, ligesom i **Y111AM** *eril*-a-R (= oldnord. *jarl*) på slangebilledet fra Lindholm-mose og på Varnum-stenen (sé s. 38 og not. *); sml. den hyppig forekommende endelse **FY** -a-R, f. eks. på Stenstad-, Reidstad- og Orstad-stenen (no. 3, 4 og 5 af de norske mindesmærker) og på den ene side af dupskoen fra Thorsbjerg-mose. *Uden stammeudlyd* finder vi derimod **H4DPRNFFY** *hapuvuláfr* på Istaby-stenen; det samme er tilfældet på Stentofte-stenen i ordene **H*DPXR*FA** *hapuvolafR* (linje 3) og **H*RIPIXR*FA** *harivolafR* (linje 4).

I 1-stammerne er udlyden på gotisk og oldnordisk bortkastet på samme måde som i A-stammerne; på guldhornet finder vi derimod **HIMPFXFXTIY** *hlevagast*-i-R; på gotisk er *gasts* en 1-stamme, hvilket ikke kan sées af ent., hvor böjningen er gået over i A-klassen, men fremgår af flertalsformen *gastim* (Matth. 27, 7); i guldhornets *gastir* kunde vi da have en 1-stamme med bevaret stammeudlyd; dog tænker jeg mig snarere sagen noget anderledes; i oldnord. *gestr* tyder omlyden på en stamme *gastja*-, da de nordiske 1-stammer ingen omlyd har modtaget, fordi 1 var udfaldet, förend omlyden indtrådte; i nævnef. *gastir* mener jeg derfor, at vi har den oprindelige nævnef. af en JA-stamme, der hos Vulfila vilde have lydt *gasteis (sml. got. *hairdeis*, *nijjis* = oldnord. *hirðir*, *nidr*); *gastir* er en ægte nordisk form og forklarer os ganske omlyden i det senere *gestr*, som står uforklaret, når man kun tager hensyn til got. *gasts*. Formen *gastir* finder jeg ligeledes på Berga-stenen fra Södermanland, hvor jeg læser **YITSAIXI11S** *sal-*

gastir (Y for F); sml. også endelsen IY -i-r på Bratsbergstenen (no. 8 af de norske stene) og på den anden side af dupskoen fra Thorsbjerg-mose. I nf. HMRNPNFFIY haeruvulåfir på Istaby-stenen har vi på samme måde en JA-stamme; ordet må betyde 'Haeruvulfs søn'; men afleds-endelsen -JA brugt til at danne 'patronymica' kan, såvidt jeg véd, ellers ikke påvises indenfor vor sprogklasse; dog er dette måske tilfældigt, da vi heller ikke finder den almindelige oldnordiske afleds-endelse -INGA-, -UNGA- på got. undtagen i to ord (*skiliggis* og *gadiligis*, hvoraf endda kun det sidste findes hos Vulfila (Koloss. 4, 10), medens det første træffes i to gotiske skøder). I Tune-stenens PAMRIMM voduride har vi vel genstands-f. af en JA-stamme: got. nf. *vodurideis, gf. *voduridi = oldnord. nf. *voðuriðir, gf. *voðuriði.*

I *genstandsform hankön* har vi stammeudlyd på Istaby-stenen i ordet HHRIPNFF harivulåf-å (hvormed kan sammenlignes det sandsynlige (H)*DNPRT*F* (h) a þu volaf-a** på den nu tabte sten fra Gommor-engene i Bleking); på Tune-stenens anden side i det sidste ord 11111S stain-a.***

Endelig findes stammeudlyd i *genstandsform intekön ental* i guldhornets HXRFF horn-a; efter formen kunde det ligeså godt være flertal (sml. dog s. 55—56 hunkön og fortid på -o), men meningen kræver nødvendig ental.****

*) Hvis efter kunde forbindes med hensynsf., vilde jeg dog snarere antage voduride for en a-stamme i hf.

**) Af H findes i den bevarede kopi kun | .

***) Den hertil svarende nf. stain-a-r findes måske på Krogstad-stenen fra Upland.

****) Bugge føjer til sin læsning af guldhornet, at han med hensyn til horna ikke nu vil afgøre, om det er ental eller flertal. Da jeg i sommer meddelte ham, at jeg på grund af meningen anså det for ental, erklærede han mig, at han nu var kommen til samme resultat, da en nylig i Norge funden runesten indeholdt et intekönsord i ental med stammeudlyd. — Prof. Stephens læser hornæ, hvilket han erklærer for gf.

Det er således lykkedes mig i disse gamle indskrifter at påvise hanköns- og intetköns-ord, i hvilke 'stammeudlyden' endnu er bevaret. I hunkönsordene måtte man i endnu højere grad vente det samme, da de har bevaret stammeudlyden på gotisk og også på oldnordisk har den i enkelte sammensætninger:

gotisk *giba* = oldnordisk *giöf*,

hvor omlyden viser, at et *u* er bortkastet; dette *u* findes af og til i sammensætninger (f. eks. *föru-nautr*, men *för*). I de ældste runeindskrifter finder jeg *hunkönsord* med bevaret stammeudlyd i *nævneform ental* på:

1) Strårup-diademmet:

ᚱᚱᚱᚱ ᚾ: lupro

2) fibulaen fra Himlingöje:

ᚱᚱᚱᚱ ᚾ: hariso.

Det er jo naturligt, at vi netop på disse to smykker finder kvindenavne, og det er aldeles utilladeligt at læse *lupr o*, *haris o*, da oldnordisk *á* i den periode, hvortil disse mindesmærker hører, umulig kunde hedde *o*.^{*} Med hensyn til *o* som

ent.; men da han gör det til *hak.*, og da alle hans nævneformer er gale, kan han ikke have haft nogen anelse om sammenhængen med 'stammeudlyden' i disse indskrifers sprogform.

*) Prof. Stephens hjælper sig ofte, navnlig ved de danske indskrifter, ud af sin forlegenhed med dette *o*; men det fremtræder rigtignok under meget forskellige former, idet det efter hans grammatik udtrykkes ved:

1) A (Y) Thorsbjerg-dupsko; Vejle-, Bratsberg-, Stenstad- og Orstad-stenen (på de 3 første steder oversættes det: *he owns*, på det 4de: *he owneth* og på det 5te: *owes-he.*)

2) o (X) Himlingöje. Strårup. Vånga-stenen. } Vimose-hövl

3) AH (YH) } (begge former!!)

4) E (F) Vimose-kam (en 3dje form på sagerne fra denne mose!) Nydam-pilen? Thorsbjerg-skjoldbugle (indskriften her bør rigtignok læses fra højre til venstre! men jeg skal glæde prof. Stephens med, at han alligevel kan få sit

stammeudlyd istedetfor det A, vi kunde vente at finde, må jeg gøre opmærksom på fortidsformerne **††PIMX** tavidø (guldhornet) og **††H††R††** vorahto (Tune-stenen). På smykket fra Etelhem (svenske mindesmærker no. 6) har vi *måské* en form på a; dog er jeg meget i tvivl om hér skal læses vrta o: vorta. I hunkönsordenes flertal finder vi **R††HY** runar på Istaby-stenen og på Björketorp-stenen l. 4: **R††*Y** runar, men på Varnum-stenen **R††XY** runor.

I de her omhandlede tilfælde, hvor vi har stammeudlyden bevaret, betegner indskriftsproget et stadium, der kan være grundprog både til gotisk og oldnordisk og således til alle germanske og nordiske sprog. At stammeudlyden netop på den tid, hvortil (ialtfald de yngre af) disse mindesmærker hører, har været ved at falde bort, synes de derpå (s. 53) nævnte eksempler at vise, med mindre det grunder sig på en mindre skarp opfattelse af lyden og deraf følgende ubestemt lydbetegnelse. På Istaby-stenen er lydbetegnelsen imidlertid meget nøjagtig, navnlig i anvendelsen af de to tegn for A, og netop brugen af det 'dunkle' A i slutningen af gf. harivuláfá tyder på en overgang, da stammeudlyden var ved at falde bort; efter denne sten at dømme måtte den være falden bort i nf. (haþuvuláf) tidligere end i genstandsformen.

Noget ganske andet end denne stammeudlyd, men noget, som heller ikke kan bestemme sprogets karakter, er den hjælpelyd, der navnlig på Istaby-stenen ikke blot er stærkt fremtrædende, men også er betegnet med et andet tegn end det almindelige A i ordene afátr (oldn. *eptir*), 3 gange i ordet vuláf (got. *vulfs*, oldnord. *ulfr*) og i várait

---

'ejer' ud, udtrykt ved **HY AH**); slangebilledet fra Lindholm-mose (her er E udtrykt ved 8 †!!)

5) $\frac{E}{H}$ H (***N**) Upsala-oksen.

Det er en mærkværdig 'vild og rig' dialekt det gamle 'oldnordiske' sprog!

(got. **vrait*, oldeng. *wrat*); det samme træffes i Tune-stenens *gahalaiban* (got. *gahlaiban*) og *vorahto* (got. *vaurhta*, oldeng. *vorhte*, oldn. *orta*); men på denne sten har vi kun ét (det almindelige) tegn for *λ*. Det her omtalte fænomen træffes sporadisk også udenfor vor sprogklasse; herhen hører i Zend indskydelsen af et kort *ε* efter *ρ*: *dadar-e-ça* = sanskrit *dadarça*, gr. *δέδορκα*; oskisk *ar-a-getud* = lat. *argento* o. s. v.; men navnlig fremtræder det stærkt i oldhöjtyisk. Kirchhoff har ('vocaleinfügung im Oskischen' i 'Zeitschr. für vergl. spr.' I, s. 36 ff.) søgt at ordne tilfældene under bestemte klasser; vi finder således: *hal-a-ftra*, (angels. *hålftra*) sml. *vul-ā-fr*; *ar-a-uun*, *ar-a-uuingun* (got. *arvjo*) sml. *v-ā-rai*; *svel-a-han* (oldn. *svelgja*), *el-a-ho* (*alces* Cæsar; oldn. *elgr*) sml. *gah-a-laiban*; *uuer-a-h* (got. *vaurkjan*, gr. *féγγωρ*), *star-a-h* (oldn. *sterkr*), *stor-a-h* (oldn. *storkr*) sml. *vor-a-hto*; ligeledes *pur-u-c*, got. *baurgs*; *ar-a-m*, got. *arms*. 'Af de tilsvarende yngre former sér man, at sådanne selvlyd periodevis dukker frem i sproghistorien og atter forsvinder' (G. Curtius, Grundzüge der Griech. Etymol. II, 299 = 2. udg. s. 657). Alle ord og former på de her læste mindesmærker er således klare med undtagelse af *vitai* på Tunestenen, som jeg ikke kan forklare, og rettelsen *vitan* tiltaler mig heller ikke synderlig, da jeg her ventede et tillægsord, ikke et navneord.

Vi har sét, at sproget i disse indskrifter stod på et meget gammelt standpunkt, så gammelt, at det i flere tilfælde viste ud over gotisk (bevarelse af stammeudlyden i navneordene); at det imidlertid netop på den tid i mange punkter vilde falde sammen med gotisk, kunde vi i forvejen slutte os til. Sprogets nordiske karakter fremgår imidlertid ikke blot af *ρ* i endelsen, men også af former som *ek*, *gastia*, *runa* *þaiar*. Jeg er derfor enig med Bredsdorff, når han (*mémoires de la soc. des ant. du Nord* 1836 — 37, s. 161) siger om indskriften på guldhornet: 'Die Sprache halte ich für nordisch, doch in einer sehr alten

Form, worin sie sich der ursprünglichen germanischen, und also auch dem ältesten bekantten Zweige des germanischen Sprachstamms, der gotischen Sprache, nähert'; og fremdeles: 'ek ist das nordische ek, ich, und besonders deswegen halte ich die Sprache für nordisch.'* Dette gælder ikke blot guldhornet, men også de andre indskrifter.

Germansk og nordisk har allerede dengang adskilt sig ved karakteristiske ejendommeligheder for de enkelte sprog; men forskellen i det hele kan næppe have været stor; ialtfald er den vanskelig for os nu at opdage. Når det engang lykkes at fortolke alle indskrifter med de ældre runer, vil hele dette spørgsmål forhåbenlig kunne bringes et betydeligt skridt fremad. Navnlig vilde de to store blekingske stene, Björketorp- og Stentofte-stenen, være af vigtighed; men de har hidtil trodset alle forsøg på at give en fornuftig mening i et forsvarligt sprog. På begge disse stene bruges iøvrigt (ligesom paa stenen fra Gommor-engene) tegnet * for A-lyden; på Björketorp-stenen betegnes slutnings-r ved Y, men på Stentofte-stenen ved A som i de senere nordiske indskrifter. Kun få ord kan jeg med sikkerhed læse og forstå foruden de tidligere omtalte navne på Stentofte-stenen; men det er klart, at begge stene for en stor del indeholder de samme ord, og vi har herved idetmindste et vigtigt middel til at bestemme ordenes adskillelse på flere tvivlsomme steder. Enkelte småbidrag skal jeg meddele hertil:

Björketorp-stenen l. 3: **H*MR*P*P*P*N*Y** sml. Stentofte-stenen l. 6: **HMR*P*P*P**A**; B. l. 4: ***R*XMN** = S. l. 6: ***R*XMN**; B. l. 6: **H*IDYRN*(R*P*N)** sml. S. l. 5: **HIDMA RN†(X†X)**, og måské er det sidste bogstav i 3dje linje på B.

*) Selv prof. Dietrich er bleven betænkelig ved ek på guldhornet: 'Forma vocis EK neque est gothica neque anglosaxonica, nec fuit illa veterum Saxonum, ea autem in illam Anglorum regionem, ubi inventa est inscriptio, irrepere potuit ex vicina Danorum, apud Scandinavios enim illa jam ante sæculum octavum erat usitata.' (Disp. de inscr. duabus run. s. 7).

X, som skal læses sammen med 4de linje **XI†*RNI*Y** og genfindes på siden af S. som **XI†QRQ†Q†**, idet på denne sten **Q** i det hele er stærkt fremtrædende (**H*DNPQ†*Y†** og **H*RIPIQ†*Y†** - vulafr svarede da til det 3 gange på Istaby-stenen forekommende **PN†FY†** - vulafr som **RQ†Q†** ronor til Istaby-stenens **RNI†Y** runar). Også i begge stenes begyndelsesord kunde vi måske finde noget tilsvarende, idet B. har:

‡*YD*†B*RN†Y

sar þat barutr

hvor barutr vel er 2den person total eller flertal af ud-sagnsordet, idet -tr svarer til got. -ts eller er udgået fra fællesjafetisk -*tasi (= lat. -tis) og således ældre end. got., medens på S.:

*INH*BQR††

†INH†XM††††

aiuha borumr

niuha* gestumr

borumr og gestumr kunde være 1. person flertal, idet -mr udgik fra fællesjafetisk -*masi (= oldhöjt. -més); dog skal jeg for øjeblikket ikke afgøre, om vi i de sidstnævnte to ord ikke også kunde have hensynsformer i flertal af navneord, i hvilke endelsen -mr da vilde svare til den samme endelse i de i den oldnordiske literatur endnu forekommende hensynsformer tveimr (f. eks. Fms. XI, 431¹⁰. Njála 89¹⁴. Gislason '44 prøver' 531¹⁶) og þrimr (f. eks. Háva-mál 125. 'norsk homiliebog' (AM. 619 4to) 49⁵. Njála 94¹⁴; 265²⁶). Endnu skal jeg kun tilføje, at jeg ansér **DN†DM** daude (B. l. 2) for hensynsform og **X*Y** gaf — mere står der vel ikke — og **PN*** ma (S. l. 3 & 4) for fortid 3. person ental. Videre skal jeg ikke opholde mig ved disse stenes fortolkning for denne gang. Mere praktisk

*) Runen **F** findes kun på dette sted i indskriften; er den brugt netop her med forsat istedetfor *****?

ansér jeg det for at være, inden jeg forlader disse indskrifter, endnu at meddele slutningen af indskriften på den anden side af Tune-stenen, som jeg mener at kunne læse og forklare med fuldkommen sikkerhed. Den lyder således:

..... dohtrir daedun (aftar)* voduride staina, hvilket på gotisk vilde være: .... *dauhtrjus tavidedun* [da det enkelte *dedun* ikke findes; oldeng. *dædon*, oldhöjt. *tåtun*] *afar 'Voduridi' stain* og på oldnordisk: .... *dætr [gordu] eptir 'Voduridi' stein*. Interessant er her ikke blot fortidens flertal 3dje person på -N, men navnlig den nordiske form *dohtrir* (grundform til *dætr***), modsat gotisk *dauhtrjus*.

Hermed tager jeg for denne gang afsked med de ældste skriftlige mindesmærker i Norden i det håb, at det efterhånden vil lykkes at tolke alle disse indskrifter efter et fast princip. Mit arbejde har væsenlig været negativt og kritisk; de fordringer, jeg stiller til den indskriftfortolkning, som jeg alene kan ansé for rigtig og berettiget, er, at den tager indskrifterne som de findes uden at anvende vold på de enkelte tegn, og at den derigennem kommer til et sprog, der sproghistorisk kan bevises at tilhøre den tid, til hvilken indskrifterne selv hører, eller med andre ord: jeg forlanger et virkeligt sprog, som folket kan have talt, ikke noget fantasisprog, som en lærd kan lave i sit studereværelse. Med disse fordringer til sin læsning vil man ikke være udsat for at levere runefortolkninger som proff. Stephens og Dietrich i vore dage, som Finn Magnusen og andre tidligere. Hvad Kemble indvendte mod den sidstes læsning af Ruthwell-obelisken, kan med lige så megen ret indvendes

*) Kun levninger af 5 runestave er her synlige og endel af R; det er her prof. Stephens læser navneform *seta* og deraf drager mærkelige sproghistoriske slutninger (sml. foran s. 4—5).

**) sml. K. J. Lyngby, 'De oldnordiske navneords bøjning' i Tidsskr. for Philol. og Pædag. VI, s. 46.

mod de to førstes læsninger af de ældste nordiske indskrifter. I de fortolkninger jeg selv i det foregående har givet af enkelte indskrifter håber jeg, at man vil finde de her opstillede fordringer fyldestgjorte. Det vigtigste udbytte af min undersøgelse ligeoverfor de af Stephens og Dietrich fremsatte påstande kan sammenfattes under følgende 3 punkter:

no. 1. Oldengelsk er ikke noget nordisk, men et rent germansk (nedertysk) sprog. Sproghistoriske grunde tilintetgør derfor ganske den mening, som heller ikke finder nogetsomhelst støttepunkt i historien, at de sønderjyske Angler, hvis deres sprog var nordisk (sé no. 3), kan have befolket England.

no. 2. Runen Ψ ($\blacktriangle$) i det ældste runealfabet er ejendommelig for de nordiske indskrifter; dens betydning giver os et vigtigt skælnemærke mellem nordisk og germansk i hine fjærne tider, hvortil disse indskrifter hører.

no. 3. I Sønderjylland vidner de af jordens skød fremdragne oldtidsminder både ved deres form og ved sproget i deres indskrifter om, at hør fra de ældste tider, vi ved hjælp af sproglige mindesmærker kan nå tilbage til, har boet et folk, der på det nøjeste i kultur og sprog var knyttet til det øvrige Danmark, Sverrig og Norge, medens det adskilte sig fra de germanske folk ved de samme sproglige forskelligheder som det øvrige Norden. Den påstand, at Sønderjylland og den jyske halvø indtil 6te årh. har haft en nedertysk befolkning, modbevises af sproget, der fra det 3dje årh. indtil den dag idag viser sig som nordisk.

Foruden de mindesmærker, der gennemgående har de ældre runer, optager prof. Stephens i sit værk også sådanne senere mindesmærker, hvor en eller anden af de for det ældre alfabet. ejendommelige runer sporadisk findes sammen med de yngre. Om disse mindesmærker fra 'overgangstiden' kunde der være adskilligt at sige, navnlig om den mærkelige Rök-sten fra Øst-Götland. Men jeg skal for denne gang indskrænke mig til den almindelige bemærkning, at jeg langt fra kan være enig med prof. Stephens i at regne alt det, han har medtaget, til overgangstiden. I de nuværende danske provinser findes ingen runestene med de ældre runer, men kun 'overgangsstone', da Vejle-stenen er aldeles ulæselig efter den kopi, der findes deraf. Af de 8 danske stene, som prof. Stephens regner til overgangen, ansér jeg Sæding-stenen for ulæselig. Voldtofte- og Vordingborg-stenen, der af Stephens sættes til 600—700 (!), indeholder ingen af de ældre runer, da der paa Voldtofte-stenen står **RNNNYAHTY** ruulf rsts (måské = ruulf r sati stain)* og paa Vordingborg-stenen: **HTHTBHTYHTNR** aft aþisl faþur (resten er mig ikke ganske klar) med de sædvanlige runer, hvorimod tegnet **HP** paa denne sten utvivlsomt skriver sig fra en langt senere tid og meget bedre kan sige 'Hans Pedersen' end som prof. Stephens vil 'h(airwulfr) w(rait)'; ligeså lidt antager jeg, at der paa Hörning- og Thisted-stenen findes ældre runer. Tilbage står da kun som hørende til overgangstiden Helnæs-, Kallerup- (eller Höjetostrup-) og Snoldelev-stenen, paa hvilke vi finder det ældre **H** = h og desuden ***** = a (sml. Björketorp-stenen o. s. v.) paa Höjetostrup- og Snoldelev-stenen, samt **M** = m paa Helnæs-stenen. I disse sporadiske minder fra det ældre alfabet har vi et håndgribeligt bevis paa, at det yngre særlig nordiske runealfabet

*) sml. begyndelsen af indskriften paa Helnæs-stenen: **RNNNYAHTYHTHTHTHT** rhuulf r sati stain.

efterhånden har udviklet sig af det ældre fælles gotiske eller nordisk-germanske.

Hermed slutter jeg disse bemærkninger om de ældre runeindskrifter og prof. Stephens' værk; jeg har ikke kunnet erklære mig enig med prof. Stephens i meget; men jeg sender ham endnu engang til afsked min tak, fordi han har gjort disse ærværdige minder fra vore fædres tid let tilgængelige for videnskabsmændene; hans værk vil altid blive et kildekrift i denne videnskabsgren. Måtte disse linjer bidrage til at vække nogen interesse for hine fjærne tiders mindesmærker og deres sprog! Måtte de være en opfordring til nordiske sproggranskere om at yde den skærv de formår til opgavens endelige løsning, om at forbedre og rette det, hvori jeg mulig kan have fejlet. Navnlig håber jeg, at min ven, prof. Bugge i Kristiania, der ved sin læsning af guldhornsindskriften har bidraget til at omstøde alle de til den ældre læsning knyttede falske teorier, ikke altfor længe vil beholde for sig selv de øvrige interessante oplysninger, han vil kunne give om disse indskrifter og deres sprog.

Efterskrift. Efterat denne afhandling var trykt, har prof. Dietrich bekendtgjort flere nye runefortolkninger; da de om muligt er endnu værre og mere vilkårlige end de tidligere, tager jeg intet hensyn til dem. Derimod har jeg med glæde læst en afhandling af C. Hofmann 'Ueber einige Runeninschriften', trykt i det sidst udkomne hefte af Sitzungsber. der königl. Bayer. Akademie der Wissensch. Forfatteren, der har søgt at fortolke de blekingske runestene, er enig med mig i aldeles at forkaste både Stephens' og Dietrichs resultater og har, hvad der er det vigtigste, sét, at **Y**, **A** på disse stene er tegn for slutnings-r; dog gör han sig skyldig i samme inkonsekvens som Munch ved på guldhornet at tillægge den betydning **m** (s. 130). Skönt jeg

i det hele må erklære Hofmanns fortolkning af Björketorp- og Stentofte-stenen for urigtig (H betyder kun h, ikke både g og h; kendeordet var endnu ikke udviklet, og på de steder, hvor forfatteren vil finde det, får han sproglige umuligheder), og skönt jeg ikke derved er bragt videre i forståelsen af disse indskrifter, må jeg dog yde den lærde sprogforsker al anerkendelse for dette forsøg, der både hæver sig langt over alle tidligere og også har kunnet lede ham til at fælde en rigtig dom om sprogformen i disse indskrifter (s. 132): 'Diese wenigen Worte genügen doch zur Beantwortung der Hauptfrage, welchem Sprachstamme und welchem relativen Alter gehören diese Denkmäler an? Jedenfalls dem nordgermanischen; denn sie zeigen im Flexions r, im postponirten Artikel [findes ikke!], im Dat. pl. auf *mr* [tvivlsomt; sml. foran s. 59] die charakteristischsten Merkmale dieses Stammes. Aber sie sind zugleich unberechnbar älter, als irgend ein bekanntes Denkmal nordgermanischer Zunge, das beweisen die Züge, die sie mit dem Gothischen und den südgermanischen Sprachen gemein haben, und deren Erscheinen nicht etwa aus Sprachmischung, was ein höchst verkehrtes Beginnen wäre, sondern nur daraus gedeutet werden kann, dass das Nordgermanische eben diese früher gemeingermanischen Formen in der uns bekannten Zeit schon verloren hat.' Denne ytring om sproget på de blekingske stene stemmer aldeles med det resultat, hvortil jeg ovenfor (s. 57 f.) er kommen med hensyn til sprogformen i alle nordiske indskrifter med de ældre runer; og ikke blot i bedømmelsen af sprogformen i det hele, men også i mange enkeltheder falder Hofmanns og mine udtalelser sammen.

**BEMÆRKNINGER
OM KONGESPEILETS AFFATTELSESTID,**

BELYST VED DEN DERI SKILDREDE KRIGERSKE UDRUSTNING OG VAABENDRAGT.

AF ARTILLERICAPITAIN OTTO BLOM.

Angaaende det Tidspunkt, da Kongespeilet kan antages at være affattet, ere Kjenderne af den oldnordiske Litteratur komne til temmelig afvigende Resultater. Ei at tale om de ældre Forfattere, som have troet at kunne henføre dette mærkelige Skrift til kort efter Midten af det 12te Aarhundrede, eller dem, som have troet at kunne udpege Kong Sverre selv som dets Forfatter, ere de seneste lærde Ud-givere af Kongespeilet, P. A. Munch, Keyser og Unger komne til Grunde, som de ansee for afgjørende, for at det maa være skrevet efter Aaret 1190 og før 1260; og efter indre Criterier ansee de det for rimeligst, at det maa være affattet mellem 1190 og 1196*). Denne sidste nøiere Bestemmelse af Affattelsestiden finder N. M. Petersen ikke fyldestgørende begrundet; han mener, at den ligesaa godt lader sig henføre til et Tidspunkt henimod 1260, hvilket han endog er tilbøielig til at ansee for rimeligst**).

Den, der, som jeg destoværre, ikke er istand til at læse Oldskrifterne i Grundsproget, og for hvem desuden det at læse en Saga eller et Skrift som Kongespeilet kun er en Adspredelse fra Arbejder og Studier i en heelt anden, himmelvidt forskjellig Retning, er naturligviis heelt ubeføiet til at veie hine lærde Mænds Argumenter i denne Sag imod hverandre, endsige til at opkaste sig som Voldgiftsmand

---

*) Jvfr. herom Fortalen til Christiania-Udgaven af Kongespeilet P. V—VIII.

**) Jvfr N. M. Petersens Bidrag til den oldnordiske Litteraturs Historie i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1861, P. 297.

imellem dem. Naar jeg desuagtet vover mig til at fremsætte nogle Bemærkninger om, naar Kongespeilet kan formodes at være skrevet, da er det kun, fordi jeg har søgt at danne mig en Mening derom ad en Vei, som jeg ikke troer, at nogen Anden har fulgt i dette Spørgsmaal, samt i den Tanke muligt at kunne henlede Videnskabsmændenes Opmærksomhed paa et formeentligt i somme Tilfælde nyttigt Hjælpemiddel til at udfinde Affattelsestiden for Middelalderens litteraire Mindesmærker.

Det Hjælpemiddel, jeg her sigter til, er den kritiske Betragtning af Costumet, saaledes som det omtales i Oldskrifterne. Jeg tager ikke Ordet Costume i den overførte vidtløftigere Betydning af «det historiske Costume», o: den hele Baggrund af historiske Forhold og Tilstande, paa hvilken de handlende Personer og Tildragelserne ere tegned; jeg tager det i den dagligdags Betydning af Klædedragten. Kan man paavise, hvilken Tidsalders Klædedragt der har staaet en af de gamle Forfattere for Øie, da har man med det samme paaviist den Tidsalder, da han har skrevet sit Værk; ældre kan dette umuligt være, og yngre er det efter al Rimelighed ligesaa lidt, henseet til den fuldstændige Uvidenhed om ældre Tidens Dragt, der er saa gennemgaaende i Middelalderen, og hvorom dennes billedlige Mindesmærker saa eenstemmigt aflægge Vidnesbyrd. Det krigerske Costume lader sig maaskee bedre end noget andet bruge til Tidsbestemmelser for Oldskrifterne. I disse findes det ofte leilighedsvis omtalt. Ad andre Veie er man istand til forholdsviis nøie at følge de vxlende Skikke i den krigerske Dragt, blandt andet fordi den saa tidt findes gjen-given paa Middelalderens Mindesmærker, ei alene i Billedhaandskrifterne, men ogsaa f. Ex. paa Mønter, Sigiller og Gravmæler, hvis Alder skarpt lader sig bestemme. Den krigerske Dragt er ikke saa uforanderlig gennem lange Tidsrum som den geistlige; paa den anden Side ere dens Forandringer lettere at følge og holde Øie med, end det

borgerlige Costumes, fordi den langt mindre end dette har skiftet efter vilkaarlige Moder og Nykker, men i det Væsenlige har fulgt en sammenhængende, historisk Udvikling fra det mindre Fuldkomne til det Fuldkomnere.

Som bekjendt indeholder Kongespeilet temmelig udførlige Oplysninger om sin Tids krigerske Dragt og Udrustning; det er ved en omhyggelig Undersøgelse heraf, at jeg troer, at man maa kunne finde Holdepunkter for en Bestemmelse af den Tid, da dette Skrift er affattet. Jeg skal tillade mig at anføre, hvilken Rustning Kongespeilet foreskriver den, som skal kæmpe tilhest, med andre Ord, hvorledes det stiller os sin Tids fuldstændige ridderlige Udrustning for Øie.

»Den Mand, som skal kæmpe tilhest, maa vel agte og have det, som tilforn er sagt, og maa være vel øvet i al Rytterfægtning. Til sin Hest behøver han følgende Udrustning. Den bør være vel og forsvarligen skoet, saa bør og Sadelen være stærk og forsynet med høie Buer, stærke Gjorde saavel som andet Remtøi, en forsvarlig »Suzingul« (∴ Overgjord) tværs over Sadelen og et forsvarligt Bringetøi foran. Baade foran og bag Sadelen bør Hesten være saaledes udrustet, at den ikke er blottet for Stød, Hug eller anden Vaabenbyrd; den maa have et godt »Kovertur« (∴ Chabraque eller Dækken) gjort som et Pandser af blødt og vel sværtet (efter en Variant: opplukket) Lærred; thi det er et godt Værn mod alle Slags Vaaben, hvordan det saa end er forsiret udenpaa; men desuden lægges derover en god Hestebrynje. Med denne Udrustning bør Hesten tilhyles over Hovedet, Lænden, Bringen og Bugen, saa at ingen kan volde den Skade med Vaaben, end om han er tilfods. Hesten bør have et stærkt Bidsel, som man kan lide paa, baade til at holde den an og til at kaste den om, om saa gjøres behov. Men udenover Bidslet og over hele Hestens Hoved og Hals ligetil Sadelen skal man have en Grime, gjort af

stridt Lærred, ligesom et Pandser, at ingen ved List skal kunne gribe Bidselet eller Hesten.»

»Men følgende Rustning bør man have selv. Gode og bløde Hoser, gjorte af blødt og vel sværtet Lærred, der naae heelt op til Beltet, og derudenpaa gode Brynjehoser, saa høie at man kan spænde dem med en dobbelt Rem (spænde dem dobbelt om sig?); men udenover dem bør man have gode Brynjebroge, gjorte af Lærred paa den Maade, som før er sagt; end behøver man udenpaa dem Knæstykker gjorte af tykt Jern med staalhaarde Nagler. Men oventil skal man nærmest Kroppen have et blødt Pandser, som kun naaer til midt paa Laaret, derover en Brystplade gjort af godt Jern, som naaer fra Brystvorterne til Beltestedet, men udenover den en god Brynje og udenpaa Brynjen et godt Pandser, gjort som før sagt er, dog uden Ærmer. To Sværd bør man have, eet spændt om Livet og et andet hængende ved Sadelbuen, dertil en god Brynkniv. Paa Hovedet bør man have en god Hjelm, gjort af godt Staal og med fuldstændigt Værn for Ansigtet, et godt og tykt Skjold hængende om Halsen men dog med paalideligt Haandfang, og desuden en god og hvas Glavind (Kesie) af godt Staal og vel skæftet. Nu er det ikke nødvendigt at tale mere om de Mænds Vaaben, som skulle kæmpe tilhest; dog er der endnu flere Vaaben, som man kan nytte tilhest, om man saa vil, saasom enten en Haandbue (Hornbue?) eller en Laasbue, der er saa veg, at man kan spænde den, skjøndt man er tilhest, og endnu flere Vaaben, om man vil have dem.»

Der hvor Kongespeilet giver Forskrifter for krigerske Øvelser tilhest, anbefaler det at dække Brystet og Lemmerne godt med et »lukket Skjold«; til Øvelserne tilfods anbefaler det at iføre sig Brynje eller tykt Pandser og at tage et tungt Skjold eller en Bukler og et tungt Sværd. Det tilraades at øve sig i at kaste og skyde tilmaals med Spyd og Bue saavel som med Stavslynge, Haandslynge og med

Vaabensteen; for den, der kæmper i sluttet Fylking tilfods, er et Spyd mere værd end to Sværd. Tilsøs ere brede Skjolde i Forening med Brynjer gode at have, dog ere Pandsere det bedste Dækningsmiddel ombord sammen med Hjelme og »hængende Staalhuer«; af Angrebsvaaben nævnes lange og korte Spyd, Paalstave og Gaffoker, Skjægøxer, Stavslinger, Skæftefletter og Vaabensteen, desuden Laasbuer, Haandbuer m. m.

For at undersøge hvilken Tidsalders Vaabendragt det er, der saaledes beskrives i Kongespeilet, er det vistnok rigtigst enkeltviis at gennemgaae de nævnte forskellige Dæknings- og Angrebsvaaben.

Gjennem hele Middelalderen ligeindtil langt hen i det 15de Aarhundrede udgjorde Brynjen det fornemste Stykke af den krigerske Dragt. Man havde som bekjendt tvende Slags, nemlig Ringbrynjer, dannede af et Væv af Jernringe, der greb ind i hverandre, og de langt sjældnere omtalte Spangebrynjer, dannede af smaa Stykker Jernplade, der vare fæstede paa et Underlag af Lærred, Læder e. sl. Begge Slags Brynjer havde Form af en Kjortel eller Skjorte med Ærmer; oprindeligt have Brynjeærmerne ikke været ret lange; paa Afbildninger fra det 11te og 12te Aarhundrede, selv stundom fra det Sidstes Slutning, naae Ærmerne ikke meget over Albuerne, som det f. Ex. sees paa den i Fig. 1 gjengivne lille Goliathsfigur fra et fransk Haandskrift saavelsom paa den fra det noksom berømte Bayeuxtapet tagne Rytterskikkelse Fig. 2. Men i det 12te Aarhundrede blev det dog mere og mere Skik at lade Brynjeærmerne naae til Haandleddene, senere endog forlænge sig udover Hænderne enten i Form

Fig. 1.

Fra et latinsk Psalter, henimod 1100.

af Bælgvanter eller som fingrede Handsker, som det sees paa den i Fig. 3 gjengivne Ridderskikkelse, der er hentet fra Herrad von Landspergs Hortus deliciarum, et tysk Billedhaandskrift fra den anden Halvdeel af det 12te Aarhundrede. Saaledes med Handskerne i eet Stykke med Ærmerne finder man i Reglen Brynjerne afbildede hele det 13de Aarhundrede igjennem; i det Hule af Haanden havde Handsken gjerne en Slidse (den sees f. Ex. paa Fig. 5),

Fig 2.

Fra Bayeux-tapetet.

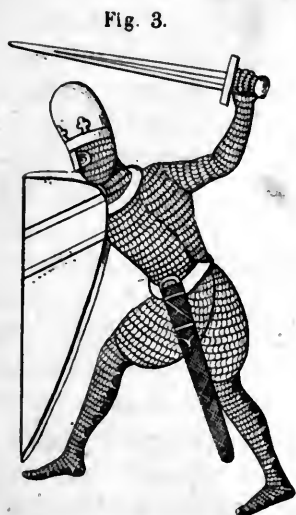
hvorigjennem man, naar man vilde, kunde stikke Haanden ud for at frigjøre den (see Fig. 4); netop fordi Handskerne som oftest vare i eet med Brynjen, er det meget forklarligt, at Kongespeilet ikke nævner dem særskilt som en Deel af Udrustningen. Ganske det samme er Tilfældet med Brynjehætten eller Brynkollen, som dog nævnes særskilt baade i Sverres Saga, der hvor Kongens Udrustning i Slaget ved Oslo, Aar 1200, beskrives*), og i den gamle norske Hird-

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 8de Bd. P. 276. Brynkolle er her mindre correct gjengivet ved Stormhue af Oversætteren.

skraa (af P. A. Munch henført til Aaret 1275) der, hvor den foreskriver, hvilke Vaaben Skutilsvendene skulde eie*). Allerede meget tidligt har det været Brug at give Brynjen en Hætte til at slaae op over og bedække Hovedet med Undtagelse af Ansigtet; denne Hætte sees f. Ex. paa Skikkelserne Fig. 2 fra Bayeuxtapetet og Fig. 3 fra Hortus deli-

Fig. 4.

Fra Herrad v. Landspergs Hortus deliciarum, Slutn. af 12. Aarh.

Fra et Maleri fra Nedstryens Kirke, Slutn. af 13. Aarh.

ciarum, og vil gjenfindes paa en Mængde Afbildninger fra hele det 13de Aarhundrede, f. Ex. Sir Williams Longespées Gravsteen fra 1226, Fig. 8, og de tvende Fig. 9 og 10, begge fra Slutningen af Aarhundredet. Fig. 4, der er hentet fra det høist mærkelige norske Kirkemaleri fra Nedstryens

*) Jvfr. den gamle Udgave og Oversættelse fra 1666 af den norske Hirdskraa ved Jens Dolmer, 34 Cap. P. 244.

Kirke, gjengivende Legenden om Keiser Heraklius's Kamp med Kong Kosroes af Persien, hvilket nu opbevares i Bergens Museum, og som uden Tvivl skriver sig fra Slutningen af det 13de eller Begyndelsen af det 14de Aarhundrede, viser at Brynjehætten var iet med Brynjen ligesom Handskerne, men at man kunde smøge begge Dele af sig for Bekvemligheds Skyld; til nærmere Oplysning heraf er den fra et engelsk Haandskrift fra Slutningen af det 13de Aarhundrede tagne Ridderskikkelse Fig. 5 meget vel skikket. Imidlertid er

Fig. 5.

Fra et engelsk Haandskrift fra henved 1300.

det fuldkomment sikkert, at Brynjehætten stundom bares adskilt fra Brynjen, i hvilket Tilfælde det da faldt naturligst som i Sverres Saga og i Hirdskraaen at nævne den særskilt som en Deel af Udrustningen. Afbildningerne antyde endog stundom umiskjendeligen, at Hætten ikke bestaaer af et Væv af Ringe saaledes som Brynjen, og et enkelt Sted af et tysk Heltedigt*) viser, at Hætten, »das Kollier«, stundom kun var et udstoppet Stykke dannet af blødt Tøi. Først i det 14de Aarhundrede blev det staaende Skik og Brug istedenfor Brynjehætten at bære en Brynjekrave (»camail«), der hang

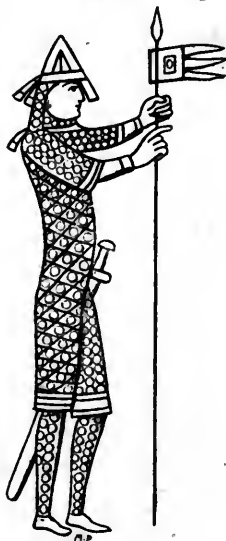
*) Nemlig »Titurel«, den yngre Bearbejdelse fra omtrent Aar 1270; jvfr. et nyligt udkomment Skrift af San-Marte (Schultz): Zur Waffenkunde des älteren deutschen Mittelalters (Quedlinb. u. Leipz. 1867) P. 58.

løst ned om Halsen fra Randen af en lille Jernhue, hvilken sidste efterhaanden voxede op til den for denne Periode eiendommelige Bækkenhjem.

Medens Brynjen skaffede Værn for Kroppen, Armene og Hovedet, beskyttedes Benene ved Hjælp af Brynjehoser, i Reglen ligesom Brynjen bestaaende af et Væv af Jernringe, og som det synes i Reglen gaaende i eet Stykke fra Beltestedet ligetil Fodspidserne. Vistnok den tidligste Fremstilling af dette Værn forekommer paa Bayeuxtapetet, hvor det dog kun er nogle af de Fornemste af Normannerne, der, som Vilhelm Erobreren selv i Fig. 6, ere afbildede med Brynjehoser. Endnu hele det 12te

Fig. 6.

Aarhundrede igjennem have Brynjehoser efter de samtidige Afbildninger at dømme været temmelig sjældent brugte; i det 13de Aarhundrede forekomme de derimod som oftest sammen med Brynjen. Paa de i Fig. 3 og 11 gjengivne Ridderskikkelser, begge tagne fra Herrad von Landspergs *Hortus deliciarum*, altsaa fra den anden Halvdeel af det 12te Aarhundrede, bedække Brynjehoserne kun Forsiden af Benene og ere snørede sammen paa Bagsiden med Lidser; man kunde fristes til at gjætte, at det er til denne Form, at Inge Baardsøns *Saga* hentyder, hvor den beretter, at der blandt det overvættets store Hærfang, som

Fra Bayeux tapetet.

Baglerne gjorde ved Overfaldet paa Nidaros i Marts 1206, fandtes tre Hundrede Ringbrynjer og gammeldags Brynjehoser*); paa Afbildningerne fra det 13de Aarhundrede finder man nemlig som oftest, at Brynjehoserne omslutte

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 9de Bd. P. 81.

Benene heelt, som det sees paa Fig. 4, 7, 8 og 18; dog forekomme de paa Bagsiden snørede Hoser endnu leilighedsviis lige irrdtil Slutningen af Aarhundredet. Undtagelsesviis er det paa Afbildningerne antydet, at Brynjehoserne kun naae til nedenfor Knæene, i hvilket Tilfælde der da er særskilte Værn for Skinnebenene og Fødderne, Franskmandenes »chausses«, Tydskernes »Kolzen«; disse ere stundom ikke dannede af Ringe eller smaa Jernplader, men erstattede med et Værn, der synes at have været enten af Læder eller udstoppet og gennemstukket, men udvendigt af en eller anden Slags Tøi.

Brynjens og Brynjehosernes tætte, smidige og stærke Væv af Jernringe har utvivlsomt ydet et meget godt Værn mod Sværdsæg og Spydsoed; men om Brynjen end ikke let lod sig gjennembyrde af den Tids Vaaben, saa gav den dog ingen Beskyttelse mod Contusioner. Det var derfor almindeligt, især i det 13de Aarhundrede, nedenunder Brynjen at bære en Slags tykke Hærklæder, som i England og Frankrig benævntes »gambaison« eller »gambais«, som Hirdskraaen benævner Spaldiner eller Vaabentreie, og som Kongespeilet benævner et Pandser*). Paa de gamle billedlige Mindesmærker sees stundom et langt og folderigt Kjortelskjød at hænge ned under Brynjen, som f. Ex. paa det Lavatorium i en Rytters Skikkelse udentvivil fra den sidste Halvdeel af det 13de Aarhundrede, som gjemmes i det oldnordiske Museum og som er gjengivet i Worsaaes »Nord. Olds.«

*) Udtrykkene »Spaldenier« og »Panzier« forekomme i samme Betydning hos de tydske Digtere fra det 13de Aarhundrede; naar San-Marte troer, at der har været gjort Forskjel mellem Spaldenier og Spalier, og at det første betegner et Stykke af Jernrustningen, saa beroer dette vistnok kun derpaa, at han ikke har været opmærksom paa, at en udstoppet »Spaldenier« uden nogen Brynje over alene udgjorde og virkelig blev regnet for et ganske forsvarligt Værn (jvfr. Z. Waffenkunde d. ält. deuts. Mittelalters, P. 55).

Fig 536; dette er neppe det egenlige Pandser, der jo efter Kongespeilet kun skulde naae til midt paa Laaret, og som derfor paa mange Billeder maa tænkes skjult under Brynjen. Paa andre samtidige Billeder, f. Ex. Fig. 7 fra et tysk Miniaturmaleri fra Slutningen af det 12te Aarhundrede, der viser os en Ridder i Spangebrynje,

sees derimod Pandseret meget tydeligt ragende nogle faa Tommer nedenfor Brynjen; paa de illuminerede Billeder er det saagodtsom altid anlagthvidt, og Afbildningerne gjengive det ofte bestemt som et meget tykt og stivt Klædemon; det vides med Sikkerhed, at de franske og engelske Ridderses »gambaison» var en tyk gennemstukken Vams, udstoppet med Uld, Bomuld, Blaar eller, som der klages over, endog med gamle Klude. Der er herefter meget, som taler for, at de Haandskrifter af Kongespeilet, som sige, at Pandseret forfærdiges af blødt og opplukket eller opplydset Lærred, gjengive Meningen rigtigere, end de der tale om sværtet

Lærred. Det var da ogsaa kun slige tykke udstoppede Hærklæder, der kunne antages alene, uden nogen Brynje over, at have afgivet et tilstrækkeligt Værn til at kunne kaldes en Rustning. Kongespeilet nævner udtrykkeligt Pandseret som det vigtigste Dækningsmiddel tilsøs; i Hirdskraaen nævnes Vaabentruen som Rustning for de lavere Klasser af Hirdmænd*), og udenlandsfra har man Vidnesbyrd endog i Mængde for, at man har brugt »gambaisons» uden Brynje over, baade i det 12te og 13de Aarhundrede;

Fig. 7.

Fra en tysk Haandtegning, henved 1200.

*) Jvfr. Dolmers Hirdskraa P. 244.

at Pandseret alene ikke blev betragtet som en Rustning, man behøvede at undsee sig ved, bestyrkes derved, at man har Efterretninger om »gambaisons«, paa hvilke enhver Gjenemstikning var dækket med en Guldgylden*). Iøvrigt maa Pandseret, der i Beskaffenhed, ihvorvel ikke i Udseende, maa have lignet de Plastrons, der nuomstunder bruges i Fægteskolerne, i langt høiere Grad end den vistnok tunge men dog smidige Ringbrynje have bidraget til at gjøre hiin Tids krigerske Dragt stiv og ubekvem.

Ikke alene under selve Brynjen ansaaes det for nødvendigt, at bære et blødt Pandser; ogsaa under Brynjehætten bares der en udstoppet Pandserhue, hvis Form (som vore sjællandske Bønderpigens Huer nuomstunder) er gjengivet i Fig. 4. Det formodes at være denne Pandserhue, der leilighedsviis omtales i Kongespeilet under Navn af Kveifen; dog bruges det franske Ord »coif«, hvoraf dette er Fordreielse, baade om Brynjehætten og om Pandserhuen. Som det synes har man stundom i det 13de Aarhundrede under Brynjehætten baaret en lille skaalformig Jernplade paa Issen; men i ethvert Tilfælde først lige imod Slutningen af Aarhundredet kommer denne Jernplade tilsyne udenpaa Brynjehætten som en Overgang til den følgende Perodes Bækkenhjelme (see Fig. 15).

Brugen af en Jernplade til Værn for Brystet over det indre Pandser, men under Ringbrynjen, har man almindeligen anseet for fortrinsviis eiendommelig for det 14de Aarhundrede. Kongespeilet staaer imidlertid ikke ene med sit Vidnesbyrd om, at Brystpladen har været i Brug allerede tidligere; den forekommer nemlig under Navn af »Plate« hos de tyske Digtere selv fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede ihvorvel sjældnere, hyppigere derimod hos dem, der have skrevet efter 1250. Den nævnes ligeledes under

*) Jvfr. Hewitt: Ancient armour and weapons in Europe, P. 255. Jeg benytter Leiligheden til særligt at anbefale dette fortrinlige Skrift til den, der maatte ønske at gjøre sig bekendt med den ældre Middelalders Vaaben.

samme Navn i Hirdskraaen, som henhørende til den fuld-
stændige ridderlige Udrustning*).

Af de Dele af den i Kongespeilet beskrevne Rustning, som bares udenpaa Brynjevævet, fortjene de saakaldte Brynjobroge, der vare forfærdigede som et Pandser, og som bedækkede Laarene indtil Knæene, særligt at fremhæves; disse Brynjobroge, der rimeligviis brugtes for Bekvemmeligheds Skyld ved Ridningen, forekomme nemlig neppe paa noget samtidigt billedligt Mindesmærke og findes neppe omtalte før efter Midten af det 13de Aarhundrede. Ligeledes maae de i Forbindelse med Brynjehoserne af Kongespeilet nævnte Knæstykker af Jern opfattes som en af de Detailler, som vise hen imod et Tidspunkt efter Aaret 1250; tidligere vil man neppe nogensinde finde dem afbildede eller omtalte, idetmindste ikke fra Europas nordlige Lande**); af de fra det 13de Aarhundrede bevarede norske Ryttersegl findes kun Erik Præstehaders og Haakon Hoilægs Sigiller fra 1296 at gjengive disse Knæstykker; deres Udseende sees af det der-

*) Den gamle Oversættelse af Hirdskraaen fra 1666 af Dolmer sætter Staalhandsker istedenfor Brystplade; og i det norske Folks Historie (4de Deel, 1ste Bd., Pag. 608) følger P. A. Munch samme Oversættelse. Nu kan vel »plate» i det gammelfranske Sprog betyde den af Staalskinner dannede Handske, hvis Brug dog er yngre end Hirdskraaen; men paa dette Sted betegner det udentvivi Brystpladen. Dog bør det bemærkes, at Erik af Pommerns Gaardsret, der jo maa betragtes som en senere dansk Redaktion af Hirdskraaen, allerede har ombyttet Pladen med Brynglover, o: Handsker; jvfr. Dolmer P. 257.

**) Forfatteren San-Marte troer rigtignok i et hos Wolfram von Eschenbach forekommende Ord, »Schinnelier«, at gjenkjende en Fordreielse af det franske »genouillère»; hans Beviisgrunde synes imidlertid meget svage, saameget mere som dette sidste Ord formeentlig paa Fransk er en god Deel yngre. Nogle Haandskrifter af Wolframs Parcival skrive da ogsaa »Schillier«, og Oversættere som bl. a. Simrock have opfattet dette Ord som betegnende noget til Hjelmens Enhørende. Jvfr. San-Marte: Zur Waffenkunde P. 45—46.

med omtrent samtidige Kirkemaleri fra Nedstryen (Fig. 4), hvor Ridderne tillige bære tilsvarende Albuestykker. Der knytter sig en ganske særlig Interesse til disse Knæstykker af Jernplade, idet de maae betragtes som de første svage Spor til Overgangen fra Brynje- til Pladerustningerne, det første synlige Led i en langsom og gradeviis Udvikling, der lader sig forfølge fra c. 1250 til c. 1450, og ved hvilken Ringfletningerne Stykke for Stykke fortrænges af Jern- eller rettere sagt Staalplader. Det fortjener at bemærkes, at den norske Hirdskraa hverken nævner Brynjbrogene eller Knæstykkerne.

Foruden det allerede omtalte indre Påndser, der bares nedenunder Brynjen, nævner Kongespeilet et ydre Pandser til at bære udenpaa Brynjen, hvilket skal være uden Ærmer og idetmindste ifølge et af Haandskrifterne løst og vidt.

Fig. 8.

Gravsteen over Sir William Longespée, Jarl af Salisbury, † 1226.

At dette Overstykke benævnes et Pandser, stemmer med den franske Benævnelse for samme nemlig «pourpoint», der netop tyder hen paa, at det engang har været Brug at have det udstoppet og gennemstukket; men alle Afbildninger fra det 13de Aarhundrede ere enige om at gjengive det som en folderig, vid Kjortel af et blødt Stof, som oftest kun naaende til Knæene, som paa den i Fig. 8 gjengivne Gravsteen over Sir William Longespée, Jarl af Salisbury, død 1226, sjældnere næsten fodsid og ligeledes sjældent og først efter Midten af Aarhundredet forsynet med kortere eller længere Ærmer som paa den i Fig. 9 gjengivne Goliathsskikkelse, tagen fra et Haandskrift fra Tiden henimod 1300. I det 14de Aarhundrede blev det Skik og Brug at bære Overkjortelen kort og ganske snever («Lendner», «cotte-hardie»)

med besynderligt udtakkede Ærmer. Den folderige, ærme-
løse Overkjortel er et af de meest karakteristiske Kjende-
mærker for det 13de Aarhundredes
Vaabendragt; vel seer man ikke sjæl-
dent Riddere fra dette Aarhundrede,
endog fra dets anden Halvdeel gjen-
givne uden Overkjortelen; det før
omtalte Lavatorium afgiver et Exem-
pel derpaa; men man vil yderligt
sjældent finde nogen Afbildning,
der er ældre end Aaret 1200,
hvor der er viist en Overkjortel
over Brynjen. Denne Kjendsgjer-
ning synes at medføre, at der bør
være meget afgjørende Beviser til-
stede, inden man henfører et Skrift,
der som Kongespeilet antyder denne
Klædeskik, selv blot til Slutningen
af det 12te Aarhundrede. Af de en-

Fig. 9.

Fra et engelsk Haandskrift,
henved 1300.

gelske Konger er Johan uden Land (1199—1216), af de
skotske Alexander den 2den (1214—1219) den første, paa
hvis Ryttersegl man seer Kjortelen udenpaa Brynjen. Selv i
sydeuropæiske Lande er denne Skik kun faa Aar ældre;
af østerrigske Fyrstesegl ere saaledes Leopold d. 6tes fra
1197 og 1207 de første, der bære Vidne om den. I
Norge skal ifølge Sverres Saga Kong Sverre i Slaget ved
Oslo 1200 have baaret baade et Pandser og en rød Over-
kjortel ovenpaa Brynjen*); der haves deri et forholdviis
overordenligt tidligt Vidnesbyrd om Overkjortelens Fore-
komst, saafremt ellers denne Beretning er til at stole paa.
Man vil maaskee mene, at Sverres Saga er ubetinget
tilforladelig, da den er forfattet af en Samtidig; jeg skal
dertil blot bemærke, at denne Saga dog maa have faaet sin
endelige Redaktion efter 1202, eftersom Kong Sverres Død

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 8de Bd. P. 276.

berettes i den; og er den affattet f. Ex. 1210, da forekommer det mig ingenlunde urimeligt, at Forfatteren, for at gjøre sin Skildring af Slaget ved Oslo mere levende, har iført sin Helt den Vaabendragt, der brugtes i Aaret 1210, uden at tænke over, om denne Dragt allerede var i Brug i Aaret 1200. Med Hensyn til den Slags Detaillers objektive Sandhed have hiin Tids Historieskrivere øiensynligt været overmaade lidet nøieregnende. Jeg skal, om det ellers gjøres behov, tillade mig at nævne et Par Exempler derpaa. Enhver, der har læst Knytlingesagas mesterlige Skildring af Kampen i Sanct Albani Kirke, husker, hvorledes Bengt Svendsens Udseende beskrives: »han var iført en rød Skarlagens Kjortel, ovenpaa den havde han en Brynje og yderst en Silketroeie uden Ærmer; han bar en guldbeslaaet Hjelm, et rødt Skjold, hvorpaa en Ridder stod malet, og et skjønt Sværd i Haanden*^{*)}. I Beretningen om Slaget ved Svolder skildrer Snorre Sturlasøn Olaf Tryggvesøn med de Ord: »Kongen stod i Løftingen paa Ormen og ragede høit op; han havde et guldlagt Skjold og forgyldt Hjelm og var let at kjende fra andre; han bar en rød kort Kjortel over Brynjen**^{*)}. Den Dragt, som her Prinds Bengt og Kong Olaf

^{*)} Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 11te Bd. P. 243.

^{**^{*)}} Jvfr. P. A. Munchs Oversættelse af Snorre Sturlasøns Norges Konge-Sagaer, P. 146. Det er vel værd her at bemærke, at Odd Munks Saga om Olaf Tryggvesøn først udtrykkeligt siger: »Kongen var iført en rød Silkekjortel, saa fager som en Rose; udenpaa den tog han sin Brynje,« men dernæst i et følgende Capitel beretter: »Derefter gik han op i Løftingen tilligemed Kolbjørn, og begge havde deres guldbelagte Skjold og Hjelm paa Hovedet og Silketroeie over Brynjen« (Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 10de Bd. P. 304 og 313). Odd Munk har som bekjendt forfattet sit Skrift paa Latin ved 1160—1170, men det foreligger nu kun i en yngre islandsk Bearbejdelse. Er det ikke tænkeligt, at det er den sildigere Bearbejder, der i Overeensstemmelse med Snorre Sturlasøn har indsat Beretningen om, at Kong Olaf bar Silkekjortelen udenpaa Brynjen, uden at ændse, at han lige forud efter Odd Munk har fortalt det Modsatte?

ere skildrede i, med Kjortelen over Brynjen, var sikkert nok hverken i Brug i 1086 eller Aar 1000; det er simpelthen den Dragt, som var i Brug, dengang Knytlingesaga og Heimskringlen bleve skrevne, og Forfatterne til disse have ikke taget i Betænkning at iføre Fortidens Helte deres egen Samtids Dragt. Dette er saa meget mærkeligere, som Snorre Sturlason fra sin egen Ungdom har maattet kunne huske den Tid, da man ingen Kjortel bar over Brynjen; at baade han og Knytlingesagas Forfatter have kjendt denne ældre Klædeskik, robe de derved, at de paa andre Steder malende nok sammenligne Udseendet af en Skare brynjeklædte Mænd med en Vold af Jis*), hvorved Tanken om Kjortler over Brynjerne er udelukket. Et endnu mere slaaende Exempel paa en Forfatteren selv utvivlsomt fuldkomment bevidst Anakronisme m. H. t. Dragten frembyder Snorres Skildring af den Kamp i Irland, i hvilken Magnus Barfod fik Banesaar i Aaret 1103. Kong Magnus havde en Hjelm paa Hovedet og et rødt Skjold, hvorpaa der med Guld var lagt en Løve; han var omgjordet med Sværdet Lægbider, det skarpeste Sværd med Tandhjalt og Middelkavle omlagt med Guld; i Haanden havde han en Kesie og en rød Silketrøie over Skjorten, paa hvilken der baade for og bag var indsyet en Løve af gul Silke**). Ved den gyldne Løve i det røde Felt har Snorre Sturlason rimeligviis havt det norske Rigsvaaben for Øie***). Men heraldiske Vaaben kom som bekjendt, idetmindste i Nordeuropa først i Brug 100 Aar efter Magnus Barfods Død; Richard Løvehjerte fører først i sit andet Sigil fra 1198 de tre Leopardere i sit Skjold, og de danske tre Løver kjendes først fra Begyndelsen af Valdemar Seirs Tid.

*) Jvfr. P. A. Munchs Oversættelse af Snorre, P. 419 og P. 436, samt Oldnordiske Sagaer, 11te Bd. P. 324.

***) Jvfr. P. A. Munchs Overs. af Snorre, P. 448.

***) Eller skulde der muligviis være tænkt paa Snorres Velynder Hertug Skules og formodenlig dennes Broder Kong Inge Baardsons Vaaben, en opretstaaende Løve uden Øxe?

Snorre Sturlasen maa altsaa selv som Voxen have oplevet Opkomsten af de heraldiske Mærker, og dog anbringer han dem paa Magnus Barfods Skjold og Overkjortel. Endnu blot een Bemærkning: ved Svolder bar Kolbjørn Staller samme Dragt som Kong Olaf; i hiin Fægtning i Irland bar Eivind Alboge en rød Troie ganske som Kong Magnus's*); ved Oslo var Ale Halvardsen klædt ganske som Kong Sverre; ved alle tre Leiligheder gav denne Overeensstemmelse i Dragten Anledning til Feiltagelser. Denne Parallelisme i Beretningerne er neppe tilfældig; den kan ikke andet end give Anledning til en vis Mistanke om, at man her har at gjøre med en stadigt tilbagevendende Fiction, og at det muligviis blot er for at sætte denne Fiction i Scene, at Forfatterne med velberaad Hu have givet fuldstændige Skildringer af Kongernes Dragt; har der været en slig bevidst Hensigt tilstede, da kan man ikke undre sig over, at der er begaaet Feiltagelser i Beskrivelsen af Dragten, selv af en samtidig Forfatter; thi for det stilistiske Øiemed har det været af heelt underordnet Betydning, om den givne Skildring af Dragten var objektiv rigtig eller ei; og det skulde da være gaaet underligt til, om den ikke var bleven falsk. — Efter denne maaskee altfor vidtløftige Digression skal jeg vende tilbage til Betragtningen af de enkelte Dele af den i Kongespeilet beskrevne krigerske Udrustning.

Brynjhætten i Forening med Pandserhuen afgav i og for sig et ganske godt Værn for Hovedet; hele det 13de Aarhundrede igjennem seer man derfor ogsaa af de samtidige Afbildninger, at Ridderne jævnligt ere gaaede i Kamp uden nogen anden Hovedbedækning; allerede Bayeuxtapetet frembyder Exempler derpaa (see Fig. 2); men dette samme Mindesmærke viser tillige, hvor tidligt det har været Brug til yderligere Værn at anbringe over Brynjehætten en Hjelm

*) Man kan her ikke undlade at spørge, om Eivind Alboge da ogsaa førte den gule Løve broderet paa den røde Troie? Enten har Snorre ikke tænkt paa dette Spørgsmaal, eller han har ikke kjendt Heraldikens Grundprinciper.

i Skikkelse af en toppet Staalhue med en smal Skinne, den i Oldskrifterne saa tidt omtalte »nefbjörg«, ragende fra Panden ned over Ansigtet; denne, »den normanniske Hjelm«, som en fransk Antiquar har benævnt den^{*)}), holdt sig i Brug ei alene hele det 12te, jvfr. Fig. 1, 3 og 7, og hele det 13de Aarhundrede igjennem, som det sees paa Fig. 10 og 11, den første taget fra et engelsk Haandskrift fra Slutningen af det 13de Aarhundrede, den anden

fra det omtrent samtidige Maleri fra Nedstryens Kirke; med forskellige Modificationer holdt den aabne Hjelm med Næseskinnen sig i Brug endog lige til Trediveaarskrigens Tid. At Hjelmen med Næseskinnen i Forening med Brynjehætten ikke lod meget af Hovedet og Ansigtet ubedækket, sees tydeligt nok af de her givne Billeder,

og maaskee endnu bedre af en det oldnordiske Museum tilhørende galvanoplastisk Afstøbning af en jordfunden lille

Broncefigur, som fordum gjemtes i den flensborgske Samling. Ikke desto mindre lagde man Vind paa at skaffe Ansigtet en endnu bedre Beskyttelse; i et Bestiarium, som findes i den arnamagnæanske Samling, og som udentvivel skrives sig fra det 13de Aarhundrede, findes et Billede, der forestiller en Elefant med et Taarn paa Ryggen, fuldt af væbnede Mænd; man ser der, at Næseskinnen har faaet en stor, bladformet Udvidelse forned; paa den endnu tidligere

Fig. 10.

Fra et engelsk Haandskrift, henved 1300.

Fig. 11.

Fra Maleriet fra Nedstryen.

*) Nemlig Allou i sin »Étude sur les casques du moyen-âge« i Mémoires des antiquaires de France.

Rytterskikkelse fra Herrad von Landspergs Hortus deliciarum Fig. 12, er Næseskinnen endog voxet op til en heel Maske

Fig. 12.

Fra Herrad von Landspergs Hortus deliciarum. Slutn. af 12. Aarh.

for Ansigtet kun med to Huller for Øinene. Da dette imidlertid, saavidt bekjendt, er et ganske enestaaende Exempel, er det ikke rimeligt, at der i Kongespeilet ved »en Hjelm med fuldstændigt Værn for Ansigtet« er tænkt netop paa denne Form; det synes ulige rimeligere, at der herved og ved de »hængende Staalhuer«, saavel som ved den »vide Staalhue af den tyske Slags«, som Kong Sverre ifølge Sagaen skal have havt paa i Slaget ved Oslo 1200*), er hentydet

til de fuldstændigt lukkede Hjelme, som maae antages at være opkomne i de allersidste Aar af det 12te Aarhundrede, eftersom Kong Richard Løvehjertes andet Sigil fra 1198 afgiver det vistnok tidligste bekjendte Exempel derpaa. Denne lukkede Hjelm blev baaren løst over Hovedet og under den bar man til yderligere Beskyttelse Brynjehætten og Pandserhuen. Allerede i Løbet af det 13de Aarhundrede forekommer den i meget forskellige Former. Hos den tyske Digter Wolfram von Eschenbach, hvis Værker antages at være skrevne i Aaringerne 1205—1210, synes de lukkede Hjelme endnu at finde Omtale som noget Nymodens, og de ere deri omtalte, som om den Deel, der beskyttede Ansigtet, »die Fintale« (en Fordreielse af det franske Ord »ventail«), ikkun

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer, 8de Bd. P. 276.

bandtes eller snøredes fast til Hjelmen*). Vistnok en af de tidligste, endnu ikke fuldt udviklede Former af den lukkede Hjelm er gjengivet i Fig. 13, taget fra et Billedhaandskrift fra Begyndelsen af det

13de Aarhundrede, af Heinrich von Veldecks »Eneidt», og dobbelt mærkelig derved, at den er smykket med et Hjelmtegn; denne bizarre Prydelse, i dette Tilfælde et Fuglehoved, der forfærdigedes af Pergament e. dsl., forekommer nemlig ellers først ved Midten af Aarhundredet, og det er endda et meget tvivlsomt Spørgsmaal, om man, ei alene i Norden, men selv i England er istand til at paavise et Exempel paa Forekomsten af et egenligt

Fig. 13.

Fra H. v. Veldecks Eneidt fra Begyndelsen af 13. Aarh.

*) Jvfr. San-Marte: Zur Waffenkunde d. ält. deutsch. Mittelalters Pag. 66. Man kommer herved. til at tænke paa det noget dunkle Vers i Kæmpevisen om Ulv van Jern (jvfr. S. Grundtvigs Danmarks gamle Folkeviser I, Nr. 10, C, Vers 37):

«Saa tog hand en silcke-traaet,
han band den offuer hans gytt hielm-nødt:
«Icke vilde ieg, det min festemøe skulle sporie
en smedie-suend skulle hugge mig til døde.»

Kongen har iforveien seet »igjennem hielm trange»; han bærer altsaa en lukket Hjelm; skulde «hielm-nødt» da muligviis betyde det samme som Wolfram von Eschenbachs »Fintale»? Og binder Kongen Visiret fast for Ansigtet, da han skal modtage Banehugget af Vidrik Verlandsen, af samme Grund som Skule Hertug holdt en Bukler for sit Ansigt i sin sidste Stund, og sagde til Birkebenerne: »Hugger mig ikke i Ansigtet, thi det er Uskik at gjøre sligt ved en Høvding.» (Jvfr. Oldnordiske Sagaer 9de Bd., P. 368).

Hjelmtegn før efter 1300*). En meget almindeligere Form af den lukkede Hjelm i det 13de Aarhundrede er den, som man har benævnet Tøndehjelm, en oventil flad, næsten cylindrisk Staalhue, der hang ned om Hovedet til i Høide med Hagen, og hvis Visir, σ : den Deel, der dækkede Ansigtet, havde Tværspærker til at see udad og Huller for Munden til at drage Veiret igjennem; stundom var dette Visir fast forbundet med den øvrige Hjelm, stundom synes det at have været bevægeligt, saaledes som det maaskee kan

Fig. 14.

Fra Henrik d. 3dies Sigil.

antages om den i Fig. 14 afbildede Hjelm fra den engelske Konge Henrik den 3dies Sigil. Man forstaaer let ved at betragte denne Afbildning eller endnu bedre de tvende Lavatorier i det oldnordiske Museum, der forestille Ryttere med slige Hjelme, hvorledes det i Slaget ved Tagliacozzo 1268, hvor Carl af Anjou overvandt Conradin og tog ham fangen, kunde hændes en af de franske Riddere, Guy de Montfort, at han ved et Landsestød fik Hjelmene dreiet rundt paa Hovedet, saa at Sprækkerne for Øinene kom til at sidde i Nakken; han hug om sig iblinde med Sværdet, indtil en af hans Stalbrødre omsider, efter at have navngivet sig for ham, fik Lov til at komme ham nær nok til at sætte ham Hjelmene ret paa Hovedet igjen**). Som det synes brugte man for at forhindre denne Slags Uheld saavel som det, at Hjelmene skulde

*) De Prydelser, der ere antydede paa Hjelmene f. Ex. i de to danske Adelsmænds Peder Finsens og Torben Pedersens Segl fra 1251 og 1263 fortjene nemlig ikke Navn af egenlige Hjelmtegn. Snarere tør man see saadanne i de sælsomme Prydelser, som den svenske Adelsmand Holmger Ulfson fører paa Hjelmene i sit Segl fra 1291.

***) Jfr. Carrée: Panoplie P. 19.

kunne stødes af Hovedet, at »opbinde« Hjelmen, d. v. s. med Snore eller Remme at gjøre den fast for og bag til Brynjen; ikkedestomindre var det nødvendigt under Hjelmen at bære Brynjehætten og Pandserhuen; ved en Tournering 1252 kom saaledes en engelsk Adelsmand Roger de Lemburn uforvarende til at dræbe sin Modstander Arnold de Montigny, fordi denne ikke havde nogen Brynjehætte under Hjelmen. *) Det er den ovenfor beskrevne fladtoppede Form af den lukkede Hjelm, som forekommer hyppigst paa danske, norske og svenske Segl fra den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede saaledes paa Hertug Erik af Sønderjyllands fra 1269, Peder Finsens fra 1251 og Torben Pedersens fra 1263, endvidere paa Kong Haakon den Unges fra 1250, Magnus Lagabæters fra 1265 og 1278 og selv paa Bjarne Erlingsens fra 1297 samt paa Birger Magnussøns fra 1254 og 1257, Magnus Ladelaases fra 1270 og Bengt Birgersøns fra 1283.

Først henimod Slutningen af Aarhundredet fik den store Hjelm en mere rundtoppet eller spidstoppet Form og kom omtrent samtidigt til at naae heelt ned til Skuldrene, som det f. Ex. sees paa Fig. 15, taget fra Maleriet fra Nedstryens Kirke, og som den synes at være antydnet paa Magnus Lagabæters 3die Sigil, saavel som paa Erik Præstehaders

Segl fra 1296, hvorfra Fig. 16 er taget, og paa Haakon Høilægs af samme Aar, medens han endnu var Hertug. Den samme Form af Hjelmen holdt sig i Brug hele det 14de

Fig. 15.

Fra Maleriet fra Nedstryen.

*) Jfr. Hewitt: Ancient armour P. 234.

Aarhundrede igjennem, men forekommer da saagodtsom

Fig. 16.

Fra Erik Præstehaders Segl 1296—98.

altid forsynet med Hjelmtegn og Hjelmtæppe, f. Ex. paa Magnus Smeks Segl og paa det Signet, der gjemmes i det oldnordiske Museum, og som har tilhørt en Markvard Skinkel. — Paa Afbildningen Fig. 16 fra Erik Præstehaders Sigil vil man finde to opretstaaende Vinger ved Skuldrene, prydede med

den norske Løve; disse paa fransk saakaldte «ailettes» vare ikkun en af Pergament eller Læder dannet Prydelse, der er karakteristisk for Slutningen af det 13de Aarhundrede og kun bestemt til at stille de heraldiske Mærker tilskue; man var ikke tilfreds med at have dem anbragt paa Skjoldet, Hjelm, Overkjortelen og Hestedækkenet, stundom endog paa Sadelbuen; saamegen Priis satte man allerede paa disse adelige Mærker, neppe Hundrede Aar efter at de vare komne i Brug.

Kongespeilet gjør Forskjel mellem tvende Slags Skjolde,

Fig. 17.

Fra et Bibelhaandskrift.

Bukleren og det egenlige Skjold. Bukleren (Navnet vistnok fordreiet fra det franske «bouclier») var et rundt lille Skjold, der førtes i den venstre Haand, og derfor kun brugtes i Kampen tilfods og tilsøs; dets Udseende og Anvendelse sees af Fig. 17, en fantastisk Randtegning fra et Haandskrift af Bi-

belen, som Kugler, ihvorvel neppe med Rette, henfører til det 14de Aarhundrede; det sees ogsaa afbildet paa

en med Udkæring forsiret Æske af Hvalrostand, som gjemmes i det oldnordiske Museum, som ligeledes eier et slikt lille Rundskjold, rimeligviis fra det 13de Aarhundrede. *) Bukleren omtales iøvrigt sjældent i Oldskrifterne, ihvorvel den nævnes baade af Kongespeilet og Hirdskraaen; maaskee man deraf med nogen Rimelighed kan slutte, at den først er kommen i almindelig Brug i Norden ved et Tidspunkt i det 13de Aarhundrede, da de fleste og vigtigste af Oldskrifterne allerede vare førte i Pennen. — Det egenlige Skjold brugtes saavel tilhest som tilfods og førtes derfor hængende i en Rem over den høire Skulder. I Kampen tilhest spillede det store Skjold i den ældre Middelalder en vigtig Rolle, idet det hang ned og bedækkede hele Rytterens venstre Side; paa denne Side er det endnu i vore Dage Rytteren vanskeligt nok at føre sine Vaaben og væрге sig med Eftertryk og har været det endnu langt mere i hiin Tid, da Rytteren maa have havt ondt ved at bevæge sig, indesluttet som han var i en vistnok i høieste Grad ubekvem Pandserdragt og tilmed i en snever Sadel. Hvor meget man har sat Lid til Skjoldet fremgaaer deraf, at en Rolandsstøtte fra det 11te Aarhundrede ved Domkirken i Milano kun har Brynjeklædning paa det høire Been. **) Paa Bayeuxtapetet forekommer det store Skjold af Form som en Papiersdrage (see Fig. 2) af Mandshøide, ganske fladt, forneden spidst, foroven rundt efter en Halvcirkel. Allerede i det 12te Aarhundrede træffes det brugt tilhest og tilfods i en noget anden Skikkelse, (see Fig. 3, 7 og 12), nemlig lige afskaaret foroven og stærkt bøiet; efter al Rimelighed er det disse bøiede Skjolde, som Kongespeilet be-

*) See Worsaaes Nordiske Oldsager i det Kgl. Museum i Kjøbenhavn, Fig. 555 og 571.

**) Jvfr. von Sacken: Die Ambraser Sammlung, 1ste Bd. P. 59 i Anmærkingen.

nævner lukkede. I Løbet af det 13de Aarhundrede blive Skjoldene bestandigt mindre og mindre; endnu paa Haakon den Unges Sigil fra 1250 og paa Knud Jarls fra 1255, saavel som paa den engelske Konge Henrik den 3dies, og Edward den 1stes fra 1270 (see Fig. 14 og 19) har Skjoldet den bøiede eller lukkede Form; men allerede paa Magnus Lagabæters Sigil fra 1265 saavel som paa Erik Præstehaders, Haakon Høilægs og Bjarne Erlingsens fra Aarhundredets sidste Decennium er Skjoldet svundet ind til en lille flad Plade, neppe tjenlig til andet end til at bære Adelsmærket tilsyne paa (see Fig. 16); det samme sees paa Maleriet fra Nedstryen (see Fig. 4 og 20). Dog forekommer leilighedsviis det lukkede Skjold ei alene ved Slutningen af det 13de Aarhundrede (see f. Ex. Fig. 9), men selv langt ind i det 14de kan man finde det gjengivet paa Gravmæler. At Skjoldet saaledes efterhaanden formindskedes, var en ganske naturlig Følge deraf, at det blev mere og mere overflødig, altsom Rustningerne iøvrigt bleve fuldkomnere; heelt gik det af Brug, undtagen netop til Tournering, dengang Pladerustningen ved Midten af det 15de Aarhundrede naaede sin fuldstændige Udvikling. Det fir-kantede Skjold og den saakaldte Trallehjem, som findes gjengivet i alle Nutidens Adelsvaaben, have aldrig været brugte i Krig, kun til Tournering, Trallehjelmene endda til den meest ublodige Art af Tournering, ved hvilken det kun gjaldt om den kummerlige Triumf med et Træsværd at slaae Hjelmtagnet af sin Modstanders Hjem.

Gaaer man fra Rytterens Rustning over til Hestetøiet, saaledes som det af Kongespeilet beskrives, da vil man let gjenkjende Sadelen som den, der i væsenligt uforandret Skikkelse var i Brug lige fra Slutningen af det 12te Aarhundrede til efter Middelalderens Slutning. En ældre Form af Sadelen, hvis Beskaffenhed dog neppe ganske lader sig oplyse, sees paa Rytterskikkelserne fra Bayeux-tapetet (see

Fig. 2 og 18) og paa endnu ældre Mindesmærker. *) Den senere brugelige Sadel, til hvilken Kongespeilet utvivlsomt hentyder, og som er fremsfilleet i Fig. 4, 12 og 19, havde tvende høit opstaaende, saakaldte Buer, begge forfærdigede af Træ; den forreste afgav Værn for Underlivet, tildeels endog for Laarene; den bageste tjente til at give et fast Støtte for Sædet, hvad der var af stor Vigtighed for Rytteren, som skulde kunne taale et kraftigt Landsestød paa Hjelmen, Skjoldet eller Brystpladen uden at lettes af Hesten. For at gjøre det lettere at sidde fast gjordes Sadelen meget trang mellem Buerne, saa at den maa have været høist umagelig at ride i. Stigremmene brugtes meget korte, og Rytteren traadte med Svangen af Foden, ikke med Ballen, i Bøilerne. Sadelen fastholdtes fornemmelig ved Sadelgjorden, som Kongespeilet benævner Suzingull, ligesom de tydske Digteres »Surzengel« oiensynligt en Fordreielse af det franske »surceint«; af Sadelgjordens Styrke afhang det fornemmelig, om Rytteren skulde kunne modstaae et Landsestød, og Kæmpevisen om Svend Felding viser, hvormegen Vægt der lagdes paa at have en forsvarlig Gjord.***) Af ikke mindre Vigtighed var Bringeremmen, der tjente til at hindre Sadelen i at glide tilbage, og som ligefrem var spændt fra Sadelen omkring Hestens Bringe (see Fig. 12); denne Bringerem findes aldrig glemt paa de samtidige Billeder.

Hestebrynjen synes at være opkommet i den anden Halv-

*) See f. Ex. min Afhandling: Den tidlige Middelalders Vaaben, P. 18.

***) Jvfr. S. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser 1ste Bd., No. 31:

„Jeg førte ud af Dannemark
Vel femten gode Guldringe.
Havde jeg nu en Sadelgjord,
Da skulde de alle springe.“

Jomfruen flyer ham en Gjord, som er kvarteertyk og alenbred, og med den gjorder Svend Felding sin dannebrogede Hest.

deel af det 12te Aarhundrede, men først lang Tid efter at være kommen i almindelig Brug. Rigtignok fortæller Roman du Rou, der er skrevet efter 1150, at i Slaget ved Hastings:

Vint Willame li filz Osber
Son cheval tot covert de fer.

Men en Vaabenhistoriker*) har bemærket, at det formodentlig kun er for det gode Riims Skyld, at Forfatteren her har givet Hesten et Jerndækken. Paa Bayeuxtapetet ride selv de fornemste og fuldstændigst udrustede Riddere paa nøgne Heste, som det f. Ex. sees paa den derfra hentede Fig. 18. Snorre Sturlason lader i Slaget ved Stanford-

Fig. 18.

Fra Bayeuxtapetet.

bro Harald Godwinsons Tingmænd ride paa brynjede Heste; enhver, vil huske den mesterligt skildrede Scene i Harald Haarderaades Saga, hvor Harald Godwinson selv Tyvende rider frem af Tingmændenes brynjeklædte

*) Hewitt i sin Ancient Armour, P. 169.

Rytterskare for at byde Toste Jarl Forlig og Harald Haarderaade syv Fod Jord, eller saameget, som han maatte være høiere end alle andre Mænd. *) Men med disse brynjelædte Heste har det dog vistnok sit eget Forholdende. Alle de norske Beretninger om Slaget gaae ud paa at fremhæve, at Aarsagen til Nederlaget var den, at Nordmændene havde ladet Brynjerne blive tilbage paa Skibene; allerede dengang har man havt for Skik at søge Forklaringen til et Nederlag i Fjendens Overlegenhed i Vaaben og Udrustning. Ligesom for ret at stille Nordmændenes Mangel paa Brynjer i et grelt Lys, saa at ingen Læser skulde oversee den, fortæller en af Sagaerne, at der var een eneste blandt Nordmændene, en Islænder, der havde en Brynje, og det var endda kun en Brynstak**); han tilbød Kong Harald den, som dog afslog den***). Snorre Sturlason lader endog de Nordmænd, der langt om længe under Eisten Orres Anførsel indtraf fra Skibene, kaste Brynjerne fra sig i Striden; dette lyder i høi Grad usandsynligt og leder kun Tanken mere hen paa, hvor megen Vægt der er lagt paa, at Nordmændene vare brynjeløse i Slaget; det kan ikke andet end bestyrke den Formodning, at det er for Modsætningens

---

*) Jvfr. P. A. Munchs Oversættelse af Snorre Sturleson P. 420.

***) Rimeligviis en kort eller paa anden Maade ufuldstændig Brynje, maaskee svarende til det franske Udtryk »haubergeon«, et Diminutiv af »hauberk« eller »hauberk«, det sædvanlige Navn for en Brynje, svarende til det islandske Halsbjörg.

***) Jvfr. P. A. Munch: Det norske Folks Historie 2den Deel P. 333. Forfatteren indskrænker sig til at sige, at denne Islænder, Brand Gunnsteinson var den eneste, »af Kongens nærmeste Omgivelser«, der ikke var uden Rustning, rimeligviis fordi han kort efter i Overeensstemmelse med den engelske Annalist, Henrik af Huntingdon fortæller om den ene Nordmand, som efter Kongen og Tostes Fald, men inden Eisten Orres Ankomst, alene forsvarede Broen over Derwentfloden, indtil en Engelskmand fra en Baad nedenfra gjennemborede ham »under Ringbrynjen.« Brand Gunnsteinson var allerede iforveien falden ved Kong Haralds Lig.

Skyld, altsaa i en bestemt Tendents's Tjeneste, at Snorre lader Tingmændene være brynjeklædte ei alene Mændene, men og deres Heste. Man maa gjøre sig saa store Forestillinger man vil om dette Rytteri, det være nu Svend Æstridsens Hjælpetropper eller ei, og om dets Udrustning, saa er der dog vistnok noget urimeligt i, blot paa en 150 Aar yngre Forfatters Udsagn, at tænke sig det forsynet med en Udrustning, hvortil ellers de første Spor først vise sig omtrent 100 Aar senere, og det tilmed i en heelt anden Kant af Europa, nemlig i Italien. — Mærkeligt nok fremhæver Haakon Haakonsøns Saga i Beretningen om Slaget ved Largs 1263, der jo nok af sin Samtid kunde betragtes som et Sidestykke til det ved Stanfordbro, to Hundrede Aar forud, det skotske Rytteris brynjeklædte Heste *); det er muligt, at Sturla Thordsøns Beretning her kun indeholder en Reminiscents fra Snorre Sturlasons Skildring; men der er ligeledes muligt, og maaskee rimeligst, at Sturla Thordsøn fremhæver de brynjeklædte Heste, fordi disse endnu i 1263 vare noget meget Usædvanligt i Nordmændenes Øine. Hestebrynjerne kjendes vel allerede fra Slutningen af det 12te Aarhundrede; de tyske Digtere fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede omtale dem **); men den norske Hirdskraa omtaler ikke Hestebrynjer, og først 1298 i England og 1303 i Frankrig blev det gjort til Pligt for Besidderne af visse Eiendomme at stille «chevaux couverts» til Kongens Tjeneste ***); og det er endda tvivlsomt, om disse have været brynjede eller blot forsynede med et Pandser eller, som Kongespeilet i Overeensstemmelse med tyske Digtere fra Begyndelsen af Aarhundredet benævner det, en Kovertur. Paa Afbildninger fra Middelalderen er

---

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer 10de Bd. P. 105.

***) Saaledes f. Ex. Ulrich v. Zazichovens Heltedigt, Lanzelot vom See. Jvfr. San-Marte: Zur Waffenkunde P. 245.

***) Jvfr. Hewitt: Ancient Armour P. 343 og 344.

det overordenligt sjældent, at selve Hestebrynjen findes afbildet; fra den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede har man derimod mange Billeder, hvor Hesten sees indhyllet i et stort Chabraque eller Dækken, hvorunder Hestebrynjen idetmindste i nogle Tilfælde kan tænkes skjult. Kongespeilet nævner et saadant Chabraque, en Grime, over Forparten af Hesten; paa dennes Kryds skulde da altsaa Brynjen være ubedækket, et Arrangement, som synes meget lidet rimeligt, og som ei heller gjenfindes paa de gamle Afbildninger. Nogle af de ældste billedlige Mindesmærker, der vise Hesten indhyllet i det store Dækken, ere Jarlerne af Winchester Saer de Quincys (1210—1219) og Roger de Quincys (1219—1244) samt Jarlen af Oxford, Hugo de Veres (1221—1263) Sigiller. Af de engelske Konger er Edward den

Fig. 19.

Edward den 1ste af Englands Sigil, 1270.

1ste (1270) den første, hvis Hest i Sigillet bærer dette Dækken, saaledes som det er viist i Fig. 19. Sverres Saga, der dog ellers i Skildringen af Slaget ved Oslo, Aar 1200,

lader sin Helt være iført en Vaabendragt efter den nyeste Mode fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede, omtaler, at han red en bruun Hest*), som altsaa ganske vist ikke har været indhyllet i Brynje eller Kovertur. Af danske og norske Segl viser Skule Jarls (1225), Haakon den Unges (1250), Haakon den Gamles (1252), Knud Jarls (1225), Hertug Erik af Sønderjyllands (1260 og 1269) samt Magnus Lagabæters (1265 og 1278) alle Ridderne paa nøgne Heste; Koverturen sees først paa Magnus Lagabæters 3die Sigil samt paa Erik Præstehaders, Hertug Haakons og Bjarne Erlingsens Segl (1296—1297), ligesom den gjenfindes paa Maleriet fra Nedstryen (see Fig. 4 og 15); af svenske Ryttersegel er Bengt Birgersøns fra 1282 det første, som gjengiver den. Selv om vi gaae til Sydeuropa, finde vi ikke det store Hestedækken antydet paa nogen af de savoyiske Fyrsters Sigiller før 1278, ligesaa lidt som paa noget af de østerrigske Hertugers Ryttersegel før 1262. Dette synes at pege stærkt hen paa, at det først seent hen i det 13de Aarhundrede kan være kommet i saa almindelig Brug, som Kongespeilets Beskrivelse maa antages at forudsætte det, at give Hesten Pandser og Brynje. I vore Kæmpeviser husker jeg kun eet Sted, hvor der er hentydet til Koverturen, nemlig i Magnus Algotsons (Aalegrevesøns) Vise:

•Der holder tre Hundrede raske Hofmænd
 Og alle som Duer blaae:
 Den Hest den er med Silke dækt,
 Den Herre selv rider paa.

Her holder tre Hundrede raske Hofmænd
 For uden ved vor Gaard:
 Over er de i Silke klædt
 Og under i Brynje haard.

---

*) Jvfr. Oldnordiske Sagaer 8de Bd. P. 276.

Skarpe er deres Glavind,
 Og spændt er deres Bue;
 Vrede er de i Sinde,
 Og haarde er de i Hu.*

Denne maleriske Skildring er, som om den med Hensyn til Costumet var skrevet ud af Kongespeilet; den refererer sig, som Capt. S. Grundtvig har oplyst, til en historisk Begivenhed fra 1287 eller 1288, nemlig Folke Algotsons Bortførelse af Svante polk Knudsons Datter Ingrid, den danske Drost David Thorstensøns trolovede Brud. *)

Angaaende de i Kongespeilet omtalte Angrebsvaaben kan jeg fatte mig i Korthed. Sværdet har endnu i det 13de Aarhundrede en fuldstændig Lighed med de jordfundne Sværd fra den yngre Jernalder. Klingen er altid tveægget, Pareerstangen lige eller bøiet lidt fremefter, Knappen eller Hjaltet meget stor, Haandfanget ikkun til een Haand; af denne Form er f. Ex. endnu det Sværd, som Erik Menved er afbildet med i Haanden paa Gravpladen i Ringsted Kirke. **) Først senere hen i det 14de Aarhundrede blev det Skik at give Haandfanget paa Riddersværdet en Forlængelse; dog maa man herfra vel skjelne det egenlige Tohaandssværd, bestemt til at føres i Kampen tilfods; dette forekommer allerede tidligere, og i det oldnordiske Museum gjemmes der et Par høist mærkelige, der neppe kunde være yngre end det 13de Aarhundrede ***). At Rytteren fører to Sværd, et spændt om Livet,

*) Jvfr. S. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser 3die Deel, No. 180 og 181.

**) Jvfr. Kongegravene i Ringsted Kirke Pl. XVII. Det sees der, at endog Sværdsnappen er prydet med det heraldiske Vaabenskjold.

***) See Worsaaes Afbildninger fra det oldnordiske Museum Fig. 429—431.

og et hængende ved Sadelbuen, som det foreskrives i Kongespeilet, veed jeg aldrig at have seet gjengivet paa noget af de gamle Billeder; muligviis har det ene været et kortere Vaaben med et eenægget, tungt og bredt Blad, maaskee det samme »tunge Sværd«, som Kongespeilet foreskriver for Kampen tilfods, hvis dermed ikke er meent Tohaandssværdet. En af Fremstillingerne paa Maleriet fra Nedstryen, Fig. 20, viser den persiske Konge Kosroes

Fig. 20.

Fra Maleriet fra Nedstryens Kirke.
Slutn. af 13. Aarh.

væbnet med et krumt Sværd; det er et Vidnesbyrd om, at Korsfarerne endog til det fjerne Norden have hjembragt Traditioner om Saracenernes Vaaben.*) — Brynkniven, som Kongespeilet henregner til den ridderlige Udrustning, findes først henimod Slutningen af det 13de Aarhundrede gjengivet paa de samtidige Afbildninger, og det er først i det 14de Aarhundrede, at den kommer tilsyne som en stadig Bestanddeel af Udrustningen; ogsaa det, at Kongespeilet nævner Kniven, tyder saaledes hen paa en senere Affattelsestid end Slutningen af det 12te eller Begyndelsen af det 13de Seculum. De tyske Digtere fra det 13de Aarhundrede synes ikke at kjende Kniven som egenligt ridderligt Vaaben, og som saadant troer jeg heller ikke, at det findes nævnt i vore Kæmpeviser, hvor ofte end disse tale om »selvbundne

*) Ogsaa paa Glasmalerierne i St. Denis vare de Vantroef afbildede med krumme Sværd, men iøvrigt i omtrent samme Rustning som de Christne.

Knive»; end ikke den norske Hirdskraa nævner Brynkniven iblandt de andre Vaaben. *)

Med Hensyn til Kongespeilets Beskrivelse af Glavinden og Spydet er der intet Væsenligt at bemærke. Landsestagen var i det 13de Aarhundrede endnu ganske glat uden særeget Indsnit for Haanden som i den senere Middelalder; endnu i det 14de Aarhundrede var man ikke kommet videre end til at omgive Stagen med en fremstaaende Ring for at den ikke ved Sammenstødet skulde glide gennem Haanden. Rytteren førte sin Glavind under den høire Arm ligesom dette Vaaben endnu føres af vore Dages landsebevæbnede Ryttere; den støttedes endnu ikke til den senere saakaldte Ryst **), en fra Brystpladen fremstaaende Hage eller Krog bestemt til at lade Landsestagen hvile i, naar den fældedes.

*) Ordet Brynkniv betyder rimeligviis en Kniv til at gjennem-bryde Brynjen med og er dannet i Analogi med Ordet Brynthvarer. P. A. Munch antager rigtignok, at Navnet hidrører fra, at Kniven bares i et Væv af Jernringe; men de Lænker, hvormed man i det 14de Aarhundrede befæstede ei alene Kniven, men ogsaa Sværdet og selv den store Hjelm til Brystpladen, kunne umuligt have været benævnet Brynje. I det 13de Aarhundrede kjendtes desuden denne Skik endnu ikke.

**) Rysten nævnes dog allerede i en af Versionerne af Kæmpevisen om Herr Tønne fra Alsø, en Vise, der vistnok hidrører fra den ældre Middelalder. Jfr. Grundtvig Danmarks gamle Folkeviser 2den Deel, No. 34, B, Vers 48:

Hjelman havde de om Hoved knyt,
Og Skjold havde de for Bryste:
Ved Siden hængte deres gode Sværd,
Deres Glavind var lagt i Ryste.

Rysten nævnes ligeledes i Visen »Den udkaarne Ridder«, No. CLII i Nyerup og Rahbeks Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen 3die Deel, P. 843:

Af de i Kongespeilet nævnte Fjernvaaben var Haandbuen som bekjendt et ældgammelt Vaaben, der holdt sig i Brug lige til Middelalderens Slutning og endnu længere. Laasbuen er udentvivl det Samme som Armbrøsten («arcuballista», «arbalète»); dette Vaaben synes allerede at have været kjendt i den tidligste Middelalder, men kun sjældent at have været brugt undtagen maaskee til Forsvar af og Angreb mod Fæstninger*). Pave Innocents den Anden forbød i 1137 Brugen af Armbrøsten mod Andre end de Vantroer. Først i Slutningen af det 12te Aarhundrede kom Armbrøsten i almindeligere Brug, hvilket tilskrives Kong Richard Løvehjerte; han blev selv dræbt af en Armbrøst, hvori Krønikeskriverne selvfølgelig see en Himlens Gjengjældelse. Staalbuen paa Armbrøsten var i Regelen saa stiv, at der behøvedes mekaniske Hjælpemidler, en Gedefod, en Dunkraft eller et heelt Tridseværk til at spænde den; derfor var der næsten altid foran paa Skæftet anbragt en Bøile, hvori Skytten kunde sætte sin Fod, medens han spændte Buen, som det sees paa Fig. 21. tagen fra et Bestiarium fra det 13de Aarhundrede. Det er derfor ganske i sin Orden, at Kongespeilet udtrykkeligen foreskriver en veg Laasbue for den, som skal kæmpe tilhest, og som altsaa maa spænde den med Haanden. Om Hornbuen, der hos de tyske Digtere forekommer som de Vantroes Vaaben**), havde selve Buen tilvirket af Horn (?), eller om den havde sit Navn af en eller anden Eiendommelighed ved Formen, maa lades

---

Han førte, for sit Bryst.

En Glævind var slagen i Ryste.

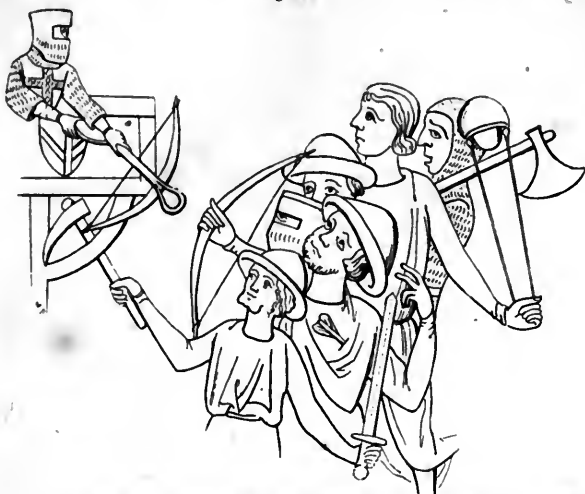
Denne Vise synes imidlertid efter hele Costumet at dømme at være meget yngre, fra Slutningen af Middelalderen.

*) I Viollet le Duc's *L'architecture militaire au moyen-âge* P. 23 er der saaledes gjengivet et Billede fra det 10de Aarhundrede, paa hvilket man seer en Armbrøstskytte.

**) Jvfr. San Marte: *Zur Waffenkunde* P. 181.

usagt. *) Den norske Hirdskraa gjør ingen Forskjel mellem »Braaddene» til Laasbuen og Haandbuen; maaskee »Braadden» dog nærmest er den for Armbrøsten bestemte Piil. **)

Fig. 21.

Fra et Bestiarium fra første Halvdeel af 13de Aarh.

Det fra Tydskland til os komne Ord Piil har oprindeligt været brugt ifæng om Armbrøstens og Haandbuens Projektiler.

Paalstaven og Gaffoken ere tungere og lettere Kaste-

Fig. 22.

Fra Bayeuxtapetet.

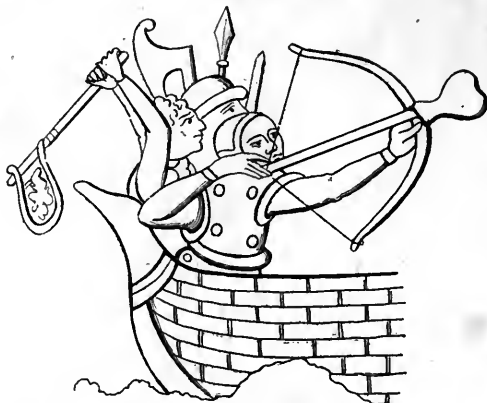
spyd. Haandslyngens Indretning sees af Fig. 21, saavel-

*) Paa Latin findes den benævnt: »Balista cornea» eller »cum cornu».

**) Paa Fransk kaldes den »carreau», hvoraf som bekjendt den anden Farve i Kortspil, Ruder, har sit Navn.

som af det karakteristiske lille Billede Fig. 22, taget fra Bayeuxtapetet. At Stavslyngen endnu var i Brug i den anden Halvdeel af det 13de Aarhundrede og navnlig tilsøs, fremgaar af Billedet Fig. 23, taget fra et Haandskrift fra

Fig. 23.

Fra et Haandskrift henved 1300.

dette Tidsrum. Hvorledes det Vaaben Skæftefletten, som Kongespeilet og flere af Oldskrifterne omtale, har været beskaffent, er neppe til at oplyse.

Kongespeilets Beskrivelse af sin Tids Artilleri *) eller Beleiringsmaskiner giver ingen bestemte Holdepunkter for en kritisk Bestemmelse af Skriftets Alder; dertil vare disse Maskiner, forsaavidt man kjender dem, altfor eens hele Middelalderen igjennem, indtil de omsider, skjønt først seent, fuldstændigt fortrængtes af Ildvaabnene. **) Kun saameget kan man med Bestemthed sige, at den i Kongespeilet givne

*) Ordet Artilleri er allerede for Ildvaabnenes Indførelse blevet benyttet som Betegnelse for det Krigsmateriel, der ikke hørte til den enkelte Mands Udrustning, men maatte føres paa Axel efter Hæren.

**) I Ambrasersamlingens Archiv i Wien gjemmes der et pragtfuldt og for Artilleriets Historie meget mærkeligt Haandskrift, egenligt en Slags illustreret Inventariefortegnelse paa Vers for alle Keiser Maximilian den Førstes Tøihuse. For Tøi-

Beskrivelse af Beleiringsmaskinerne ligesom den af Vaabnene passer meget godt til, hvad man veed om disse Ting fra det 13de Aarhundrede. Af Beleiringsmaskinerne anfører Kongespeilet først og fremmest de fire vigtigste, som virkelig spillede Hovedrollen i den Tids Beleiringer, nemlig Valslyngen, Vædderen, Stormtaarnet og Gravsvinet.

Valslyngen er øiensynligt den samme Kastemaskine, der forekommer under saamange Navne i andre Lande, saasom »Trebuchet», »Mangona», og som paa Dansk sædvanligt bærer det fra Tydsken hentede Navn Blide. Den bestod af et høit Tømmerstillads med en horisontal Axel, der bar en lang Bjælke; paa dennes længste Arm var der befæstet en stor Slynge, i hvilken der lagdes en tung rund Steen, sjældnere en Tønde med brændbare Sager, stundom Aadselet af et styrtet Dyr; den kortere Arm af Bjælken var forsynet med Contravægt; den lange Arm af Bjælken haledes ned til Jorden, og i den dertil fæstede Slynge anbragtes Stenen, eller hvilket Projektil man nu brugte; naar man dernæst igjen lod den lange Arm løs, vippedes den i Veiret af Contravægten, og i en vis Stilling slap Slyngens ene Rem løs, Slyngen aabnede sig og kastede sit Indhold ud paa en forholdsvis ikke ringe Afstand.*) Ved smaa Blider erstatte-

---

huset i Innsbruck er der imellem alle Kanonerne endnu aftegnet en Blide med Aadselet af en Hest i Slyngen. Haandskriftet er beskrevet i von Sacken: Die Ambrasersammlung, 2det Bd. P. 241. som No. 53 i Bibliotheket.

*) I Aaret 1850 lod Keiser Napoleon bygge en Blide saavidt muligt i Overeensstemmelse med de gamle Beskrivelser og Tegninger og dernæst foretage Forsøg med den af det franske Artilleri. Bjælken var 32 $\frac{1}{2}$ Fod lang; Contravægten veiede 9000 Pd.; efter nogle Forsøg lykkedes det med denne Blide at kaste en 24pds Kugle ud paa en Afstand af 280 Alen, en Bombé paa 50 Pd. paa 230 Alens og Bomber paa 110 og og 160 Pd. paa 190 Alens Afstand; man vovede desværre ikke af Hensyn til Blidens Styrke at give Contravægten en større Vægt. At man i Middelalderen i enkelte Tilfælde har havt Blider, der kastede større Vægte og paa noget større Afstande, er udenfor enhver Tvivl. Jvfr. L. N. Bonaparte: Etude sur le passé et l'avenir de l'artillerie T. II P. 38.

des Contravægten stundom derved, at den korte Arm var forsynet ved en heel Deel Liner, hvori et Antal Mennesker blev sat til at trække eller rettere sagt at rykke. Øie-medet med Bliden var deels at forurolige Fætningens Indre, deels at drive Besætningen fra Muren og ødelægge de Værker af forskjellige Slags, den der opførte af Tømmer. Af Fæstningens Forsvarere brugtes Bliden især mod Angriberens Beleiringsmaskiner. Ogsaa tilsoes fandt den stundom Anvendelse.

Vædderen var en lang Bjælke anbragt paa Hjul og jernbeslagen i den forreste Ende, med hvilken den med mangfoldige Menneskers forenede Kræfter stødtes mod Fæstningsmuren for at lægge Breche i denne. Den maatte alt-saa bringes hen til Foden af Muren, og var der en Grav foran, maatte denne først udfyldes. Ofte foretrak man at lægge Breche i Muren med Hakken og Brækstangen. Hvad enten man brugte den ene eller den anden Fremgangsmaade, gjaldt det om at skaffe Arbejderne et Værn mod den Hagl af Pile, Stene o. s. v., hvormed Forsvarerne naturligviis ikke undlode at overøse dem. Dertil tjente Gravsvinet, i andre Sprog sædvanligt benævnet Katten, et af Tømmer bygget Skjærmtag udvendigt behængt med raae Huder, for at man ikke let skulde kunne sætte Ild paa det; det skjødes paa Ruller henimod Foden af Fæstningsmuren.

Paa samme Maade bevægedes Stormtaarnet, af Kongespeilet benævnet Kastali øiensynligt efter den franske Benævnelse »chasteil«, der forekommer ifæng med »befroi« (Barfred); det var en høi Tømmerbygning, der skaffede Angriberen Commandement over Fæstningsmuren, saa at han lettere med sine Bue- og Slyngeskud kunde fordrive ham fra denne; Stormtaarnet tjente tillige til at skaffe Angriberen Adgang til Muurkronen, idet det var forsynet med en Klappbro, der naar Stormtaarnet var bragt nær nok til Muren, nedlodes paa denne. Kongespeilet synes ikke at

kjende den Combination af Katten og Stormtaarnet, som Franskændene kaldte »chat-chasteil» eller »chat-faux.»)

Det Middel at undergrave Fæstningsmuren, fra Forsvarernes Side Beleiringsmaskinerne, idet man afstivede Minegangene med Tømmer og bragte dem til pludseligt at styrte sammen ved at sætte Ild paa Tømmeret, kjender Kongespeilet meget vel; det anbefaler endog Forsvarerne at anlægge et forud beredt Minesystem.

Om sin Tids Befæstningskunst og Fæstningsbygning meddeler Kongespeilet destoværre Intet; det taler kun om forskellige Vaaben, der kunne komme til Nytte ved Fæstningers Forsvar. Nogle af de Midler, det omtaler, kunde for den Sags Skyld gjerne bruges den Dag idag i en Fæstning, hvor Angriberen er naaet hen til Foden af Værkerne, og som er bragt til den Yderlighed, hvor de værste Midler blive de bedste; jeg tænker herved paa de Gjenstande til at kaste ned paa Fjenden ved Foden af Muren, der nævnes og beskrives under allehaande Navne, saasom Igelkatte, Slagbrande, Løbehjul og Skudvogne. Andre af Forskrifterne gjælde Foranstaltninger til Fæstningens Sikkring, som man ogsaa andenstedsfra kjender fra Middelalderens Beleiringer saasom Opsætningen af jorrdækte Blinderinger, Murens Forstøtning ved Tømmer og Jord, samt Anbringelsen af »Hænge-Vigskaar» **) paa Muurkronen. Endeligt er der

---

*) Af dette Udtryk chat-faux komme trende i de nyere Sprog benyttede Udtryk. der begge betegne Tømmerstilladser, rigtignok med et forskjelligt Bibegreb, nemlig »échafaud» og »catafalco». I den senere Middelalder gik man over til at benævne Stormtaarnet en Kat, og derfra har dette Ord holdt sig i det nyere Sprog som fortificatorisk Betegnelse for et høit; dominerende Værk. Mange af Fæstningen Fredericias Bastioner havde idetmindste endnu i 1849 »Katte».

**) Disse »Hænge-Vigskaar», der almindeligt forklares som en Slags Faldporte eller Lemme i Skydeskaarene, kunne muligviis tydes paa en anden Maade, nemlig som de lette Gallerier af Planker, Franskændenes »hourdes», der i den ældre

nogle af de Forskrifter, Kongespeilet giver, som tyde mere hen paa en vis Lyst hos Forfatteren til at theoretisere over Sagen end paa selvstændig Krigserfaring. Dertil regner jeg Forskriften om, at man skal bruge Slyngesteen af brændt Leer, som gaae i Stumper ved Anslaget, saa at Beleireren ikke kan kaste dem ind i Fæstningen igjen. Ogsaa det sindrige Rødskab til at fiske Fjenden op fra Foden af Muren, som kaldes Brynklungen, seer stærkt ud til aldrig at have hørt andensteds hjemme end i Fantasiens Verden. Kongespeilet nævner endeligt og det endog som et Hovedvaaben, der dog desværre aldeles ikke beskrives, en krum Skjoldjætte, udspyende en giftig (eller brændende) Lue. Ihvorvel man just ikke skal blive meget klog af denne mystiske Beskrivelse, saa maa man dog indrømme Muligheden af, at Talen er om en Slags Ildvaaben, vel ikke noget Skydevaaben, men dog en Krigsmaskine bestemt til at benytte Krudtet til at sætte Ild med; de egenlige Ildvaaben, i den Forstand vi nuomstunder benytte dette Ord, kunne ikke med Sikkerhed forfølges længere tilbage i Tiden end til Aaret 1326 eller maaskee til 1324 og ere neppe i Virkeligheden meget ældre idetmindste her i Europa.*) Men hele Middelalderen igjennem har man kjendt og

---

Middelalder altid i Beleiringstilfælde hængtes uden paa Fæstningsmuren langs Tinderne, og som havde Skydehuller saavel ud imod Marken som i Gulvet, saa at man fra dem kunde beskyde Fjenden i den »døde Vinkel« ved Murens Fod. Disse Gallerier spillede en stor Rolle i Middelalderens Beleiringskrig, og Fæstningsmurene indrettedes særligt til at modtage dem, indtil man i det 14de Aarhundrede ombyttede dem med murede Gallerier, byggede paa en Udkrøgning langs Kronen af Muren og forsynede med Machicoulis. Jeg tillader mig blot at fremsætte denne Tydning af »Hænge-Vigskaarene« som en løs Gisning til nærmere Overveielse for den, der maatte have gjort eller ville gjøre Middelalderens militaire Architektur i Norden til Gjenstand for særegne Studier.

*) Jvfr. Lacabane: De la poudre à canon et de son introduction

brugt forskjellige S sammensætninger tjenlige til at sætte Ild med paa Bygninger og Skibe, og det er udenfor enhver Tvivl, at man i det 13de Aarhundrede har kjendt den Blanding af Salpeter, Kul og Svovl, som man kalder Krudt, og som synes at staae i meget nært Slægtskab med det østromerske Keiserdømmes »græske Ild«; Kundskaben om denne Blanding synes efter Constantinopels Fald 1204 at være kommen til Saracenerne, der have brugt den ved Forsvaret af Dami-ette 1218 og imod Kong Ludvig den Hellige i 1249^{*)}; og rimeligviis er den igjennem dem naaet til Europa. Men der er hengaaet en rum Tid, i hvilken man vel har kjendt Krudtet, men ikke har fundet paa at bruge det i Skydevaaben; det seer næsten ud, som om der baade hos Araberne og hos Europæerne har været en ubestemt Fornem-melse af, at denne Blanding af Salpeter, Kul og Svovl maatte have en Fremtid for sig i Krigskunstens Tjeneste; maaskee Kongespeilets »krumme Skjoldjætte«, dette »Hovedvaaben«, som formodenlig ingensinde er blevet brugt for Alvor, om det overhovedet nogensinde har været til, er et Mindesmærke om denne Ildvaabnens Undfangelsestid. En anden Erin-dring om denne haves i den norske Historie i Beretningen om den Mand, Thrand Fisilier, der fra Flandern kom til Kong Erik Præstehaders Hof i Bergen i Julen 1294, og som »legede Hærbrest, hvilket er et saa stærkt Knald, at kun faa udholde at høre det, frugtsommelige Koner komme for tidlig derved, Mandfolk falde ned af deres Sæder«; hvad der behøvedes til at frembringe Knaldet »var fire Ting: Ild, Svovl, Pergament og Blaar.« »Denue Hærbrest, tilføier

---

en France; Lorédan Larchey: Origines de l'artillerie française; Favé: Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie, T. III P. 72 o. 353. Det sidste Værk er en Fortsættelse af Keiser Na-poleons Værk af samme Titel.

*) See herom: Lalanne: Recherches sur le feu grégeois et sur l'introduction de la poudre à canon en Europe.

Laurentius Saga, frembringe Folk ofte i Strid, for at de, som ikke ere forberedte derpaa, skulle tage Flugten.« *)

Skal jeg til Slutning i faa Ord sammenfatte den Anskuelse om Kongespeilets sandsynlige Affattelsestid, der fremgaaer som Resultat af en nærmere Betragtning af den deri beskrevne krigerske Vaabendragt og Udrustning, da vil jeg resumere den saaledes: I de første Aartier efter Midten af det 12te Aarhundrede kan Kongespeilet ikke være skrevet; selv den Affattelsestid, som de nyere norske Historieskrivere have anset for den rimeligste, nemlig mellem 1190 og 1196, lader sig ikke godt bringe i Samklang med, hvad man ellers veed om Vaabencostumet fra den Tid; det er det 13de Aarhundredes Vaabendragt, som er skildret i Kongespeilet, og der er Detailler i Skildringen, som snarest tyde hen paa et Tidspunkt ved eller efter Midten af dette Aarhundrede, hvorimod man forgjæves vilde søge efter Detailler, der bestemt kunde tyde hen paa en tidligere Affattelse. P. A. Munch paaviser et mærkeligt Slægtskab mellem Kongespeilet og den af Kong Magnus Lagabæter rimeligviis i 1275 givne Hirdskraa, og forklarer dette Slægtskab ved at opstille den Formodning, at Kong Magnus's Hirdskraa egenligt kun er en ny Redaktion af en ældre Hirdskraa fra Kong Sverres Tid, hvilken sidste er sporløst forsvunden **). For den, der betragter Sagen fra det Synspunkt, jeg har valgt, ligger den Forklaring af det indbyrdes Slægtskab mellem Kongespeilet og Kong Magnus's Hirdskraa meget nærmere, at begge disse mærkelige Mindesmærker heller ikke med Hensyn til Tiden, naar de ere affattede, ligge fjernt fra hinanden, at der maaskee ikke ligger to hele Decennier imellem dem.

*) Jvfr. P. A. Munch: Det norske Folks Historie, 4de Deels 2det Bd. p. 290.

***) Jvfr. P. A. Munch: Det norske Folks Historie, 4de Deels 1ste Bd. p. 577 og 595.

Forhaabenlig vil det ikke være nødvendigt, inden jeg slutter, udtrykkeligt at fralægge mig enhver Prætension paa i det Foranstaaende at have begrundet og afsagt en endelig Dom i Spørgsmaalet om Kongespeilets Affattelsestid; dertil veed jeg altfor vel, at et sligt Spørgsmaal maa afgjøres ved en critisk Belysning ikke fra en enkelt, men fra alle Sider; det er netop i Erkjendelsen herat, at jeg efter fattig Leilighed har søgt at bidrage mit til at belyse den enkelte Side af Spørgsmaalet, som forekommer mig tidligere at have været overseet mere end ønskeligt. Dette være min Retfærdiggjørelse for, at en Lægmænd som jeg taler med om et videnskabeligt Spørgsmaal, hvorefter kun de Lærde have Føie til at afsige en Kjendelse.

NYERE SKRIFTER OM SPROGS OPRINDELSE.

AV E. JESSEN.

(FOREDRAG I OLDSKRIFTELSKABET 6 NOV. 1866; NEDSKREVET SENERE.)

Man kan ikke sige, at dette æmne, sprogenes oprindelse, ikke går langt nok tilbage i tid til at vedkomme os her. Men nogen kunde tænke: dette er et ufrugtbart æmne; vide noget herom kan vi ikke; og hjærnespind bryder vi os ikke om; ja, det er dumdristigt at tale om tingenens oprindelse. Alligevel, man kan også tale om sligt uden dumdristighed. Siger en: jeg véd, at mennesket er kommet av aben, er det vel dumdristigt. Men siger han: enten er mennesket skabt straks som menneske, eller kommet av dyr, så er det ikke dumdristigt; for en tredje mulighed gives ikke. Der

er da også mænd nok, der ikke har ladet sig skræmme av dette æmne; som, i nyere tid, hos os konferensråd Madvig, i Sverig Claeson, i Tyskland Schelling, Wilhelm Humboldt, Jacob Grimm, Steinthal, Schleicher, og andre, i Frankrig Renan (forfatteren til 'Jesu levned'), i England Farrar, Wedgwood, samt Max Müller. Det er ikke dumdrigt, at samle og efterse, hvad disse mænd har sagt. Skulde jeg kort skildre dem, vilde jeg sige: de fleste af tyskerne, og svenskeren Claeson, lider af filosofi; andre tyskere, som Schleicher, og hos os Madvig, av 'videnskabelighed'; franskmændene Renan av åndrighed; engelskmændene er sundest; de har mindst filosofi, og mindst affectation, være sig affectert åndrighed eller affectert videnskabelighed.

Der er to svar på spørgsmålet. Man kan vel kalde dem folkelige svar. Man kan ganske vist kalde dem ældgamle svar. Der hører ikke lærdom, ikke filosofi, ikke historisk kundskab, naturvidenskab, eller sproggranskning, til at give dem. Det ene er: Gud skabte, Gud indstiftede sproget. Det andet er: menneskesproget kom av et dyresprog, et udråbsordssprog. Ingen af dé to svar vil nogensinde forstumme. Lad os se, hvorledes de lærde styrer mellem dem; så får vi vel med det samme set på svarene.

Man kan nærme sig sagen fra flere sider. Det første at gøre er at gå tilbage i tid, så langt som muligt. Det kunde synes håbløst. De fleste sprog kender vi kun, som de er nu; en del nogle hundrede år tilbage, eller ét, to, til tre tusend. Havde nu mennesker kun været 6,000 år på jorden, blev det jo en god del herav. Men det tal vil vel ingen her høre om. Og har der været talende mennesker, jeg vil ikke sige hundrede-tusender av år, men kun 50,000, eller 30,000, så bliver 2 til 3,000 så lidt herav, at det kunde ventes ikke at gøre kendeligt til og fra. Imidlertid, det må gøres. Og rent spildt bliver denne tilbagegaaen ikke. Vi får herved uigendrivelig stadfæstet to sætninger, som vi ellers også uden det kunde nå til. Den første er: beslægtede

sprog stammer altid fra ét grundprog. Den anden: sprogene bestod oprindeligt av ubøjede rodord. Hver av de sætninger må vi se lidt på.

Beslægtede sprog stammer altid fra ét grundprog. Det er ifølge den simple lov, at sprog aldrig står stille, altid forandres, og spredt i rummet ikke kan ændres ens allevegne. Denne lov har gjort nogle få grundprog til de mangfoldige tungemål, der nu lyder på jorden. Jeg kender videnskabsmænd, sproggranskere, om ikke just sproghistorikere, der ikke vil høre om denne sætning. Det ligefremme bevis for, at f. e. alle 'japhetiske' sprog, det vil sige de fleste evropæiske, samt de persiske og nordindiske, stammer fra ét grundprog, tålt av ét folk, er et sprogsammenlignende bevis, som jeg her ikke får tid til så meget som at røre ved. Jeg vil se i en fart at skyde to genveje. For det første vilde jeg spørge: skal vi da hellere sige, at så mange sprog og dialecter, d. e. så mange folk og underavdelinger av folk, som der nu er, så mange har der været fra evighed av; fra al evighed har der været: danske, norske, svenske, sælændinger, københavnerne, jyder, o. s. v., franskmænd, italienere, spaniere, portugiser, o. s. v.? Eller skal vi sige: nej, men Gud skabte straks så mange folk og underavdelinger av folk, som der er og har været? Eller skal vi sige: nej, menneskene var umælende, til de var bleven til så mange folk og underavdelinger av folk, som der er og har været? Det skulde forbavse mig, om nogen fulgte et av disse tre forslag. Og det skulde forbavse mig lige så meget, om nogen kunde give os mer at vælge imellem. Dernæst, for det andet, vilde jeg spørge: hvis denne sætning, beslægtede sprog kommer av fælles grundprog, stadfæstes i alle tilfælde, vi historisk kan følge, er den så ikke lov? kan vi så forudsætte andre love for de andre tilfælde? Lad os da se på de historisk bedst kendte tilfælde. Der er de romanske sprog: fransk, italiensk, spansk, portugisisk, valaksk, med deres mangfoldige underdialecter. De er vit-

terlig alle, i mindre end 2,000 år, fremgaaet af byen Roms sprog. Bedre eksempel har vi ikke. Det fortjæner at sikres. Man kunde falde på at sige: forskellen mellem de romanske sprog er fortsættelse af forskellen mellem de undertvungne grundbefolknings sprog i det romnerske rige, etrurernes, kelternes, iberernes. Men jeg tror ikke, at nogen påstår sligt; jeg véd ikke av, at nogen kalder ét romansk sprog etrurisk-rommersk, et andet keltisk-rommersk, et tredje iberisk-rommersk, hvad også var umuligt at gennemføre. Jeg vil da ikke opholde mig herved, men et øjeblik ved en anden, virkelig fremsat, lære. Conferensråd Madvig nægter, at de romanske sprog er fremkommet ved bevægelser i latin selv; han lader dem opstå gennem de tyske folk, der trængte ind i det vestrommerske rige. Hvis dét var sandt, hvis ingen bevægelse var foregaaet i latin selv, så måtte forskellen mellem de romanske sprog vise sig som fortsættelse af forskel mellem de indvandrede tyske sprog (de var ellers yderst lidt forskellige). Det har imidlertid hverken konferensråden eller nogen anden påvist; og det kan naturligvis ikke påvises. Tysk indflydelse på romansk er av samme slags som tysk indflydelse på dansk eller svensk. Den består i indførelse af tyske ord, somtid af tyske vendinger. Den består ikke i indførelse af tysk sprogbygning. Denne sidste slags indvirkning vil konferensråden rigtignok også have fundet. Vi kan ikke her dvæle ved de løsrevne enkeltheder, konferensråden griber efter. Jeg vil nøjes med det punct, konferensråden selv lægger størst vægt på. Latinsk *amavi* betyder både 'jeg har elsket' og 'jeg elskede' (som aoristus, passé défini), men de derav komne romanske former, som fransk *j'aimai*, kun 'jeg elskede', mens til betydning 'har elsket' er lavet ny omskrivning, som fransk *j'ai aimé*. Dét, siger konferensråden, er åbenbart dannet efter tysk, som *ich habe geliebt*. Lad os først se på slutningens gyldighed. Conferensråden siger selv, at bøjning fælles for græsk og indisk er fælles for sprogetten. Altså

er 'aoristus' (datid) fælles for ætten. Den er da bortfalden i tysk og latin, og dens betydning i begge overført på förnutidsform ('perfectum'). Denne har dernæst, både i rommersk og tysk, opgivet sin ældre förnutidsbetydning, hvortil, i begge sprog, er dannet ny omskrivning: *ich habe geliebt*, *j'ai aimé*. Nu kunde dog ikke begge sprog væntes i tid at følges aldeles nøje ad. Hvad gyldighed har da den slutning, at det av de to sprog, der kommer senest med det sidste trin i denne udvikling, må have lånt dette fra det andet sprog, når det sidste trin kun er følge av de tidligere, og når de tidligere ikke kan være lån på nogen af siderne? Således står det med konferensrådets slutning. Lad os nu efterse iagttagelsen. Der er ikke ret mange forfattere, som konferensråden behandler mere henkastende end Jacob Grimm, særlig med hensyn til hans 'syntax'. Jeg er ikke just ömskindet på Grimms vegne. Alligevel havde det her ikke været av vejen at rådføre sig t. e. netop med hans syntax. Denne omskrivning, *ich habe geliebt*, er slet ikke så særdeles gammel i tysk. Den gælder ikke i gotisk, ikke i ældste höjtysk fra 7de og 8de århundred; der kan måske ikke opdrives to eksempler för 9de århundred. Den er altså yngre end de tyske indvandringer i Rommeriget. Og hvorledes står det nu med rommersk? hvorledes med Cicero? Han bruger ikke så ganske sjælden vendinger som *satis habeo dictum* ('jeg har sagt nok'); ikke så sjælden, at disse vendinger kan have været hélt ny på hans tid. Man kan trygt sige: omskrivningen er mindst tusend år ældre på rommersk side end på tysk. Hvad vilde man nu sige til en slutning, som, at omskrivningen følgelig i tysk, og skandinavisk, måtte være lånt fra rommersk? Så lidt lykkes det at vise den slags tysk indflydelse på romansk, end-sie da at forklare forskel mellem romanske sprog av tysk. De romanske sprog er fuldgyldigt eksempel på, hvorledes ét sprog, ved egen bevægelse, bliver til flere. Slående eksempler kan vi da lige så vel finde hos os selv. Det bedste her bliver

forskellen mellem islandsk og norsk; den er vitterlig opkommet, siden «Island byggedes av nordmænd». — Det må være nok. Vi må nu gå til den anden sætning.

Sprogene bestod oprindeligt av ubøjede rodord. Det vil sige, for det første, at hvert sammensat ord, som *by-bud*, *spor-vogn*, selvfølgelig er yngre end de led, hvorav det er sammensat; for det andet, at alt, hvad vi kalder aflednings- og böjnings-stavelser, er uoprindeligt, er kommet til under sprogenes udvikling. Og hvorledes? Som sammensætningsled. Afledning og böjning var fra først av sammensætning. Når sammensætning er udvisket, kaldes den afledning eller böjning; d. e., når et sammensætningsled ikke mer kendes straks som ord, kaldes det endelse eller forstavelse. Lad os tage eksempler. *Han elskes*, lød i oldnordisk *hann elska-sk*, av *elskar sik*, *sik* brugt som i tysk *es findet sich* ('det findes'), samt overført på 1ste og 2den person med. *Mand-en*, vides at komme av *mand-hin*. *Elske-de*, av *elske* og en fortid 'gjorde' av et tabt udsagnsord, der genfindes i engelsk *do*, tysk *tun*. Fransk *je chanter-ai*, er *chanter* og *ai*, 'jeg har at synge', 'jeg skal synge'; den spanske form, *cantar-é*, kan endnu skilles ved mellemkommende ord: *cantar te he*, 'jeg har at besynge dig', 'jeg skal besynge dig'. Indisk *as-mi*, 'jeg er', av *as*, 'være', og *mi*, 'jeg'. Den fra tysk lånte forstavelse *be-*, som i *be-holde*, er svækket av *bi*, nu *bei*. Det såkaldte 'augmentum' i 'aoristus', som i græsk *e-lipon*, indisk *a-lipam* ('jeg forlod'), ses at have været et ord med betydning 'da', 'dengang', eller 'før'. Og således videre. Aldrig er en böjnings- eller aflednings-endelse eller -forstavelse sporet til andet ophav end dette. Alle er de av samme slags som i *rig-dom*, eller *for-byde*, hvor sammensætning endnu ligger klar for øje. Det er lydovergange, sammendragning, o. l., samt betydningsovergange, der udvisker denne sprogbbygning. Den udviskende virksomhed er ikke lige stærk allevegne og til alle tider. Derfor er der sprog, hvor bygningen ligger klarere for dagen end i vores sproget. Således i dé asi-

atiske sprog, der hverken hører til de 'japhetiske' eller til de 'semitiske', den store række av sprog, der fylder det meste av Asien, og når ind i Evropa. I dem kan næmmere end hos os drages streg mellem ord og endelse, og måske tiere end hos os endelser ledes tilbage til ord. Gennemsigtigst skal de østligste være, som chinesisk, dog ikke ny-chinesisk almuemål, men chinesisk skriftsprog, der fremstiller et langt ældre talesprog. Så klart ligger bygningen her for øje, at alle aflednings- og böjnings-stavelser skrives som ord for sig. Slige stavelser, t. e. ejeformsmærke *tí*, og flertalsmærker som *men*, kalder de infødte chinesiske sproglærere 'tomme ord', i modsætning til 'fulde ord', d. e. egenlige ord. Dette har medført den vildledende opstilling av chinesisk som 'enstavelses-sprog'. At chinesisk ikke er mer enstavelses end dansk, kan ses ved at kaste et øje på Chinas kort. — Det får være nok om den 2den sætning.

De to omhandlede sætninger kan regnes til hovedudbyttet av den nyere sproggranskning, den sammenlignende eller historiske. Den sidste sætning, den om sprogbygning, er ellers allerede lagt for dagen i chinesisk skrift, og idetmindste tilnærmelsesvis i de ældgamle indiske sproglærer, forsåvidt de opløser ordene rigtig. Av nyere forfattere, der vedkommer os her, véd jeg ingen uden Renan, der forkaster den; han lader sprogene opstå pludselig med færdige bistavelser; ham kommer jeg siden til igen. Ellers følger, så vidt jeg har lagt mærke, de nyere forfattere om sprogenes oprindelse enstemmig begge sætninger; således hos os konferensråd Madvig, der i det sproghistoriske især ledes av Bopp, om han end nu og da går sin egen vej, som vi allerede har set.

Som vænteligt er, kan endnu hist og her findes lævning av andre tankegange. Exempel på selvmodsigelse ved den første sætning kan tages fra Max Müller. Mens han udleder alle japhetiske sprog fra ét grundprog, siger han etsteds, at der aldrig har været ét fællestysk sprog, at der

altid har været forskellige tyske sprogarter. De to udsagn er naturligvis uforenelige. Det er to Max Müllere, der taler, hver på sit sted. Exempel på tvesyn ved den anden sætning giver konferensråd Madvig. Mens han ellers forklarer alle endelser som »agglutination«, som sammensætningsled, gör han undtagelse med genstandsformsendelser, som *-m* i *fabula-m*, *rege-m*. Disse endelser, ene blandt alle, er, siger konferensråden, ikke oprindelige ord; de har slet ikke noget at betyde; de er kun lyd. Conferensråden vil hermed undsætte sine syntactiske læresætninger, hvorefter der skal behøves et slags »*Almeencasus*«, som tillige er, så lyder konferensrådets ord, »*Objectscasus (Accusativ)*, der i sig selv kun er en aldeles ikke mærket Form af Ordet; (thi kun ved at erindre dette begribes Accusativen i disse Sprog rigtigt)«. Det vil med andre ord sige, at konferensrådets syntactiske forestillinger ikke holder prøve for virkeligheden. Conferensråden har næmlig ikke andet bevis for denne forbavsende undtagelse, end: »*kun ved at erindre dette begribes Accusativen rigtigt*«.

Ved den første av de to sætninger, sprogenes nedstamning fra nogen få grundprog, gör tanken naturligvis straks et skridt videre, og spør: kom da ikke disse 'grundprog' i en endnu langt længer tilbageliggende tid av ét allerførste grundprog? har ikke alle menneskelige tungemål fælles oprindelse? Av de forfattere, som indlader sig herpå, svarer de fleste: nej. Således Schleicher og Madvig. De finder forskel mellem sprogætter for stor til at enes med fælles oprindelse. Der er dog dem, der svarer anderledes. Såsom Max Müller. Han siger omtrent som så: jeg kan rigtignok ikke ligefrem bevise alle sprogs fælles oprindelse; men jeg kan heller ikke modbevise den; og jeg er meget tilbøjelig til at tro derpå. Se, det, mener jeg, er den eneste måde, vi har lov at svare på her. Av sprogene selv at bevise fælles oprindelse er vi udelukket fra; det var jo netop lighed, der skulde bruges hertil. Men fra sprogene

selv at hente modbevis er ligeså ugørligt. Vi kan ikke uden magtsprog sige: så eller så vidt må forskel udvikles, og ikke videre. Kan så stor forskel som mellem dansk og fransk udvikles, så kan nok så mange gange større forskel også udvikles, når så meget længer tid, eller så meget hurtigere ændring, medgives. Sproggranskeren kan derfor tage mod begge avgørelser fra naturforskeren. Siger denne: jeg kan godtgøre, at mennesker fremkom flere steder på jorden, så kan sproggranskeren bruge dét; lighed mellem idetmindste nogle av 'sprogætterne' er, så vidt vi nu kan se, ikke av anden art, end at den kunde komme av sig selv. Siger naturforskeren: jeg kan bevise, at mennesket kun opstod ét sted; det kan umulig hindre sproggranskeren; selv den største forskel mellem sprog er ikke av anden art, end at den kunde udvikles, når kun tid nok tilstås. — Nogen kunde tænke, at jeg her blander to ting, spørgsmål om menneskets oprindelse, og spørgsmål om sprogs oprindelse. Du glemmer, kunde en sige, at mennesket kan være skabt umælende, at mennesker kan have været som dyr, til de havde spredt sig vide på jorden, at sprog kan være opstået flere steder, selv om mennesket fremkom på ét. Jeg glemmer det ikke. Den tanke har jeg tit nok fundet fremsat. Den senere del av mit foredrag skal netop gå ud på at vise, at de to spørgsmål følges ad; at, hvis mennesket fremkom på ét punkt, gjorde sproget det samme. Ja, det andet følger jo av sig selv, at hvis mennesker fremkom flere steder, gjorde sprog det også.

Her kunde endnu på vejen omtales et ejendommeligt videnskabeligt indfald, fremsat av Schleicher. Schleicher er Darwinist, hylder Darwins lære om arters oprindelse, ynder særlig menneskets oprindelse av aben, hvormed jo må følge menneskesprogets oprindelse av et abesprog. Men dette forbinder han med en vistnok ganske ny lære. Han siger: det er så langt fra, at sprogene er av fælles oprindelse, at de endog er opstået på uendelig mange punkter. Der var

en utallig mængde av første grundprog. Ikke at Schleicher udleder de nuværende sprog fra utallige grundprog; i så henseende avviger han ikke fra andre; han udleder t. e. alle japhetiske sprog fra ét grundprog, alle semitiske fra ét. Men han lader av den uendelige mængde grundprog kun et ringe tal blive ilive, og fra disse de nulevende nedstamme. Denne lære kan kun tages som flyvetanke, som indfald. Den forudsætter nødvendigvis, enten at mennesker fremkom på uendelig mange punkter, eller at de var umælende, til de havde spredt sig uendelig, til de var bleven til utallige samfund. Jeg tænker, det vil blive Schleicher temmelig vanskeligt at bevise enten det ene eller det andet. Endvidere medfører hans lære uundgåelig ét av to: uendelig udryddelse av folk, altså av sprog med, eller uendelig udryddelse blot av sprog. Men i det uendelige gående gensidig udryddelsesdrift og udryddelsesevne hos mennesket på lavere, mere dyrisk, trin vilde Schleicher have ondt ved at bevise. Det er, vilkårlig at indsætte i regningen en størrelse, vi ikke kender av erfaring, eller rettere, som strider mod erfaring. Dyr skåner jo netop deres egen art. Hvor forbavsede vilde vi ikke blive ved at finde en dyreart, der ikke overgik mennesket i menneskelighed. Nu uendelig udryddelse af sprog (og det er egenlig dét, Schleicher forudsætter), det bliver uendelig lethed til at glemme sit eget og optage fremmed sprog; og det bliver uendelig kraft hos enkelte sprog til at fortrænge alle andre. Men også det strider mod erfaring. Vi finder ikke hos vilde synderlig, endsie grænseløs, evne til at optage eller fortrænge andre vildes modersmål. Hidtil har sprogs fortrængelsesevne i det hele haft snævre grænser og virket langsomt. Ingen fortid er så fjærr, at vi dér har lov til uden videre at tænke os hélt andre kræfter i sprogene, hélt andre evner hos menneskene, end dem vi nu kender. Schleicher er her kommen i et uføre. Hans yndlingssætning, at sprogvidenskab er en naturvidenskab, som der er noget sandt i, har som kæphest ført

ham for vidt. Han efterligner Darwins »kamp om tilværelsen«, som ganske vist også genfindes i sprog. Men efterligningen er altfor naturvidenskabelig.

Det var, hvad jeg endnu måtte tilføje ved de to sproghistoriske hovedsætninger, vi hidtil har dvælet ved. Nu spørges altså: hvorledes fik ét eller flere grundprog rodord? Hvorledes kom denne forsyning av ord, næsten alle på én stavelse, ord av form som *ko, mus, mis, stå, stop, svip, op, ud, du, der*, o. s. v.? Hvorledes kunde nogle hundrede slige stavelser opstå og få deres betydninger? Fler end nogle hundrede er rødderne næppe i nogen sprogæt. Max Müller regner 4 til 500 i de japhetiske sprog; og en god del av dem er måske kun tilsyneladende rødder, sammendragninger af to til tre virkelige rødder (i lighed med de tilsyneladende rodstavelser i *mynd-e, kong-e, av mjo-hund, kon-ing*).

Ja, vi har, som før sagt, de to gamle og naturlige svar. Enten skabte, indstiftede, Gud umiddelbart sprog av så simpel indretning; straks da han skabte de første mennesker, sørgede han for, at et sligt tankeredskab lå færdigt i deres sjæl og på deres tunge. Eller også udvikledes dette så simple sprog fra et endnu langt simplere, fra et dyresprog.

Hvorledes styrer nu forfatterne mellem de to svar? Vælger nogle det ene, andre det andet, og er de sindigste ude av stand til at vælge? Nej, således står sagen ikke. Spørger vi f. e. den eneste vedkommende danske forfatter, konferensråd Madvig, han forkaster lige avgjort begge svar. Lad os se, hvorledes det går hvert av de to eneste mulige svar, de to eneste svar, som der er sund sans i.

Det første svar, Gud skabte, eller indstiftede, umiddelbart sproget, Gud medgav de første mennesker et sprog, det er der ikke én, der vil høre om. Der er ikke én eneste av alle de nyere forfattere, jeg kender, som ikke indestår for, at dét gjorde vor Herre ikke. Se, det kalder jeg nu dumdrigtigt. Dumdrigtigheden kan her vise sig i to skik-

kelser. Yderligste eksempel på den ene slags er konferensråd Madvig. Han siger: »*Et med Mennesket (anderledes end som Evne) og ikke af Mennesket skabt og Mennesket givet Sprog vilde tillige indbefatte en given Forstaaelse, altsaa en nødvendig og almindelig og uafhængig Betydning (og derved ogsaa uforanderlig); men dermed er Begrebet Sprog fuldstændigen ophævet. Kun det Sprog, som Mennesker skabe, kunne Mennesker forstaae*». Her har konferensråden indladt sig på noget, der kunde have skræmmet mangen ringere autoritet: at bestemme, hvilke av de forskellige tilværelser vor Herre kunde have skabt, og hvilke ikke. Lad os se efter. Ikke nægter konferensråden vor Herre evne til at skabe, ja ikke engang til at skabe sprog, men vel nok til at skabe forståelse av sprog. Det er måske dog en lille smule dumdrigtigt at sige: Gud kunde få Adam og Eva til at tale, men ikke til at forstå hinanden. Jeg synes, vor Herre kunde finde på et temmelig simpelt middel hertil: han kunde jo nedlægge samme sprog i Adam og i Eva; så kom Adam og Eva av sig selv til at forstå hinanden. Konferensråden nægter ogsaa, at Gud kunde give sprog og forståelse uden at medgive »*nødvendig og almindelig og uafhængig og derved uforanderlig Betydning*«. Er det dog ikke lidt dumdrigtigt sagt: Gud kunde ikke medgive forståelse af foranderlig ordbetydning; eller: Gud kunde skabe foranderligt sprogstof, men ikke foranderlig ordbetydning? Konferensrådets vægtfulde sætninger er avfattet med yderste overlæg: de nægter Gud kun evne til at gøre betydning foranderlig. Jeg for min del kan ikke engang fatte forestilling om betydnings uforanderlighed i foranderlig ordform. Forandres lyden, så er den først givne lydbetydning forandret. Men, lige meget. Har Gud skabt noget, så har han skabt adskillige avhængige, foranderlige, og forgængelige tilværelser; og hvorfor ordbetydning, såvelsom ordform, ikke kan høre til dem, öjner jeg ikke. Konferensråden tilføjer, at med uafhængig og uforanderlig betydning var »*Begrebet Sprog fuldstændigen ophævet*«. Jeg fatter ikke meningen. Ord med ufor-

anderlig betydning kunde ikke kaldes sprog? Hvorfor ikke? Og nu det kraftord, konferensråden slutter med: *«kun det Sprog, som Mennesker skabe, kunne Mennesker forstaae»*. Jeg er ikke tænker nok til at se, hvorfor det, som her siges om evnernes virksomhed, ikke også kunde siges om evnerne selv; hvorfor man ikke f. e. lige så godt kunde sige: kun den forstand, mennesket selv skaber, kan mennesket forstå med. Jeg finder det ene lige så kraftigt som det andet. — Exempel på dumdristigheden i dens anden skikkelse er Schleicher. Konferensrådets småting slipper han rent fra, som Darwinist. Og han går langt videre end Darwin. Darwin nægter ikke skabelse, materiens skabelse, livs skabelse, men kun arternes skabelse, lader arterne udvikles af få grundarter, eller av én. Schleicher nægter skabelse av hvadsomhelst nævnes kan. Og skulde jeg ikke kalde dét dumdristigt? Vel kan jeg så lidt som Schleicher fatte skabelse. Men Schleicher kan så lidt som jeg fatte evig materie, eller livs fremkomst uden ved skabelse. Er det ene ligeså uforståeligt som det andet, så er det dumdristigt at sige: men jeg véd nu alligevel, hvilken av delene det er; når vide her ikke kan være andet end forstå. — Hvilken dumdristighed er nu størst? Ja, hvor tanken er dristigst, det er let at se. Men den dristigste er ikke altid den dumdristigste. Og ikke altid er den ængsteligste den mindst dumdristige. — 'Gud kan have skabt sproget med mennesket', den tanke er så dristig, at ingen mer tør udtale den! Ét tør jeg sige: den er ikke dristigere end den tanke: 'Gud kan have skabt mennesket'. Hvis Gud skabte mennesket straks som menneske, så tør vi uden synderlig dristighed tænke os mennesket i sit første øjeblik på et eller andet udviklingstrin, og det ikke på fostertilstandens allerførste trin. Vi tør tænke os, at Gud snarest vilde skabe mennesket i en tilstand, hvori mennesket kunde hjælpe sig selv. Ved skabelser må trin av den naturlige udvikling springes over. Og det er naturligt at tænke sig et langt stykke over-

sprunget, at tænke sig mennesket skabt voksent. Lad os på slump sige: Adam skabtes 30 år gammel. Evnerne var 30 år gamle. Evnerne var ikke i fostertilstand; ellers kunde Adam ikke hjælpe sig selv, end ikke i paradiset. Og hvorfor skulde sprogevnene gøre undtagelse? Hvorfor skulde ene i den trin ikke kunne springes over? Hvorfor kunde den ikke skabes med 30 års øvelse? — Denne tanke kan i forbigående forfølges videre. Den, der, efter bibelen, endelig vil tro, at jorden er under 6,000 år gammel, skræmmes ikke t. e. av en træstub med over 6,000 årringe. Gud skabte ikke træet som frø, siger han. Kunde Gud skabe et menneske på 30 år, så kunde han skabe en tørvemose på 20,000, stenkulslag på 500,000, jordskorpe på millioner gange millioner, ben av dyr, der kun havde været til i hans tanke. Det ene er ikke den aller-mindste smule urimeligere eller rimeligere end det andet. Hele forskellen er, at vi er vant til at tænke os Adam skabt voksen. Men det er vist: isåfald skabtes Adam, som om han var født av forældre 30 år iforvejen, og træet, tørvemosen, stenkullene, jordskorpen, og dyrebene, som om de aldrig havde været skabt. Og granskeren kan tumle sig i slutninger, gisninger, og lærebygninger, lige så lystig, som om skabt aldrig havde været. Er det ikke mægling mellem tro og viden? Hvorfor kives folk, der ikke kan komme hinanden i vejen? Om Gud skabte sproget, det kan aldrig hindre sprogmanden. Gud gjorde det nok således, at sprogmanden nok lar være at komme efter, om Gud gjorde det, eller ej. De gode folk kunde sparet deres dumdristighed. Hvorfor skulde de endelig snakke om ting, der går over deres forstand; hvorfor vilde de tale om Gud og skabelse, længe før de var nødt til det? Skabte Gud sproget, så skabte han det således, at skabelse ikke kunde mærkes på det. Skabte han sprog med sammensætning, avledning, og bøjning, så blev det dog, som om alt det var kommet av lutter rodord. Og skabte han sprog med endel rodord, så blev det, som om det var kommet av et endnu langt

simplere sprog, et sprog, som vi straks vilde kalde et dyresprog. Og dermed går vi til det andet svar.

Det lød: menneskesproget kom av et dyresprog, et udråbsordssprog; engang havde vi kun signaler, kun følelseslyd, viljeslyd, pegende lyd, efterlignelseslyd, lutter naturlyd. Det svar er givet utallige gange. Det har græske og rommerske forfattere sagt. Det forsvarer, blandt de nyeste, engelskmændene, Farrar og Wedgwood, i temmelig kedsommelige bøger. Og det siger naturligvis Schleicher; han behøver ikke videre at udføre det: den, der avleder mennesket fra aben, må naturligvis avlede menneskesprog av abesprog. Andre nægter. Da de nyere tillige nægter et med mennesket skabt sprog, må de, for ikke at nægte al brug av stemme, forudsætte, først et dyresprog, så et menneskesprog, der ikke kom av dyresproget! Således Madvig, Renan, og Max Müller, og andre med, selv om de ikke alle udtrykkelig siger det. — Max Müller gör løjer med »interjectionstheorien«, kalder den »vov-vov-theorien« og »pyt-pyt-theorien«. Således i 1ste række av hans forelæsninger over sproggranskning. Siden har han fået betænkeligheder. I 2den række siger han sig neutral. Hvis nogen lader de 4—500 japhetiske rødder for umindelige tider siden komme av udråbsord, vil han være neutral, dog med ulyst til at følge. Denne ulyst kommer av, at han ikke tit nok ser naturlyd i sanskrit-rødder. Men det var et urimeligt krav, at lydpræg skulde stå usvækket i et så uoprindeligt sprog som sanskrit, som så lange tiders vækst ligger bagved igen. — Også konferensråd Madvig *»stiller sig imod den hele Betragtningssmaaade, der i Ordene seer en oprindelig Lydsymbolik af de betegnede Gjenstande, ifølge deres Indtryk paa Gemyttet og hele Vitalsandsen, gjennem de enkelte Lyds karakteristiske Betydning«*. Ligeså: *»Nogle, for ikke længe siden Hoffmeister, lade sproget begynde med og udgaae fra Interjectionen; men Begyndelsen af Sproget er Opgivelsen af Interjectionen, det med Dyrene fælles Følelsesudraab«*. Det er

klart, at oprindelig lydsymbolik, og oprindelse fra 'interjectioner', forkastes. Men slutningsordene er uklare: *»Sproget begynder med Opgivelsen af Interjectionen«*. Den er jo ikke opgiven; den bruges. Menes, at ny lyd kom ved siden av udråbsord, der da *»opgives«*, hvergang de ikke bruges? Eller menes tillige, at blandt de ny ord kunde vilkårlig optages udråbsord, der da opgaves som udråbsord? Det måtte da være ved et spring, der avskar al forbindelse mellem de to trin, og satte de fra udråbsord lånte lyd i classe med nylavede vilkårlige lyd; ellers fik vi jo netop oprindelse fra udråbsord. At noget sligt virkelig, idetmindste somtid, er konferensrådets mening, synes at fremgå av andre steder. Såsom: *»Ord bliver Lyden, naar den løsriveres fra hiin Umiddelbarhed og frigjøres af det ikke dyrisk betagne, men forestillende Menneske«*. Endvidere: *»Fra den, forud for al historisk Erfaring liggende, første Act i Sprogdannelsen, hvorved Lyd, fremkaldt ved modtagne Indtryk's Beskaffenhed, med Frihed sattes til fast og fælles Tegn for Forestillingen om det Indtrykket frembringende Phænomen, uafhængigt af øieblikkeligt Indtryk og subjectiv Stemning, og saaledes fik en vedtagen Betydning, udviklede Sproget sig som et i articuleret Lyd udpræget, i alle Dele sammenhængende og indbyrdes betinget System«*. Hvorledes *»Lyd med Frihed sattes til Tegn for Forestillingen«*, derom gives oplysning i følgende lille billede fra en temmelig fjærn samfundstilstand: *»Hvor et sandseligt Phænomen under Fleres Samværen gjorde et stærkt Indtryk og vakte Opmærksomhed, der fremkaldte det tillige Lyd som umiddelbar Reaction og som Bestræbelse efter at henvende Andres Opmærksomhed paa Phænomenet og derved vække den Forestilling, der svævede for Individet selv, fremtrædende af Phænomenet. Ligesom Subjectet selv i dets endnu paa Forestillinger og selvbestemte Ytringsformer fattige Tilstand havde en Tilbøielighed til med samme Forestilling at vende tilbage til samme Ytring (Lyd), saaledes blev Lyden ogsaa fælles for Andre ved at gjentages som Besvarelse og ved den, just paa*

dette Trin af Liv og forend Lyden endnu havde faaet betydende Bestemmelser, virksomme Efterligningsdrift; men derved dannede sig strax (under Indflydelse af den samme Lydens Ubestemthed og Søgen efter Bestemmelse) en for Flere fælles Tilknytning imellem denne Lyd og den Sindet afficerende Forestilling, om hvis Fællesskab det ydre Phænomen, der fremkaldte den og hvis Indtryk virkede paa Alle, gav Forsikkring. Den sig paany udenfra paatrængende Forestillings Gjentagelse fremkaldte da den samme Lyd, der nu af andre optoges og forstodes som Tegn for Forestillingen og satte den i Bevægelse. Middlet til Meddelelse og Forstaaelse var for denne Forestilling fundet og beholdtes som saadant, fordi Mennesket ifølge sin Natur adskilte og fastholdt Forestillingen i dens Særegenhed og stræbte efter Meddelelse«. Det var måske lidt svært at følge konferensrådets sætninger. Mangen en vilde måske få ud av dem, at sproget udgik fra udråbsord. Vi har imidlertid konferensrådets før fremførte ord for, at dét ikke er meningen, at man ikke kan «lade Sproget begynde med og udgaae fra Interjectionen», at menneskesproget ikke kom av det dyresprog, der havde været iforvejen. — Konferensråden véd ikke av det; men han er her bleven philosoph. Og konferensråden véd ikke av det; men han er her bleven åndrig. Konferensråden mærker ikke, at han taler som de tyske philosopher, og tillige som den åndrige franskmænd. Når en er for philosophisk og videnskabelig til at sige: 'Gud skabte mennesket', og for fornem og alvorlig til at tage hensyn til hvad slige ny folk som Darwin kommer med om menneskets nedstammelse fra dyr, hvad må han så sige? Ja, der er ikke andet tilbage end: en skønne dag stod mennesket der, efter en eller anden naturlov, en 'universets harmoni', en 'occulta vis'. Mer endnu er der ikke at svare. Nu er tanken løbet tilende, og kan kun komme rundt til de to andre svar igen, når den mærker, at dette sidste er tomme ord. Og ligeså: når en er for philosophisk og videnskabelig, for fornem, for stor autoritet, til enten ikke at

svare, eller gentage et af de to gamle svar: 'Gud skabte sproget', eller 'sproget kom av dyresprog', hvad må han så sige? Ja, naturligvis: en skønne dag stod sproget der, efter en naturlov, en menneskeåndens harmonilov. Således de tyske filosofher. Hvad andet skulde ligge i deres svar: 'sproget er en åbenbaring av menneskeånden i dens helhed'. Og således Renan, kun mindre tåget, mere 'plastisk': 'forskellige grundsprog stod med ét færdige, med böjning og avledning, med tusender og tusender av ord, med de fineste ordføjningslove, med ordbetydningers mangfoldighed, stod dør som åbenbaringer av så mange folkeånder'. Man behøver ikke at være tænker for at føle, at dét er tomme ord, urimelig tale, 'absurd'. — Og hvad må nu den göre, der overbyder de andre filosofher og åndrige forfattere i ædrulig videnskabelighed? Hvorledes göres urimeligheden ukendelig, absurditeten videnskabelig, filosofien og åndrigheden ærbar? Jo, se, kunde væsner med dyresprog ikke i ét nu skabe sprog som sanskrit og hebraisk, så kunde de jo begynde, sådan ganske småt, på »*med Frihed at sætte Lyd som Tegn for Forestillinger*«, eller bare med ét eneste ord. Ét eneste ord! dét kunde man dog sagtens tilstå mennesker evne til at lave. Og så kunde de øve sig så ganske småt videre, ét og ét ord til, hvergang »*med Frihed*«. Og selv om enkelte tidligere udråbsord også blev til ord i det ny sprog, skede omsætningen dog på den måde »*med Frihed*«, at ny ord ikke kunde siges at komme av dyresprogets naturlyd (skönt det er temmeligt vanskeligt at få dette ud av konferensrådets nys fremførte skildring). Er dét nu ikke urimeligheden i duodezformat, absurditeten i allermindste vestelommeformat? Der står alt det samme som i den störste folioudgave. Men det er meget vanskeligere at læse, og langt skadeligere for synet. Det er ikke på den måde, man bliver tænker. Det er ikke at magte tankerne. Det er at liste sig fra dem. Og er det ikke selvsamme ånds barn, her taler, som

för ved spørsmål om skabelse? Conferensråden nægtede ikke Gud; han nægtede ikke Gud evne til at skabe, til at skabe verdens-æmne, eller liv og levende væsner, eller mennesker, eller sprog, men til at skabe foranderlig ordbetydning og forståelse av sprog. Yderligere kan man ikke gå i denne prutten med Guds almagt. Her er de store tanker bleven så små lille bitte som muligt. Og ligeså, aldrig har nogen yderligere end conferensråden pruttet i det små med umulighed. Dette er en umulighed. Vi kan ikke *med Frihed* sætte én eneste lyd, ét eneste udråbsord, til tegn for en forestilling. Men, vil conferensråden sige, dette var *den, forud for al historisk Erfaring liggende, første Act i Sprog-dannelsen*; dette kan ikke ske nu, fordi vi nu har sprog; men för sprog var, kunde det ske. Ja, det bliver netop med andre ord, at det slet ikke kunde ske. Så kunde det næmlich kun ske i ét nu, som Renan vil; men dette er utænkeligt, når skabelse nægtes; hvor skulde hele sproget leve i ét nu, uden i Guds bud? Lidt efter lidt, gennem lange tider, som conferensråden vil, kunde det ikke ske; for så snart den allerførste begyndelse var gjort, var sprog; og conferensråden må jo kun lade det ske, för sprog var; han må ikke lade det fortsættes; ellers kunde det forsættes endnu, og netop så meget lettere, jo mer man blev vant til det. Conferensråden vil på éngang have én *første Act*, og gennem tider idelig gentagne acter. Men dét er lidt mer, end man kan opnå. Og conferensrådets indbildningskraft indsætter uden videre, *forud for al historisk Erfaring*, gennem lange tider en kraft i sproget, som nu ikke findes. Det er ikke på den måde, man finder sandhed. Indbildningskraft er av umådelig vigtighed for sandheds opdagelse. Men mon den ikke helst må være lidt større og lidt kraftigere? Og ialfald, man må da tillige passe på, at forstanden ikke for-sømmer sit.

Hvad er da her at gøre? Hvilke skridt må foretages, for at det kunde kaldes »en videnskabelig undersøgelse»? Det første, man har at gøre, er at forvise sig om, at det er faste og klare begreber, man forbinder med ord som: »lydsymbolik»; eller: udråbsord, og sætning; udråbsordssprog, og sætningssprog; dyresprog, og menneskesprog; at man selv véd, hvad man mener med slige ord. For det er jo klart, at det er disse begreber, spørgsmålet kommer til at hvile på. Og det andet, man har at gøre, er at spørge sig selv: står det nu også klart for mig, hvilke kræfter NU er virksomme i sproget? Det er åbenbart således, man må bære sig ad. Kan vi ikke ved disse midler få noget at vide om sprogets oprindelse, så kan vi slet ikke få noget derom at vide. Lad os se herpå.

Lad os begynde med »lydsymbolik«. Det er konferensråden, der bruger dette udtryk. Han nægter ikke lydsymbolik, naturlyd, i egentlige udråbsord, og i visse åbenbare lydefterligninger, 'onomatopoietika'. Men dem regner han heller ikke til menneskesproget, men til menneskets dyresprog; de er ham i det højeste »uægte Ord«. Ellers stiller han sig atter og atter avgjort mod »oprindelig Lydsymbolik»; giver dem ret, der nægter »Efterligning af ydre Indtryk som Sprogets og Ordforrådets Kilde»; siger: »Ordets Lyd staaer ikke i noget naturligt og nødvendigt Forhold til Forestillingen og dens Gjenstand»; vel at mærke, ikke blot ikke til genstanden, men heller ikke til forestillingen om genstanden, og ikke blot ikke i et nødvendigt, men heller ikke i et naturligt forhold: der er ikke noget naturligt forhold mellem ordet og forestillingen om genstanden. Han afværdiger da lydsymbolikkens forsvarere med sædvanlig overlegenhed. Og det er sandt, at megen løs tale er ført herom. Det bedste eksempel, jeg kan opdrive, på falsk opstilling av »en idelig sig gjentagende Lydcharacterisering«, giver ellers konferensråden selv. Ikke uden forbavselse læser man, at netop han i græske og latinske hunkönsord på -a og hebraiske

på *-āh* finder bevis på noget særlig kvindeligt ved *a*. Om *h* i hebraisk *-āh* ingen lyd er, kan her være mindre magtpåliggende, da tillige skulde vises, at man har uret i at avlede *-āh* av ældre *-at*. Og i japhetisk er *-a* netop hankönsordsendelse, skönt i græsk og latin svækket til *-o* og *-u* (som i *log-o-s*, *popul-u-s*), og derimod forlængelsen *-ā* gjerne indskrænket til hunkön. Man fatter ikke, hvorledes den, der fremsætter sligt, kan spotte andre, der finder »*Lyd-characteristik*» i ord. Humboldt dadles, fordi han finder »lydsymbolik» i rækker av ord, som *wehen*, *wind*, *wolke*, *wirren*, *wunsch*. »*Man sammenligne nu*», indvender konferensråden, »*de fire af hine fem af Humboldt sammenstillede Ord med de tilsvarende i det allernærmeste Sestersprog, Dansk: blæse, Vind, Sky, Ønske. Man vil naturligviis sige, at Sammenligning ikke maa anstilles paa slige Ord, saa langt henne i den specielleste Sprogudvikling; men saa bør man heller ikke søge Bekræftelse og Beviis her*». Det klinger så upartisk. Men, når et forhold nu er av den art, at det udslettes i tiden, så er det jo klart, at man skal følge det så langt frem i tid som muligt, og omvendt, at man ikke kan avvise ældre tilværelse med nuværende ikke-tilværelse. Humboldt har ret i at se lydsymbolik, endnu kendelig, i nævnte ordrække. At konferensråden ikke kan høre den, må vel sagtens komme av mangel ved øret, av svag naturiagttagelse. Denne evne er nu ikke alle født med i lige grad. Ialfald er Humboldts 'ja' lige så godt som konferensrådets 'nej'. Konferensråden avviser lydsymbolik i tysk *wehen*, *wind*, *wolke*, *wunsch* med dansk *blæse*, *vind*, *sky*, *ønske*. Den skulde falde i ét sprog, når den ikke passer på samme måde i et andet! Udslettelsen skulde nødvendig holde ens skridt, i ord, og i ordrækker! Det var en forbavsende påstand. Lad os se. Tysk *wehen*, *wind*, dansk *vind*, latinsk *ventus*, kom av japhetisk rod *wā* ('blæse'), med åbenbar lydsymbolik. *blæse*, tysk *blähen*, latinsk *flare*, kom av japhetisk rod *bhlā* ('blæse'), med lige så åbenbar lydsymbolik. Grundsproget havde

allerede mer end én lydsymbolik for forestilling 'blæse'. Og de avledte sprog skulde ikke kunne beholde hvert sin! Og den skulde ikke kunne høres både i *wehen* og *wind* og i *blæse* og *vind*! Conferensråden ser ikke, at lydsymbolik kan være forskellig. Han opfatter åbenbart ikke blot »*Frihed i Tegn for Forestillinger*« (d. e. i ord, der ikke er udråbsord) som udelukkende al »*Lydsymbolik*«, men tillige »*Lydsymbolik*« som udelukkende al »*Frihed*«. Conferensråden forestiller sig, at der er ét sprog, menneskets dyresprog, udråbsordssproget, med lutter lydsymbolik, uden vilkårlighed, og et andet, det egentlige menneskesprog, sætningssproget, med lutter »*Frihed*«, lutter vilkårlige tegn, uden lydsymbolik, uden naturlyd. Lad os tage et eksempel på lydsymbolik, som conferensråden vedkendes. Lad os tage *kykkeliky*. Dét er da lydsymbolik. Conferensråden mærker slet ikke, at der er uhyre forskel på virkelig at efterligne hanegal, og at sige *kykkeliky*. Vi leger, at *kykkeliky* er hanemæle. Kan så unøjagtig gengivelse straks forstås, så kan andre lige så unøjagtige også du. I en børnehistorie, hvor dyrene taler dansk, siger hanen: '*je ka se Helsingør, je ka se Helsingør*'; det er temmelig forskelligt fra *kykkeliky*; men ethvert barn forstår det straks. Ligeså, der er umådelig forskel på at skrige, eller græde, eller klynke, og at sige *av*, eller *ve*, eller *ak*. *av* og *ve* og *ak* er vilkårlige (skönt ikke »*med Frihed satte*«) tegn for forestillinger lige så vel som *skrige*, *græde*, og *klynke*. Og *skrige*, *græde*, *klynke* er lydsymbolik lige så vel som *av*, *ve*, *ak*. Denne bemærkning er naturligvis alt andet end ny. Den er nylig især fremdragen av Wedgwood. Det er da ikke sandt, at lydsymbolik, naturlyd, skiller udråbsord fra andre ord. Men vel er den friskere, mindre udvisket, i udråbsord i det hele taget. Og nægtet også de er uens i sprogene, er forskel dog, i det hele taget, større i andre ord. Det er altså tilmed usandt, at vi kan skille mellem sprog av ord og sprog av naturlyd, mellem egentligt menneskesprog og menneskers dyresprog. Vi taler altid i egentligt menne-

skesprog. Conferensråden har ikke set, hvad »lydsymbolik» er, tilmed ikke, hvad udråbsord er.

Men gælder da ikke en anden forskel? Er det ikke sandt, at udråbsord, modsat andre ord, ikke er sætningsled? Meget vel. Lad det være næmt at sige så i skolen. Men så er alt, hvad ikke er sætningsled, udråbsord. *Pér! kusk! slyngel! lys! en portion lammesteg med kartofler! en mus! storken!* er udråbsord. Ligeså: *godt! vel! ud! ud med dig lige straks på stedet!* Og udråbsord er ikke blot *hys! tys! høj! hold!*, men åbenbart lige så vel *ti! stå! gå! stop!* I *gå Karl! gå De! gå du!* står to udråbsord sammen: *Karl, De, du*, er ikke grundord til *gå*. Og så ser enhver straks, at udråbsordsprog er virkeligt menneskesprog. Det er forgæves at ville gøre *stå! stop! hold! ti!* eller *ja* og *nej*, eller *ud med dig lige straks på stedet*, til andet end egenligt menneskesprog. Men så er *hold! høj! hys! tys! puf! plask! av!* også menneskesprog. Her er ingen grænse. Samme ord duer til sætningsled og til udråbsord. Her er ikke to slags ord, ikke to slags sprog. Heller ikke her har konferensråden gjort sig klart og levende, hvad udråbsord er. Ellers kunde han ikke sige: »*Begyndelsen af Sproget er Opgivelsen af Interjectionen, det med Dyrene fælles Følelsesudraab*».

Ja, kan man så meget som drage virkelig grænse mellem sætning og ikke-sætning, mellem sætning og udråb? Har konferensråden gjort sig klart, hvad en sætning er? Hans forklaring er: »sætning udsiger noget om noget; den kræver grundord og omsagn». Den forklaring er falsk. Conferensråden ophæver den selv. I selvsamme capitel taler han om »upersonlige sætninger», sætninger uden grundord, sætninger som: *her læses; her regner; dér trækker; oppe trækker; hvor trækker?; nu sner; herom tvivles*. Det kalder konferensråden ikke udråbsord, men sætninger, ligesom *stå!* og *gå!* Og vist er det sætninger. *stå!* og *gå!* er både udråbsord og sætninger. Sætninger uden grundord var før langt hyppigere. Vi kan nu ikke mer bruge sætning

på ét ord, uden bydende, som *stå!*, eller som bisætning, t. e. *tvivles, så fremlægger du brevet.* Vi siger nu: *det blæser*, med 'formelt', indholdslost, grundord. Men der var en tid, da man sagde: *blæser*, uden grundord. Og hvis nogen indvender, at der alligevel var formelt grundord, bøjningsendelsen, som var kommet av et stedord 'han' eller 'det', så var dét for det første glemt; og for det andet behøver vi kun at gå tilbage til tiden for det stedords brug; da sagde man *bhlā* eller *wā* som fortællende udråbsord; det betød: 'det blæser'; det var tillige bydende udråbsord: 'blæs'; i begge tilfælde både udråbsord og sætning; det var tillige navneord: 'blæst', 'blæsen', 'at blæse'; og tillige tillægsord og biord: 'blæsende'. Og har sprogets væsen forandret sig? Er det kun chinesjisk skriftsprog, der endnu er således indrettet? Lad os tage *pif, paf, puf, plump, plask, hys, tys*. Ja, når vi tilføjer forstenede ord, såkaldte endelser, så ser det ud, som om vi nu talte anderledes: *det passer* eller *pjaffer, puffer, plumper, plasker; han hysser, han tysser*. Men vi kan endnu bestandig vende tilbage til den oprindelige måde at tale på. Vi kan bruge »udråbsord« som *puf, plump, plask, hys, tys* fortællende og spørgende og bydende; de er på éngang udsagnsord (d. e. sætninger) og navneord brugt som i *en mus! storke!* Og vi kan føje andre ord til, være sig levende ord, som i *ud plump han*, eller døde ord, d. e. endelser, som i *du puffer mig; puffet; puffende; jeg hysser ad ham*; og det uagtet flere av disse udråbsord uden tvivl er langt yngre end endelserne (skulde *paf, puf* være yngre end krudtvåben?). Bruges *puf* fortællende eller spørgende eller bydende, så er dette udråbsord en sætning lige så godt som *wā* og *bhlā*, eller som *blæser*, og som *det blæser, blæser det?*, og som *blæs!* Bydemåde *puf* av *puffe*, og udråbsordet bydende, er lige meget sætning, ligesom de lyder ens. Udråbsord er sætninger, og sætninger udråbsord. Her er ingen grænse. Her er ikke to slags sprog. Dette

har dæmret for konferensråden. Han siger selv etsteds: «i *Begyndelsen involverede Ord-Sætninger*». Men det er ikke bleven ham klar, levende sandhed. Ellers havde han ikke sagt: «i *Begyndelsen*». Han gör ikke brug av det. Han ser ikke følgerne med hensyn til udråbsordssprog og sætningssprog, dyresprog og menneskesprog, ikke følgerne med hensyn til sprogets oprindelse.

Dét står da fast: menneskets sprog er kun ét. Det er alt sammen egenligt menneskesprog, både hvad vi på skolebænken kalder «udråbsord», og hvad vi på skolebænken opløser som «sætninger».

Så er der den undersøgelse, såre vigtig, men meget forsømt, og som jeg ikke kan udføre: undersøgelse av dyrenes sprog. Hvorom spørges? Har alle dyr kun ren «lydsymbolik», naturlyd, aldeles uden noget vilkårligt? Jo, sikkert har de til en vis grad vilkårlige lydtegn, om end mennesket ifølge taleredskabernes og forstandens indretning må overgå dem alle umådelig i vilkårlighed og foranderlighed. De kan jo lære at forstå vilkårlige lydtegn. Pappegøjen kan eftersige menneskeord, og sikkert også bruge dem som signaler. Andre fugle kan lære toner, melodier, som de ikke er født med, eller måske rettere, som de ikke har lært av deres forældre. Hunden lærer at gå i menneskeomgang; uden den hyler den kun. Videre spørges: taler ingen dyr i sætninger? Jo, sikkert gör de. De har fortællende og spørgende og bydende lydtegn. Men dét er sætninger. Og mange hunde forstår sætninger, jeg mener hele ordforbindelser. Om de fatter dem som ordforbindelser, eller kun bist og her en stavelse som signal, er vanskeligt at forvisse sig om. De kunde gærne forstå ordforbindelser, skönt mundens bygning hindrer dem i at efterligne dem. Vi finder jo, at mange dyr uden musikalsk evne har musikalsk øre. Firben kan komme spaserende ind i stuen, samle sig om den spillende, og lytte med største fryd. Ikke fordi noget sumser for øret: anden støj skræmmer dem. Jeg

læste i en rejse i Africa, jeg husker ikke, om det var Livingstones, om nogen myrer, der har talrige hørlige signaler, naturligvis ikke ved hjælp av lunger; men dét er ligegyldigt. De giver højst indviklede befalinger. Findes t. e. et menneske liggende, hvor det ikke må, lyder førerens signaler til at bide; ikke løber en enkelt til og bider; nej, først commanderer skarer til at mylre over ham; så bider alle på éngang; ellers fik han for lidt. Er det så sikkert, at disse myrer ikke har t. e. én lyd, der betyder 'allemand', én, der betyder 'bide', og kan forene dem som grundord og omsagn? Men selv om ikke én eneste nulevende dyreart, uden mennesket, kunde forene flere ord til én mening, selv om altså én eneste tydelig forskel var mellem menneskers sprog og alle andre dyrs, var dermed givet, at menneskesproget ikke var et av dyresprogene? Var dermed bevist, at det er sproget, der gör os til andre væsner end dyrene, som så tit er sagt? Havde en grönlænder, der aldrig har hørt en sangfugl, ret i at sige, at det er sang, der gör os til andre væsner end dyr?

Selv uden nærmere at gennemføre undersøgelse av dyrenes sprog tör vi sige: det står ikke alene fast, at vi altid taler egenligt menneskesprog, selv når vi taler i »udråbsord«; det står lige så fast, at vi altid taler dyresprog, selv når vi taler i »sætninger«. Man må ikke tale om to slags sprog, det ene tidligere end det andet. Ordene dyresprog og menneskesprog må ikke her bruges på den måde. Det forvirrer synet. Der har altid kun været ét sprog, som altid har forandret sig, som har vokset, som er blevet rigere, end det først var. Og mennesket var aldrig uden menneskesprog. Men mennesket er dyr. Og menneskesproget er dyresprog. Der er slet intet »av denne verden«, der gör os til andet end dyr. Avstand mellem menneskets sprog og andre dyrs synes umålelig, ligesom mellem menneskeforstand og dyreforstand. Men de er av én art. Der er kun

gradforskkel. Og mellem andre dyr er måske lige så store afstande.

Så meget om disse ting, om »lydsymbolik«, udråb og sætning, dyresprog og menneskesprog. Det andet, vi havde at gøre, var at efterse, hvilke kræfter er virksomme i sprog. Hvad kræfter finder vi virkende i dansk? Når tab av ord og former her ligger os fjærnere, så finder vi, først, at ords brug og betydning kan ændres, såsom *dreng*, der för betød 'mand'. Vi råder ikke frit over ændringen. Den ny betydning må ligge i og vokse ud av den ældre. Dernæst: ords form ændres, som *fa'r*, *mo'r*; isåfald kan skriftsprog holde ældre former i bevidsthed, som *fader*, *moder*. Ændringen følger love, vi ikke er herre over. For det tredje: ny sammensætning dannes, som *bybud*, *sporvogn*. Det éne led kan være lævning av et uddødt ord, som i *ilt*, *brint* det avledende *-t*. Desuden kan vi inden snævre grænser lege med sproget, om ikke »med Frihed«, så dog på vis måde vilkårlig, som når tyskerne siger *potz tausend* for at undgå *Gotts tausend*; træffende dansk eksempel falder mig ikke ind. Alt det var brug av givet æmne. Alt, hvad vi bruger som sprog, må komme som noget givet, noget vi retter os efter. Endog falske former, uord, som *alf* for *alv*, fås kun ved at bilde ind, at de gives av sproget selv. Lyd, som vi véd »med Frihed sættes til Tegn for Forestillingen«, finder vi os ikke i. En slig kraft findes ikke i sproget. Kan da intet nyt komme ind i sproget? Dertil regner jeg ikke fremmede ord; de er sprog iforvejen. Men kan mennesketale ikke få tilvækst? Jo, på én eneste måde, gennem »lydsymbolik«; som naturlyd; i udråbsord, lydefterligninger, og sligt. De kan opstå av ny, og på ny. Det givne ligger her i lydens naturlighed, i at der er »et naturligt Forhold mellem Lyden og Forestillingen om Gjenstanden«, for at bruge konferensrådets udtryk. Dét er den eneste mulige tilvækst av æmne. Denne iagttagelse er naturligvis alt andet end

ny; den er gjort utallige gange; den er senest især fremdraget av Farrar. Herved forklares mange avvigelser fra lydovergangslove, som t. e. når *hek* er et og det samme i indisk og dansk, skönt forskjellig forlyd skulde ventes. Kan udråbsord og lydefterligninger vanskelig unddrage sig lydovergang, så kan de dannes på ny, med opfrisket «lydsymbolik». Denne kilde er ikke stanset. Den rinder endnu, skönt såre sparsomt. Og den behøver aldrig at have rundet rigeligere. Ligeså de andre kræfter, den sammensættende og den omdannende. Ingen av dem behøver nødvendig nogen sinde at have ytret sig stærkere eller svagere end nutildags. Det er en bundfalsk påstand, som så tit høres, t. e. senest hos Schleicher, at sprogene i historisk tid kun «ældes», kun ændres og svinder ind; at endog evne til at frembringe böjningsformer er død, det samme som at kalde sammensætningssevne og lydændring døde: «böjningsendelser» fremkommer ved lydændring av sammensætningsled, og behøver aldrig at have vokset hurtigere end i nordisk, der har frembragt lideform og navneords bestemt form, ligesom det fælles nordisk-tyske grundprog frembragte endeböjet fortid (som *elske-de, lieb-te*) og dobbelt tillægsordsböjning. Men sandt er, at jo fler endelser, jo fler døde og visne sammensætningsled, har samlet sig, jo mer æmne får den udslettende lydændring; den kan derfor til én tid se stærkere ud end til en anden. Endnu mindre klart, men med mer indbildningskraft, taler konferensråd Madvig idelig og idelig om «den færdige og afsluttede Tilstand i det uddannede Sprogs Brug»; om «Standningen af den store Sprogets Grammatik afsluttende Bevægelse»; om «denne hele urolige og vaklende Udvikling»; om «den egentlige Formdannelse Afslutning», som «gaaer forud og er Betingelsen for et Skriftsprogs, endsige en Litteraturs Fremkomst» (!), og hvor «et direct Forhold til Folkets Aandslivs Standpunkt og Indhold indtræder ogsaa i Grammatiken». Mon skolemanden, der taler så, har

iagttaget, eller kommer til at iagttage, enten tale- eller skrift-sprogs væsen og liv? — Det er da kræfterne i sproget: naturlyd, sammensætning, omdannelse. Fler lykkes det ikke at finde. Nu kan vi gå tilbage og tilbage: bestandig bliver det ligeså. Bestandig leverer »lydsymbolik« æmne, giver naturlyd, som t. e. *puf*. Bestandig fører betydningsovergang ordet over fra én sansekres til en anden; således *puf* fra hørelsens til følelsens; eller, for at tage et langt ældre eksempel, rod *tud*, som i latin *tundo tutudi* ('jeg støder, jeg stødte'), dansk *tude*, oldnordisk *tjóta*, *paut*, *putum*, flyttet fra én sans til en anden; noget vi idelig gør, som *efterse*, *hvad en har sagt*; og videre til det oversanselige: *indse*, *hvad ret er*. Bestandig griber sammensætning ordet, som i *puff-er*, *puff-ede*, hvortil hører brug i ordforbindelse: sætning på mer end ét ord er sammen-sætning. Bestandig er lydændring virksom, og fjærner, sammen med betydningsændring, ord fra kilden. Og vi kan gå tilbage lige så langt det skal være, lige til den første begyndelse: aldrig kommer vi til andet. Skabte Gud mennesket som menneske, og oversprang han ikke led i sprogvækst: straks den første dag måtte »lydsymbolik« give stavelser; og straks samme dag kunde de andre kræfter træde i virksomhed, den sammensættende og den ændrende. Naturligvis måtte tid til, før ændring blev kendelig. Og lod Gud mennesket udvikles fra lavere dyr, ja så havde vi engang et umålelig langt lavere dyresprog; så var der en tid, da taleredskeer og sjæl stod umålelig langt lavere; da vi havde langt færre naturlyd; da munden kunde så lidt, og lydefterligning og lydændring var så svage, at forholdsvi vilkårlige lydtegn vilde været lige så vanskelige at udpege som hos andre dyr; da lydændring måske kun var som hos dyr, hvis mæle ændres med ophold og levemåde, og med ny racers udvikling; da sammensætningsevne stod så lavt, at den måske mest viste sig i gentagelse av samme lyd.

Aldeles følger jeg altså dog ikke de nyere sproggranskere, der taler om den tid, da sproget bestod af nogle hundrede rodord, næmlig ikke, hvis de påstår roddannelsens avslutning, og ikke, hvis de på den tid nægter sammensætnings- evne og udviskende ændring av sammensætningsled, kort sagt ikke, hvis de er »videnskabelige« nok til at dele sprogvækst i »perioder«. Men ganske vist kommer alle ord og alle bistavelser av ikke overmåde mange rodord. Og ganske vist kan siges: sproget bestod oprindelig av ubøjede rodord.

Det er klart, at jeg må sige, ikke blot, naturligvis, at hvis mennesker fremkom flere steder, gjorde sprog det også, men lige så vel, at hvis alle mennesker er av én oprindelse, er alle sprog det også. Selv om de første mennesker kun havde nogle få stavelser, så var dét netop det fælles grund- sprog, hvorfra alle tungemål udgik. Men sandt er, at ikke alt æmne i sprog er så gammelt; for æmne dannes endnu.

Det er klart, at jeg lige godt kan bruge begge svar: Gud skabte sproget; og: sproget kom av dyresprog. Kun tilføjer jeg: det blev ved at være dyresprog. Og jeg kan svare med begge svar sammen. For det, Gud skabte, det var et dyresprog, højere eller lavere.

Og endelig er det klart, at jeg i intet tilfælde har forklaret sprogets »oprindelse«, eller ophav. Jeg har ikke forklaret dyresprogs ophav. Jeg har ikke forklaret »naturlyds« ophav. Ét er at følge tilbage til begyndelse, et andet at forklare oprindelse. Den lader sig ikke gribe. Den har altid en udvej bag sig til at slippe fra os. Det er dum- dristigt at ville forklare oprindelse. Men man kan tale derom uden dumdristighed.

Og til slutning minder jeg om, at jeg heller ikke havde påtaget mig at forklare sprogs oprindelse, men at gøre be- mærkninger ved nyere skrifter om sprogs oprindelse.

EFTERSKRIFT.

Av hidhørende skrifter fra de sidste 20—30 år har jeg set (men ikke just fuldstændig gennemlæst):

Madvig om Sprogets Væsen, Udvikling og Liv. Universitets-indbydelsesskrift 1842; og fortsættelsen

om de grammatikalske Betegnelser Tilblivelse og Væsen. 1856—57. (Heri godkendes udtrykkelig stykket fra 1842. De mest fremtrædende citater ovenfor står på dettes første blade).

Claëson Om språkets ursprung och väsende. I universitets-tidskrift 1858 (medgiver liste over ældre hidhørende literatur, som jeg er yderst lidt kendt med, og endda mest på anden hånd).

Jacob Grimm Ursprung der Sprache 1852.

Steinthal Ursprung der Sprache, 2te Ausg. 1858.

Schleicher die Darwinsche Theori und die Sprachwissenschaft, 1863. Og:
die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen, 1865.

E. Renan de l'origine du langage, 2me éd. 1858.

M. Müller lectures on the science of language, series 1—2. 1861—64.

Farrar chapters on language, 1865. (Hans bog 'origin of language' har jeg ikke set).

Wedgwood origin of language, 1866.

Adskilligt, især hos konferensråd Madvig, kunde jeg vel have god grund til at give yderligere noter til. Det er konferensråden *meget om at gjøre at fjerne fra dette Omraade de Fordomme og de svævende, vaklende, ofte ligefrem selvmodsigende Forestillinger, de ubestemte Anelser eller de selvtilfredse Bevægelser i opskruet, indholdsløse Talemaader, som forekomme mig at have havt et ganske utilberligt Raaderum, lige-*

meget mellem klassiske og ikke-klassiske Philologer og tildeels Ikke-Philologer» (1856 s. 5), ord, som konferensråden er så meget sikker på ikke kan vendes mod ham selv. Nærmest ligger mig konferensrådets forsøg på *«fra dette Omraade at fjerne»* N. M. Petersens og Rydqvists *«Fordomme»* og *«Forestillinger»*. Når konferensråden (1857 s. 25) anker over *«taagede Forestillinger»*, *«aldeles uklar og indholdslos Tale»* hos Rydqvist, så er det netop konferensråden, der bringer uklarhed ved at blande uensartede lydforhold (avlyd, omlyd). Videre siges (s. 26), nærmest mod Rydqvist og andre av den skole: *«den brede og smaalige, fra Formlærens Afhandling af de virkelige Former adskilte Fremstilling af Lydreglerne indtil de meest specielle Tilfælde, hvori ikke Faa sætte deres Fortjeneste og troe ret at vise sig som videnskabelige Sproglærere, idet de af og til oplive Torheden ved et Udraab om den dybe og hemmelighedsfulde Herlighed, har, — lad det engang vende sig, — saare ringe Betydning for den Tilægnelse af Sproget, der fører til sikker og let Forstaaelse, til correct Brug i Skrift og Tale, til skarp Opfatning og Udtryk af dets lexicalske og syntactiske Bestemmelser, til Oversigt over dets Midler og Eiendommeligheder i Udtryk af Tanker»*. *«Lad det engang vende sig»* (!), dette dommedagsord, at lydlære ikke er syntax (og tekstkritik?). *«Lad det engang vende sig»*, at lydovergange har såre ringe betydning for correct practisk sprogfærdighed. Den må rigtignok være såre barnagtig, der i lydlære, eller sproglære, ser et av granskningens ypperste æmner, eller endog bilder sig ind at blive en stor videnskabsmand, en Newton eller Ørsted, ved at opdage lydovergange. Ja, en, der, som Rask, om ikke hélt av ny, så dog første gang på gennemgribende måde, opstiller grundtanken, han kan vel siges at have udrettet noget ikke aldeles ubetydeligt. Men nærmere rettelse og udfyldning kan overlades til småfolk. Og der kunde være dem, der mente, at der er meget småfolks-arbejde, som ikke må forsømmes. Hvorledes går det plantagen uden negerarbejd? Hele det

fremførte sted viser soleklart, at intet ligger konferensråden fjærnere end tyske pædagogers barnagtige indbildning, at »den brede og smålige fremstilling av latinsk syntax indtil de mest specielle tilfælde», og rettelse av bogstaver i latinske autores, er andet end negerarbejd. Ikke konferensråden bilder sig ind, at sligt gör en til en Newton eller Ørsted. Conferensråden véd, det er beskedent arbejde, til fornøjelse for endel skolemænd, men dog arbejde, der ikke tåler at forsømmes. Det rammer ikke konferensråden, og conferensråden selv bifalder, når jeg udtaler den uimodsigelige sandhed, at »smålig dyrkelse av syntax og textkritik — lad det engang vorde sagt — har såre ringe betydning i tankens verden, såre ringe betydning for sand ånds dannelse; at man kan dyrke dem år ud og år ind uden at nå til at kunne skrive god text, bruge sproget, dets midler og ejendommeligheder, som let, smukt, naturligt, og nøjagtigt udtryk for tanken». Dog vil conferensråden ikke have syntax og textkritik forsømt, men dyrket i de mindste enkeltheder. Lige så smukt og uhildet, som conferensråden dömmet om dette slags negerarbejd, kunde han döme om andre slags. Og frydes nogen neger så meget ved arbejdet, at han bryder ud i lidt lyrik, var det så ikke netop fornemt at overheøre det, at lade børn have deres fornøjelse? Den gör ingen fortræd. — Når conferensråden (1857 s. 37, 38, 40) finder »nogen Uklarhed i den almindelige Sprogbetragtning» hos N. M. Petersen, der tör tale om danske forfatteres ukyndighed i dansk; når conferensråden indvender »Forfatterne vare ikke ukyndigere end de øvrige Medlemmer af Folket»; når han »bekæmper» Petersens »Misforstaaelse», at indsigt i dansk sprogudvikling skulde være »væsentligt Grundlag for berettiget Medarbejden i Sprogets Uddannelse»; så har Petersen (der ikke kræver slig indsigt av enhver forfatter, men kalder den gavnlig for sproget) fuldstændig ret allevegne. Forfatterne var i mange ting ukyndigere end menigmand; for de havde gået i latinske skole. Bedst er, at sproggranskeren ikke behøver

at værne om sproget. Men hvor «classiske» philologer længe gennem skolen har været skriftsprogets theoretiserende hovmestere, der skal nordisk sproggranskning ikke tie til skolemændenes virksomhed, men prøve, om deres fornemme autoritetsmine følges med virkelig tænkning, og med sans og øre. Nogen tænker, at latinskolemænd kan ikke længer skade modersmålet, eller stanse sproggranskning. At konferensråden mener, de kan øve indflydelse, kunde dog synes rimeligt. Konferensråden véd, når «*summus philologus*» og skoleinspecteur udsteder 3 programmer, 3 banbiller mod kætternes voksende mængde, og særlig peger på Petersen og Rydqvist, så har det sin virkning på værende og vordende latinskolemænd. Konferensråden véd, at rundskrivelse om modersmålet til skolerne modtages med skyldig andagt, at de kongelige embedsmænd, konferensråden inspicerer, lytter til selve den høje videnskabs uigenkaldelige avgørelse, når der skrives fra København t. e., at de ikke må tilstede formen *tæmlig*, fordi den er «*magelig Udtale*» av *temmelig* (s. 14) (omvendt: *temmelig* er opstået ved *magelig* udtale av *tæmlig*); at *regent* er «*Provindsudtale*», men ikke *regjent* (s. 9) (omvendt); at de ikke må skille *ø* og *o*, fordi «*simpel sund Naturiagttagelse*» (! s. 7) er imod at skælne *dør* og *oer* som *sær* og *ser*; at de ikke kan udtale *gået* som to stavelser (s. 12); at digtere ikke må bruge *oer* som to stavelser (s. 12) (det kan naturligvis være både to og én, altså skrives *oer* og *ør*); at man ikke må lære noget om «*Tonelagene*», der skal «*overlades til Livet*» (s. 12) (konferensråden skulde ikke sætte sig imod aldeles at overlade modersmålet «*til Livet*»); at lighed med svensk er et «*lidet betydende Hensyn*» i retskrivning (s. 7; 5). Gamle Petersen havde måske dog ikke aldeles uret i at mene, at det ikke var av vejen, om også andre holdt øje med — sproget havde jeg nær sagt — skolemændene skulde jeg sige; og at forfatterne måske kunde have sat noget av den naturlige kyndighed i eget modersmål til i skolen. — Efter sigende skal konferensråden

«levere fortale» til en retskrivningsordbog, som cultusministeriet agter at udstede.

Conferensråden (1857 s. 60 ff.), og andre, mener, at det væsenlig er indblanding av fremmede, som fremskynder al slags sprogændring, således i dansk og romansk, særlig med hensyn til böjning, fordi de fremmede ikke kan lære den. At fremmede har nogen slig indflydelse endog på böjning, synes rimeligt. Men det må tages med indskrænkning. I Tyskland ændredes sproget hurtigere, hvor folket var mest ublandet, mod nord mellem Elben og Rin, end længer mod syd. Ved Mælar var indvandring ikke ringere end på Sælland, og allerstærkest på Gulland, hvor sproget ændredes langsomt. Conferensråden mener jo selv (ganske vist med urette), at latin stod næsten uændret lige til tyskernes indvandring, altså i fremmedes, i de undertvungne folks, mund.

Når conferensråden (1842 s. 21) siger: «*Vocalen, hvis Quantitetsforskjel ikke, bestaaer i en absolut Tidforskjel, men i Udtalens Form og Bevægelsesmaade*», så var det ønskeligt, at oplysning meddeltes, dels om, hvorledes disse ord forlignes med udtryk i conferensrådets latinske sproglære 'lang' og 'kort' selvlyd, og 'lang' forklaret ved «*dvælende*», dels om, hvad «*Udtalens Form og Bevægelsesmaade*» her er, for at dette ikke for den ukyndige læser skal stå som en «*indholdslos Talemaade*».

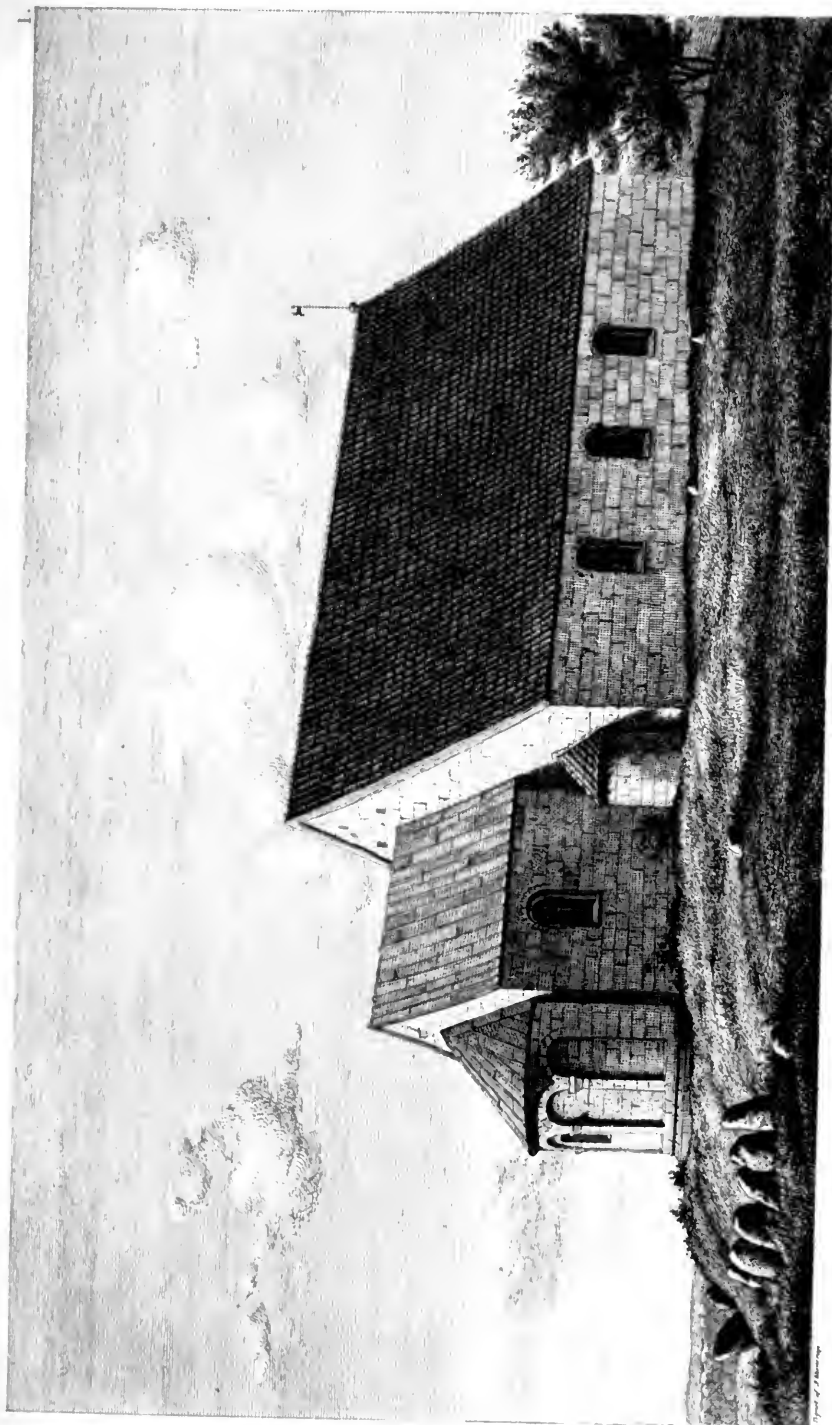
Jeg skulde ikke svæve for vidt om, eller dvæle meget ved enkeltheder. — Endnu kunde som sidestykke til conferensrådets udmaling av sprogets oprindelse (1842 s. 9: «*Hvor et sandseligt Phænomen under Fleres Samværen . . .*») tilføjes en anden av Condillac (omtalt av Claëson): de første mennesker havde kun synlige tegn; men de fik börn; börnene kunde kun ytre deres mening ved lyd; og nu efterlignede forældrene börnene. Hvorved Condillac kommer til at avvige fra conferensråden, der siger (1856 s. 19), at det var «*Manden, der dannede Sproget*».

Når jeg ovenfor (s. 135) har tålt om den naturlige ulyst til at finde sig i vilkårlige lyd som tegn for forestillinger, glemmer jeg ikke, at et og andet ord, så vidt jeg véd kun lærde fagord, som *gas*, siges at være vilkårlig lavet, eller rettere, vilkårlig omdannet av et forud givet ord. I talen er de trængt ind som noget givet, som fremmede ord. Endog vilkårlig lavede og vilkårlig omdannede personnavne (egenavne, der jo egentlig er signaler) har noget ved sig, som man modstræbende finder sig i. Man må tilgavns skælné vilkårlig opfundet rodord (der næppe er til) og vilkårlig omdannet ord (ed eller uhøvisk ord). I «tyvesprog» er den sidste vilkårlighed lov. Tyvesprog er vilkårlig omdannelse av givet sprog. Det forudsætter, at naturligt sprog er til, men kunde, endog bortset herfra, ikke vise naturlige sprogs ophav og vækst.

Jeg har brugt 'skabe' i den folkelige og bibelske betydning: frembringe umiddelbart, ved almagtsbud.

Jeg avholdt mig fra at inddrage bibelen i spørgsmålet. — Det er klart, at et babelsk mirakel vilde fri os for den lange tid til sprogenes udvikling. — Man har fra to sider grebet fortællingen om Adam, til hvem Gud førte dyrene, for at Adam skulde give dem navne; «hvad Adam kaldte dem, det [var] deres navne» ('var' udtrykkes ikke i hebraisk). Nogle læser heri: Adam lavede selv vilkårlig sproget; Gud skabte det ikke umiddelbart. Andre: Gud gjorde forsøg med Adam; og se, det slo til; Adam brugte de navne, som var deres navne, og som Gud havde nedlagt i Adam. Denne, den jødiske, fortolkning er åbenbart mest bibelsk. Men bibelen taler ikke avgjort. Den unddrager sig slig undersøgelse. Det er misbrug at drage den ind deri.

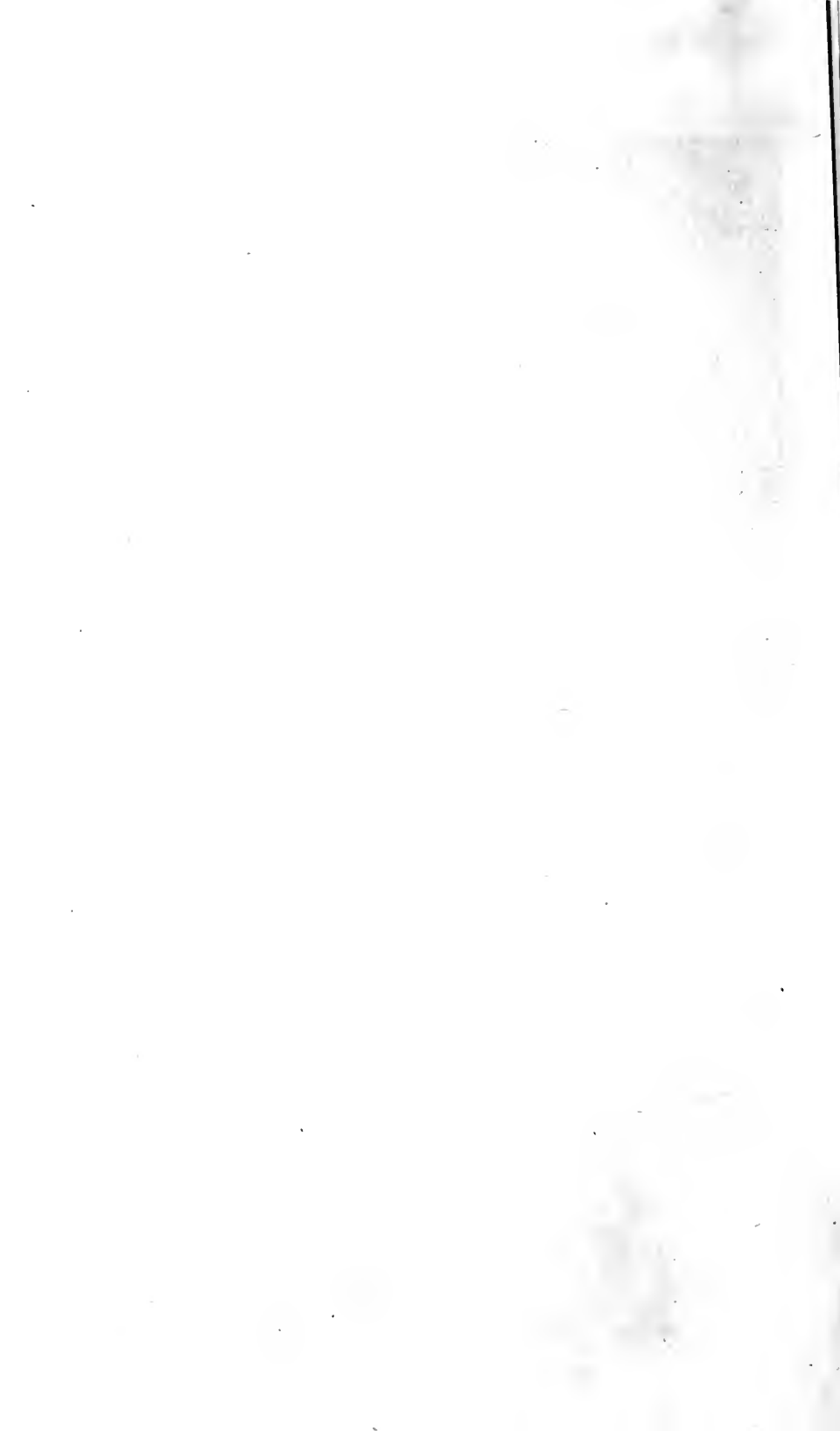

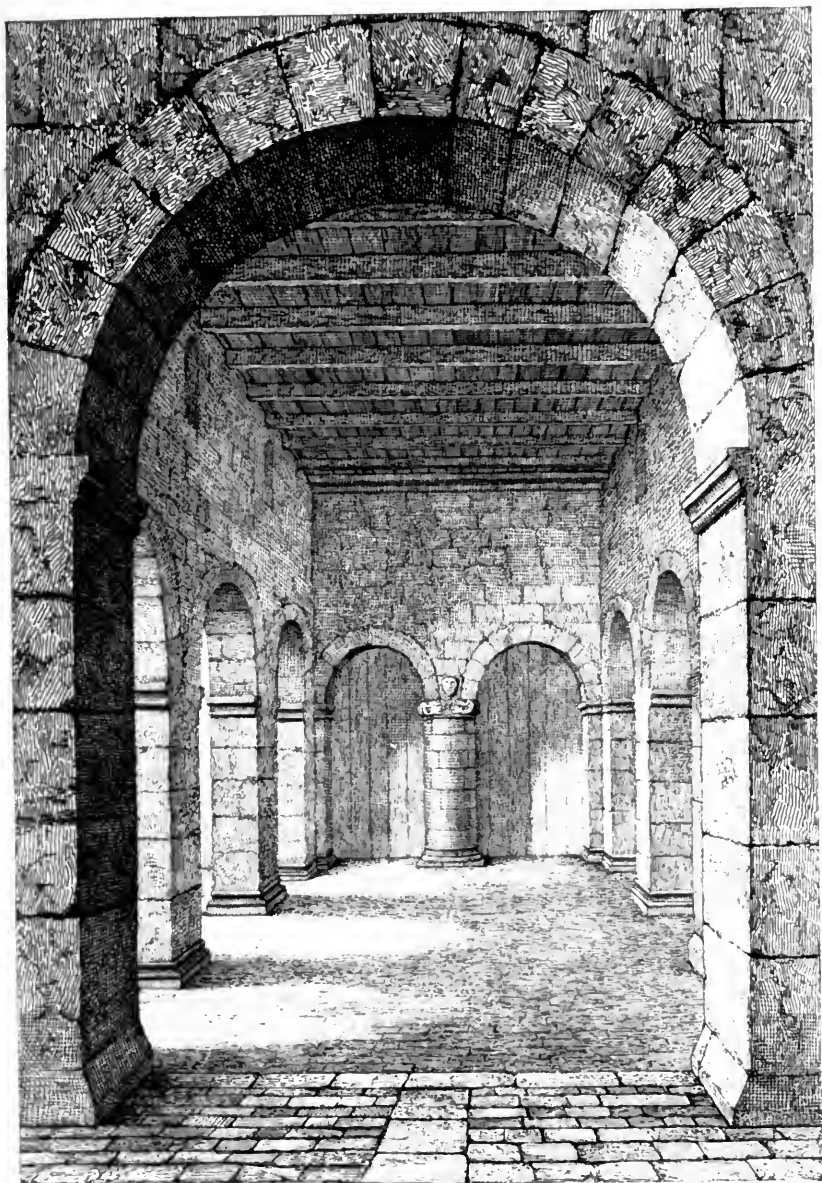

Copyright © 1900

ST. JAMES - PINE

Copyright © 1900

Tegnet af J. Kærnerup

Kirkens indre af J. Kærnerup

SALLING KIRKE .

seet fra Choret

SALLING KIRKE VED LØGSTØR.

AF J. KORNERUP.

(Hertil Tavle I—II).

Det synes af forskjellige Grunde antageligt, at de nøgne, svagt befolkede Egne i det nordlige og vestlige Jylland i den tidligere Middelalder maae have været baade frugtbarere og bedre befolkede end nu. De paafaldende anselige Landsbykirker, som træffes der ganske ensomt liggende, indeholde ogsaa et Vidnesbyrd herom. Allerede langt borte fra oier man disse graa og mosbegroede Helligdomme, som i Forbindelse med de mørke Lyngheder eller de vidtstrakte bølgedannede Agre, hvor Øiet kun fængsles af en Mængde runde Gravhøie fra Hedenold, give Landskabet en egen, alvorsfuld Ynde. For den enlige Vandrers stige her Minderne frem om gamle Tider og om vore Forfædres Virksomhed, om hvorledes de som Hedninger opdyngede denne Masse af Gravhøie, der maaskee endnu gjemme kostelige Sager af Guld og Bronze, og om hvorledes de som Christne med Møie tilhuggede disse Graasten og reiste disse Kirker, som nu i henved syv Aarhundreder have trodset Tiden. Naar vi tænke paa disse Bygningers høie Alder og gjøre os det ret klart, hvor eiendommelige de ere for vort Land, er der i Sandhed Meget, der taler for at vi med Opmærksomhed undersøge dem og med Omhu frede om dem.

Jyllands og uden Tvivl Danmarks mærkeligste Kirker, Domkirkerne i Ribe og Viborg, stode allerede under Bygning i Kong Niels's Dage, i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede, og de bære ogsaa ganske deres Tidsalders Præg: den romanske Stil, som med Datidens geistlige Bygmestre var vandret fra Syden over Rhinlandene og Flandern ind i Jylland. Disse tvende prægtige Bygninger bleve snart, som naturligt var, Forbilleder for de andre Kirker,

som i den nærmeste Tid derefter opførtes rundt om i Landet, idet man efterlignede deres Stil i de enkelte Bygningsformer, i Døre, Vinduer, Fodlister, Kapitæler m. m., medens derimod det hele Anlæg maatte rette sig efter de mindre Forhold. At en saadan ligefrem Efterligning har fundet Sted, faaer man især et tydeligt Begreb om ved Betragtningen af Tufstenskirkerne i Omegnen af Ribe *), hvis Domkirke derfor i Forbindelse med disse Kirker danner en særegen Gruppe. En anden og større Gruppe dannes af Viborg Domkirke og de ældre jyske Granitkirker, hvorved dog maa bemærkes, at det ikke her er Meningen, at alle Granitkirker i Jylland skulle være Efterligninger af denne Domkirke. Man vedblev meget længe paa Landet af gammel Vane at bygge af dette Stof, selv efterat Teglstens Anvendelse var bleven almindelig i Stæderne. Men de yngre Granitbygninger udvise med Hensyn til Stilen en ubestemt og vaklende Holdning; man seer tydeligt, at Traditionen om de mere rene antike Former i dem allerede er gaaet tabt.

Det er kjendeligt, at en ganske betydelig Bygningsvirksomhed har fundet Sted paa den jyske Halvø især i den sidste Halvdel af det 12te Aarhundrede, saa at en stor Mængde Kirker maa have staaet under Stillads paa een Gang. For vor Tid, i hvilken det er saa vanskeligt at faae reist en Kirke, er der noget næsten uforklarligt i den overordentlige Kraft, som navnlig Valdemarernes Tidsalder udviklede i denne Retning. Men Tiden var fortrinsvis en religiøs Tid, for hvilken det at bygge Kirker var en ligesaa stor Træng, som det for Nutiden er at bygge Jernbaner. I sin fromme Overtro troede man sig sikker paa Himmerige, naar man havde ydet enten Penge eller Arbeide til et saadant Foretagende. At det imidlertid ikke altid var Begeistringen, der drev Værket, seer man iblandt andet af de

*) J Helms: »Tufstenskirkerne i Omegnen af Ribe«. S. 26—27.

Begivenheder, der i Slutningen af Aarhundredet fandt Sted i det gamle danske Land Skaane, hvor Almuen klagede høit over Byrderne ved at hugge Sten til Kirkers Opførelse og hvor tvende voldsomme Opstande mod Erkebiskoppen tildels derved fremkaldtes. Det var altsaa ogsaa Geistlighedens tiltagende Magt og Herredømme, der havde en væsentlig Andel i den kirkelige Bygningskonsts Blomstring.

Men hvori bestaaer nu det Eiendommelige ved den Gruppe af gamle jyske Kirkebygninger, som jeg her nærmest har for Øie? I Granitens Anvendelse og fortrinlige Tildannelse. Kun meget sjældent træffe vi Graniten i den Grad gjennemgaaende anvendt til Qvaderstensbygninger, som paa den jyske Halvø, hvor mindst $\frac{1}{3}$ af Kirkerne paa Landet ere opførte paa denne Maade, og vi kunne næppe nogetsteds paavise en saa anselig Granitkirke som Viborg Domkirke. Ikke fordi man andetsteds savner Granit; Europas Bjerge have Masser deraf, men man har foretrukket andre Stenarter, som ikke ere saa overordentlig haarde og derfor ogsaa lettere lade sig tilhugge i Qvadre og Ornamentsten*). De store Cathedraler i Udlandet ere opførte af Sandsten, Kalksten, Marmor, Tufsten eller Teglsten osv.

---

*) Paa Kysten af Bretagne og Normandiet forekomme imidlertid Spor af en Granitarchitektur fra Middelalderen, som er saameget mærkeligere, som man ellers i det Hele i Frankrig anvendte Stenarter, som lettere lode sig forarbejde. Mr. Charles de la Monneraye siger herom i »Essai sur l'histoire de l'architecture religieuse en Bretagne«: . . . pendant que les tailleurs de pierres trouvaient ailleurs à employer des matériaux plus homogènes, dont le grain fin et la dureté moyenne se prêtaient à rendre les plus brillantes conceptions, nos ouvriers, nos tailleurs de pierres, avec des moyens encore peu avancés, luttèrent, sans pouvoir le vaincre, contre le granit grossier et rebelle ou d'autres matériaux encore plus ingrats.»

Blandt flere i det anførte Skrift beskrevet Kirker, i hvilke Granit er anvendt som Bygningsstof, maa især frem-

Selv i Sverig træffes kun ganske enkelte Kirker af helt tilhugne Granitqvadre, navnlig vides i det sidstnævnte Land Nydala Kirke, som hørte til det sammesteds i 1144 stiftede

hæves den i 1167 opførte Kirke i Daoulas i Nærheden af Brest (p. 61). Men en endnu mærkeligere Prøve paa en Granitarkitektur paa denne Kant af Frankrig er det bekjendte Abbedi Mont Saint Michel, som bestaaer af en Borg og et Kloster, byggede paa Toppen af en af Havet fremragende Klippe paa Kysten af Normandiet. Efterat Klostret 1203 var kommet i Vasalforhold til Kronen, blev det næsten ganske paany opført af Abbed Jourdain ved Hjælp af betydelige Summer, som Kong Philip August sendte ham. Men ogsaa under de følgende Abbeder vedblev man at bygge derpaa lige indtil Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. »Kirken behersker den hele Samling af mægtige Bygninger, som ere opførte af Granit og som midt i den taagede Havbugt frembyde et af de mest imponerende Skuer, man kan tænke sig. Mont Saint Michel er nu fortiden et Fængsel; Plankeværker og Aflukker forstyrre nu den smukke Riddersal og Dormitorierne. I 1834 brændte Træloftet i Kirken, og Skibets romanske Murværk led meget ved dette Uheld. Choret er vel bevaret og skjøndt bygget af Granit, frembyder det dog en Prøve paa den mest udviklede Spidsbuestil fra dennes Slutningsperiode.« Viollet le Duc: Dictionnaire raisonné de l'architecture Française du XI au XVI Siècle. I, 292.

I Tyskland forefindes paa enkelte Strøg Kirker, opførte af Granit. Øst for Magdeburg til henimod Jüterborg strækker sig en saadan Gruppe og indbefatter et betydeligt Antal Landsbykirker af Granit, opførte i en meget simpel Stil, dels med gjennemgaaende runde Buer, dels med enkelte lidt tilspidsede Buer, altsaa fra Slutningen af den romanske Stils Periode. De have omtrent samme Anordning: et aflangt Skib uden Hvælvinger, et smallere Chor og en halvrund Absis, undertiden ogsaa et Taarn paa Vestenden. Af Enkelthederne ere at mærke de meget simple Kragbaand med Skraakant. Men vigtigere er Cistercienserklostret Zinna, opført af Granit. Det er en meget simpel Basilika, hvilende paa firkantede Piller, men Materialet er tilhugget med en beundringsværdig Skarphed og Nethed. Til Tværskibet slutte sig i Øst, ligesom ved flere gamle Cistercienserkirker, tvende smaa Kapeller med en indvendig rund, udvendig kantet Absis.

I Pommern forekomme enkelte Spor af en Granitarkitektur. Den vigtigste Levning af denne befinder sig i Dom-

Cistercienserkloster, at være bygget af tilhugne Graasten *); ligeledes er Rydaholms Kirke, en Bygning fra det 12te Aarhundrede, opført paa denne Maade **). Derimod træffer man i Sverig, især i Skaane, adskillige ældgamle Kirker af flækket Granit med Qvaderstenshjørner; f. Ex. den af Absalon og Asbjørn Mule byggede Aasum Kirke ved Helgeaaen ***) og ligeledes Færløf Kirke †), der ogsaa ligger ved Helgeaaen. I Norge ere Forholdene lignende. Ogsaa der førefindes adskillige ældre Kirkebygninger af flækket Graasten men med Hjørneqvadre af huggen Klæbersten eller Kalksten. Dog forekomme ogsaa der enkelte Kirker af «firhuggen» Graasten. Det vigtigste af Norges Mindesmærker fra den tidligere Middelalder, i hvilket Granitarkitekturen træder frem, er den gamle Domkirke i Stavanger, opført i det 12te Aarhundrede i romansk Stil efter engelske Forbilleder. Af den oprindelige Bygning staaer imidlertid kun Skibet tilbage. Choret, der tilhører den senere Middelalder, er bygget af Klæbersten, det samme Stof, hvoraf Throndhjems Domkirke er opført ††).

Paa Sjælland forekomme mange Kirker af flækket Granit, f. Ex. Fjenneslev Kirke, men kun ganske faa af helt tilhugne Granitqvadre. Af saadanne kunne vi dog nævne den meget gamle Alsted Kirke i Alsted Herred ved Sorø. Vende vi os derimod til Laaland, finde vi adskillige Levninger af en Qvaderstensarchitektur i Halsted, Søllested,

---

kirken i Cammin, nemlig Underdelen af Tværskibets nordre Mur med en ganske simpel rundbuet Portal med tarvelige Dæk- og Fodlister. Denne Levning henhører imidlertid til det 12te Aarhundrede. Franz Kugler: *Geschichte der Baukunst* II, 551, 553.

*) C. G. Brunius: «Konstanteckningar under en Resa år 1849.» Side 620.

**) Samme Bog Side 622.

***) C. G. Brunius: «Skånes Konsthistoria» S. 145.

†) Samme Bog Side 148.

††) N. Nicolaysen: «Norske Fornlevninger»

Ringsebølle og Hunseby Kirker. I endnu rigeligere Maal er en saadan tilstede paa Fyen, Langeland og Thorseng i Herrested, Fraugde, Sanderum, Flødstrup, Snøde, Bødstrup og Landet Kirker m. fl. I Sønderjylland forekommer et ganske betydeligt Antal Qvaderstenskirkker af Granit. En af de mest fremragende blandt disse er Sørup Kirke i Angel *) som navnlig giver os et mærkeligt Bevis paa, at det mere omhyggeligt behandlede Materiale er ældre end det raat tildannede. Jeg vil her stræbe at fremstille en af de ældste og mærkeligste Qvaderstenskirkker i Nørrejylland, hvortil der turde være saameget mere Anledning, som denne Bygning hidtil ikke har været paaagtet eller beskrevet **).

I Slet Herred omtrent en Mil sydost for Løgstør og $\frac{3}{4}$ Mil Syd for Limfjorden ligger Salling eller som den tidligere benævnedes Skarpsalling Kirke, der har en temmelig høi Beliggenhed og sees langt borte. Ved en nærmere Betragtning af den langstrakte Høi, paa hvilken Kirken hæver sig, skulde man ikke uden Grund komme til den Formodning, at Bygningen ligger ovenpaa en gammel Langdysse fra Stenalderen. Det er ikke alene Jordsmonets Form, der giver Anledning til denne Formodning; thi tæt øst for Kirkens Chor falder Høien pludselig brat af og er her paa Kanten omsat med 7 à 8 store, opretstaaende, mosbegrøede Stene, som ganske give den Præg af at være Enden af en Langdysse. Vi vide, at de Geistlige gjerne valgte fremragende Steder til Kirkernes Opførelse for at disse Bygninger kunde ses langt fra og ligesom vinke de Christne til sig. Men ved Valget af en Langdysse til Byggeplads, som jeg formoder, at det her har været Tilfældet, kan ogsaa en aldeles praktisk Grund have gjort sig

*) J. J. A. Worsaae: Sørup Kirke i Angel. »Danske Mindesmærker« 8de Hefte.

***) Den første Oplysning om Salling Kirke skylder jeg Architect Dahlerups velvillige Meddelelse.

gjældende, idet man nemlig her allerede havde en betydelig Samling af store Sten paa Pletten, brugelige til den Kirke, man vilde opføre. Det er høist sandsynligt, at mangen en af vore Kirker er bleven opført paa gamle Stendysser.

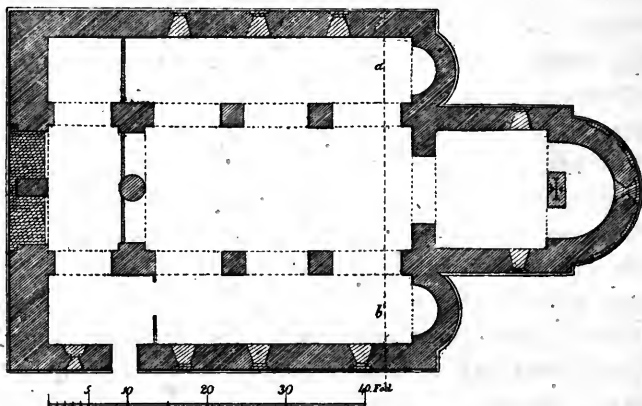
Naar man udvendigfra betragter Salling Kirke (Tavle I), synes den ved første Øiekast ikke at frembyde noget særdeles Mærkeligt. Den vestlige Gavl danner en usædvanlig bred Masse (over 22 Alen), der er uden Taarn og bedækket af et uforholdsmæssigt stort Tag med almindelige Tagsten («Vingesten»). Ikkeheller træde paa nogen Afstand Granitquadrene synderligt frem, da Kirken i nyere Tider er bleven overstrøget med en uklædelig Hvidtning. Vi skulle imidlertid snart se, at Bygningens hele ydre Form ikke altid har været som nu. Derimod har allerede udvendig Kirkens østlige Ende noget Usædvanligt. Det firkantede Chor afsluttes med en smuk halvrund Udbygning, «Absis». Denne Udbygning er smykket med flade Murpiller «Lissener», der forenes ved Rundbuer. Fodlisten omkring Absis er udarbejdet som en attisk Sokkel, medens den øvrige Kirkes Fod kun er forsynet med en simpel Skraakant. Paa hver Side af Choret træder det brede Skib frem og slutter sig med tvende mindre halvrunde Udbygninger, hvorved saaledes i Alt 3 halvrunde Alternicher fremtræde udadtil. I Danmark gives kun eet Exempel foruden dette paa en noget lignende Anordning, nemlig i Veng Klosterkirke ved Skanderborg*). Men derimod veed man, at Aarhus Domkirke, St. Ibs Kirke i Horsens og Kirken i Aabenraa forhen have havt 3 halvrunde Chorslutninger. Det er ogsaa høist sandsynligt, at Klosterkirken i Vestervig har havt en lignende Form.

---

*) See «Danske Mindesmærker» 5te Hefte: «Veng Klosterkirke» ved J. Kornerup. I hver Kirke fandtes oprindelig et Høialter «majus altare» og tvende Side- eller Helgenaltare. I Lunds og Ribe Domkirker ses endnu prægtige Nicher til disse Sidealtare i Korsarmene, men disse Nicher vise sig ikke som her

Men træde vi nu ind i Helligdommen, forbauses vi ved det Eiendommelige og for en Landsbykirke usædvanligt Storslaaede i Formerne. Den kraftige og alvorsfulde Stil, i hvilken den katholske Kirke fandt et saa passende Udtryk i den tidligere Middelalder, træder os her imøde og taler ligesom til os om hin Tidsalder, hvis forunderlige hemmelighedsfulde Aand endnu synes at ruge her i denne Dæmring inde i de tykke Granitmure (Tavle II).

Salling Kirke er, som et Blik paa hosstaaende Grundrids vil vise, en treskibet Kirke med et Midterskib og

tvende smalle Sideskibe, for Enden af hvilke de omtalte Sidealtere have været anbragte. Det er hos os høist usædvanligt, at træffe Landsbykirker (og hertil kunne vi ikke regne Klosterkirker som f. Ex. Vestervig) med tre Skibe.

i dets Ydre. I Kirker paa Landet med enkelte Skibe ses undertiden Nicher anbragte ved Siden, af Triumfbuen, som i Gumløse Kirke i Skaane. De prægtigste og anseligste af denne Slags Nicher forekomme især i gamle skaanske Kirker saasom Store Slågarp, Borrie og Reng Kirker, men træde ikkeheller frem udadtil. Angaaende lignende Exempler i Danmark see Gumløse Kirkes Beskrivelse i det kgl. Oldskriftselskabs Aarbøger 1866 S. 181.

Af saadanne findes kun nogle enkelte og da fra en langt senere Tid end Salling, nemlig Holmstrup Kirke i det vestlige Sjælland, tildels opført 1492 af Biskop Niels Skave af Roskilde *), Uth Kirke i Bjerge Herred i Nørrejylland, opført 1576—77 af Fru Karen Gyldenstjerne til Boller **) og Thoreby Kirke paa Laaland ***), i hvilken Sideskibene dog ikke ere af samme Støbning som Midterskibet.

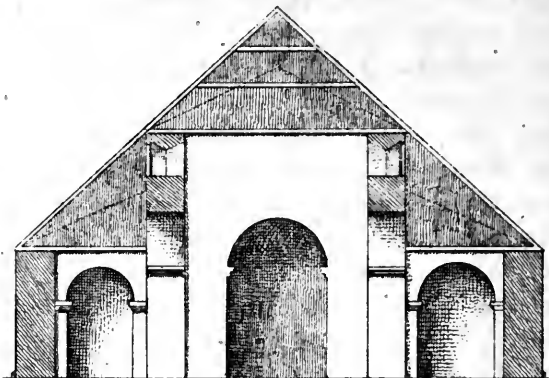
Salling Kirkes hele Grundform minder os paa en paa-faldende Maade om den gamle Kirkemodel, Basilikaen og den er i denne Henseende omtrent enestaaende i Danmark, men nærmest slutter den sig til Vestervig Klosterkirke, som ogsaa er en Basilika men dog hverken har bevaret sit Bjælkeloft eller sit Chor uforandret. Denne Kirkens Grundplan angiver allerede tydeligt dens høie Alder, der ikke kan være mindre end omtrent 700 Aar. Midterskibet, der har en Længde af $16\frac{1}{2}$ Alen og en Brede af 8 Alen, bedækkes foroven i en Høide af $10\frac{1}{2}$ Alen af et fladt Bjælkeloft. Sidemurene, der have en Tykkelse af $1\frac{1}{2}$ Alen, bæres af 6 firkantede Piller, lig de romerske, med veltilhuggede Fodlister og dertil hørende Kragbaand (se hosstaaende Chemitypier). Imellem Pillerne kaste sig runde Buer, der danne Forbindelsen med de smalle Sideskibe. Disse Sideskibe have heller ikke været hvælvede, men vare forhen kun bedækkede med Tagværket. I nyere Tider er uheldigvis et fladt Loft indlagt, og en Beklædning af Brædder dækker nu de runde Buer, der forbinde de 3 Skibe med hverandre. Naar man stiger op ovenpaa Sideskibenes Loft, vise de oprindelige Forhold sig ret tydeligt. Man opdager nemlig her, at Midterskibet tidligere har

*) Trap: Statistisk topogr. Beskrivelse af Kongeriget Danmark I, 266.

**) Samme Værk II, 857.

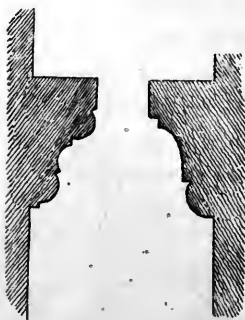
***) Samme Værk I, 861.

modtaget en, rigtigtignok svag, Belysning fra oven igjennem 4 smaa rundbuede Vinduer, som nu ere tilmurede (se hosstaaende Chemitypi). Altsaa har hvert af de tre Skibe

0 4 12 24 Fod.

havt sit særegne, temmelig flade Tag. Hvormeget Kirken har tabt ved at miste disse Tage og faae et stort fælles Tag trukket helt ned til Skibenes Mure, indses let. Man kommer her til at tænke paa den smukke Kirke i Ringsted, hvor noget Lignende fandt Sted indtil de nyeste Tider. Vestervig Kirke har i dette Punkt havt samme Skjæbne som Salling Kirke.

Kirkens Chor danner i Grundplanen omtrent en Qvadrat og er bedækket med et fladt Loft. Triumfbuen er høi og bred. Dens runde Bue bæres af smukt udhuggede Lister (se hosstaaende Chemitypi), der svare til lignende paa Skibets Piller. Rundingen, Absis, er som ved alle de ældste Kirker meget dyb og dækkes af en Halvkuppel. Denne har imidlertid paa Grund af en

mangelfuld Bygningsmaade trykket sig i Midten. For at raade Bod herpaa har man ovenpaa det gamle Stenalter ført en svær Murstiver op under Halvkuplen og derudenfor anbragt et andet Alter med en smagløs Altertavle.

Kirkens vestlige Ende danner et eget Afsnit, som nu er skilt fra Skibet ved Mure, der først ere opførte for en Snes Aar siden. Førend denne uheldige Forandring skete, stod dette Rum i Forbindelse med Skibet ved tvende runde Buer*), der hvile paa en Granitsoile med et lavt Kapitæl. Dette Kapitæl er, som hosstaaende Afbildning udviser, prydet med udhuggede Dräger, Fugle og Masker. Det har fra først af aabenbart været hele Rumets Bestemmelse, at tjene til Forhal, og det er endogsaa sandsynligt, at denne Forhal oprindelig har aabnet sig udad mod Vest med tvende runde Buer. Mær-

kelig nok taler endnu et gammelt Folkesagn paa Egnen om, at der skal have været «en Buegang» ved Kirken. Men da en saadan aaben Hal kun lidet har stemmet overens med Jyllands barske Klima, har der maaske været anbragt en mindre Forhal udenfor, opført af Træ. Noget Lignende synes at have været Tilfældet med Gjellerup Kirke. Denne Kirkes vestre Gavl aabner sig nemlig ligeledes med tvende runde Buer imod det længe efter Kirken opførte Taarn.

Det er mærkværdigt at se, i hvilken Grad den gamle Basilika i Salling har bevaret Præget af sin Oprindelse fra

---

*) I Gjellerup Kirke (ved Herning), der er bygget 1140, ender Skibet i Vest paa en lignende Maade.

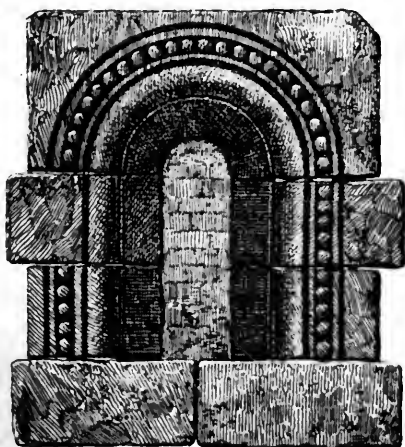
Syden. I de sydeuropæiske Lande, hvor Kirkebygningernes Form først udviklede sig, kom det an paa at skabe et Rum, der var friskt og køligt og hvor den altfor brændende Sols Straaler holdtes ude. Det er kun i de varmeste Dage af vor korte nordiske Sommer, at vi ville have Leilighed til at skatte disse Egenskaber. Den største Del af Aaret ville vi være bedst tjente med at Kirken er lun og varm. Men slige Hensyn tog man ikke i Middelalderen. Vore Forfædre vare haardføre og troede tillige, at det var godt, at Legemet døde lidt ondt for Christi Skyld. Geistlighed, der i den tidligere Middelalder selv stod for Kirkernes Bygning, fastholdt igjennem et meget langt Tidsrum med en mærkværdig Haardnakkethed den traditionelle Regel, som nu engang var gjældende for den romerske Kirke. Den forunderlige, høitidelige Ro i den halvmørke Kirkehal, hvor kun Alterets Guld og ædle Stene straalede i de indviede Kjerters Glands, var desuden Noget, der mægtigt maatte gribe det barnlige Folk og som ogsaa ganske stemmede med Messens mystiske Væsen.

Ved Betragtningen af de ovenover Loftet værende Dele af Forhallen opdager man, at Gavlmurene under Taget ere afbrudte paa en uordentlig Maade. Lægge vi dernæst Mærke til Grundplanen med de svære Hjørnepiller, imellem hvilke Rundbuer kaste sig, kan det neppe være tvivlsomt for os, at der oprindeligt har staaet et Taarn ovenpaa Forhallen. Dette Taarn har ogsaa været bygget af Granitvadre og har vistnok havt Gavle i Syd og Nord efter de ældste Taarnes Skik. Endnu findes i Nørrejylland et mærkværdigt Kirketaarn fra samme Tidsalder; nemlig He Kirkes ved Ringkjøbing. Derimod har den allerstørste Del af de jyske Kirker fra først af været uden Taarn. Først i de senere Tider ere Taarne af Teglsten tilføiede.

Endnu bliver det nødvendigt nærmere at omtale Materialet og Bygningsmaaden. Salling Kirke er, som allerede berørt, opført af store smukt tilhugne Granitvadre.

Disse Qvadre have en Bredé af 10 til 12 Tommer og forskjellige Længder fra 1 til 3 Fod, ja nogle enkelte ere endogsaa over 4 Fod lange. Murene have en Tykkelse af $3\frac{1}{2}$ Fod og ere som ved alle ældre Qvaderstensbygninger opførte med en ydre og indre Beklædning. Mellemrummet imellem disse Beklædninger er temmelig uordentligt fyldt med raa Kampésten, over hvilke der er støbt Kalk. Som en Følge af den mindre gode Kalkmørtel, som ikke tilstrækkeligt har kunnet binde de uordnede Masser sammen, have Murene hist og her Pukler og Hældninger og enkelte Qvadre have skudt sig noget ud. Vi komme derfor med Grund til den Formodning, at det omtalte Taarn allerede tidligt er styrtet ned, saameget destomere som noget Lignende er sket mange andre Steder hos os. Et gammelt naivt Sagn paa Egnen fortæller, at i gamle Dage skal en Trolde have kastet en vældig Sten efter Næsborg Kirketaarn; men han forfeilede Retningen, og Stenen sprang istykker, hvorved Sallings, Oudrups og Kornums Taarne rantes og faldt ned.

Ved Undersøgelsen af Midterskibets Vinduer under Taget har jeg iagttaget en særegen Omstændighed. Den omkring Vinduerne løbende smukke Bort er aabenbart først udhuggen efter at Murene vare opførte. Paa det her afbildede Vindu er den ikke bleven fuldført og paa et af de andre er den kun paabegyndt. At det i

den tidligere Middelalder har været en almindelig Fremgangsmaade, som var nedarvet fra den klassiske Oldtid,

først at udhugge de finere Prydelser paa Stilladsen, efterat Murene vare reiste, er udenfor enhver Tvivl. Netop i denne Omstændighed ligger Grunden til at Prydelserne paa de romanske Kirker som oftest gjøre en saa plastisk Virkning og passe saa vel der, hvor de sidde. Paa mangfoldige Steder af Domkirken i Lund ser man Kapitæler, Reliefs og fine Borter, som tydeligt nok først ere udhuggede efterat Kirken var reist, men som aldrig ere blevne førte igjennem. Dette bliver let forklarligt naar man erindrer, hvad det var for en urolig Tid i Skaane, da Domkirken i Lund fuldførtes under Erkebiskop Eskil (1145):

for en urolig Tid i Skaane, da Domkirken i Lund fuldførtes under Erkebiskop Eskil (1145): Paa et af de gamle Glasmalerier i Cathedralen i Chartres, hvilket er gjengivet i hosstaaende Afbildning, ser man en Fremstilling af en Kirkes Opførelse, hvor en Stenhugger er beskjæftiget med at udhugge Prydelser paa Kirkemuren *).

Ved Undersøgelsen af den gamle Kirke i Salling trænger det Spørgsmaal sig frem: hvorledes er det gaaet til, at en saa ejendommelig og i sit Anlæg saa storstilet Bygning er reist i denne Egn og Hvo har ladet den opføre?

Desværre giver Historien herom ingen Oplysning. I Mangel heraf meddeles hvad Folkesagnet beretter: 3 adelige Damer, som vare Søstre og boede paa Brøndumgaard, skulle have bygget Salling Kirke. Anledningen hertil var, at de engang, da de kom fra Kirke i Oudrup og droge over et Vand der, hvor der nu er en Lavning, som kaldes »Styvlet» (Støvlen), kom i stor Fare for at drukne. I denne Nød aflagde de det Løfte, at bygge en Kirke, hvis de bleve frelste, hvilket ogsaa skete. Kirken blev derfor kaldt Frelsens Kirke (templum salutis). At noget Historisk ligger

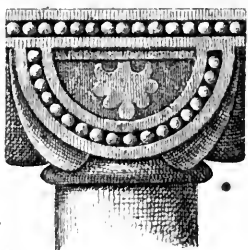
*) H. Bordier et E. Charton: »Histoire de France» I p. 408.

til Grund for dette Sagn, kan være rimeligt nok. Det var jo almindeligt i Middelalderen, at slige Løfter aflagdes. Men der er en anden Omstændighed, som muligen staaer i Forbindelse med Kirkens skønne Bygningsmaade og som turde have en ulige større Interesse. I en ringe Afstand sydvest for Salling laa ved Limfjorden det navnkundige Vitskøl Kloster, som af Valdemar d. Store blev stiftet 1158 til Tak fordi han var undsluppen sine Fienders Sværd ved Kongemordet i Roskilde. Det var et Kloster for Daidens mest ansete Munke, Cistercienserne, af hvilke en Coloni ved denne Leilighed kom hened fra Varnhems Kloster i Vester Gothland. Som den første Abbed i Vitskøl nævnes Henrik, der var en Franskmand og Discipel af den hellige Bernhard af Clairvaux. Rimeligvis har Abbed Henrik selv ledet Opførelsen af sin Klosterkirke. Denne Kirke, som desværre forlængst er forsvunden (thi de nuværende Ruiner af Vitskøl Kirke synes at tilhøre en yngre Bygning i Spidsbuestil), skal have været en af de skønneste i Norden, bygget efter Model af den ældre St. Pederskirke i Rom af hugne Sten og indvendig beklædt med Marmor*). I Varnhem staaer endnu Cisterciensernes Kirke, og om den kan det med Sandhed siges, at den er en af de skønneste Kirker i Norden**). Det ligger derfor nær at formode, at en bygningskyndig Munk fra Vitskøl Kloster, om ikke Abbed Henrik selv, har ledet Opførelsen af Salling Kirke. Paa Herregaarden Bjørnsholm, hvor Vitskøl Kloster har staaet, findes endnu hist og her bevarede en stor Mængde Granitqvadre, Fodlister, Kapitæler og andre Levninger af hin Kirke. Mærkelig

*) E. Pontoppidan: »Annales Ecclesiae Danicae» I 387. »Danske Magazin» I, 188.

***) C. G. Brunius; Antiquarisk och arkitektonisk resa genom Halland, Bohuslän, Dalsland, Wermland og Westergötland år 1838, p. 283. Lund 1839.

• nok sees netop paa flere af disse Kapitæler (jfr. hoes-
staaende Chemitypi) den samme Prydelse, den saakaldte
Perlerand, som paa de ovenfor omtalte Vinduer i Salling. Iøv-
rigt forekomme lignende men
noget smaaligere Perlerande paa
andre romanske Kapitæler f. Ex.
i Ribe, Viborg og He.

Efterat have stræbt at hen-
lede Opmærksomheden paa Sal-
ling Kirke, som et i sit Slags
enestaaende og mærkværdigt Mindesmærke, maa jeg til
Slutning endnu tilføie, at Kirken ganske vist vilde fortjene
ved en sagkyndig og omhyggelig Restauration at befries for
nogle af de uheldige Forandringer, som den ligesaa lidt
som de allerfleste af vore Bygninger fra Middelalderen har
undgaaet; thi først ved en saadan Istandsættelse vilde dens
sjældne Architektur træde ret tydelig frem.

I GÆR

I VERSLINIEN

ÞÓTT SKYLIM NÚ EDA Í GÆR DEYJA

HANDISMÁL 31.

AF KONR. GISLASON.

Man finder, paa ikke faa Steder, uklare eller underlige Ud-
tryk i den gamle nordiske Literatur. Men man pleier ikke
at gaae strengt i Rette med den derfor. Og efter min
Mening er en saadan Mildhed ganske i sin Orden, da de
allerfleste Uklarheder og Underligheder her synes at beroe

enten paa en Forvanskning eller paa en Misforstaaelse. Det Udtryk, der fremkalder nærværende Bemærkninger, synes at være underligt ved Misforstaaelse — ved Mangel paa Kundskab om Oldtidens Maade at bruge Ordene paa.

Forholdet er følgende. Gudrun udsender sine unge Sønner for at hevne sin Datter, deres Halvsøster, Svanhildes forsmædelige Død. De kæmpe som Løver, udføre Vidundere af Tapperhed, men mærke tilsidst, at de maae bukke under for Overmagten og trøste sig ved Tanken om et berømmeligt Eftermæle. Det hedder nemlig

*Godt Eftermæle have vi vundet,
Skulle vi end døe nu eller i Gaar.*

Men den, der lever i Dag — hvorledes kan han døe i Gaar?

Oversættere, som saadanne, slippe nemmest fra slige Steder. Man seer omtrent, hvad der burde staae eller hvad der kunde staae, og dette optager man i sin Oversættelse uden videre.

Finn Magnusen (1823) i Den ældre Edda IV 210

Om i Dag eller Morgen vi falde.

Simrock (1851), Die Edda p. 238

Wir sterben heut oder morgen.

Etatsraad Hjort (1865), Den gamle Edda p. 281

Om nu eller siden

Vi Livet miste. —

Saavidt Oversætterne. Men en Fortolker maa tage Spørgsmaalet i skarp Øiesyn.

Den store, Arnamagnæanske, Edda, II 517 Note 105, bemærker (1818): *Nú epr i gær*, videri hic possit adhibitum pro *Fyrr epr sþar*, prius vel posterius, maturius vel serius; et istud *i gær* latenter videtur significare fratres principes antea sibi gloriam peperisse a præclaris facinoribus (bellicis) ante hoc ultimum. Dette synes ikke muligt. Hvorfor skulde Digteren have søgt at bortlede Opmærksomheden fra den straalende Daad, han besynger, ved at hen-

tyde i samme Aandedræt paa tidligere Bedrifter? Bedrifter, hvis Tilværelse den hele Sammenhæng desuden gjør meget usandsynlig, da det synes klart, at Gudrun tiltaler sine Sønner som Ynglinge, hvis Mod og Manddom endnu ikke er prøvet, og da disse Ynglinge ikke engang synes komme i Besiddelse af passende Vaaben. Og, hvad der er endnu vigtigere, hvorledes kunde en saadan Tanke udtrykkes ved —

om vi end skal døe nu eller i Gaar?

Til sin forhen anførte Oversættelse føier Finn Magnusen en Note. 'I Orig.' (siger han) 'staaer *Enten vi 'døde (skulde dö) i Gaar eller i Dag*'. Det er ikke fuldkommen nøiagtigt. Der staaer ikke *døde* eller *skulde dö*, men der staaer *dö* eller *skulle dö*; og der staaer ikke *i Gaar eller i Dag*, men der staaer *i Dag eller i Gaar*, eller (hvad der betyder det samme) *nu eller i Gaar*. I øvrigt gjør Magnusen intet videre Forsøg paa at faae Original og Oversættelse til at samstemme indbyrdes.

Herm. Lüning (Die Edda p. 493, Note til 31 s) bemærker (1859): *nú eða í gaer*, wörtlich: jetzt oder gestern, d. h. früher oder später. Das ist freilich wunderbar ausge-drückt; indessen wenn statt *í gaer* stände *stáar*, so käme gar kein reim heraus. Og naar samme Fortolker (einleitung § 6, p. 30) nævner Hamd. 31 blandt de Steder, 'die einer 'genügenderen erklärung noch besonders bedürftig sind', saa mener han øiensynlig Udtrykket i *gær*, i al Fald først og fremmest; — der var endog ingen gyldig Grund til at tænke paa andre Ord i samme Strophe.

Jeg har nu opregnet Andres Yttringer for saavidt jeg har lagt Mærke til dem; og nu vender det Spørgsmaal tilbage:

Hvorledes kan En, som lever i Dag, døe i Gaar?

Udtrykket i *gær* med sine ældre og yngre etymologiske Slægtninge i Skandinavien (*gær* — uden *i* — oldnordisk; i *gær* oldnordisk og nyislandsk; 'igjær-' nynorsk; i *gjær* oldnordisk; 'igjær' nynorsk; i *gär*, 'igär', nynorsk, svensk og dansk),

i Tydskland (**gester**, osv., oldhoitydsk og middelhoitydsk; **gestern** nyhoitydsk) og Holland (**glister**, **gisteren**) og England (**gyrstan**- osv. for **glstran**- oldengelsk; **yester** middel- og nyengelsk), i Latin (**heri**, **hesternus**), i Græsk (**χθές**), og saa videre, bruges, som almindelig bekjendt, om den nærmeste Fortidsdag. Men her komme forskjellige Momenter i Betragtning, hvoraf jeg dog skal nøies med at anføre nogle.

1) I **Gaar** og I **Morgen** have det tilfælles, at de ere begge nærmest ved I **Dag**, og denne partielle Identitet maatte let kunne fremkalde Forvexling, i en Tid, da Sprogbrugen ikke endnu havde befæstet sig, og Spor af Forvexlingen kunde vedligeholde sig langt ned i Tiden. Jeg taler her om Forvexling, idet jeg paa dette Standpunkt gaaer ud fra, at *den Dag, som er nærmest for den nærværende* er den naturlige oprindelige Bemærkelse af **går**.

2) En berømt, skarpsindig Sprogforsker (Bopp) er imidlertid af den Mening, at Ordet **går** (sansk. **hjas**, d. e. **hjas**) egentlig er sammensat af et Ord, der betød *hiin*, og et Ord, der betød *Dag*, altsaa **går** = *hiin Dag*. Men det er klart, at *hiin Dag* kan være hvilkensomhelst Dag, Aanden stiller i Modsætning til *denne Dag* (ligesom *denne Dag* ogsaa beroer paa en vilkaarlig Bestemmelse, da det er den Dag, man nærmest har i Tankerne). *Hiin Dag* er saaledes ikke mere den Dag *i Gaar* end den Dag *i Morgen*. Og det er i denne Henseende værd at lægge Mærke til, at Udtrykket (det adverbiale Udtryk) for *i Morgen* i Sanskrit (**śvas** for **kvas**) og Latin (**cras**) ligeledes forklares (Bopp Vgl.² § 392) som en Sammensætning af Udtryk for Forestillingerne *hiin* og *Dag*.

3) Matth. 6, 30 lyder: Klæder da Gud saaledes det Græs paa Marken, som er i Dag og i Morgen kastes i Ovn, osv. I Oversættelsen af dette Sted gjengiver Ulflas Udtrykket i **Morgen** (**αύριον**) ikke ved **du maurgina**, der i øvrigt svarer til dan. **i Morgen** og endnu nærmere til eng. **to morrow**, men ved **glstradagis**, eng. **yesterday**, *i Gaar*. Nu ere v. d. Gabelentz og Löbe, Hovedudgiverne af de gothiske

Literaturlevninger, rigtignok tilbøielige til at troe, at **gistra-**
dagis beroer paa en Feiltagelse af Oversætteren (vox *gistra*,
cuius radix in omnibus affinibus dialectis non *cras*, sed *heri*
significat, videtur errore interpretis posita esse). Men
— for ikke at tale om en saa forstandig Oversætter, som
Ulfilas synes at være — hvorledes kunde nogen Oversætter
falde paa at sætte en Umulighed i Stedet for den sole-
klareste Tanke, som intet Menneske paa Jorden kunde mis-
forstaae? Hvorledes kunde Nogen falde paa, at den Rose,
der blomstrer i Dag, skal visne i Gaar? Hvis her virkelig
skulde foreligge en Feiltagelse, maatte det være en fra Di-
straction hidrørende Skrivfeil (og ingen egentlig Over-
sætterfeil).

Det Fælles i Forestillingerne *i Gaar* og *i Morgen* (nem-
lig begges lige store Nærhed ved *i Dag*), den formeentlige
Tilblivelsesmaade af *hyas* og *svas*, samt **gistradagis** hos Ulfilas
— alle disse Momenter i Forening, men fornemmelig Stedet
hos Ulfilas, have for længe siden ført mig til den Antagelse,
at i **gær** Hamd. 31 virkelig betyder *i Morgen*, og saaledes
afgiver den Bemærkelse, der passer bedst af alle til dette Sted.

Hvert af de her omhandlede Udtryk — det gothiske og
det nordiske — oplyser, understøtter og bærer det andet;
men de Indvendinger, der kunne gjøres imod det ene, ville
ogsaa i lige Grad ramme eller ikke ramme det andet.

Man vil kunne sige: Brugen af eet og samme Udtryk
for *i Gaar* og for *i Morgen* kan ikke have fundet Sted; thi
den vilde være en Kilde til uafsladelige Misforstaaelser.
Denne Mening er selv en Misforstaaelse. Det er beqvemt
at have eet Udtryk for *i Gaar* og et andet for *i Morgen*;
nødvendigt er det ikke. Et Sprog, der i sine Verber
skjelner imellem Fortid og Fremtid (eller imellem Fortid paa
den ene og Nutid som Fremtid paa den anden Side), be-
sidder heri en Klarhed, der i de allerfleste Tilfælde vil være
tilstrækkelig til at udelukke Forvexling. Og hvor Forvex-
ling ligefuldt vilde indtræde, kan den let forebygges. Paa

Latin kunde man baade sige 'nuper die quarto' og 'die quarto moriar'. Det danske i Nat har tre forskjellige Bemærkelser (Hvad er Klokken i Nat? — Er han kommen i Dag? Nei, han kom i Nat. — Kommer han i Aften? Nei; men han ventes i Nat). Islandsk bruger eet Udtryk baade for *i Søndags* og *paa Søndag*, og saa fremdeles; blot i enkelte Tilfælde indskydes et Ord til Forklaring (— á sunnudaginn, eller: á sunnudaginn var, *i Søndags*; á sunnudaginn, eller: á sunnudaginn kemur, *paa Søndag* —). Det vilde være let at anføre flere, ja mange, lignende Exempler (af forskjellige Sprog)*; eet vil forekomme

* Et mærkeligt Exempel paa, hvor forskjellige Betydninger et Ord kan komme til at rumme, foreligger i det danske døgn, der i jævndøgn (betegner *hver for sig af de to naturlige Dele, hvoraf et Døgn bestaaer*, og hvor det altsaa) kun er = *en Deel af et Døgn*. Jeg er nemlig overbeviist om, at jævndøgn (ogsaa jævndøger; see V. S. O. under Jævndøgn) ikke er noget egentligt Compositum af jævn og døgn, men en Fortsættelse af oldn. jafndægri = *et sammenhængende Tidsløb, der bestaaer af to lige lange døgr* (døgr Fællesnavn for *Dag* og *Nat*). (Det tyske tag- und nachtgleiche, sv. dagjemning. gr. *ισημερία*, lat. *aequinotium*, og det efter *aequinotium* dannede oldn. jafnnett — intet af disse Udtryk kan maale sig med jafndægri, der i phonetisk Individualitet ikke alene staaer over tag- und nachtgleiche. men ogsaa over dagjemning, samt over *ισημερία*, hvis dette Ord er et blot Compositum (af *ισος*, og *ημερία* for *ημέρα*), og ikke et Compositum, der i Sammensætningens Øieblik forsynedes med en Afledningsendelse; i Tankens klare Udprægning staaer jafndægri over dem alle, med Undtagelse af det tyske Udtryk.) Hvem der ikke kjen- der Sammenhængen imellem jævndøgn og jafndægri, maa vel opfatte hiint Udtryk (jævndøgn) som et *Døgn, hvis to naturlige Dele ere 'jævne' d. e. indbyrdes lige lange*. Her er altsaa foregaaet en Forandring, noget lignende den, hvorved end sige har udviklet sig af end sider. Men hvorledes forklarer man, fra et nydansk Standpunkt, f. Ex. karls i karlsvognen — af Nogle skrevet Carlsvognen? Paa Islandsk hedder dette Stjernebillede, saavidt jeg veed, fra den ældste Tid og til den Dag i Dag, altid kun *vagn* (*Vogn*)

i det Følgende. — Baade i *gær* og *glstradagis* kunde meget godt bruges for *i Morgen*, hvor Tydeligheden derved ikke led noget Afbræk.

V. d. Gabelentz og Löbe synes at mene, at *glstradagis* ikke kan betyde *i Morgen*, da Ulfilas paa et andet Sted bruger et andet Udtryk (du maurgina) i samme Bemærkelse: 'si quis ex bohémica lingua zegtra', cras, ad tuen-

---

eller vagninn (*Vognen*). I et lille Oldskrift, jeg har udgivet i '44 Prøver' (1860), under Navnet 'Stjörnumörk' (*Stjernebilleder*), forekomme derimod (476 7-8) følgende Ord: þær birnur, er ver köllum vagn ok kvennavagn, *de Björninder* (jf. lat. *ursa*), *hvilke vi kalde Vognen og Qvindevognen*. Dansk og Oldislandsk (i Nyislandsk kjender jeg intet kvennavagn eller lign.) have da her opbevaret hver sit Brudstykke, hver sin Halvdeel, hver sin Side af et oprindeligt, fuldstændigt Hele: karlavagn ok kvennavagn, eller karlsvagn ok kven(n)vagn, *Mandsvogn (= den store Vogn, den store Björn) og Qvindevogn (= den lille Vogn, den lille Björn)* — oldn. karl ok kona = *Mand og Qvinde*.

Jeg vender et Øieblik tilbage til jævdøgn, for at møde en Indvending, der kunde hentes fra det fonetiske og formelle Forhold imellem jævdøgn og jafndøgrí, idet jeg bemærker: ¹⁾ at døgn (for døgr) allerede, forekommer i Oldnordisk (f. Ex. — i Følge SnE. II 140 — i et Qvad af Sighvatr † 1047 eller noget før); ²⁾ at oldn. jafndøgrí i det nuværende Islandsk, efterat have opgivet sin Afledningsendelse, er blevet til jafndægur (ligesom f. Ex. oldn. fiðri hedder paa Nyislandsk fiður), og at en tilsvarende Forandring i Dansk stemmer ganske overeens med dette Sprogs Aand.

- * Det er sikkert ikke v. d. Gabelentz og Löbes Mening at forudsætte en etymologisk Identitet af dette böhmiske Ord og det gothiske *glstra* (i *glstradagis*), skjøndt Nogen ellers et Øieblik kunde nære en saadan Formodning, paa Grund af de slaviske Sprogs temmelig omfattende Tilbøielighed til at sætte Sibilanter for Gutturaler, især *z* for sanskr. *h*, og undertiden omvendt en Guttural for en Sibilant. Men paa den anden Side: dersom *zegtra* beroer simpelhen paa en Sammendragning af *za gltra* [*za* Præposition og *gltra Morgen*], saa er det et Udtryk væsentlig af samme Art, som f. Ex. eng. *to morrow*, oldn.-nyisl. *á morgun*, det danske *i morgen*, osv., og synes ikke paa nogen særegen Maade at kunne tjene til

'dam lectionem' (neml. gistradagis) 'comparare et Ulfilam 'a culpa iniuriae vindicare velit, eius in memoriam vocamus 'Cor. 1, 15, 32, ubi *αῦριον* = *du maurgina*'. Disse to Lærde vidste sikkert saa godt som Nogen, at een og samme Forestilling ofte udtrykkes paa to eller flere forskjellige Maader. Men de maae vel have antaget, at Forestillingen *i Morgen* (enten alene eller som hørende til en vis Classe) dannede en Undtagelse herfra. Som en ikke ugrundet Indvending imod en saadan Anskuelse kan allerede det gjelde, at man finder Synonymer i Talord, uagtet Folkeslagene, som det synes, tidlig have følt, 'dafs die Vielheit solcher Zeichen für die 'selbe Zahl überflüssig, ja unbequem und zu Mißverständniss 'sen führend sei' (W. v. Humboldt: *Kawi*, B. 1, § 3). Man behøver ikke at henvise til de konstige Talsynonomer i Sanskrit (og Javansk), t. Ex. forskjellige Betegnelser for Begreberne *Jord* og *Maane* brugte som Udtryk for Talbegrebet 1; nanda 'Name eines der 9 Schätze des Kuvera' (Böthlingk u. Roth: *Sanskrit-Wörterbuch IV* 28 $\frac{1}{10}$), rand'ra *Hul* (formodentlig paa Grund af Legemets ni Aabninger; see det nysanførte Værk af W. v. Humboldt, l. c.), *gô Ko*, osv., brugte for Tallet 9. Man behøver ikke engang at beraabe sig paa den, som det synes, mindre søgte (mindre tvungne) Brug af synonyme Talord i nogle malayiske Sprog, ogsaa naar man seer bort fra de fremmede Ord ved Siden af de hjemlige [saasom i Tahitisk: haneri (det engelske hundred) ved Siden af rau, og tausani (det engelske thousand) ved Siden af mano] — for ikke at tale om de konstige sociale Sproglag paa Java. Man behøver (som sagt) ikke at gaae saa langt; thi ere ikke secundus og alter Synonyma, for saavidt de bruges som Talord? — Men jeg gaaer over til synonyme Tidsbetegnelser. Jeg har lagt Mærke til, at saavel *i Morgen* i danske Bibeloversæt-

---

Støtte for *gistradagis* som betydende *i Morgen*. — Har Henvisningen til *regtra* maaskee intet at gjøre med det etymologiske Forhold?

telser, som *cras* i Gesenii Lexicon, svare til forskjellige Udtryk, ikke alene i Vulgata Sixti Vti, men ogsaa i den hebraiske Text, saa at (hvis hine moderne Oversættelser ere rigtige) det hebraiske Sprog maa frembyde Synonymer for *i Morgen* (hvilket Phænomen da neppe er — eller har været — enestaaende i den semitiske Sprogverden). Dette forholde sig imidlertid, som det vil: saa meget er vist, at i de nylatinske (romanske) Sprog kan det gamle *cras* ikke med eet og ligesom ved et Trylleslag have vejet Pladsen for de af *mane* dannede Udtryk (sp. *mañana*, fr. *demain*, osv.), men at der maa have været et Tidsrum, i hvilket denne Sprogstamme betegnede Forestillingen *i Morgen* paa to grundforskjellige Maader, ligesom italienske Dialekter endnu bruge *crai* for det høiere Sprogs *dimani* og *domani* (see Diez: *Ety-mologisches wörterbuch der romanischen sprachen*, 1853, p. 215). Dog er dette Exempel af langt mindre Vægt, end den Omstændighed, at Oldnordisk selv udtrykker *i Morgen* ikke alene, i Overensstemmelse med Nysislandsk, ved det herskende *á morgin* eller *á morgon* (osv.), men ogsaa, i Overensstemmelse med Dansk, Svensk, samt nynorske Sprogarter, ved *i morgon*. De udmærkede arnamagnæanske Membranblade 655 IX (kortelig beskrevne i mine 'Frumpartar' lxx 21—lxxi 6 og lxxxv 18—22) frembyde følgende Sted i Brudstykket A (der hører til Legenden om Placidus, hvis Navn i øvrigt har i dette Brudstrykke den mere oprindelige Form: Placidus), S. 2, Lin. 7—9:

Dat par* íþýrri not. Ða fa ec h í somne. auc | han mælte þír mec ícæmne sua. Jmorgon þa sculu þer coma till mín þu oc | boande þin. yfýnir ýcír.

Hertil svarer i den græske Original og den latinske Oversættelse af samme, i Acta Sanctorum Septembris, Dies vigesima, (tom. VI p. 125):

---

* Bogstavet *r* har i dette Brudstrykke den angelsaxiske Form; see 'Frumpartar' lxx 21—22.

(Καὶ λέγει τῷ Ἀνδρὶ·) Ἐν τῇ παρελθούσῃ νυκτὶ ἐθεασάμην κατὰ αὐτὸν λέγοντά μοι Ἀὔριον σὺ καὶ ὁ Ἀνὴρ σου καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ἐλεύσεσθε πρὸς με (, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ εἰμι Ἰησοῦς Χριστός).

(Tunc dicit Viro suo:) Transacta nocte et ego vidi eum dicentem mihi: Crastina tu et Vir tuus et Filii tui venietis ad me (,et cognoscetis, quoniam ego sum Jesus Christus).

Dette Jmorgon, dette αὔριον, dette crastina [nl. die], hedder Amorgen i et andet gammelt Membranfragment af Legenden om Placidus, 655 X² (see 'Frumpartar' lxxi 5—10 og lxxxv 18—23), Side 1, Lin. 12; og den i 655 IX A forekommende Brug af i morgon (der, som anført, paa Oldnordisk-Islandsk ellers betyder *i denne [Dags] Morgen*) bestyrkes endvidere ved det nynorske I morgon, hvorm det hedder hos Ivar Aasen under Morgon: '— I Morgon: imorges; ogsaa 'imorgen. Naar disse Begreber skulle adskilles nøiere, hedder 'det første: 'i Morgo var', og det sidste: 'i Morgo kjem' (jf. de ovenfor berørte nyislandske Udtryk: á sunnudaginn — mánudaginn, þriðjudaginn, miðvikudaginn og synkoperet miðkudaginn, fimmtudaginn, föstudaginn, laugardaginn — var, og: á sunnudaginn — osv. — kemur. [Jf. endvidere den danske Almues, i Videnskabernes Selskabs Ordbog* optagne: i Ugen, inde var, og: i Ugen, ind kommer]). —

Skjendt jeg aldrig har næret nogen Tvivl om, at **glstradags** var en rigtig Læsemaade, kunde jeg dog ikke forlade dette Æmne uden at eftersee Stedet, Matth. 6, 30, hos Uppström (Codex argenteus. Upsaliae MDCCCLIV—VII), hvor jeg da fandt følgende Note, p. 5:

* under som, pron. relat. I denne grundigt udarbejdede Artikel er der indløbet et den uvedkommende Exempel (p. 652), nemlig: 'Aar 1297 haffver en, heed Gotho, gifvet sit Gods til 'St. Stephens Altar'. Det udeladte Subject i den indskudte Sætning 'heed Gotho' er ikke Relativet, men tredie Persons Pronomen.

gistradagis): sic clare in Codice legitur. Multum a viris doctis dubitatum fuit, num hæc vox hoc loco recte se habeat, quum derivatæ voces in affinis dialectis significant non *cras*, sed *heri*; nunc vero novo, eoque gravissimo, argumento probare possumus, diei crastini quoque significationem huic voci inesse, citantes librum, qui inscribitur *Edda Sæmundar*, Holmiæ 1818, ubi pag. 273 hæc leguntur: *þótt skylim nú epr í gor deyja*; i. e. licet *nunc* aut *cras* moriendum nobis sit. Cfr præterea, quæ Boppius doctè, ut solet, de origine hujus vocis disputat in gramm. comp. p. 568. Demonstrat ibi, Sanscritam vocem *hjas*, unde Gothica radix *gis*, proprie compositam esse, significantem *illum diem*, i. e. ut nos interpretamur, diem, qui, sive prior sive posterior, hodierno diei proximus sit.

Hvis jeg havde kjendt denne Udtalelse førend mine ovenstaaende Bemærkninger bleve førte i Pennen, vilde disse i al Fald have faaet en forskjellig Form. Til at holde dem tilbage, som de nu ere, seer jeg imidlertid ingen tilstrækkelig Grund; hvorfor de fremkomme som et Forsøg paa at understøtte den af den svenske Lærde udtalte Anskuelse.

April 1867.

TILLÆGSBEMÆRKNING TIL 'KUETT'

(AARBØGER 1866 P. 377—82).

AF KONR. GISLASON.

At det til Havmanden rettede Spørgsmaal ikke er af en almindelig Natur, men ene angaaer Sundheden, synes at fremgaae af selve dette Spørgsmaal, seet i Sprogbrugens Belysning. Jeg skal i denne Henseende nøies med at hen-

vise til den Maade, hvorpaa Adj. illr, som Modsætning til Adj. góðr, findes brugt Eg. 81 (Udg. af 1809 p. 604):

Pá mælti Egill 'hvat er nú dóttir? tyggr þú nú nökkut?' 'Tygg ek sól' segir hún 'því at ek ætla, at mer muni þá 'verra, enn áðr. ætla ek ella, at ek muna of lengi lifa'. 'Er þat illt manni?' segir Egill. 'All-illt' sagði hún.

I Henhold hertil opfatter jeg

Hvat er manni bezt

Hvad er bedst for Mennesket?

som identisk med

Hvad er sundest for Mennesket?

Man vilde nu paa Islandsk udtrykke dette ved:

Hvað er manni hollast?

eller: Hvað er manni heilnæmast?

SMÅTING VEDRØRENDE RUNEINDSKRIFTER.

AF E. JESSEN.

1. Flemløse runesten.

(G. Stephens s. 681).

*F↑RNNNF↑F↑A .. *I↑Y*Y↑I↑N*Y↑N A↑YNDI↑↑N↑...

P. G. Thorsen læser 1ste linje: aft ruulfs dotr (efter Rolvs datter), G. Stephens: aft ru, ulfs dotr (efter Ru, Ulvs datter). Kunde også læses, med F↑ = and: aft ro-ulv standr (st)ain sa-si, es was nora-godi; sattu.... (efter Rolv stander sten denne, [han] som var Nore-gode; satte....). Efter Havens tegning (Stephens s. 680) synes den tabte del ikke at have forbudt dette.

2. Helnæs runesten.

(G. Stephens s 339).

Sidste linje: F↑N↑I↑A↑F↑D↑I. Det bliver vel ikke så let at få et rimeligt navn ud af: awair, lige efter bogstaverne.

Som mulighed henstilles: **F** kunde stå for sit eget navn: **Áss**, og **†** som tegn for **e** (**æ**)*. Så fik vi: **aswer**, d. e. mandsnavnet **Ás-verr**, der hos tyskerne skrives **Answer** (se **Förstemanns altdeutsches namenbuch**), og ligeledes skal findes på en svensk runesten (**Liljegrens runurkunder no. 181**), og det med **n** bevaret: **Answar** (hvor det sidste **a**, **†**, kan stå som tegn for **e** eller **æ**, som så tit ellers, eller også med lydvardi **a**, da i svensk og dansk ikke sjældnen kom **a** for **æ**, **e**, mellem **w** og **r**). — Selvfølgelig kan denne læsning aldrig gælde for mer end mulighed. Et navn som **Áverr** eller **Áveirr** vilde jeg ikke let tro på, før jeg så det sikkert påvist.

3. Voldtofte runesten.

(G. Stephens s. 334).

RNNVΛ†H. Indeholder selvfølgelig den dodes navn. Hvis dette er **ro-ulvr** (**Rolv**), må sts isåfald være forkortning. Som muligheder henstilles: **ro-ulvr s[o]t[a] s[unr]** (**Rolv Sotes søn**), eller: **ro-ulvr s[unr] t[—]s** (**Rolv T—s søn**)?

4. Vordingborg runesten.

(G. Stephens s. 336).

I første linje, i ordet **VYDNR** er **Y** ikke tydeligt, men næppe tvivlsomt, da der ikke har stået **†**. **Y** (= **Λ**) er selvfølgelig ikke **m** eller **r**, men en selvyd. Det behøvede ikke nødvendig at være **a**. Det kunde stå som tegn for omlyden **ö**: **föður**. Sammenlign **faupur**, d. e. **föður**, på **Glimminge sten**, foruden et eller et par andre tilfælde, hvor danske runestene ved **au** viser denne omlyd**, uagtet selv de ældste danske håndskrifter ufravigelig har **a**.

Prof. Stephens' afbildninger er så ypperlige, så eksempelløst omhyggelige, at det kunde være dumdristigt af en mindre øvet at rejse spørgsmål ved tegnenes gengivelse. Det

* Tidskrift for philologi V, 1864, s. 292.

** Tidskrift for philologi V, 1864, s. 292.

er med største villighed til at tage det tilbage, at jeg henstiller som mulighed, om det mærke nede på stenen, der hos St. gengives HP, ikke, når man ser og føler nøje på det, kunde være at gengive: og følgelig ikke at tage for bogstaver, men for tegn af anden art.

5. Lidt om de ældste nordiske runeindskrifter.

Ved Bugges lære, at Y er -r eller blødt -s, bliver det vanskeligere end før at kalde disse indskrifter tyske.

Enten de er tyske eller nordiske, er for få læst med nogenlunde rimelighed til at afgøre ethnographiske hovedspørgsmål.

Y kan lige så vel være afart af s som r. Blødt s kunde passe til gotisk, eller til saksisk før endelsens tab. Wulfila skrev -s, ikke -z (d. e. blødt s), i disse endelser; men at alle goter udtalte ens, er ikke rimeligt. Lad Y tale for skandinavisk; afgørende bevis giver det ikke.

Lige så lidt -a-, -i- i *holtingar*, *wiwar*, *erilar*, *gastir*, da -a- og -i- engang har været også i tydsk.

End mindre *ek*, da tydsk *ik* kom af ældre *ek* (oprdl. *ak*), og da gotisk *ik* vistnok udtaltes *ek* (rim på stik)*.

o i *tawido*, *worahto*, *runor*, og i *lupro*, hvis det kunde være kvindenavn(?), samt a i *worahto*, taler ikke for, snarere mod, skandinavisk. Ved o lister vi os kun igennem med så svag forklaring som denne: ældre -a blev til -å (skrevet -o), og så bagefter igen til -a.

daedun** (Munch) på Tunesten vilde vel gøre denne indskrift tydsk; men vi slipper fra det, da Stephens' tegning har *dalidun*, der vel nok kan være nordisk; tør vi, med binderune, læse *dailidun*, er der intet iveau.

* Tidskrift for philologi I, 1860, s. 219.

** Kunde ikke have *staina* til genstandsord (to do a stone, einen stein tun, er for usandsynlig en forbindelse, også på den tid).

Tanum-stens *haitinar* kunde kaldes afgjort ntydsk. Sammenlign det baierske *wodan*, ikke *wodinar* (Stephens s. 574*).

Usikre tyske former på en eller anden bracteate bryder vi os ikke om, da en eller anden bracteate, som rørlig ting, ikke vejer i ethnographiske spørgsmål.

På Bleking-stene læste Munch nogle ord, så barbariske, at vi nødig taler om dem, men ganske vist ikke tyske. Disse vistnok yngre stene, på en kyst, som skandinaverne i deres indvandring kunde komme til først, vejer ikke videre i ethnographiske spørgsmål**.

Ellers haves fra Danmark kun én indskrift, der er læst med nogen rimelighed, den på guldhornet. Men én indskrift, og det på en rørlig ting og fra ubestemmelig tid, det falder bort blandt ethnographiske bevismidler.

Af de former, man har villet læse, volder nogle alvorlig ulæmpe for sproggranskeren, hvis de skal være skandinaviske: *worahto*, *tawido*, *runor* er omtalt; *haitinar* gør det vanskeligt at forklare, hvorfor *-in-* i tillægsmåde ikke virker omlyd; *holtingar* = *hyttingr* skulde man væntet som *hultingar*, da omlyd af *o* til *y* er vanskelig at fatte. — At en «svag» nævneform som *þrawingan* (Tanum) vil mishage en eller anden lærd systemmager, har mindre at sige.

Lad os nu følge Bugge, så kan vi i det højeste, med hvad hidtil er læst, sige:

Der er overvejende rimelighed for at kalde disse indskrifter, eller de fleste af dem, skandinaviske. Men med hensyn til Danmark, særlig den jyske halvø, afgiver de hidtil ikke mindste bevis i ethnographisk henseende for den tid, man kunde strides om, tiden før år 400 (eller måske 500). —

Men er det nu utvivlsomt, at *Y* altid er *-r* eller *-s*? Nej, det er aldeles utvivlsomt, at det også har været tegn for

* Jeg synes, at under *wodan* står *wini þonar* (ven Tor), som i Norden, ifølge *gastir* og *erilar*, vilde hedt *winir þonarar*.

** Skulde Björketorp-sten og Stentofte-sten have u-japhetisk sprog, men med nordiske navne imellem?

en eller flere andre lyd, sagtens selvlyd, dèr hvor lyden *-r* (*-s*) er umulig (f. e. i *tipYs*, Stephens s. 309). I så henseende henvises til prof. Stephens' aldeles afgørende beviser. Jeg følger ikke St. i at kalde *Y* for *a* allevegne; men det vilde være afsindigt at holde på *-r* som eneste værdi. Vi slipper ikke fra det ved at ty til den ellers tilstedelige forklaring, at vi har indskrifter kun med begyndelsesbogstaver. Da dèn *r*-lyd ikke kan være forlyd, kan dens tegn ikke være tegn for noget helt ord (undtagen denne runes eget navn).

Hos tydskerne (se s. 523, 524, 563, 585, 587 hos Stephens) vilde man vel helst give *Y* anden eller andre værdier. Og hvorfor kan det ikke have haft flere i Norden?

Men isåfald kan der heller ikke være noget ivejen for, at det allerede så tidlig kan have været også *m*. Og så må altså indrømmes, at hornet og Tunesten lige så godt kan læses på Munchs måde som på Bugges. *gastim holtin-gam, . . . ngom* dohtrim, wiwama after* (Uppström), giver ypperlig læsning, kun at ordforbindelsen på Tune-sten er tildels ubestemmelig efter begge læsemåder.

Derimod kunde på Tanum-sten ikke læses *haitinam*, men kun *haitinar*, og i Varnum- og Lindholm-indskrifter vel kun *ek(?) erilar*, ikke *erilam* (Stephens s. 197, 216, 219).

Vi må vogte os for magtsprog og fremfusende påstande. Det er magtsprog at sige: *Y* kan kun være *-r*, eller kun *-m*, eller kun *a*. Indskrifterne er fra så forskellig tid og sted, at samme tegn må kunne tænkes brugt på flere måder. Ialtfald, på sagens nuværende begyndelsestrin at give af-

* Det var næmt, om her kunde læses *jungor dohtrim* eller *jungom dohtrim*; men tegningen forbyder det. — Kunde ikke i linjen længst til venstre stå *wilada*? — At kalde denne Tune-indskrift afgjort skandinavisk, vil næppe nogen oprigtig gransker indlade sig på. Og vi behøver ikke at skræmmes deraf. Slige indskrifter vejer kun grumme lidt i ethnographiske hovedspørgsmål, ikke mer end danske indskrifter i England, nordiske i America, tyske i København, o. s. v.

gørende, myndige, jærnlove for sprogform, runeværði, form-
ler, m. m., på disse indskrifter, vilde være, for at bruge
en yndet talemåde, »aldeles uvidenskabeligt«.

Men vi må være Bugge tak skyldige for hans for-
søg med guldhornet. Det følger af sig selv, at når
jeg ovenfor har omtalt former læst efter samme måde
(. . *wiwar*, . . . *ngor dohtrir*, . . *erilar*, *haitinar*), så er det
ikke at regne for mine læsninger, da jeg heri kun mekanisk
har fulgt Bugge, hvor der aldeles ingen vanskelighed var
ved at følge ham, ja, hvor man måtte være blind, hvis man
ikke straks så, hvad der står efter hans måde.

Når jeg ovenfor sagde, at også Munchs læsning gav
ypperlige læsemåder ved nogle af indskrifterne, særlig ved
guldhornet og Tune-stenen, mente jeg kun: lige så god
læsning, som Bugges. Både Bugges læsningsmåde og den
Bredsdorff-Munchske kommer til at lide, den ene ikke
mindre end den anden, af den højst alvorlige og afskræk-
kende, om end (efter mit skøn) næppe aldeles ødelæggende
ulæmpe at føre til sådanne formler med første person som:
»jeg Lægæst gjorde«, »jeg Vivar lavede«, o. l., hvad man
vist kan kalde uhørt m. h. t. gamle indskrifter (og ny
med?), være sig i Norden eller i nabolande.

Det er ganske vist en drøj og ydmygende lærdom for
oldgranskerne, og for sprogranskerne af den ny skole, at
så aldeles forskellige ting bringes ud af disse gamle ind-
skrifter. Jeg öjner ikke, hvorledes vi, med alle vores
»sproglove, lydovergangslove, jærnlove«, som vi gjerne vil
lovprise noget for lyrisk, nogensinde skal nå til at kunne
bevise, hvilken læsning af guldhornindskriften er den rigtige,
selv når vi fra vores standpunkt ikke vel kan lytte til de
mange andre læsninger, men kun til Munchs og til Bugges.

CANDIDAT L. F. A. WIMMER
 OM DE OLDNORDISKE RUNEINDSKRIFTER.

AF PROF. GEORGE STEPHENS.

'E pur se muove!'

Galileo.

En af sprogvidenskabens største opdagelser i nyere tider er *lydovergangslovene* for visse givne dialecter eller sprog til visse givne tider. Dette var den udødelige Rasks store »fund«, men som blev stjålet fra ham (jeg beder om undskyldning, »annecteret») af Jacob Grimm, og nu løber verden rundt som »Grimms lov«. Som alt andet er det ypperligt i brug, skadeligt i misbrug. For det første må disse loves grændser sikres ved kendsgerninger, og alle undtagelser og underlige afvigelser (og dem er der mange af) stilles frem. For det andet må disse love kun anvendes på bekendte tungemål af bekendt stedligt område. Vi må huske på den store mængde afændrede dialecter og overgangs- og søsterdialecter i de forskelligste skikkelser, — *som ere forsvundne*; og på de tusender af stedlige ord og forgreninger af ordformer, — *som ligeledes ere forsvundne*. Men den tyske skole af sprogmand har i senere år drevet denne lydssystematiseren til yderste yderlighed. De have givet sig til at dissekere og sondere og combinere med en smålighedsånd, så virkeligheden ofte bliver borte for dem i skin, så de ikke kunne se skoven for bar træer. De have tit overført »sproglove« og »lydlove« på sprog, tilmed folkefærd og tider, som de *aldeles intet* vide om; og de have ofte glemt, at folkemasserne ikke ere indøvede i skolelærdom, og tit tale i stedlige udtryk, som bogsproget ikke tilsteder — ja bogmændene kalde disse udtryk »barbarismer«, men forstå dem forresten tit ikke — og at menigmand, når han skriver, sjældent staver efter nogen vedtagen regel, men søger, så godt han kan, at stave, som han udtaler, mer eller mindre

phonetisk. Vi behøve ikke at gå langt efter beviserne herfor. Vi have dem hos os selv, i vore egne familier, hos 50 af hvert hundrede af halvt »dannede« mænd, hos 90 af hvert hundrede af halvt »dannede« kvinder, i hvert håndskrift, på hver kirkegård, i hver gade med skilter og overskrifter*.

Men fra en anden side drives, som sagt, for tiden stræben efter lydphotographi ofte til yderlighed. Bogfabrikanten kører op med et helt batteri af »lydskrifts«-typer til den dialect, han har taget under behandling. Han har et halvt

* Jeg så forleden et friskt eksempel på et godt malet skilt i en af de fineste gader i Danmarks hovedstad. Med udeladelse af navn lyder det:

—sens
beværtning
Og
handel
med
dobbelt, Vidt,
Bayer, Better,
Øl.

Det er ikke ilde. Det er godt dansk — kun *lingua vulgaris*, »pøbel«-sprog, som mandarinerne se så hovmodigt ned på. Ellers må siges, at efter århundreders »skoletvang« og »examinscontrol«, og hvad alle disse velsignelser i vort tusindårsrige kaldes, er sådant dog et noget overraskende resultat af år 1867 at være.

En af de runestene fra Island, som Etatsråd Worsaae nylig har opstillet i det oldnordiske museums runesal, bærer følgende her for første gang meddelte indskrift.

HER LIGUR PRER: IUAR, IØ, ION

d. e. »her ligger tre [personer]: Ivar, Jø [og] Jon«. Denne basaltplade kan næppe være yngre end fra 15de århundrede. Dog har den LIGUR (3dje pers. sing. præs.) for *liggja* (3dje pers. plur. præs.), et tidligt eksempel fra Island på den tendens, som er bleven næsten enerådende i den danske dialect.

Jeg håber, at skiltmaleren ikke må blive hudflettet andre til skræk og advarsel, og at den fæle »umulige« islandske sten ikke må forgå eller få stille begravelse, hvor den ikke kan komme den moderne tyske skole ivejen.

dusin A'er, ligeså mange E'er, og I'er, o. s. v., alle vocaler, diphthonger og consonanter igennem. Jo mere pedant, jo kedsommeligere han er, jo mere bryster han sig. Hans A¹, A², A³, A⁴, A⁵, A⁶. paraderer som noget stort, skönt det nok ikke skal være mange, der kunne lære at udtale derefter. Og sagtens har han også en hel slump accenter eller tonehold, stødende tonehold, og standsende tonehold, og således videre, *usque ad nauseam*. (Man kunde for den sags skyld lige så godt »systematisere« de forskellige slags syngen, der så kendeligt adskille mange dialecter og sproggrupper indbyrdes.) Og med dette gods giver han sig til at fastsætte »nationalitet«. Den landsby, som udtaler A¹, er dansk, A² frisisk, A³ saksisk, A⁴ engelsk, A⁵ svensk, A⁶ højtydsk. Men uheldigvis er det lutter lygtemænd. Det er noget som skifter i få miles, ja i få skridts afstand. Hver dal eller slette eller skovbygd kan give ny lydrækker og toneholds-rækker og syngen. Kaleidoskopet giver hver gang ny figurer, lige så symmetriske som de andre, men forskellige. Nu i henhold til den slags »love«, som man laver sammen af et alnuemål og et par håndskrifter, der ere nogle få århundreder gamle, at udstede jærnhårde decreter om folkelighed, nationalitet, det tager sig dog lidt dristigt ud. Og dog forsøges det i stor målestok. Ja, nutildags er der mange folk, som kun behøve at snuse til en vocal, så kunne de på en prik meddele en alt muligt om befolkninger og dialecter og nationaliteter for årtusinder siden, hvoraf ingen levninger haves, og hvorom man ellers har hørt kun lidt eller slet ingenting. Hvis de samme gode folk støttede sig til et par tusind pergamenter og et par snese dialecter, og det tusind år ældre end hvad man har, ja, så kunde andre folk måske snarere forstå en lille smule af deres decreter. Men som sagen står, må disse decreter dog vel stå som hypoteser, måske engang imellem rimelige, men oftere som de tommeste luneindfald.

Ved tolkning af Skandinaviens og Englands ældste runemindesmærker hverken vilde eller kunde jeg gå denne vej. Alle Skandinaviens ældste levninger af skrevne sager ere så ny (fra 13de og 14de århundrede), at derpå at grundé et system, som ufejlbarlig skulde passe på befolkninger 1,000 vintre længer tilbage, er utænkeligt. Og nu at bygge på én moderne dialect, den islandske, og på den opføre et uomskifteligt system for alle de *skiftende* mål i alle nordiske landskaber århundreder før Island var så meget som opdaget — det stod for mig som børns leg. Derfor holdt jeg mig til mindesmærkerne selv. Først søgte jeg at fastsætte ruernes værdi, derefter at lade runeristningerne tale selv, idet jeg kun læste i overensstemmelse med alle andre indskrifter hvorsomhelst, i overensstemmelse med sund sands, og med almindelige indskriftsformler (mennesker ere jo også heri altid ens), efter analogi, og efter sammenligning med den senere slags gamle skandinaviske runeristninger, samt med engelske dialecter — England er Skandinaviens ældste coloni; disse ældste engelske dialecter og de ældste skandinaviske runeristninger ere noget nær samtidige, og strække sig næsten gennem de samme århundreder, lad os sige 3dje til 9de efter Christus. Jeg nægtede at «islandsk» var stam-sprog i noget nordisk land, og at de tyske theoretikers pedantsystemer kunde passe til Nordens mange ukendte dialecter i de første ni århundreder efter Kristus. Jeg holdt det for selvskrevet, at en dansk runeindskrift vilde være i en eller anden dansk dialect, en engelsk i en eller anden engelsk dialect, en svensk i en svensk, en norsk i en norsk.

Lad os tænke efter. Hvad mene vi mæd «det nordiske sprog» i de store folkevandrings dage? Dengang disse vilde krigerske folkefærd, mænd, kvinder, børn, *til forskellige tider og fra forskellige steder* strömmede ind i de skandinaviske lande — hvor længe før Kristi tid, vide vi ikke — skulle vi virkelig mene, at de dengang, hver gang, først brugte endel forberedelsesår under skoletvang og examenscontrol,

under skolemestere og professorer, for at lære at tale og skrive »correct og grammatikalsk«, alle sammen efter én jærn-norm af dem, der fastsættes 1800 år efter af en tydsk videnskabsmand? Det tror jeg dog egenlig ikke. Men om de nu havde gjort det, hvor længe havde det så hjulpet dem? Alt som de spredtes fra kyst til kyst, fra flod til flod, fra fjord til fjord, alt som hver ny sværm trængte dybere ind i skoven, og begyndte at »rydde« og »bygge«, langt borte fra »ætmænd« og »lagsmænd«, vilde deres »ene sprog« hurtig splittes i localdialecter, her med ældre former længere bevarede, der med hurtigere om sig gribende simplificationer og afkortninger. Vandrelystne medlemmer af disse stammer, de som droge ud for at søge ry og bytte og land, vilde, hvis de kom hjem igjen, have lært mangan en afvigelse fra deres hjemstavns ord og lyd, og vilde sikkert til en vis grad ændre og »corrumpere« deres egne familiers hjemssprog. De som bleve i deres fødestavns nybygder, vilde få så ringe omgang med andre — ti afstandene vare uhyre, skovene tætte og vildsomme, vejene få og ujævne, samfærdsel næsten for intet at regne — at »dialecter« ufejlbarlig vilde opkomme; og disse dialecter vilde uafsladelig undergå opløsning og fjærne sig fra hverandre, indtil, hvad vi kende så mange gamle og ny exemplar på, nære naboer undertiden neppe kunde forstå hinanden. Således er det *den dag idag* i hvert land i Europa, *til trods for århundreders centralisation og skolegang og literatur*. Og i bygder, der bleve samfærdsels- og handelsmidtpunkter, måtte sproget udsættes for uafsladelig ændrende indfyldelse fra alle sider, *aldeles som det også går den dag idag*. Er det således *nu*, så var det således *dengang*, da der var idelig skiftende stater i hundredevis, men *ingensteds en større centraliseret stat, istand til at dominere sproget*; utallige gårde, nogle landsbyer, hist og her en lille »købstad«, men *ingensteds en stor by eller en hovedstad, istand til at uniformere sproget*; hundreder af uafhængige jarler og småkonger i evig fejde, men *ingen ene-*

konge, intet større kongerige; vismænd, præster, skjalde, runeristere på egen hånd, men ingen udjævnende og dresserende skoler, ingen regulerende og normaliserende litteratur. Lad os se hen til det ældste latin, og til det ældste græsk. Hvor nær ere de ikke i slægt. Men hvor mange vare ikke deres dialecter. Og hvor lidet følger enten det ene eller det andet én eneste lydovergangs- og udstødelses- og udlydslov! Og hvor mærkelig voksede de til selvstændige sprog!

Vi høre tit nok om Mæsogotisk (én bekendt gotisk dialect blandt 50 ubekendte), og om Ulfilas evangeliebøger. Når en biskop eller en kirke udsteder en bibeloversættelse, eller en bønnebog, eller et psalterium, når en konge eller en stat udsteder en kundgørelse eller en lovebog — tænker noget fornuftigt menneske da, at mer end nogle få, en større eller mindre minoritet, *taler* nøjagtig samme sprog, som det, der bruges i den bibel eller bønnebog eller lovebog? Ved ikke *alle og enhver*, at en sådan fastslået text er en mere eller mindre heldig tilpasning og combination? Se vi ikke alle, at tusinder eller millioner — alt efter samfundets størrelse — højst ufuldkomment forstå den således udstedte bog, og endnu ufuldkomnere *tale* det sprog, hvori den er affattet? Hvor mange »udannede« i de forskjellige danske landsdele — især i Nørre- og Sønderjylland, som næsten har sit eget sprog — tale vel det sprog, de læse i love og kundgørelser eller i bibelen? Hvor mange i England — især i vore nordlige shirer, som næsten have et eget sprog for sig selv — mon vel tale vor bibels engelsk? Sproggranskere behandle ofte Ulfilas bibeltexter, som om de vare en magisk fetich. Da Ulfilas gav sin bibel til de mange krigerske folkestammer, som mer eller mindre havde ham til lærer, hvor mange, hvilken bestemt part, af de stimlende tusinder mon virkelig *talte*, »grammatisk og correct og ensformet«, det sprog, der således forelagdes dem? Og ligeså til alle tider og i alle lande. Men fremfor alt i tider og lande UDEN litteratur: i dem er mangfoldigheden størst.

Således, og *kun således*, kunne vi fatte t. ex. den kendsgerning, at vi i ét enkelt svensk folkland — Uppland — og indenfor de snævre tidsgrændser for denne landsdels gravstene med skandinaviske runer, ofte finde *ét og samme ord* stavet så uens. *Nogen* forskel i *udtale* og *form* må være udtrykt ved *så stor* forskel i *stavning*. Lad os f. ex. tage det hyppige ord, hvis almindeligste og orthodoxe svenske form er STEN. Dette ord, i acc. sing. (masc.), gengives på uplandske runemindesmærker således: ISTAIN, ISTIN, ITIN, IPUN, SAIN, SENA, STAEN, STÆINI, STAIN, STAINA, STAINI, STAINO, STAN, STAUN, STEIN, STEN, STENA, STENO, STIAN, STIN, STINA, STINÆ, STINI, STINO, STOIN, STON, STONO, TSIN, o. s. v. Theorien om »fejlristing» forslår ikke. Ex-emplerne ere for mange, og finde sidestykker allevegne. Og når nogle ere »fejlristinger», hvilke ere de da? Vi se her dialectformer, ældre former som efternølere, lyd gengivelser, og forskellige tillob til lyd gengivelser. Lange variantlister af aldeles samme slags kunde opstilles for hvilket som helst enkelt ord i vore gamle dialecter, *som de foreligge i håndskrifter*. Men vil noget fornuftigt menneske for alvor tale om »selvlydsovergangenes enkeltheder», m. m. af samme slags, som *practisk anvendeligt* på sådan en liste, og det efter én nordisk landsdels runemindesmærker, som den ovenfor givne?

På den ene side må ikke glemmes, at lyd og lydformer, ord og ordformer, i stort omfang ændredes, udvikledes, belgede frem og tilbage *i samme land* og *i samme dialect*, mens i århundredernes løb forstyrrende indflydelser følte stærkt. På den anden side må ikke tabes af syne, at vi vide meget lidet om det spørgsmål: indenfor hvilke grændser ældre locale stavemåder — *efter den udtale, vi nu give dem* — gengave ældre locale udtalemåder. Hvad Burton fremhæver med hensyn til 15de og 16de århundrede, passer lige så vel på 5te og 6te, eller på hvilket som helst senere tidsrum: »Enhver læser af gamle bøger er fortrolig med *eklekticismen* i deres stavemåder — hvorledes, endog efter at bogtrykker-

kunsten var kommen til at øve et tryk til gunst for ensformighed, samme ord kunde vise sig på samme side med to, undertiden tre forskellige stavemåder. Stavemåde varierede lettere end udtale; og, endog bortset fra et sådant omfattende forhold, kan man let vise, at de lyd, der udtryktes ved bogstaverne, som begge folkene [Engelskmænd og Skotter] brugte dem i 15de og 16de århundrede, vare aldeles forskellige fra de lyd, der udtryktes ved de selvsamme bogstaver i nyere tider*. (Hr. Burton hentyder her til det ældre AI for A, J for I, O for OE, QUH for WH, SCH for SH, V for U og W, Y for J og P (TH), Z for Y, o. s. v.).

Naturligvis var jeg forberedt på modstand og indsigelser fra den tyske skole af sprogranskere. Og det er da heller ikke udeblevet. Candidat Wimmer har udgivet et berømmeligt angreb på første del af mit runeværk**.

Jeg vil søge at svare ham så kort jeg kan, og på en sådan måde, at jeg håber at kunne tydeliggøre mig for læsere, som, uden at være særlige fagmænd, have interesse for sagen.

Jeg vil begynde med de mest fremtrædende af Hr. Wimmers mangfoldige anklagepuncter.

1. — *Jeg kan ikke så meget som skelne mellem nordisk og tydsk.* Derfor deler jeg, «i strid med alle sprogforskere» (s. 7) de skando-gotiske sprog i tre classer, under to hovedgrupper (nordisk: A 1; saksisk og nederlandsk: A 2; tydsk: B) istedenfor at dele den i to classer, nordisk og tydsk. Hvis han nu havde vist, at denne deling i to classer

* John Hill Burton, *The History of Scotland*, vol. 4, 8vo, Edinburgh 1867, s. 136.

** Denne piece meddeltes andre *för* *udgivelsen*. Den omtales af Docent S. Grundtvig (*historisk tidsskrift*, bd. 5, 2det hefte, s. 618). Men ingen sådan høflighed — eller snarere simpel retfærdig ligestilling — vistest mig; og jeg kunde således ikke engang bede årbøgernes udgivere om at tilføje et par liniers indsigelse og forkyndelse af snarest muligt svar.

var bleven enerådende i den senere tid, hvorsomhelst den tyske skole har vundet indflydelse, skulde vi ikke have beklaget os; men »i strid med *alle* sprogforskere« går dog virkelig for vidt, om det ellers *beviste* noget. En mand *kunde* da *måske* afvige endog fra »alle sprogforskere« på et eller andet punkt, og endda have ret. De ældste nordiske overleveringer sige, at den nordiske tunge taltes også i Saksland. Rimeligvis kendte de folk, der skreve dette, bedre til sagen end nymodeus professorer. Og om end dette udsagn indeholdt nok så megen overdrivelse, så *kunde de ikke* have påstået noget sådant, medmindre det skandinaviske og det saksiske havde været mærkelig sammenknyttede både i lyd og former i de tidligste tider.

I henhold til kendsgerningerne, som jeg opfattede dem, har jeg sagt om de mig foreliggende runeristninger, at »alt er nordisk, men ikke bundet til noget bestemt bogmål; til tyske former er der ingen spor«. Oprørt herover udråber den lærde kritikus (s. 7) »kun skade, at han beholder sine beviser hos sig selv«. Men hele mit værk er mine »beviser«. Da jeg regner oldengelsk for et åbenbar nordisk tungemål — det allerældste hvoraf vi have boglige mindesmærker — tilsteder og bruger jeg naturligvis, *som nordiske*, ord og former, der ere gået tabt i senere skandinavisk, men have holdt sig i oldengelsk, og som, efter hvad jeg påviser, findes på gamle skandinaviske runemindesmærker.

Idet jeg på vejen lagde vægt på oldengelsk som et nordisk sprog, omtalte jeg uundgåelig — men meget kort, i et indskud på få linier — spørgsmålet om hine tre berømte beviser for, at engelsk er et tydsk sprog, hvad man kunde kalde Rasks lov. S. 11 siger Hr. W., at min argumentation om disse tre »beviser« ikke hjælper min sag en smule, fordi disse tre kun ere tre blandt mange, og at deres fald ingen virkning har på de andre. Nu appellerer jeg til enhver læser, om disse tre ikke så at sige *allevegne* regnes for DE TRE, for de *afgørende*? I skolebøger og sproglige afhandlinger

allevegnefra (og ikke mindst fra Skandinavien) omtales sjælden fler end disse tre. Jeg kunde ikke fylde en foliant med dette tilfældige æmne. Jeg tog de tre almindeligst påberåbte »beviser«, og viste, at de ere aldeles ugrundede, da de ikke ere andet end nyere særlige udviklinger i Skandinavien *efter* Engelskmændenes udvandring fra deres skandinaviske hjem.

S. 14 indrømmer Hr. W. tilsyneladende, at disse tre rigtignok må opgives. Men siden angrer han dog, og synes at tage denne indrømmelse tilbage, idetmindste tildels, ialtfald med hensyn til passivform på -S.

Med hensyn til den vedhængte artikel, er den virkelig så ung i skandinavisk, at vi ikke ville spille fler ord på den.

Infinitivendelsen -AN (i senere skandinavisk -A, -Æ, -E, indtil den i visse dialecter falder helt bort, ligesom i nyengelsk) bliver kun et tidsspørgsmål. Om jeg end ikke havde fundet *ét eneste eksempel* på denne endelse -AN i skandinavisk, indrømmes nu af enhver, at denne ældre form *har* existeret; og Rydqvist har for længe siden forberedt os på, at den muligvis vilde blive funden. De eksempler, jeg har fundet, forekomme alle i skandinaviske runeindskrifter. De ere følgende:

1. *Årsunda* sten, Gestrikland, Sverig. Tid 950—1050?
2. *Forsa* ring, Helsingland, Sverig. Tid 800—900?
3. *Halla* sten, Gulland. Tid 900—1000?
4. *Maeshowe* sten, Orkenøerne. Tid 900—1000?
5. *Seddinge* sten, Lålland, Danmark. Tid 900—1000?
6. *Sigtuna* sten, Upland, Sverig. Tid 1000—1100?

Et sandsynligt syvende eksempel, *Frössunda* sten, Upland, Sverig synes at være fra 11te århundrede.

Selv forudsat, at kun *et par stykker* blandt disse eksempler skulde indrømmes som *ubetinget fri* for så meget som *skygge* af tvivl, så er det nok; og de andre få at være idetmindste sandsynlige. Ny eksempler kunne komme for lyset hvad dag det skal være.

Det skandinaviske passiv, eller medium, eller reflexiv, hvad man nu vil kalde det, synes Hr. W. uvillig til at opgive. Han fortæller, at jeg har kaldt denne form »ganske ny« (s. 15). Men det har jeg nu ikke gjort. Jeg har, i engelsk text, kaldt den »modern«, d. e., selvfølgelig: »forholdsvis ny«. S. 30 bemærker jeg: »Oldskandinavisk har intet passiv; det har en reflexiv eller medial form, fremkommen ved at føje SIK (sig) til verbet. Men denne reflexive form er en nyere (»modern«) udvikling. I de ældste skrifter — og de ere ny (»modern«) — er den næsten uhørt. Den trænger lidt efter lidt ind, jævnsides med de gældende passive constructioner med verberne VERA og VERDA; den griber dernæst om sig; så bliver SIK et enklitikon, bliver sammentrukket til -SK, -ST, -Z, -S, som del af verbet, og får således tilsidst sit nuværende udseende. Jo længer vi gå tilbage, jo sjældnere blive eksemplerne på denne mekaniske sammensætning med et reflexivt ord i Skandinavien.«

»Den engelske dialect havde pronominalformen SIN, lige så vel som de skandinaviske og de tyske; men den havde ikke (det vil sige: den havde lagt tilside, mistet) reflexivet SIK. Altså kunde den ikke engang have fulgt skandinavisk i denne udvikling af reflexiv form.«

»Men Tydskerne have altid haft, og have endnu, dette SIK, lige så vel som Skandinaverne. For så vidt vare Skandinaverne mere »tyske« end Engelskmændene. Hvorfor gik Tydskerne nu ikke samme vej som Skandinaverne? Hvorfor lavede de ikke på samme måde et reflexiv eller passiv af deres SIK?«

»Det gjorde de ikke, fordi de ikke gjorde det. Der er ingen anden grund. Lad os dermed lade jærn-theorierne ligge.«

Hertil bemærker Hr. W. (s. 15), at denne reflexive form er »fællesnordisk«, og at den findes i »de ældste skriftlige mindesmærker«, og er ganske almindelig i Edda

og i de ældste håndskrifter. — Men disse sidste bortvise vi straks. Intet Edda-håndskrift eller andet skandinavisk håndskrift er ældre end så omtrent 13de århundrede. De ere, forholdsvis talt, ny («modern»). Og dog give de ældste ikke -S, men mechanisk suffigering af (SIK)-SK. Med hensyn til mindesmærker med indskrifter — som ere århundreder ældre — så er denne form *aldrig funden* på dem af den ældste nordiske art. Den findes på den senere art af skandinaviske runemindesmærker, og i tre skikkelser. Den ældste er det rene reflexive eller mediale SIK sat efter verbet, men er yderst sjælden. Jeg kender kun 1 eksempel, Forsa ring, sandsynligvis fra 9de århundrede. Den næste er det mechanisk afkortede suffix -SK. Herpå har jeg kun bemærket 4 eksempler:

1. *Århus* sten, Jylland (Ant. Tidsskrift, 1852—54, s. 387—95; og Rafns Pirée s. 40): PO KUNUKAR BARPUSK. Denne sten er måske fra 10de århundrede, efter Rafns mening fra 11te.

2. *Råda* sten, Vestergötland, Sverig (Liljegren no. 1365; Bautil no. 989). Da denne indskrift aldrig er bleven meddelt i pålidelig skikkelse, giver jeg den her, efter tegning af Hr. Intendant P. A. Säve (1862), velvillig tilstillet mig af Hr. Professor Carl Säve:

ÞURKIL : 4T1I + 4T1T + ÞT4I + 1T1A +
 4N1T + 4N1T + 4I1T + 1A · N1RÞ + T1ÞR
 1N1I4T1N + 1A : ÞÞ1ÞN44 + 4N1N4T1A +

PURKIL SATI STIN PÅSI ITIR
 KUNA SUN SIN, IR UARÞ TUPR
 I URISTU, IR ÞP1PUSK KUNUKAR.
 THURKIL SATTE STEN DENNE EFTER
 GUNNE, SØN SIN, SØM BLEV DØD (faldt)
 I SLAG, DA KØNGER(ne) SLOGES.

Denne sten henfører jeg til 11te århundrede.

3. *Års* sten, N. Jylland (Ant. Tidsskrift 1843—45, s. 178): STIN KUASK; rimeligvis fra 10de århundrede.

4. *Hvitaryd* sten, Småland, Sverig (Liljegren no. 1254; Sjöborg vol. 3, s. 119, fig. 196, 197; Rafn, Pirée, s. 35). Dette er et *kristent* mindesmærke, og har verbet ITAPISK (= det senere ANTAPIS).

Således går denne art tilbage til 10de århundrede, og er forholdsvis ny (=modern). Den tredje og sidste skikkelse, som dette suffix tager, er -S. De ældste eksempler ere de med verberne ANDA og FARA, at dø, i meget forskellig stavning. Jeg kender til følgende:

Djulefors, Södermanland, Sverig. Bautil 787. ANTAPIS. *Kristen tid.*

Frederiksdal, Södermanland. Dybeck, 8vo, no. 1. ANTAPIS. *Kristen tid.*

Såstad, Upland, Sverig. Dybeck, 8vo, no. 95. ANTAPIS. *Kristen tid.*

Broby, Upland. Dybeck, 8vo, no. 97. ENTAPIS. *Kristen tid.*

Nible, Södermanland. Dybeck, 8vo, no. 82. ENTAPIS. *Kristen tid.*

Stainkumla, Gulland. Säve, G. U., no. 82. ENTAPIS. *Kristen tid.*

Vesterby, Södermanland. Dybeck, 8vo, no. 32. ENTAPIS. *Kristen tid.*

Tyfsteg, Södermanland. Bautil 780, B. ENTAPUS. *Kristen tid.*

Högby, Östergötland. Bautil 882. EOTAPIS. *Kristen tid.*

Ingelstad, Finnheden, Sverig. Liljegren 1262. ETAPIS. *Kristen tid.*

Syllan, Östergötland. Bautil 857. ITAPIS. *Kristen tid.*

Angarn, Upland. Bautil 94. FURS. *Kristen tid.*

Fjuckby, Upland. Bautil 498. FURS. *Kristen tid.*

Öslunda, Upland. Bautil 50. FURS. *Kristen tid.*

Fremdeles have vi af denne art:

Gerum, Gulland. Säve, G. U., no. 138. LÜFTAPES (= LÜKTAPES). *Kristen tid.*

Åkirke døbefont, *Bornholm*. HAILSAS og HUILIS. *Kristen tid*.

Desuden fra sen tid 11. stene på Gulland med HUILIS, HUILS, UILAS, UILIS, HLIS, HUILAS; samt *Flairinge*, Gulland, Säve, G. U., no. 8, SEHIAS. — Således se vi formens vækst. Omtrent fra 9de århundrede have vi et hedensk eksempel med SIK; i 10de have vi to hedenske eksempler på -SK; i 11te et hedensk på -SK; i 11te eller 12te et kristent på -SK; *alle de andre*, med formen -S, ere på *stene fra kristen tid*, nogle af dem først fra reformationstiden.

Ja, at denne construction *ikke kan andet* end være temmelig ny, og mechanisk fremkommen, følger af sig selv. De oprindeligere omskrivninger vedbleve. Tydskerne vare meget nær ved at frembringe den i mange udtryk; ti skandinaviske forbindelser som FINNA SIK ere ét med tyske som FINDEN SICH. Men det kommer aldrig videre i tyske eller saksiske sprog. Når FINNA SIK, FINNASIK, FINNASK, FINNAS, FINNES eller FINDES i Skandinavien ere »fællesnordiske«, hvad sige vi da om FINDEN SICH i Tydskland?

En lignende mærkelig construction udvikledes i norsk med islandsk, brug af MIK som reflexivt og passivt suffix eller enklitikon til 1ste person af verber i præsens og præteritum. Dette MIK er tilstede i formerne -M, -OM, -UM, UMK, UMZ, o. s. v., og er lige så iøjnefaldende som det reflexive eller mediale -SIK, -SK, -S. Men i modsætning til dette sidste viser det sig ikke i de andre nordiske dialecter, og døde tilsidst helt ud. Derfor blive de andre skandinaviske sprog »unordiske«; og da det faldt bort, holdt islandsk op at være »nordisk«!

De andre »stærke forskelligheder«, der udpeges af Rask mellem oldengelsk og oldskandinavisk, ere lige så ubetydelige og intetsigende som dem vi nu have omtalt. De bestå i, at engelsk har vedligeholdt nogle archaismer eller ejendommeligheder længer end skandinavisk, eller i at skandinavisk har vedligeholdt småting af lignende art længer

end engelsk, eller i udvikling af provindsielle former. Ingen har sagt, at *oldengelsk* var *aldeles* ens med nogen *gammeldansk* dialect. Men heller ikke vil noget fornuftigt menneske sige, at nogen enkelt *gammeldansk* dialect var *aldeles* lig nogen *gammelsvensk*, eller nogen *gammelsvensk* *aldeles* lig nogen *gammelnorsk*. Der er ingen enkelt engelsk eller skandinavisk dialect, som ikke har ejendommeligheder, der ere ukendte andetsteds. Og således i ethvert land under solen.

Det er gået meget underligt med disse »iøjnefaldende skelnemærker« mellem oldskandinavisk og oldengelsk. På den ene side skrives store bøger om hvorledes (omtrent mellem år 800 og 1000) *en stor del* af England blev besat af Skandinaver, der tilegnede sig og fuldstændig coloniserede landet, gave det stednavne »i tusindvis«, og beholdt det til den dag idag. På den anden side have vi talrige SKRIFTLIGE MINDESMÆRKER fra disse samme shirer fra 11te århundrede og ned til reformationen; og disse provindsers *localdialecter* have holdt sig *friske og usvækkede* lige til nu. Dog har ingen nogensinde været istand til at finde ÉN ENESTE af de »iøjnefaldende skandinaviske ejendommeligheder«, som udgjorde den storartede chinesiske mur mellem oldskandinavisk og oldengelsk. — Infinitiv på -A kunne vi end ikke tale om; ti den er *langt ældre* i den »skandinaviske« (= nordlige) del af England end nogen »skandinavisk« indvandring af vikinger.

Hvad fremgår nu af alt dette? Et slikt resultat vilde være uhørt. Endog en meget lille koloni af fremmed tunge efterlader spor af sit sprog århundreder igennem. Og her drejer spørgsmålet sig om hvad hos folket går under navn af HALVE ENGLAND.

Er da hele »Danelagen« en mythe? Besatte Danske og Norske »vikinger« aldrig det nordøstlige England?

Eller talte disse Skandinaver væsentlig samme sprog som de skandinaviske Angler, til hvem de kom?

Svaret er simpelt. England øst for Watling-street blev erobret og coloniseret af Skandinaver i 9de og 10de århundrede. Og naturligvis førte de deres modersmål med sig. Men så nær stode PÅ DEN TID deres hjemlige local-dialecter de ældre oldnordiske folkesprog, der allerede vare tilstede i landet, at de let og hurtig smeltede sammen. Der var ingen fremstående ejendommeligheder, som kunde skabe noget *øst-nord-engelsk skandinavisk* sprog. Den *vedhængte artikkel, passiv på -S*, og andre sådanne provindsialismer, vare enten *ukendte* i Skandinavien i tiden 800—900, eller vare først ved langsomt at trænge ind.

Derfor kunde disse senere skandinaviske indvandrere medbringe endel locale ord og udtryk; og nu og da kunde en født Dansk eller Nordmand kradse et par af sine provindsielle rune bogstaver; men — (af intet kommer intet) — der kunde ikke være »væsentlige skelnemærker« mellem sprog, som der ingen »væsentlig forskel« var imellem.

2. — S. 3. *I min »Rune-literatur« skal jeg have udeladt »adskillige af de allervigtigste afhandlinger (f. eks. af P. A. Munch)«.* Tvertimod. Jeg har udtrykkelig udtalt, at disse arbejder ere næsten utallige; og at jeg kun giver de mest fremtrædende iblandt dem, især dem, der afhandle den ældste slags nordiske runer. Jeg har nævnet alt af almindelig interesse, forsåvidt det er mig bekendt, enten i vedkommende liste (s. 12—14), eller citeret under de mindesmærker, som det særlig vedkommer, eller ved henvisning til andre værker, der omtale flere af disse arbejder. Enten efterser læseren hovedværkerne — hvor han da finder overmåde mange andre omtalte — eller han gör ikke engang det. Jeg har særlig nævnt snarere for mange end for få. Jeg kunde ikke lade værket svulme til halvtredsindstyve dele istedenfor til to.

3. — S. 17. *Jeg er så uvidende, at jeg ikke forstår at skælne mellem den virkelige lyd og lydbetegnelsen«.* Jeg har

givet lister over uendelige varianter på runemindesmærkerne ved enden af den hedenske og i den første kristne tid, eller endnu senere. Jeg har vist, at disse varianter ofte forekomme *på samme sten*. For at sætte grænse for det stedse voksende binds omfang har jeg *ikke* citeret navnet på *hver sten* med hensyn til sådanne talløse eksempler, som de med HUGGEDE DENNE STEN, REJSTE DENNE STEN, o. s. v. Men i *hundrede* og *hundrede* andre tilfælde har jeg omhyggelig opført *navnet på hvert mindesmærke*. Kunde jeg gøre andet? Jeg har også atter og atter fremhævet, at disse phænomener komme igen på selvsamme måde i vore håndskrifter, på kirkegårde, på gadeskilter, og at de ikke lade sig forklare ved hjælp af skole-jargonet. Hvor ligger da min grove uvidenhed? Min lære er — med hensyn til de ældste nordiske lige så vel som med hensyn til de egentlig skandinaviske runeindskrifter — at vi ikke kunne lænkebinde disse gamle sager til nogen pedantisk »correct« retskrivning, at vi netop maa skelne lyd og tegn. Og jeg *beviser* dette ved henvisninger til mindesmærker alle andre steder, classiske og ikke classiske.

4. — S. 4. *Jeg er så dum, at »sprogistorie, dens resultater, dens anvendelse — alt dette er for Prof. Stephens terra incognita; for os andre er der i alle sprog bestemte love, hvorefter de enkelte fænomener må forklares; der er regelmæssige, bestemte lydovergange, som kun den historiske sprogforskning kan stille i det rette lys».* Jeg har ingensteds nægtet disse »lydoverganges« tilværelse. Jeg har kun forlangt, at de skulle bruges *hvor de kendes*, og med hensyn til *hvad man kender*, og ikke, hvor de ere *ubekendte*, eller med hensyn til *hvad man ikke kender*. Jeg har sagt, at de oldnordiske dialecter, lige fra Finland og over til de skotske Højlände, i de første 7—800 år efter Kristi fødsel, ere os for en stor del *ubekendte*. Hvis vi nogensinde skulle kunne lære noget om dem, må vi gå — ikke til en sproglærers *theori* — men til *kendsgerninger* på de runemindesmærker,

som tiden har levnet os. Den mening har jeg endnu. Hovedværdien ved alle vore *allerældste* levninger, på sten, eller på pergament, er — at de give os sproget mer eller mindre, *som det taltes* af den skrivende, ikke som det dicteredes af en hovedstad, en ordbog, eller en skolemester. Derfor ere disse *ældste* sager så værdifulde for dem som granske (og ikke lave) dialecter og lydlove.

5. — S. 5. *Jeg, såvelsom Prof. Carl Säve, ledes af det bare »fantasteri» med hensyn til hvad vi have kaldt gamle former, slutnings -N, genit. sing. fem. subst. -UR, etc.* Dette er, efter Hr. W., *»ganske nye dialectejendommeligheder»*. Med hensyn til den ædle gransker, Prof. C. Säve, så svarer han måske på egne vegne, om han ellers holder det for umagen værdt. Dengang Hr. W. var skoledreng, dengang var forresten Prof. Säve ikke umoden som sproggransker, for ikke her at tale om hans ry som runegransker.

Men når er nu en ting *»ganske ny»*? Når den er fra 19de århundrede? Eller måske snarere fra 9de? Eller fra hvilkensomhelst tid derimellem? Er en form, der findes på mindesmærker, *så langt tilbage vi kunne gå* (t. Ex. fra 3dje eller 4de århundrede efter Kristus) *»ganske ny»*? Så vidt jeg ved, have vi endnu ikke fundet nogen gen. sing. fem. på -UR på de ældste nordiske mindesmærker. Det kunde jo være, at formen ikke var så gammel. Ialtfald, at finde et hunkönsord i genitiv på sådanne mindesmærker er næsten utænkeligt. Der blev ikke så let brug for den. Det er ualmindeligt at finde den, også andre steder. Men vi have denne gen. sing. fem. på -UR i nogle levende skandinaviske dialecter, i nogle af vore ældste skandinaviske skindbøger, og på flere skandinaviske runestene; jeg kender følgende:

1. *Årsunda*, Gestrkland. (Har ligeledes infinitiv RISEAN). Halvhedensk tid: 950—1050?
2. *Fole*, Gulland; 2 exemplar. Tid: 14de århundrede?
3. *Hanstad*, Upland. Tid: 950—1050?
4. *Korpebro*, Södermanland. Tid: 1000—1100?
5. *Orsunda*, Upland. Tid: 1000—1100?

6. *Runeberg*, Upland. Tid: 950—1050.
7. *Törneby*, Upland. Tid: 1000—1100?
8. *Urvalla*, Närke. Tid: 900—1000?

Uagtet den uhyre ødelæggelse af mindesmærker, kunne vi altså dog følge eksempler tilbage til 10de århundrede. — Det var nu denne *ganske ny* form.

-N-endelse ere vi heldigere med. Den findes ikke alene på flere egentlig skandinaviske runemindesmærker, nogle af dem fra hedensk og meget gammel tid, men på mange af de ældste oldnordiske levninger. Den bliver altså kun for så vidt *ganske ny*, efter denne talemådes ganske ny betydning.

-N i nom. og acc. plurl. neutr. af bestemt artikel m. m. har jeg optegnet følgende eksemplér på:

- PAON, *Hammerby*, Upland. Kristen.
 PAUN, *Lingsberg*, Upland. —
 — *Hainhem*, Gulland. —
 — *Habblingbo*, Gulland. —
 — *Sandby*, Öland. Hedensk?
 — *Fockstad*, Upland. Kristen.
 — *Båling*, Upland. —
 — *Stréngnäs*, Södermanland. Kristen.
 — *Rasbo*, Upland. Hedensk.
 — *Adelsö*, Upland. —
 — *Vedelsprang*, S. Jylland. Hedensk.

PON, *Löfstad*, Upland. Kristen.

PISUN, *Hanstad*, Upland. —

— *Tible*, Upland. —

Nogle af disse, både i Sverig og Danmark, ere da idetmindste så gamle som fra 10de århundrede.

6. — S. 8. Hr. W. beskylder mig for at have sagt, at *Rask var den egentlige ophavsmand til Slesvig-Holsteinismen*. Men det har jeg nu ikke sagt. Jeg har sagt (s. 29 i mit værk) at Rasks teorier i de skikkelser, de fik hos J. Grimm, hos Kejser, og hos Munch, bleve brugte som støttepunkter

for Slesvigholsteinismen. Det er ikke at kalde Rask »den egentlige ophavsmand til Slesvigholsteinismen«.

7. — S. 17. *Hr. W. kan ikke fatte, hvorfor jeg medtog oskisk som et eksempel blandt mange på uendelig dialekt-mangfoldighed endog i det classiske Italien.* Det gør mig oprigtig ondt. Sagtens har jeg uret. Men jeg har en forestilling om, at hvilkensomhest græsk dialect jeg havde nævnt med hensyn til græsk, eller hvilkensomhelst italisk med hensyn til latin, vilde han lige så godt kunnet opponere. Jeg skal ikke spilde fler ord på så ligegyldig en sag.

8. — S. 19. *Jeg ved ikke engang tallet på de ældste nordiske bogstaver.* Jeg har sagt, at det ældste nordiske Futhorc indeholdt omtrent *to gange* så mange runer som det egentlig skandinaviske —° det vil sige 30 eller fler. Dette nægter Hr. W., og siger: »kun nogle og tyve«.

»Nogle og tyve« kan betyde 22 eller 29. Hvor mange menes?

Når man husker på, at der undertiden er to eller fler tegn for én lyd i det ældste nordiske alfabet (således $\Upsilon = A$, $\dagger = A$; $\text{F} = \text{Æ}$, $\ast = \frac{\text{Æ}}{\text{H}}$ o. s. v.), vil man finde, at jeg har fuldkommen ret.

9. — S. 19. *Og jeg ved ikke, hvad der er yngre, og hvad ikke.* Hr. W. kan ikke fatte min udtalelse, gentagen mange gange, at det skandinaviske rune-futhorc er »yngre« end det ældste nordiske, i den forstand, at det er en modificeret og simplificeret form af dette — men dog *ikke* »yngre« på den måde, som når det havde været indført i Skandinavien af et fremmed folk, eller sammen med fremmed civilisation, således som det latinske alfabet indførtes sammen med Kristendom. Måske jeg har udtrykt mig for kort, eller noget dunkelt, uagtet de lejlighedsvis forekommende »gentagelser«, som Hr. W. beklager sig over.

10. — S. 20. *Mine Rune-tabeller kunde uden skade have været helt udeladte.* Det synes jeg dog ikke. Mange have

ydet mig tak for dem, og jeg har selv daglig nytte af dem. Men jeg er jo rigtignok kun begynder.

11. — S. 20. *Jeg overser, at P. A. Munch også (efter Hr. W.'s pðstand) har lært, at Y var = -R.* Det er rigtignok en ny efterretning for mig. *Med hensyn til et eneste mindesmærke, Istaby sten, gættede denne begavede ånd, at det kunde være -R, eller noget andet.* Ellers tog han det for M. I en senere afhandling (norske F. M. M. B. årsberetning, 8vo, Christiania 1857, s. 79) siger han, at Y måske er RZ eller Z, *eller en vocal* [isåfald kunde han jo have tænkt på A; men selv om han ikke særlig har tænkt på A, hvorfor tager Hr. W. ikke på vej mod Munch lige som mod mig?]. I samme afhandling bemærker Munch, at F er A, men også en mellemlyd, et svagt sheva; og at h er A; og at * er A, og tillige en mellemlyd. Det er A'er nok. Men sådant er da ikke noget »system«. Sagen er, at Prof. Munch med sit vældige talent og energi langsomt måtte føle sig frem, og kun ved sin tidlige død reves bort fra store opdagelser. På samme måde arbejdede Finn Magnussen sig møjsommeligt frem, og så, ved at komme til Thisted sten, at Y i navnet TYDIS ikke kunde være M, som han ellers læste det, og foreslog derfor her Y.

12. — S. 21. *Hr. W. klager over, at formen for S på Charnay brystsmykket, som jeg har givet s. 49, i hans øjne er »meget mistænkelig».* Det kan jeg ikke gøre ved. Hr. Baudot, finder og ejer af dette smykke, og fuldendt kunstner, som med egen hånd tegnede den smukke afbildning udgiven i hans pragtfulde 4to, skrev til mig for at meddele, at han her og et andet sted havde gjort en lille fejltagelse, og at runen for S var, som han gav den *i det rettede exemplar*, som han velvillig sendte mig til gengivelse i mit værk.

13. — S. 21. *Hr. W. fremsætter atter og atter, at jeg ingen »beviser» har givet for den lydverdi, jeg tillægger runerne.* Jeg har givet alle alfabeterne, alle mindesmærkerne, alle tolkningerne, med overvejelser, sammenligninger

og tilknytningspunkter. Hele min bog er mine »beviser«. Jeg har ikke andet at byde. Jeg kan ikke

»call spirits from the vasty deep«

til at føre bevis med ed.

Når jeg særlig siger, at Υ er A, og at $\star$ (hvis oprindelse jeg giver forklaring på) er $\frac{\mathcal{A}}{H}$ ($\mathcal{A}$), forlanger Hr. W.

atter »beviser«. Når han selv holder sig til den lære, hvorefter Υ er -R, og $\mathcal{A}$ A, mon det da er tilladeligt for »os andre« at bede om *hans* »beviser«?

14. — S. 21. »Alphabetet på Thames-kniven må dog være flere århundreder yngre« end o. år 500.

Hvor *mange* århundreder da? Skulle vi sige 4 eller 5? Det vilde bringe sværdet (eller kniven) ned til 9de eller 10de århundrede, da kristendom og latinske bogstaver vare rådende, og da noget af det sidste, folk vilde gøre, var at fabrikere runesværd, sværd med hedenske stave, kostbart udførte. Hertil kommer, at dette alfabet har *den ældste* Futhorc-ordning. Endvidere, at det har den sjældne og særegne *ældste* rune for S — desuden at det er på metal — altsammen beviser på høj ælde. Og udsmykningen, ornamenteringen, hører ligeledes til den ældste tid.

Så Hr. W. får måske dog at lade det have sit blivende ved o. år 500 e. Kr.

15. — S. 22. *Jeg har givet galt tal på svenske mindesmærker, idet jeg har talt to for lidt.* Det har jeg såmænd også, og beklager denne fejltagelse, med mange andre, som skulle komme til at stå mellem rettelserne.

16. — S. 24. *Jeg har oversat »alle indskrifter«.* Det vilde dog nok ikke være nogen stor forbrydelse, hvis jeg havde gjort det, forudsat at det sker med fornuftig tolkning, og uden vilkårlige ind- og omsætninger af bogstaver efter egen bekvemmelighed. Men jeg har nu ikke gjort det. Et par i første, og nogle i 2den del måtte jeg opgive. Og ved nogle har jeg kun givet foreløbige *gætninger*, for mulig at

lede andre til bedre tolkning, for at give andre noget at begynde med.

17. — S. 24. *Og jeg har ikke været så heldig at oversætte en eneste rigtig: »hele denne del» er »fuldstændig forfejlet».* Ikke én? Ikke engang en eneste af dem, der intet Y frembøde til at vildlede mig?

18. — S. 24. *Jeg har fået ud af indskrifterne »de mest barbariske former og ord», »en fuldstændig umulighed».* Javel, når der skal dømmes efter en forudfattet teori, og med nuværende islandsk som rettesnor. Spørgsmålet er ikke, hvad der er »barbarisk» eller »umuligt» efter vore moderne systemer, men hvad der står på mindesmærkerne. Og uheldigvis have vi *hærskarer af disse samme »barbariske» og »umulige former og ord»* på de senere *skandinaviske* mindesmærker — som vi jo mene *at kunne læse*. Hvad skulle vi gøre med disse skandinaviske runeindskrifts-exempler? Vi kunne dog ikke gøre *alt*, hvad der mishager os, på *alle* vore mindesmærker, »barbarisk», eller »umuligt», eller »fejlhugget».

19. — S. 25. *»Forfatterens fuldstændige mangel på indsigt i den nordiske sproghistorie»* godtgøres ved min læsning af Tanem sten, fordi den ikke er så heldig at vinde Hr. W.'s bifald. Særlig skulde mandnavnet PRÆWING ufejlbarlig have endelse -R eller -I — uden hensyn til de mange eksempler på disse endelsers fraværelse i de ældste skandinaviske indskrifter.

20. — S. 26. *Jeg finder på disse oldnordiske mindesmærker »de vidunderligste navne».* Nu vel, det gør jeg. Og det gør alle, som studere vore *allerældste* skandogotiske mindesmærker. Mange sådanne kunne findes i Förstemanns »altdeutsches namenbuch», og mange fler ville findes, når Englands og Frislands og Skandinaviens egennavne blive samlede. Vi have endog snese af disse »vidunderligste» navne på egentlig *skandinaviske* runemindesmærker, og mange ere endnu til i vore levende nordiske landskabsmaal. Hvad skulle vi gøre med dem? Skulle vi sætte pris på dem som

værdifulde levninger af vort ældste sprog, eller skulle vi med Hr. W. slynge banstråler mod dem?

21. — S. 26, 27, 55, o. s. v. *Om formelen EJER MIG.*
Vi have en fuldelig sikret formel fra de ældste tider lige til den dag idag: folk skrive på gravstene, juveler, våben, o. s. v. (eller nutildags på bøger): N. N. EJER dette. — Her have vi en af mine forbrydelser. Det har jeg også villet læse på hine gamle mindesmærker. — Da A, Æ, O stadig ombyttes, og AH, ÆH, OH, som er 3je person sing. præs. af verbet AIGAN, AGAN, ÆGAN, OGAN (eje), i Skandinavien meget tidlig, hvor tidlig, vide vi ikke, men sandsynlig hist og her så langt tilbage vi kunne gå, afslebtes til A, Æ, O, har jeg undertiden forudsat den mulighed, at dette A eller Æ eller O kunde være dette ord EJER. Lad os lade, som om navnet THOMAS havde været til dengang, og sætte, at vi fandt en gammel sten eller et smykke eller et redskab, et våben, med indskrift THOMASAH eller THOMASOH eller THOMASA eller THOMASO, o. s. v.; og sæt vi vare ikke visse på, at dette AH eller OH eller A eller O o. s. v. var en gammel nominativendelse; så kunde vi sige: her have vi mandsnavnet THOMAS; og måske have vi her formelen THOMAS EJER (mig eller dette). Men, når vi ikke kende dialecten, kunde vi i nogle tilfælde beskedent foreslå: ordet kunde måske også være en genitiv, eller en dativ (Thomas's; eller: til Thomas). Men Hr. W. vredes over alt dette. Han, som dog neppe er disse sprog i 3dje eller fjerde eller 5te århundrede fuldkommen mægtig, bruger drøje ord, og fylder en side med allehånde om declinationer. Når jeg foreslår *en* tolkning, er jeg urimelig; når jeg foreslår *to*, er jeg gal; når jeg foreslår *tre*, ...

Smykker som Dalby diademmet med indskrift

LUPRO

og Himlingöje spændet, med indskrift

HÆRISO

findes både i mænds og kvinders grave. Og mange agtværdige

granskere have for mange tider siden læst dem som mandsnavne med O, ejer:

LUPR EJER. — HÆRIS EJER.

Men Hr. W. har gjort den opdagelse, at LUPRO er et kvindenavn, og den opdagelse, at HÆRISO er et kvindenavn. At de *mdske* ere kvindenavne, har jeg for længe siden omtalt i min ordliste. Det samme var Hr. Haighs mening. Og det samme er Hr. W.'s. Men kan denne mening ikke fremsættes med sindsro og høflighed? Og hvorfor udstede forbud mod denne formel EJER (mig), som findes på så mange sager i alle nordiske lande?

22. — S. 24. *Jeg kommer med en så monstros form, PYIYA (acc. pl. = disse), at Hr. Candidaten ikke engang kan udtale den!* Det er jo slemt. Jeg kan. Jeg ved ikke, om Hr. W. kan udtale W*, når R eller en anden consonant følger efter? Det kan jeg ikke. Det kan ingen Engelskmand nutildags af sig selv. Lige så lidt nogen Skandinav. Og dog vedligeholdes på Shetlandsøerne den dag idag hos bondefolkningen dette os så vanskelige WR usvækket, såvelsom det gamle GN, KN, HW, o. s. v.

Dette bliver vel nok som eksempler på de *anklagepunkter*, som fremføres imod mig med så megen voldsomhed. Vi ville nu følge vor lærde ven i andre retninger.

Runeindskrifterne findes kun i Skandinavien og — Skandinaviens ældste coloni — England. Det ældste engelsk må derfor omtrent fremstille det ældste skandinavisk. Jeg viser, at de ældste mindesmærker i Skandinavien frembyde former, som findes i det ældste engelsk, og at det ældste skandinavisk og det ældste engelsk ere i alle væsentlige ting ens (medens der er dialectforskelligheder allevegne, når vi komme til enkeltheder). I forbindelse hermed beviser jeg, at de grunde, man almindelig fremfører for, at engelsk er

* Det ægte W, som i engelsk og jydsk; ikke V, hvortil det er bleven svækket i de fleste dialecter.

et tydsk sprog, ere aldeles værdiløse, idet hoveddragene i engelsk ligeledes findes i det ældste skandinavisk, medens de såkaldte skandinaviske »ejendommeligheder« ere af senere vækst, *efter* den tid, da de ældste skandinaviske indvandringer i England foregik. Hist og her prøver Hr. W. at finde andre afgørende beviser for, at oldengelsk er et tydsk sprog. Således siger han s. 11, at 2den pers. sing. præt. (i de på tydsk vis såkaldte »stærke« verber) i oldengelsk ender på -E, men i de skandinaviske dialecter på -T. En colossal opdagelse! Ja det kan drage grændse mellem to nationer! — Dette vil jo dog kun sige, at den ene af to ældgamle former (som begge findes i tilsvarende former i oldindisk) har holdt sig i England, den anden i Skandinavien. Vi finde vel sagtens aldrig nogen »mulig« form for 2 p. sing. præt. på de ældste mindesmærker i Skandinavien. Der blev ikke brug for på dem at riste DU GJORDE, eller DU KÆMPEDE, eller nogetsomhelst verbum i 2 pers. sing. præt. Hvorledes skulde vi da vide, om denne forskel var til på den tid? Hvor har Hr. W. sine »beviser«? At -T engang var til som endelse for 2 pers. sing. præt. i engelsk, ses af sproget, som det er den dag idag: *thou shalt, thou wilt* ere oprindelige præterita, som siden have fået betydning af præsens. I oldengelsk have vi endvidere *ðu þearf-t, ðu mih-t, ðu wás-t, ðu mós-t*. Hr. W. vil uden tvivl sige, at 2 pers. sing. præt. på -I eller -E var »umulig« i oldskandinavisk. Men mon han har andre »beviser« end ordet »umulig«? — Senere hen blev i engelsk dette -T lige så almindeligt, som i skandinavisk; og *da* blev vi vel alle »Skandinaver«?

En anden ligeså storartet, og ligeså tit gjort, opdagelse er den s. 30: »Et af skælnemærkerne mellem oldnordisk og de oldgermanske sprog er det, at got. -S er bortkastet i böjningen i de germanske sprog, men i oldnordisk bevaret som -R«. — Nu have vi for det første eksempler på selve -S (ikke -R) på oldnordiske, tilmed på skandinaviske mindesmærker. Ere de »umulige«, eller måske ristede af Go-

ter? — For det andet læses mange »umulige« former med endelsen bortkastet (som i oldengelsk) på de oldnordiske mindesmærker. Hr. W.'s »umulig« skræmmer mig mindre, end det skulde. — For det tredje er denne »umulighed« nu indtrådt både i dansk og svensk: de have bortkastet endelsen. Ere de nu tyske sprog? Endelsen er falden hurtigere bort i engelsk, siden den næsten altid mangler i oldengelsk. Men den må engang have regelret været der, som -S eller som -R, eller som mellemlyd.

Fremdeles siger Hr. W. s. 57: »Sprogets nordiske karakter fremgår imidlertid ikke blot af R i endelsen, men også i former som ek, gastiR, runaR, þaiaR«. — Med hensyn til de tre sidste forstår jeg ikke Hr. W.; da jeg ikke ser hvad nyt foruden -R han her vil bruge som bevis på nordisk karakter. Med hensyn til -R er forholdet mellem skandinavisk og engelsk her aldeles, som nys blev fremsat. — Med hensyn til Ordet EK forstår jeg ham heller ikke. Eller det skulde da vel ikke være vocalen E (istedetfor I som i oldengelsk og tildels i oldsvensk) der her satte ham istand til at meddele os sikker underretning om befolkninger og dialecter og nationaliteter for årtusinder siden? Man må sandelig have meget nøje kundskab til oldsprogenes phonetiske forhold for at vide, om tyske sprogs ICH, og oldengelsk IC altid udtaltes anderledes med hensyn til vocalen end EK i old-dansk-norsk. Intet er almindeligere i de fleste sprog, end at skrive I, hvor man udtaler E. Og således gör Hr. W. selv i mangfoldige danske ord, f. ex. *til*. Men selv om der nu havde været så stor forskel i udtalen mellem oldengelsk IC og disse runestenes EK som f. ex. mellem udtalen af første stavelse i FINNA i svensk og FINDE i dansk, hvad beviste så det? Ifald dette er Hr. W.'s mening, ifald han bygger på dette E, så tror jeg, at han er den første til at gøre dette til skandinavisk hovedskelnemærke. Og hvis jeg ikke tager fejl heri, foreslår jeg at kalde dette »Hr. W.'s lov«.

Tydsckernes »uhyre lærdom« kan dog vel ikke have culmineret i noget sådant —! (tillægsordet vilde jeg kun udtale, hvis jeg agtede at give Hr. W. lige for lige.) — Hvad vilde den *ikke boglærde lægmand med sund sands* vel sige, hvis vi vilde belære ham om, at de skandinaviske befolkninger ere tydske, fordi de have SIG, ligesom Tydsckerne have SICH, som Engelskmændene savne? — Eller: Skandinaverne ere Tydsckere; thi de have, ligesom Tydsckerne, en endelse for nom. og acc. sing. neutr. i adjectiver; men Engelskmændene ere rene Nordboer; ti de have ikke denne endelse? — Eller: oldnordengelsk er skandinavisk; ti det har infinitiv på -A; og det bruger præp. TIL for TO; men oldsydengelsk er tydsck; ti det har inf. på -AN, TO og ikke TIL. — Eller: oldnorsk med islandsk er det eneste *virkelig* nordiske sprog; ti det har det negative suffix -AT eller -A ved verber; men dette kendes ikke i andre nordiske dialecter; disse ere derfor i virkeligheden tydske. — Eller: o. s. v., o. s. v. in infinitum. — Vilde lægmand ikke le ad sådant? Og vilde han have uret i at regne det altsammen tilhobe, ikke for »videnskabelige opdagelser«, men for »humbug«? Jeg regner mig selv kun til lægfolk.

S. 61 opstiller Hr. W. som hovedresultat: »Runen Y i det ældste runealfabet er ejendommelig for de nordiske indskrifter; dens betydning giver os et vigtigt skælnemærke mellem nordisk og germansk i hine fjærne tider, hvortil disse indskrifter hører.« Jeg kan ikke se, hvad ny vægt denne bemærkning skulde have endog fra Hr. W.'s standpunkt. Hvis Y betegnede en egen lyd af R eller S, og denne lyd var bortfalden i engelsk, så måtte jo tegnet for den også være bortfaldet. Med hensyn til virkelig tydske sprog, så ved jeg ikke, hvilke beviser Hr. W. har for sådan modsætning til nordisk. Jeg nægter, at vi have virkelig tydske indskrifter. Og hvis Hr. W. gör mine par »udvandrere« til tydsckere, så kan kun »tydsck lærdom« bygge nationalitetstheorier på usikker og tvungen læsning af et par ord i runebogstaver. Og lad mine udvandrere

være tydske; hvorledes kan Hr. W. så overse, at han og hans skole nødvendig må give Y samme værdi i tydsk som i nordisk? er *-r* i *guter* ikke opstået på samme måde som i nordisk *góðr*? og må saksisk ikke heri have gennemgået samme udviklingsrække som højtydske og nordisk? — Desuden har Hr. W. overset, at visse oldnordiske mindesmærker afholde sig fra Y. Ere de »tydske«? Nej de have dialektisk heldet til lyden Æ, og derfor brugt F, og ikke Y tegnet for A.

Hvis Hr. W. tror, at tegnet Y kun findes på mindesmærker i Skandinavien, tager han fejl. Det står på et fra Rin-Hessen, hos mig s. 585, (Fibula fra Osthofen), på det engelske sværd (fra Themsen), på den engelske mynt (fra Wyk) på brakteater fundne i Tydskland, og på brakteater som *muligvis* ere engelske.

S. 61 gör Hr. W. endnu en besynderlig påstand. Han opstiller som hovedresultat, at de sønderjydske mindesmærker fra 3dje århundrede og senere bevise, at dette land var dansk. Hvorledes det, fra Hr. W.'s standpunkt? Er det blot, fordi de have runer på sig? Men Hr. W. mener (imod kendsgerninger) at runerne vare fælles for alle nordiske og tydske folk. Isåfald kan det, at de findes i Sønderjylland, ikke særlig bevise, enten at Sønderjylland var dansk, eller at det var tydske. — Eller er det, fordi sproget på sønderjydske mindesmærker er *dansk*?

Hvad er dansk i 3dje eller 4de århundrede efter Kristus?

Vi have også i England runemindesmærker fra 3dje eller 4de århundrede og senere. Hvad bevise de? Bevise de, at England er et tydske eller et nordisk land? Må vi tage beviset fra runerne som sådanne, eller fra sproget?

Hvad er engelsk i 3dje eller 4de århundrede efter Kristus?

Hr. W. har talt en hel del om tydske og nordisk, og om de store forskelligheder mellem dem i hin fjærne tid, og om de herlige »love« for, hvad der er nordisk og hvad der er tydske, og om min dårskab i at vove at tvivle om disse love, min ubesindighed at vende op og ned på nogle af dem, og min fuldstændige galskab at sige, at de arcaistiske former på de ældste skandinaviske stene ere *engelske* — det vil sige

oldnordiske, således som oldnordisk holdt sig i England. Her spørges om *det ældste nordiske sprog*, således som det overførtes til England i 3dje, 4de, 5te århundrede, og som det længe holdt sig i Skandinavien selv. *Hvad er dette oldnordisk, og hvorledes skelnes det fra tydsk?*

Jeg har sagt, at vi vide meget lidet om disse ting, men at vi kunne se stor forskel mellem oldnordisk og tydsk, idet vi må opstille oldnordisk som A, tydsk som B; men at der er ringe forskel mellem oldnordisk og saksisk, såat oldnordisk bliver A 1, saksisk A 2. Jeg har desuden sagt, at oldengelsk er oldnordisk af to grunde; for det første, fordi det kom fra Skandinavien, især fra Danmark; for det andet, fordi det i alle væsentlige ting er identisk med sproget i de ældste runeindskrifter.

Hvad siger nu Hr. W.? Lad os dog nu høre! Det er s. 14: »Jo mere sproget i alder nærmer sig det fælles grundprog, desto mindre er, som tidligere bemærket, forskellen mellem nordisk og germansk, ja, der kunde endog tænkes det tillælde, at det ikke kunde afgøres om vi skulde regne sproget til den ene eller til den anden stamme.»

Freundeles, s. 58: »Germansk og nordisk har allerede dengang adskilt sig ved karakteristiske ejendommeligheder for de enkelte sprog; men forskellen i det hele kan næppe have været stor; ialtfald er den *vanskelig for os nu at opdage*.

Vi må ikke glemme, at Hr. W. her taler om *skandinaviske* (oldnordisk) på den ene side, på den anden BÅDE de forskellige saksiske dialecter OG TILLIGE de *tydske* dialecter; ti han påstår, at vi have *kun to* hovedgrupper, oldnordisk og tydsk. Og, vel at mærke, han har her talt om disse sprog i det tidsrum, som de ældste nordiske mindesmærker høre til, særlig 3dje til 7de århundrede, *netop selvsamme tidsrum*, som jeg taler om, hvor jeg afhandler spørgsmålet, *om oldengelsk er en nordisk dialect*.

Hvis nu Hr. W.'s nylig citerede fejende udtalelse om *næsten-identitet*, om *»forskul vanskelig at opdage»*, skulde ind-

rømmes med hensyn til *skandinavisk* og *«germansk»* (= *saksisk* OG *höjtydsk*), hvad skulde vi da så sige om den næsten-identitet, den forskel vanskelig at opdage, som jeg for 3dje og følgende århundreder efter Kristus hævder for *skandinavisk* og *saksisk*, med udelukkelse af *tydsk*, som dog selv Hr. W. vil indrømme ligger fjærnere end saksisk fra skandinavisk? Hvori er jeg dog nu *mere* fra forstanden end Hr. W.? Og hvor blive nu alle disse vidunderlige og afgørende og *«karakteristiske»* forskelligheder af? Ja, hvor blive alle disse bekvemme og ufejlbare patent-*«love»* af, hvorefter man afgör, hvad der er hvad? Hvorfor kunde Hr. W. nu ikke, sammen med tyske forfattere, simpelthen regne både Skandinaver og Engelskmænd ind under Sakserne? Han kan jo vanskelig opdage nogen forskel, ja endog vanskelig opdage nogen forskel mellem Skandinaver og Höjtydske!

Således har da Hr. W. *svaret sig selv*. Den grove uvidenhed, han tilskriver mig — ja hvorledes har *han* bevist den?

Lad os nu gå til runerne. — Vi ville indskrænke os til det *senere* A og ældre Y.

S. 30, 31 taler Hr. W. vidtløftig om A (som -R, som R, som Y), ligesom om han havde gjort en opdagelse. Jeg kan ikke finde, at han har föjet noget til hvad jeg har sagt s. 152 i mit værk: — *«Men skandinaviske runeindskrifter have også en helt anden typus for R, senere, men dog meget gammel, A; undertiden, såsom Alsted, Sjælland, †; i Helsingerunerne udtrykt ved to prikker lavt nede, ∴. Dette kaldes almindeligvis R-finale; men det findes meget hyppig for på ord eller inde i ord, og det på meget gamle mindesmærker. Dette afgjort provindsielle mærkes oprindelse hænger rimeligvis sammen med en påfaldende euphonisk lydovergangstendens i skandinaviske dialecter i tidlige tider — mangel på evne til at udtale S, så at det ved enden af ord enten faldt helt bort, eller blev til en vocal, eller hærdedes til R. Dette kan også forklare det mærkelige forhold, at denne rune A — på gamle og classiske mindesmærker — står*

ikke alene for R, men også for OE og Y. Jeg tænker mig da, at **A** først toges til at udtrykke dette svækkede S, og at det siden gik over til at betegne R-finale eller R i almindelighed, samt en ubestemt *vocallyd*. I Sanskrit kan sammenholdes vocalerne r og r'. Disse bemærkninger passe også til det meget gamle **1** for R (især R-finale). Ja dette **1** kan være et stykke af **4**, idet den øvre del (!) ofte bruges for S, medens den nedre (₁) kommer til at stå for denne dunklere R-lyd. **A** selv er måske kun en lignende afændring af en af de mange S-former, med tydelig bevidsthed opfunden for at betegne dette dunkle $\frac{R}{S}$, eller en endnu

dunklere vocal. Fremdeles siger jeg s. 160: »Men denne form [for Y, hvorpå meddeles varianter] fortrængtes af formen **A** (som også står for vocalafskygningen OE, såvelsom for det dunkle vocallignende R). Dette er almindeligt allevegne, også i hss, som i »Samtal om Christi korsfästelse«, svensk håndskrift, og i skånske lov, dansk håndskrift. På alle Manx stenene findes intet Y; vi skulde vente **A**. — Vi have denne form, forvansket, **†**, på Julstad sten, Upland.»

Med hensyn til **Y** belæres vi atter og atter (idet Hr. W. følger Prof. S. Bugge), at det utvivlsomt og altid er -R, R-finale, som (opstået af et ældre S-finale) imod al sproghistorie göres til et af hovedskelnemærkerne mellem tysk og oldnordisk. — Men i det senere alfabet er som bekendt dette samme **Y** stadigt tegn for M. Hvorledes er nu denne underlige forandring, eller denne kendsgerning, at forklare?

Da jeg sagde, at det ældre **Y** er **A**, at det senere **Y** er **M**, tilføjede jeg, at jeg ikke kunde forklare denne tilsyneladende pludselige omdannelse, at jeg ikke kunde opdage, hvilket forhold ved runernes religiøse eller verdslige brug havde fremkaldt forandringen. For denne åbenhjertede tilståelse om uvidenhed overfuser Hr. W. mig med daddel. Jeg burde have vidst det. Det er forgæves, at jeg atter og atter tilkendegiver, at jeg *ikke* er medlem af den tyske

philologiske clique, og at jeg derfor *ikke* udgiver mig for at *vide alting*. Det hjælper ikke: min uvidenhed er latterlig, og forøger bevisgrundenes vægt *imod*, at det ældre Y er A.

Nu, hvorledes forklarer Hr. W. denne samme vanskelighed, overgang af ældre Y (hans -R) til senere M? Vi have det s. 40: »Da det ældre alfabets $\mathfrak{M}$ (M), der som ruin endnu findes på Helnæs-stenen i ordet $\mathfrak{YNDN\mathfrak{M}\mathfrak{A}\mathfrak{T}$ *kupumut*, gik over til Y (Φ), idet her som ellers to stave i det ældre alfabet blev til én i det yngre, måtte man som tegn for slutnings-R nødvendigvis vælge formen $\mathfrak{A}$ for at forebygge misforståelse. I det ældre alfabet var det derimod ligegyldigt, om tverstregerne sattes foroven (Y) eller forneden ($\mathfrak{A}$); i begge tilfælde blev det den samme rune.»

Nu er da sagen klaret. Hemmeligheden er oplyst. $\mathfrak{M}$ (M) gik over til Y (M) på denne måde: først bleve de to sidestreger til én ($\mathfrak{M}$). Så hoppede denne ene lodrette streg en god dag ind i midten (*). Så faldt den ene af de underste skråstreger bort (Y). Så den anden med (Y). Og så var det hele gjort! *quod erat demonstrandum*. Det er nu sandt, at alt dette synes meget mærkværdigt; og det har ikke efterladt sig ét eneste spor på nogetsomhelst mindesmærke. Aldrig findes spor på disse overgangsformer fra $\mathfrak{M}$ til Y. Men — den tyske philologiske skole er, som vi nok vide, ufejlbarlig, og hævet over mindesmærkerne. Så vi få at underkaste os.

For da nu at læse de ældre indskrifter skulle vi holde fast ved de oldnordiske sprogformer (som vi dog intet vide om uden fra de ældste runemindesmærker), og det, som de kategorisk og ufejlbart fastsættes af den tysk-philologiske skole på grundlag af nyere islandsk fra 13de århundrede, som skolen kalder oldnordisk; og vi skulle give runen Y konsonantværdi. Vi kunne formulere loven om dette Y i følgende paragrafer:

1. **Y** skal *altid* og *kun* være -R (uagtet der er en anden særlig rune, **R**, for lyden R, både som sluttende bogstav og ellers).

2. *Alle* ord med dette R-finale skulle slutte med runen **Y**.

3. Ord i indskrifter skulle *altid* læses og deles således, at **Y** står i enden af ord. Hvor man endda ikke kan gøre dette, *forbydes* læsning *ubetinget*.

4. Dog tillades også at sige, at dette **Y** er -S, det bløde S, det S-finale, som siden blev til -R i Skandinavien (skönt en anden særlig rune, **h** eller **z**, for lyden S haves både som sluttende bogstav og ellers).

5. Som følge af det foregående, og fordi der skal være et A, skal **F** være A (uden hensyn til de vidnesbyrd, som skindbogalphabeter og skandinaviske mindesmærker give for lyden **Æ**); det forbydes at tage beviser for, at **F** var **Æ**, fra de ældste mindesmærker.

6. Det tillades vilkårlig at regne **F** for O (skönt vi have en anden særlig rune, **l**, for lyden O).

7. For det under § 3 omtalte tilfælde, hvor læsning ubetinget forbydes, gives følgende simple og nemme lovbud, hvorved enhver mulig vanskelighed letteligen fjernes: —
HVOR SOM HELST Y EJ KAN VÆRE -R, HAR MÅN BARE AT NÆGTE DETS TILVÆRELSE. I SÅ FALD BESKYLDES UDGIVEREN FOR FORVANSKNING. MAN BEHØVER IKKE SELV AT HAVE SET MINDESMÆRKERNE, FOR AT GÖRE DENNE BESKYLDNING.

For denne sidste paragraph ville vi dog ikke gøre hele skolen ansvarlig; *den er Hr. W.'s eget og særlige bidrag*, medens han i de andre kun følger sin skole. Og lad os se, *om Hr. W. særlig kan bære sit særlige ansvar*.

Men hvad udretter nu skolen med slige love? Af alle de mange oldnordiske mindesmærker, som denne skole forsikrer ere *alle* i det mest orthodoxe, grammatiske oldnordisk, overensstemmende med alle lydovergangslove

o. s. v., af alle dem tilstå disse samme mænd, som påstå at være i enebesiddelse af dygtighed samt kundskab om lyd-love, udlydslove, og grammaticalsk oldnordisk, at de lige til nu kun have kunnet læse 2½ *korte indskrifter*.

1. — Vi begynde med *Gallehus guldhornet* (s. 51 hos Hr. W.). Denne indskrift er nu (af S. Bugge: Tidsskrift for Philologi og Pædagogik 1865 s. 317) gjort til

ek Hlewagastir Holtingar horna tavidó

d. e. Jeg Lægest fra-Holt (eller: Holtsön) gjorde horn.

Her kunde jo, som jeg har sagt, på et så gammelt stykke (Munch henfører det til omtrent år 200—300) da snarere ventes S-finale. Men lad det passere. Oversættelsen giver mening, og kan forsåvidt tilstedes, forudsat at Y er -R.

Jeg indvendte — foruden en sådan indskrifts nøgne tarvelighed på en så overordentlig kostbar prydelser til tempelbrug — at den bedste afbildning af hornet (som nu er tabt) *helt igennem* har adskillelsestegn mellem ordene, og allerførst et sådant tydeligt skilletegn mellem W og Æ, som viser, at de første ord skulle deles

ECHLEW ÆGÆSTIA .

hvorved hele den »rigtige» læsning vilde falde.

Jeg indvendte også (s. 326), at »man i gamle dage sjælden eller aldrig brugte JEG i indskrifter. Man brugte 3dje person: ULV SKREV DETTE, ikke, JEG, ULV, SKREV DETTE. Ja denne korte stil tilhørte tiden. Blandt de *tusinder* af blokke, plader, smykker, mønter og andre mindesmærker med *runer* eller med *latinske bogstaver* lige ned til middelalderen, som jeg har set med formler som GJORDE, GJORDE MIG, ME FECIT, FIERI FECIT, SKREV, REJSTE, LOD REJSE, RISTEDE, o. s. v., mindes jeg *end ikke ét*, som begynder med JEG. At det skulde stå på et så gammelt stykke som dette guldhorn er virkelig aldeles utroligt.»

Nu er dette en alvorlig, en næsten tilintetgørende indvending. Den regner den »rigtige» læsning for en anachronisme. Det er ialtfald en fornuftig og meget kraftig bevis-

førelse. Hvorledes behandles den? Da jeg ikke hører til den tyske philologiske skole, og derfor ikke véd eller udgiver mig for at vide alting, og da jeg er tilbageholdende med ubetingede påstande uden fuldt bevis, udtrykte jeg mig beskedent: »Jeg mindes *ikke ét*, som begynder med JEG«. Da jeg sidst var i London, spurgte jeg Hr. Franks, en af bestyrerne af Britisk Museum — en mand af den mest omfattende lærdom, og som vist omtrent husker alle indskrifter på de vigtigere europæiske mindesmærker udenad — om *han* kendte noget sådant gammelt eksempel med JEG GJORDE, o. s. v. Han svarede NEJ. Men Hr. W. behøver bare at travestere således (s. 36): »folk sagde i gamle dage sjælden eller aldrig (de kunde altså dog gøre det?) 'jeg'; de talte i 3dje person' foruden mere, der ikke gælder Bugges læsning«.

Hr. W. lader mig også høre ilde, fordi jeg mod Bugges læsning af hornindskriften indvender hans O i 1ste person præt., og hans dobbelte navn. Men det havde Hr. W. dog vist kunnet få grunde at vide for, og det netop hos hans egen skole. Når jeg tidligere talte med herrer af den tyske skole om disse ting, nægtede og latterliggjorde de (ligeså stærkt, som Hr. W. nu gør med mine »barbarismer«) tanke om en så »ugrammaticalsk«, så »u-islandsk«, form som præt. sing. 1ste pers. på O, såvelsom og dobbelt navn, og andet mere. Jeg har da ikke gjort andet, end med al respect at minde Hr. Bugge om, at hans læsning altså nu alligevel indrømmede, at disse ulovlige, »umulige,« former kunde have været til.

Men Hr. W. har ét triumpherende eksempel på JEG GJORDE i min egen oversættelse. Han siger (s. 38), at jeg gengiver begyndelsen af indskriften på Lindholmamuletten EC ERILÆAS. Og det gør jeg. Men ERILÆAS er ikke noget navn. I min oversættelse tages det som: *æreløs*. Jeg sagde, at jeg holdt dette ben (fisk eller ål) for en amulet, og at ordene derpå skulde tænkes sagte af dyret.

Min oversættelse af hornindskriften var:

ECHLEW ÆGÆSTIA HOLTINGÆA HORNÆ TÆWIDO
Echlew til-ærværdigste Holting horn gjorde (= E. smedede
hornet til den høje skovgud). Jeg finder endnu denne over-
sættelse «grammaticalsk», og aldeles passende for så pragt-
fuldt et stykke. Jeg mindede tillige om, at giverens navn
også genfindes i oldengelsk (Beowulf: ECGLAF) og i old-
tydsk (EGGILEIB). Endvidere udhævede jeg, at nær ved
Gallehus var Farris-skov, hovedskov i herredet, som endnu
hedder FRØS HERRED, og gjorde den gisning, at den gud,
her dyrkedes, og til hvem hornindskriften sigter, var FRØ,
på islandsk FREYR, på oldengelsk FREA.

2. — *2det eksempel på indskriftlæsning af skolen er halv-
delen* af Tunestens-indskriften (hos W. s. 51:)*

ek vivaR after voduride

vitai (?) gahalaiban vorahto (runaR)

EK og R i VIVAR ville vi nu ikke tale om igen. Forsåvidt
læsningen ganske vist i og for sig giver mening (den læstes
således af P. A. Munch, kun VIVAM for VIVAR), vilde den
kunne tilstedes. Den er ikke så meget afvigende fra min,
som lød:

ECWIWÆ AÆFTER WODURIDE, WITÆI GÆHÆLÆIBÆN,
WORÆHTO R(unæs).

ÆRBINGÆS INGOST, LIA, ÆRBINGW (eller måske snar-

* S. 60 læser Hr. W. i den anden halvdel ordene:

.. dohtriR daedun (aftaR) voduride staina

døtre gjorde stenen efter Vodurid. For at få dette ud, gør
han stenens DÆLIDUN (DALIDUN) til DAEDUN (N til
M). Men hvad er det dog for en ny formel: DAEDUN
AFTAR! Og hvad mon andre af Hr. W.'s skole ville sige
til formen DAEDUN? Jeg er overbevist om, at havde jeg
givet den, så var den »latterlig«, »barbarisk«, »umulig«, så
vidnede den om »fuldstændig uvidenhed i alle sprogløve og i
nordkis sproghistorie«.

ere *ÆRBINGÆ*)* *NOÞU, INGOA, DOÞTRIA, DÆLIDUN (SET)A WODURIDE STÆINÆ*; i oversættelse:

· ECWIWÆ EFTER WODURID, sin VISE BRØDFÆLLE (= ægteemand) VIRKEDE disse Runer.

ARVINGER: INGOST og LIA, kvindelige ARVINGER: NOTHU og INGOA, DØTRE, DELTE (= deltog i) at SÆTTE for WODURID denne STEN.

3. — 3dje indskrift »rigtig« læst er *Istaby sten* (Hr. W. s. 51) efter Munch, med *Y* som *R*, *h* som *A*, *þ* som *V*, samt desuden med *þ* som *Å*.

afátr harivuláfa

hapuvuláfr haeruvuláfir

várait runar þaiaR.

efter Harivulf

Hathuvulf Haeruvulfer (= Haeruvulfs-søn)

skrev runer disse.

Da, som sagt, bistavelsers form tit er uvæsentlig, er det muligt at læse dette således. Hr. W. tilstår selv, at *HAERUVULÁFIR* for søn af *Haeruvulf* er uhørt. Men lad det passere.

Min gengivelse var:

YFÆTA HYRIWULÆFÆ, HYPYWULÆFA, HYERUWU-LÆFIA WÆRYIT RUNYA ÞYIYA.

EFTER HYRIWULF og HYTHUWULF HYERUWULF SKREV RUNER DISSE.

Endelser på *A, Æ, IA*, både i nominativ og i accusativ af navne findes flere gange på de ældste skandinaviske rune-mindesmærker. Hvis de ere »ugrammaticske og umulige«, er det ikke min skyld. Jeg giver kun, hvad der står, ikke hvad der *burde* stå, på mindesmærkerne.

Det er da hvad skolen har udrettet: *den har læst 2½ eller 2¾ indskrifter. Og hvad for former har den fået?* De

* Stenen tilsteder at læse *ÆRBINGW* eller *ÆRBINGÆ*; sidste rune er beskadiget.

former, som P. A. Munch bragte den i forlegenhed med: TAVIDO, WORAHTO, (DAEDUN), dem har den ikke kunnet blive af med, og må nu sluge dem ned, som bedst den kan. Og nu AFÁTR, HARIVULÁFÁ, HAERUVULÁFIR, o. s. v., som skolen ligeledes må optage fra Munch, hvorfor ere de nu »mulige»? Hvorfor viser det ikke »fuldstændig uvidenhed» om alle »sproglove», og om al »sproghistorie», at tro på dem? Efter hvilke »jærnlove» blive WORAHTO, AFÁTR, VULÁFIR, o. s. v., orthodoxe skandinaviske former? Og hvad i al verden er dog nu egentlig den væsentlige forskel mellem mine læsninger, og de »rigtige»? Ja, hvad er dog »jærnlove»?

S. 55 siger Hr. W., at indskriften på Thorsbjerg skjoldbuglen *skal* læses fra højre til venstre. Før Hr. W. nogen- sinde havde hørt om dette stykke, havde jeg ment, at den *måske kan* læses den vej, havde talt med Hr. Haigh derom, og havde i min ordliste tilføjet, at den kunde læses således, og med følgende mening:

EISG AH d. e. ÆISG EJER (mig).

Jeg kan ikke omtale hver ting hvert sted. En mængde sådanne mindre iagttagelser ville findes i ordlisten.

Jeg har gentagne gange protesteret mod enhver oversættelse, der ikke samvittighedsfuldt respecterer hvad der står på mindesmærkerne. Hr. W. stemmer i med. Men denne virkelige jærnlov holder han sig aldeles ikke efterrettelig.

S. 51. På *Tune-sten* forandrer han DALIDUN (DÆLIDUN) til DAEDUN.

S. 53. På *Berga-sten*, for at få SALIGASTIR (mit SÆLIGÆSTIY dat. sing. masc.) forandrer han Y til Y.

S. 54. På *Krogstad-sten* mener han, at anden side måske kan læses stain-a-R. Når ↓ forandres til ↑, hvorfor da mindre forandre alle de andre bogstaver ligeså vilkårligt?

S. 59. På *Stentofte-sten*, hvor vi have det tydelige $G\frac{Æ}{H}FS$ (= GÆFS lige så klart på prof. Worsaaes afbildning som på min) tager han S fra, og læser GAF.

Men uagtet disse mindesmærkers ringe tal er der *nogle* af dem, hvor hint Y (som Hr. W. siger *skal* være R-finale) uheldigvis står således, for på ord, eller inde i ord, at det IKKE KAN være -R, og kuldkaster hele det system, den lingvistiske teori, han holder sig til. Dette er ubehageligt. Og ÉT SÅDANT TYDELIGT EXEMPEL ER SÅ GODT SOM TUSINDE. Hvad gör han nu i sådant tilfælde?

Lad os se s. 29. Der finde vi den mest fejende, hensynsløse anklage, det mest fremfusende udfald mod min ærlighed. Efter at have sagt noget, som ikke er sandt, om Vordingborg stenen, fortsætter han: »Men hvad der gælder Y på Vordingborg stenen, det samme gælder om de andre tilfælde, i hvilke prof. Stephens læser denne rune som A, fordi den efter forbindelsen ikke kan være medlyd; på professorens afbildninger står tydeligt Y, men på de virkelige mindesmærker er det ulæseligt.»

Og alt dette uden særligt på vedkommende steder foretaget eftersyn, uden skygge af bevis hentet fra mindesmærkerne, uden at medgive vidnesbyrd af kyndige vidner, uden at bryde sig om at fremføre nogen anden grund for en så henkastende og fornærmelig påstand. Af de mange mindesmærker, han hentyder til, har han kun set 2, hvoraf det ene var i det mørke Runde Tårn, og det andet i glasskabet i museet, hvor (idetmindste for mig) Y endnu er tydelig synlig *gennem glassdøren*. Og vel at mærke, her tages ingen varsomme forbehold, ingen velvillige og forsigtige hensyn, her afvejes ikke for og imod. Nej, på den ene side siges, at jeg har givet »Y TYDELIG«; på den anden stilles hans myndige, afgørende, uimodsigelige autoritetsord: »ULÆSELIGT«.

Lad os efterse mindesmærkerne et for et.

1. — S. 26 (hos Hr. W.) *Konghelle-staven* (hos mig s. 208). Her læses *aldeles tydelig* — hvad så tolkningen bliver —

HYUFPUUKÜFH.

Her kan Υ ikke være R-finale. Derfor siger Hr. W., at det er «højest tvivlsomt», om første og sidste bogstav er H. Men enten det første er H eller ej, kommer Υ ikke til at være endebogstav. Derefter går han over til latterliggørelse af min læsning. Han har endog vittigheder — det var bedre for ham, om han ikke havde haft dem — om den støttegrund, at det er en comandostav. At det netop er en comandostav indrømmes nu af de fleste; og min oversættelse passer hertil.

2. — *Tjängvide-sten* (hos mig s. 224). Kun en del af indskriften er levnet, som jeg deler:

....RISTI STINNIA IFTI GUPIFIRUPR SI IS IKUIFIRUPIS
YRFINK (eller YRFIKR).

....REISTE DENNE STEN EFTER GUTHIFIRUTH.
HAN ER IKUIFIRUTHS ARVING.

Her er IKUIFIRUPISR RFINCK, med SRR, umuligt. Jeg tror ikke, at Hr. W. har omtalt denne sten.

3. — S. 29. *Orstad-sten* (hos mig s. 258). Her er langt nedenunder de 2 øvre linier, og helt uafhængig af dem, og så langt nede, at den må have ligget under jorden, en linie, hvor de to første runer og den allersidste ere *mindre tydelige*, men dog *læselige*: de to første ere ΥR , den sidste F . Min afbildning er tagen efter en papirafklapning og et photographi, begge oversendte mig af Prof. S. Bugge i Christiania, hvor stenen nu er. Prof. Bugge sendte mig velvillig TO særskilte papiraftryk af ALLE runelinierne, det ene aftryk med bogstaverne *farvede over med hans egen hånd, mens han stod for stenen*, det andet aftryk med bogstaverne *urorte, ikke malede efter*, for at jeg selv kunde dømme. I nederste linie er *første* bogstav af Hr. Bugge markeret som Υ , 2det som R, det sidste som meget utydeligt. På det andet *ufarvede* aftryk kunne vi visselig se, at det *første* bogstav — skönt noget udvisket — er Υ , det 2det R, det sidste F .

Hvis Hr. W. nærrede tvivl, så havde han enten at tage til Christiania og efterse stenen, eller at skaffe sig et papirs- eller gipsaftryk derfra; eller også kunde han have henvendt sig til mig for at få papirsafttrykket at se, som jeg i teksten havde sagt, var mig sendt af Prof. Bugge. Men hvorfor så megen ulejlighed? Det var nemmere simpelthen at forkaste min afbildning, hvor **Y** og **R** og **F** ere givne, men med tilbørlig utydelighed. Grunden til Hr. W.'s fremfærd er klar. *RR* er *umuligt*. Derfor kunde **YR** ikke stå, derfor stod det ikke på stenen. Det kostede ham ingen overvejelse offentlig at vække mistillid til mit værks hele værd, til mine facsimilerede afbildningers authenti, til den ærlige sanddru og minutieuse omhu, hvormed de ere udførte. Et par letsindige eller bidske eller indbildske ord fra eller til kom ham aldeles ud på ét. Her siger han bare (s. 29): »Orstadstenen fra Norge har hos Stephens i begyndelsen af sidste linje **YR**, men begge disse bogstaver er på stenen selv så utydelige, at de ikke kan skælnes. De ere ligeså tydelige på papiraftrykket som på afbildningen. De ere *ikke tydeligere* på afbildningen end de ere på papiraftrykket.

4. — *Belland-sten*, Norge (hos mig s. 262) har kun den afdødes navn ACEPÆN (= AKEPÆN, da det gamle C betyder K). Min omhyggelige afbildning er efter et papirsafttryk af Prof. S. Bugge, og *farvet* eller *markeret* af ham. Han markerer det første bogstav som **Y**. Men **YC** bliver efter Hr. W.'s system *umuligt*. Denne sten tier han da om.

5. — *Tanem sten*, Norge (hos mig s. 269). Også en meget kort indskrift. Tydelig læses

MÆNISLYU = MÆNIS LAU

d. e. MÆNPS HÖJ.

Samme formel have vi på andre oldnordiske stene i Norge. Runerne ere nøjagtig de samme i Klüvers »norske mindesmærker», og på stenen selv, som nu har lidt skade. Lector Rygh har velvillig sendt mig et papiraftryk af stenen, som

nu er i Christiania. På dette aftryk ere de tre sidste runer tydelig **NYN**. Men

MÆNISLRU

er *umuligt*. Så forbigår da Hr. W. denne sten i tavshed.

6. — Thorsbjerg skjoldbuglen (hos mig s. 285). Hr. W. s. 55, nævner dette mærkelige broncestykke af et skjold, som har tilhørt en nordisk kriger i 1ste halvdel af 3dje århundrede. Men han giver sig ikke af med at omtale, at bogstaverne ere fuldkommen tydelig og skarpt ridsede: **HYGSIÆ = HAGSIÆ**, eller, læst fra højre til venstre **ÆISGAH**, hvad måske er at foretrække. Hvis nu **Y** var = **-R**, fik vi noget som

HRGSIA eller AISGRH

hvorimod mine læsninger (**HAGSI EJER** eller **ÆISG EJER**) give god mening og stemme med en *stor classe* af mindesmærker med runer eller andre bogstaver med samme *besiddelses-formel* vitterlig brugt. Men **Y** som **R**-finale bliver her umuligt. Derfor undlader Hr. W. at give tolkning. Men måske han siger, at bogstaverne på *alle* disse «umulige» stykker ere — forkortninger.

7, 8. — *Vi-mose hövl* (hos mig s. 307). Jeg forstår ikke det vittige i Hr. W.'s bemærkning s. 27 ved ordet «*sitheshaft*» (le-skæft), som bruges af mig her. At det er en hövl, indrømmer Hr. W. dog måske. Han kunde sætte et jern i den og med det samme hövle træ dermed. Og hövlhulningen viser, at den var gjort til at hövle le-skæfter eller lignende runde stave. Ordet **LÆ-ORB(Æ)** (le-skæft) står der tydelig efter formelen *N. N. ejer*. Da hövlen er brudt ved enden, og nogle stave efter ordet **LÆORB(Æ)** ere gået tabt, har jeg som gisning henstillet, at **LOKER** kunde være det manglende ord. Som sagt, jeg er ikke istand til at se Hr. W.'s vittighed.

Men lad os komme til indskriften. På dette stykke findes 3 runeindrudsninger, fra 1ste halvdel af 4de århundrede. I 2 af dem have vi **Y**; og i begge tilfælde står det uhel-

digvis således, at det lige ud modsætter sig den teori, Hr. W. holder sig til. Lad os nu se, med hvad slags ærlighed han taler om disse to eksempler; om han med åbent mod tør være sandheden tro, hvor den går ham imod. S. 29 siger han: »På siden af træhövlen fra Vi-mose finder prof. Stephens navnet $\uparrow\text{IDY}\xi$, TIPAS; men den fjerde runestav har ingen bistreger på hövlen selv; hvad prof. Stephens har antaget derfor er kun senere ridser i træet; skulde man læse den 4de rune som Ψ , måtte man endnu mere læse den anden som Λ ; de tre mellemste runer er i det hele taget meget utydelige på hövlen selv i dette ord. Også den øvrige del af side-indskriften er meget utydelig på flere steder, hvilket ikke er betegnet med tilstrækkelig nøjagtighed på prof. Stephens' tegning. På toppen af hövlen er derimod runerne meget tydelige i ordet tilvenstre, samt i det første ord af indskriften tilhøjre; men af alt det, der dernæst følger, er kun den første rune (P) og den kort efter følgende Ψ aldeles klare; alt det øvrige kan man intet sikkert få ud af.»

Atter samme taktik. Et Ψ er «ulæseligt». Men når der kommer et Ψ , så «læseligt», at ikke engang Hr. W. tør modsige det, så blive — runerne *omkring* det så «tvivlsomme», at vi ikke kunne se, om Ψ er R-finale eller ikke!

Da jeg nu læste dette sted hos Hr. W., fik jeg et slags uro for — ikke, at nogen, som kender mig, skulde beskylde mig for at være enten *uvillig* eller *uduelig* til at gengive en læselig indskrift rigtig — men for, at hövlen muligvis, siden jeg så den sidst, kunde have lidt så meget, at den ikke mer var så «læselig» som før.

Her havde jeg, efter sædvane, givet omhyggelig beskrivelse af hövlen, og åben og omstændelig underretning om, hvorledes min afbildning var bleven til. Jeg meddelte, at Hr. Archivar Herbst ved det oldnordiske museum — (som er bekendt for sine indskriftlæsnings skarpe nøjagtighed, styrket og øvet mange år igennem ved uafsladelig under-

søgelse af gamle mønter, og til hvis øje jeg således har tillid i denne retning) — tog en uafhængig tegning efter hövlen, på samme tid, som jeg selv, i det øjeblik den blev tagen op af vandet, og at vi bagefter toge en tredje i forening, alt før den blev »køgt» af Hr. Steffensen. Jeg meddelte endvidere, at Hr. J. M. Petersen, som er så velbekendt for sin nøjagtighed i dette slags arbejder, tog sine omhyggelige tegninger af hövlen, kort efter at den heldige 'præparation' havde fundet sted. Hvis Hr. W. havde næret tvivl, skulde han ialtfald have spurgt sig for, om ikke indskriften mulig var tydeligere, da hövlen fandtes, end nu. Han kan da ikke vente, at hövlen *altid* skal holde sig lige så tydelig og frisk, som den var den dag den blev tagen op af mosevandet. Og han kan da vel ikke vente, at sager, der ere 1000 eller 1500 år gamle, *altid* kunne have og bevare bogstaverne lige så rene og klare, som om en grovsmed med kraftig hånd havde skåret dem den dag igår*. Ialtfald *havde han ingen ret til* således uden videre ubetinget at sige offentlig — *uden skyldig indhentning af underretning i hver henseende* — at min afbildning var så langt fra at være pålidelig.

Men her, som ellers, ses, at der aldrig er virkning uden årsag. *-RS* i første, og *-RH* i andet eksempel på

---

* Det vilde sandelig være dårlige forhold for videnskaben, hvis alle mindesmærker og håndskrifter, med østerlandske, græske, romerske, eller oldnordiske bogstaver, skulde forkastes som ubrugelige, nårsmhelst de havde lidt delvis skade. Selv isåfald kan gisning, med kritik, ofte med fuldkommen, eller større, eller mindre sikkerhed udfylde det manglende. Næst funderen gör den mest gavn, der ved omhyggelig sammenligning, tålmodig eftertællen af de manglende bogstavpladser, og ved analogi med andre indskrifter, får fornuftig mening i hvad der før havde stået som ulæseligt, som døde tegn. Hvor taknemmelige ere vi ikke Prof. Uppström for hans møjsommelige arbejde af denne art med de gotiske håndskriftmindesmærker.

denne hövl ere *umulige*. Heraf kommer den lette måde, hvorpå Hr. W. taler om min photographisk nøjagtige afbildning.

Hver eneste påstand, som Hr. W. kommer med om runerne på denne hövl, er *usand*. Først om TIPAS. Vi må lægge mærke til, at ordene i denne linie *ere afdelte i ord af runeristeren selv*; der er to prikker efter hvert ord. Der er to sådanne prikker efter TIPAS; det er altså det første ord, et mandnavn, TID (TIPAS, TIPS, TIPR, TIP, TID). Den 4de rune, Y, HAR sine tydelige sidestreges på hövlen selv. Disse sidestreges ERE IKKE »senere ridser i træet«, men regelrette ristede streges, aldeles af samme slags som i alle de andre bogstaver. Men hvad betyder »senere ridser i træet«? Betyder det ridser, som ere komne i træet, *efter* at hövlen kom i vandet, eller *för*? Den har vel været i vandet i 1500 år. Der kan da ialtfald ingen være stegen ned i vandet i de 1500 år for at sætte »senere ridser i træet«. Endvidere er det UGÖRLIGT at læse den anden rune som A. Der er *ingen* sidestreges forneden ved denne rune; men der *er* en ej af menneskehånd bevirket beskadigelse af træet. Ordet var og er tydelig TIPAS. Og hverken ved dette ord, eller ved denne linie, eller nogensteds ved indskriften på denne hövl er der i afbildningen NOGEN SLAGS af »TYDELIGHED«, som ikke stemmer med virkeligheden.

Vi komme så til »toppen af hövlen«. Y er her så skarpt iøjnefaldende — at her var ingen udvej uden at decretere *de nærmeste bogstaver* til at være »INTET SIKKERT«. Således isoleres Y, og *kan nu måske* dog have været R-finale. — Kendsgerningerne ærligt opfattede ere helt forskellige herfra. Der læses *tydelig og skarpt*

GISLIONG WILI AH LÆORB(Æ) . . .

og disse ord *afdele sig selv*; så simple ere de. Men *runeristeren selv* har ogsaa afdelt dem. Efter GISLIONG er der 5 lodrette prikker, efter WILI en kort mellemstreg, efter AH 4 eller 5 lodrette prikker; efter (LÆORBÆ) en kort mellemstreg. Resten er brudt af.

Nu er det jo let at se, at $\Upsilon\mathfrak{N}$ ikke *kan*, og ikke *md*, og ikke *skal* findes. Deraf kommer det usikre i Hr. W.'s syn: »På toppen af hövlen er derimod runerne meget tydelige i ordet tilvenstre [HVOR INTET Υ FINDES] samt i det første ord af indskriften tilhøjre [HVOR HELLER INTET Υ FINDES]; men af alt det, der dernæst følger . . . .»

Da jeg læste denne linie: WILI GISLIONG (= GISLISÖN) EJER *denne* LE-SKAFT[-HÖVL], optog jeg de *tydelige* runer uden at forandre et bogstav. — Men hvad skulle vi gøre med -RH?

Til afgørelse af hovedspørgsmålet mellem Hr. W. og mig kan jeg henholde mig til vidne-bevisførelse:

1. *Mine egne og Hr. Archivar Herbsts* omhyggelige tegninger af alle runerne på høvlen i det øjeblik den blev funden, *frisk op af vandet*. Disse tegninger have vi heldigvis endnu. Med dem *stemmer afbildningen i bogen*. $\uparrow\mathfrak{I}\mathfrak{P}\mathfrak{Y}\mathfrak{Z}$ og $\Upsilon\mathfrak{N}$ ere der tydelige.

2. Artistens, Hr. J. Magnus Petersens, omhyggelige tegninger, efter at hövlen var »køgt». De ere heldigvis ligeledes til endnu. *Med dem stemmer naturligvis afbildningen, som er gjort efter dem*.

3. *Vidnesbyrd*, af Hr. Etatsråd Worsaae, Hr. Archivar Herbst, og Hr. Kammerråd Strunk. De have nylig undersøgt hövlen i min nærværelse, med mine træsnit for sig — om dem have de givet den kendelse, at de i deres hëlhed ere fortrinlige, samt afgivet den erklæring, hver for sig: »i den fjerde rune i $\uparrow\mathfrak{I}\mathfrak{P}\mathfrak{Y}\mathfrak{Z}$ ere sidestregene tydelige, skönt den til højre er noget mer rundagtig end afbildningen udviser, og runerne $\Upsilon\mathfrak{N}$ på hövlens overside synes, hvad enten de betegne to eller tre bogstaver, at være rigtigt gengivne på afbildningen».

9. — *Voldtofte sten*. Hr. W. s. 62. (Hos mig s. 333). Det er en grundlov i al videnskab, at vi må gå langsomt frem, med slutning og sammenligning. Nu have vi en talrig classe af gravstene (almindeligvis store og gamle), hvorpå kun er ristet ÉT ORD, den afdødes navn. Da der var fuldt

op af plads på stenen, og kun *ét navn* at riste på den, vilde *forkortelse* være unyttig og hensigtsløs. Derfor er, såvidt mit kendskab når, blandt den mængde stene af denne art i alle nordiske lande (England medregnet) *ikke ét eneste eksempel* på blotte begyndelsesbogstaver eller på »forkortelser».

Runerne vendtes tit op og ned, eller om fra den ene side til den anden (f. ex. Υ og $\lambda = C, K$; $\uparrow$ og $\downarrow = T$, o. s. v.). Således ristedes i de ældre runer tidt λ for Υ . Det siger Hr. W. selv mange gange. Han lader altid oldnordisk Υ og λ være ét og ét.

Voldtofte sten er en dygtig blok med plads til hundrede og hundrede runer. Den har 9, den dødes navn:

RUULFASTS

RUULFASTS.

Her have vi et *særdeles gammelt* navn, i så oprindelig form, at det har den ældste endelse for nom. sing. masc. -S, ikke det senere -R, RUULFASTS, ikke RUULFASTR. Det er da ikke underligt, at runerne blive at regne til de ældre, hvad dog kun mærkes ved λ , da R, N, T, Y, H, T ere *fælles for de ældre og yngre*. Men A er i det ældre futhorc Υ eller λ , i det yngre $\dagger$ eller $\downarrow$. Vi have åbenbart

1. ifølge det *ældgamle* navn,
2. ifølge den *ældgamle* endelse -S,
3. ifølge det *ældgamle* $\lambda = A$,

en *ældgammel* sten, hvorfor jeg efter skön satte den til 7de århundrede — hvortil Hr. W. kun har et overlegent «(!)».

Hvad mener Hr. W. da selv? Han siger (da λ ikke kan være -R (ti RUULFRSTS kan ikke bruges)) at det hele ikke er ét navn. Det skal være et navn og to forkortelser. Vi skulle læse noget så ALDELES EXEMPELLØST som

STS = S[A]T[I] S[TAIN]

altså *RUULF SATTE STEN*. Nu, det er jo en værdifuld efterretning! Og mon det ikke bliver første og sidste gang i verden, at nogen har sat den efterretning på en mindsten, at han havde rejst den, men glemt at sige: FOR HVEM? Skal det være sund sands?

linie, og de sidste i den anden, ere givne på sådan måde, at man kan se, at de nu ere *meget svage og brudte*. Stenen har, som sagt, lidt meget. Derfor ere disse stave aldrig før blevne rigtigt læste, hverken af Worm eller af nogen anden.

Og dog er **APISL FAPUR** Hr. W. (s. 62) aldeles klart!

Da jeg havde fundet mærket **HP** (de to oldnordiske runer **H** og **P**, **H** og **W**, som binderune), som aldrig før var lagt mærke til, begyndte jeg at undersøge stenen, i uger og måneder, mere omhyggelig, og syntes nu, at den anden rune i ordet **F. PUR** var **Y**. Hvorledes bar jeg mig så ad? Jeg gik til en fordomsfri, omhyggelig og lærd mand, der interesserer sig for runologi, Hr. Etatsråd Regenbug, og bad ham om at meddele mig sin mening. Efter nærmere eftersyn svarede han, at han syntes (ikke noget stærkere ord), at jeg havde ret. Hvad gjorde jeg derefter? Stenen stod i en mørk niche i Rundetårn. Derfor skaffede jeg mig en papirsafgnidning og tillige en lerform af denne del af stenen, og bad artisten, Hr. Petersen, at sige mig, hvad rune der nu stod der. Han svarede, at han syntes, det var **Y**. Hvad mer gjorde jeg? Jeg lod gøre en form af gips. Etatsråd Regenbug og Hr. Petersen undersøgte den, og begge sagde, at den anden rune var **Y**. Så, og ikke før, lod jeg tage en afbildning, en meget omhyggelig afbildning af stenen.

Da stenen flyttedes til det oldnordiske museum i Marts 1867, blev den ved uheld slået istykker. Den er bleven sat sammen igen ved hjælp af min form (som jeg gav til museet); og, uagtet skaden, kan endnu, men ikke så sikkert som før, læses

RYDNR

Som følge heraf er **Y** nu tydeligere på gipsformen end på stenen.

Men vi skulle endnu tale om **HP**. Her må vi naturligvis ikke have af den ældste slags runer. Have vi to af dem her, så kunde der jo være en i ordene længer oppe. Men det er da heller ingen kunst at slippe herfra. Intet er

simplere og lettere: Hr. W. siger, s. 62: at tegnet **HP** på denne sten utvivlsomt skriver sig fra en langt senere tid og meget bedre kan sige 'Hans Pedersen' end som prof. Stephens vil 'h(airwulfr) w(rait)'. •

Atter her aldrig mindste tvivl; Hr. W. er altid sikker i sin sag: **UTVIVLSOMT MEGET SENERE.**

Dette mærke kunde nu for det første ikke være tilføjet, så længe stenen stod på sin gravhøj. Ti det står så langt nede, at det da var *under jorden*.

Det kunde endvidere heller ikke være blevet tilføjet efter midten af det 17de århundrede, da det af kong Fredrik III sendtes til hovedstaden og fik plads på Trinitatis kirkegård.

Hvis det var en 'tilføjelse', måtte den være kommen, mens stenen var fodstykke i toldcontoret i Vordingborg.

Men er dét nu så rimeligt?

Så meget er nu ialtfald vist, at dette mærke efter al rimelighed er lige så gammelt som hvad der ellers er ristet på stenen.

Men **Y** står nu ligefuldt på stenen, enten **HP** er ægte eller uægte.

Nylig har Hr. Etatsråd Worsaae indrettet en runeal i museet. I blandt de her samlede runemindesmærker er brudstykket fra Bårse. Det er kun en stump midt ud af gravstenen, og indeholder, såvidt vi kunne se, slutningen af indskriften. Men længer nede står på selvsamme måde som på Vordingborg stenen en binderune, 2 bogstaver som 1, **ƿ**, d. e. **+** og **P**, **H** og **W**. Her troer jeg ligeledes, at **H** står for mandens navn, som begyndelsesbogstav, og **W** ligeså for **WRAIT**. Binderunen er lige så tydelig ridset som de andre runer. Skulle vi nu ikke *også her* sige: »at tegnet **ƿ** på denne sten utvivlsomt skriver sig fra en langt senere tid, og meget bedre kan sige 'Hans Pedersen', end **H** ... skrev«?

11. *Thisted stenplade* (hos mig s. 355). S. 62 siger Hr. W.: »Ligeså lidt antager jeg, at der på Hörning- og Thisted-stenen findes ældre runer«. Ikke ét ord mer.

Han behøver ikke at indlade sig på, hvad der da står, og hvorledes det bliver at tolke.

Thisted sten, en overgangssten, har elegant og klart ristet:

THORÆ, TADIS SOL, HUILER HÆRÆ.

d. e. THORÆ. TAD'S SOL, HVILER HER.

Den 2den rune i TADIS er Y, og selvfølgelig ikke med betydning -R. Finn Magnusen, som ellers læste det ældre Y som M, så, at det måtte være en vocal her, og foreslog Y, uden dog endnu at have gættet fuldkommen rigtig, hvorfor oversættelsen da heller ikke blev tilfredsstillende. Af Hr. W. få vi som sagt kun med skolemestertone: »ligeså lidt antager jeg, at...», hvormed han går over til vigtigere ting.

Jeg kan her i forbigående bemærke, at *Vejle sten* efter Hr. W.'s mening, s. 62, er »aldeles ulæselig efter den kopi, der findes deraf». Men det er den dog måske ikke i højere grad end andre mindesmærker, som ved gisning ere blevne tolkede. Man ser straks, at det er en af de ældre nordiske runestene. Indskriften ender med Y. Min læsning (med næsten ingen ændring af hvad kopien giver) er ikke urimelig. — Vi have et lignende eksempel i *Vånga sten* (hos mig s. 241), sendt mig fra Stokholm. Jeg gav en foreløbig læsning, og henledte opmærksomhed på stenen. Indskriften ender ligeledes med Y. *Denne sten er nylig genfundet*, og jeg har *ny afbildninger*, derimellem et papirastryk, og en omhyggelig tegning, velvillig tilsendt af Hr. Rigsantiquar Hildebrand, og udført af den svenske antiquitets-intendant, Baron G. Djurklou. Den gamle afbildning ses nu at have været urigtig i de 3 første bogstaver: det første ord er HWÜC, og ikke KLAKE. Med indførelse af denne rettelser, er den af mig foreslåede læsning

HWÜC O PUA

HWÜC EJER denne TUE (= høj)

som det synes ganske rigtig. HWÜC synes at svare til det oldengelske navn HUICCÉ.

Uden da at medtage endnu fler eksempler, hvor vi godt kunne se, at Υ som -R er urimeligt, men hvor vi ikke på så MECHANISK HÅNDGRIBELIG måde kunne føre afgørende *bevis*, have vi da her 11 *eksempler*, med de ældste nordiske runer, i hvert af dem Υ således stillet, at det ALDELES UMULIG kan være R-finale. Selv om et eller andet af disse eksempler skulde skønnes mindre afgørende, så bliver der ialtfald nok tilovers til at BEVISE, at dette Υ *ikke var enten R-finale eller såmeget som en medlyd*. Jeg gav det værdien A, for det første: fordi det i oldnordisk futhorc står på samme relative sted som A († , †) i det senere runealphabet; for det andet: fordi de navne, det får i de, forholdsvis unge, skindbogs-runerækker, vise, at dets værdi ikke mer kendtes, men at man dog holdt det for et eller andet selvlydstegn; for det tredje: fordi vi ellers SLET INTET A have i den ældste nordiske runerække, hvor † utvivlsomt (ligesom i alle de ældste håndskrift-alphabeter) er Æ ; for det fjerde: fordi A-værdien alene sætter os istand til *at læse alle og forstå den overvejende mængde af de ældste nordiske runemindesmærker*, hvor runen Υ forekommer; for det femte tilføjer jeg, at de store runologer Finn Magnussen og P. A. Munch af kendsgerningerne lode sig drive til at forudsætte, at det på nogle mindesmærker *måtte være en vocal*.

I 2den del af mit værk vil komme *endnu flere mindesmærker*, som ligeledes hæve det over al tvivl, at det ældste nordiske Υ er A.

Hvad har nu den tyske philologiske skole opnået med sin sanskrit-lærdom og sin gotiske lærdom, med al sin sproglærdom om: A-stammer og I-stammer og JA-stammer o. s. v. i sprog, som den ikke kender, og ikke kan kende, med sine bortforklaringer, med sin vilkårlighed? Ja hvad tilstår endog Hr. W., med sin tilsidesættelse af kendsgerninger, som dog andre af skolen idetmindste ikke have søgt at nægte, hvad tilstår endog han, at udbyttet er? Han siger s. 28 at »det hidtil ikke er lykkedes at tolke mere end ganske lidt [$2\frac{1}{2}$ indskrifter]

i et sprog, der virkelig kan have eksisteret«. En sådan bankeroterklæring kunde dog idetmindste have bragt ham til at tale noget mere tilbageholdent, selv om det ikke kunde rokke hans tillid til skolens teorier.

Hr. W.'s grundsætninger, som han udtaler dem s. 60, ere højst rosværdige og aldeles ét med mine: han siger, at tolkning skal være sådan, at den »tager indskrifterne som de findes uden at anvende vold på de enkelte tegn, og at den derigennem kommer til et sprog, der sproghistorisk kan bevises at tilhøre den tid, til hvilken indskrifterne selv hører, eller med andre ord: jeg forlanger et virkeligt sprog, som folket kan have talt, ikke noget fantasisprog, som en lærd kan lave i sit studereværelse«.

Efterlever Hr. W. nu sine grundsætninger? Slet ikke. Han tillægger runerne vilkårlig værdi, imod mindesmærkernes vidnesbyrd. Og når runer mishage ham, forbigår han dem med tavshed, eller *forandrer* dem. Og han går ud fra, at det sprog, det eneste sprog, som *kan* og *må* findes på alle disse mindesmærker, er det, som theoretikerne af den tyske skole have lavet sammen i deres »studereværelser«. Istedendfor at spørge mindesmærkerne om, hvad *de* sige, spørger han systemmagerne om, hvad *de* sige.

I min beskedne text gør jeg aldrig krav på nogen anden fortjeneste, end den, at mine afbildninger ere pålidelige copier af originalerne. Hr. W. derimod omtaler mig næsten, som om jeg var en *ignorant*, og min bog *værdiløs*, og siger at *mange* af mine afbildninger (af mindesmærker, han aldrig har set) ere *unøjagtige* gengivelser.

Jeg har stadig givet mine tolkninger som kun *første forsøg*, svage tilløb, hjælp og advarsel for andre. Jeg har sagt, at jeg kun *følte mig frem*, at *en må begynde*, at meget ved den tids sprog måtte vedblivende være *terra incognita*. Ja mine udtryk vare så tilbageholdne, at jeg snarere kunde frygte for at beskyldes for affectation. Jeg kunde dog måske have havt lov til at tænke, at La Fontaines ord (Fables

choisies, fortalen) kunde passe på mig: «quoiqu'il en arrive, ou m'aura toujours obligation; soit que ma témérité ait été heureuse, et que je ne me sois point trop écarté du chemin qu'il falloit tenir, soit que j'aie seulement excité les autres à mieux faire». — Men Hr. W. finder, at jeg ikke er så meget som høflighed værd.

De tyske philologer *vide alt*, udmærke sig ved *arrogance*, ved *hovmodig tone*, ved en *modbydelig ufejlbarligheds-mine*. Jeg håber, at alt dette aldrig finder indpas i Scandinavien. Jeg stoler på, at videnskabsmænd i de nordiske lande ville fastholde det præg af venskabelig oprigtighed og ridderlig velvilje, den gensidige højagtelse, som på en så ædel måde udmærker «the Scholar and the Gentleman». Med hensyn til min lærde kritikus, siger jeg kun, at han, med så fremragende talenter, sikkert om 30 år véd meget mindre, end han nu gør. Mulig han også engang i fremtiden får nogen tvivl om sin retfærdighed og besindighed nu for tiden.

DR. E. JESSENS

SMÅTING VEDRØRENDE RUNEINDSKRIFTER.

AF GEORGE STEPHENS.

I samme dobbeltnumer af årbøgerne, s. 171—76, har Dr. Jessen meddelt nogle bemærkninger om mit værk. Jeg takker ham for den venskabelige tone, hvori hans kritik er holdt.

Hans første bemærkning gælder Flemløse stenen, og er så sindrig, at jeg har havt stor fornøjelse ved at omtale den i mit tillæg. Det er aldeles vist, de første ord kunne lige så godt deles: AFT RUULF STOTR [= STONTR] STÆIN SÆSI, som: AFT RU, ULFS TOTR, STÆIN SÆ SI, hvilket

jeg havde foreslået. Men det er lige så vist, vi få rimeligvis aldrig at vide, hvorledes runeristeren selv vilde have disse ord læste.

Hans anden bemærkning er om Helnæs stenen. ÆUAIR er et godt navn i analogi med adskillige andre; — men jeg holder det for umuligt, at han kan have ret i sin formodning om, at Æ står for ÆS, og at ordet sålunde betyder ÆSUAIR = ANSUAR.

Dernæst gör han en bemærkning om Voldtofte stenen. Jeg læser aldeles ligefrem RUULFASTS, hvilket er den afdødes navn i nominativ. Der er ikkun ét ord på denne store blok; — tanken om sammentrækning er utilstedelig, og allermindst kunne vi vel antage en sammentrækning, der vilde gøre navnet af den afdøde mands fader til en sammentrukken, uopløselig gåde.

Dr. Jessens fjerde bemærkning vedkommer Vordingborg stenen. Han giver os sin mening om Y i YYPNR (hvilket jeg læser som FAPUR — ej som FMPUR — idet jeg giver Y dets sædvanlige oldnordiske værdi) og siger, dette Y er næppe tvivlsomt, da der ikke har stået †. Med hensyn til binderunen HW mener han, at en kort streg kan have lukket den nederste del af H. Men hverken jeg eller artisten kunde se dette. Og jeg har senere undersøgt stenen igen, men kan ikke indrømme det. Der findes på det omtalte sted, ligesom andensteds på stenen, en svag hulning, men der er ingen ristning. Og skulde Dr. Jessen endog have ret, vilde det ikke have nogensomhelst praktiske følger, men ikkun være en ny variant til de mange, der alt kendes i måden, hvorpå denne oldnordiske stav ristedes. Vi vilde ligefuldt have et HW, hvad det så end betyder.

Hans nummer fem indeholder almindelige bemærkninger, hvoraf nogle snarere ere for end imod mig. Han indrømmer, at det oldnordiske Y er idetmindste *sommetider* upåtvivlelig A. Men jeg gör indsigelse imod at vi tage os så stor frihed med gamle bogstaver — hvad enten de så komme østen-

eller vestenfra — ere runer eller ikke — og give en og samme stav to eller flere forskellige værdier i en og samme bestemte tidsalder, og det snart som consonant, snart som vocal. Slige luner vilde åbne døren for uendelig vilkårlighed, for en mere »forvirrende forvirring« end nogen-
 somhelst teori om muligheden af dialektiske forskelligheder, forældede former og lidet brugte ord.

OM VIMOSE-FUNDET.

AF CONR. ENGELHARDT.

Der er talt og skrevet saa meget i vore Dage om de danske Mosefund fra den ældre Jernalder, at man maatte frygte for at trætte ved atter at bringe et af dem paa Tale, naar det ikke var, at næsten hvert enkelt, uagtet deres i det Hele taget ensartede Karakter, dog har sine Eiendommeligheder, som ere vigtige for det samlede Billede af den Kultur, hvis Repræsentanter i en vis Retning de ere, og at det, under visse Forudsætninger, kan faae en ganske egen Interesse for os at lære netop denne Periode af vor Oldtid nøiere at kjende.

Saa langt nemlig vore historiske Minder gaa tilbage gennem Sagntiden og Eddaerne, synes der kun at være Tale om et Folk, der brugte Jernvaaben, og dengang dette Folk begyndte at nedskrive sine Gude- og Helsesagn, synes enhver Erindring om Landets tidligere Beboere, som brugte Broncevaaben, og om Kampe eller andet Samkvem med dem at være svunden. Vor ældste skrevne Historie giver end ikke Hentydning til en Bronce- eller en Stenalder, og disse to Kulturtider, hvor den egenlige Historie ikke finder

Vei eller Sti, og til hvis Belysning man udelukkende er henvist til Sagerne selv og de Forhold, hvorunder de findes, ere saaledes i strengeste Forstand forhistoriske Tider i det Mindste for Nordens, men rimeligvis ogsaa for Størstedelen af Europas Vedkommende*).

Jernalderen derimod, mener jeg, er den Grændsemark, paa hvilken Oldsagerne og den skrevne Historie mødes og særlig kunne støtte hinanden; thi Skjoldungernes og Leirekongernes Tid, den Tid, da Danmark endnu hed Gotland, da Indbyggerne vare Goter og talte gotisk, den ligger i Jernalderen, og Jernalderens Begyndelse her i Norden maa falde sammen med en gotisk Stammes Indvandring. Til at kaste Lys paa den Tid have vi, foruden de bevarede Sagn og Sange, vore ældste Runemindesmærker, som skulde klare Spørgsmaalet om Sproget og dets Forhold til beslægtede Sprog mod Nord og mod Syd, og vi have vore Oldsager, der, ligesom de vise os, at en Indvandring har fundet Sted, formodenlig i det tredie Aarhundrede af vor Tidsregning, altsaa omtrent den samme Tid, hvortil Saxos i Danmark selv opbevarede Sange og Sagn føre**), vel ogsaa engang ville kunne svare paa Spørgsmaalet, hvor Indvandringen kom fra, og allerede nu give ikke faa bestemte Tidsholdpunkter.

Ligesom vore Oldsager overhovedet danne den bedste Indledning til Danmarks Historie, en Indledning, som i store og let overskuelige Træk viser en stadig Fremgang mod det Bedre i de ydre Betingelser for Menneskets Kaar og Virken,

---

*) Det er ikke mange Aar siden, at den Mening var almindelig, at Italien ikke havde gennemgaaet nogen Stenalder og vel neppe nogen Bronzealder. I de senere Aar ere imidlertid saamange Oldsager fra begge disse Perioder fremdragne af den klassiske Jordbund, at det nu er klart, at ogsaa Italien, saavel den sydlige som den nordlige Del, har haft sin Stenalder og sin Bronzealder.

***) P. G. Thorsen, Runemindesmærkerne i Slesvig, Side 359.

saaledes skulde altsaa Jernalderen særlig knytte den egentlige Historie til dens Tjenerinde og hjælpende Søster, Oldforskningen, og være ligesom den Bro, der fører fra de forhistoriske Tiders Dunkelhed over i Historiens Dagslys.

Eftersom Kjendsgjærningerne, paa hvilke der skal bygges, blive rigere og fyldigere, vil det vel lykkes at ordne Jernalderens Fund saaledes, at man gjennem dem klart kan overskue Udviklingen fra det tredie Aarhundrede indtil Heden-skabets Slutning, fra de sønderjydske Mosefund, som udentvivelig ere blandt de ældste nordiske Jernaldersfund, til Gorms og Thyres Grav og Gravhøie ved Jellinge, som ere blandt vore yngste hedenske Mindesmærker. Om man blót fæster Opmærksomheden f. Ex. paa de tre Hovedformer af Fibulae, som træffes indenfor disse Grændser, og erindrer, hvor konstant og sikkert det er, at den romerske Bøileform (som f. Ex. Worsaaes »Nordiske Oldsager« 388 til 390) er sammen med vestromerske Sølvmonter fra Nero indtil Macrinus (Aar 63—217) — den ældste nordiske Jernalder — at der med en anden Bøileform (som »Nord. Olds.« 428 og 429) hvilken ogsaa ved Udsmykningen let skjælnes fra den nysnævnte, følger vestromerske og væsenlig østromerske Guldmonter fra Tiden 400—525 og stor Rigdom paa Guldringe af alt Slags som Pengeringe og Fingerringe, Armbaad og Halsringe — Mellemjernalderen — og at skaaldannede Spænder som »Nord. Olds.« 419 til 422, hvilke ofte findes parvis, høre sammen med kufiske Sølvmonter fra 8de til 10de Aarhundrede og en paafaldende Rigdom af Sølvsager som snoede Ringe, Armbaad og andre Smykker — den yngste Jernalder — saa have vi tre Grundpiller, som allerede give Bygningen en vis Fasthed. Men naar saa de enkelte Planker og Lægter og Stene skulle lægges ind, opkommer der ofte Tvivl, og Vimose-Fundet er netop en af de større og vigtigere Planker, hvis Plads ikke endnu er ganske sikker. Naar der er givet en Udsigt over Fundets Indhold, skal det forsøges nærmere at

bestemme dets Alder, og jeg skal her blot til foreløbig Orientering bemærke, at det utvivlsomt efter alle sine Hovedtræk hører til det ældre Tidsrum af Jernalderen, og at det vel rigtigst sættes til Periodens Slutning, ind i det femte Aarhundrede.

Vimose ligger en Mils Vei fra Odense mellem Allesø og Næsbyhovedbroby i en Dal, som bugter sig mellem vel-dyrkede og tildels skovkrandste Høider.

Kong Frederik den Syvende var den Første, som i 1848 skjænkede Samlingen Oldsager fra dette Sted. Samme Aar og næste Aar kom de første større Sendelser fra Pastor Brorson i Allesø og efter hans Død fra hans Enke. Den tredie Sendelse kom gennem Professor J. J. A. Worsaae fra Pastor Meldal, som saa i en lang Aarrække vedblev omhyggelig at indsende hvad Egnens Bønder og Arbeidere bragte til Præstegaarden. Imidlertid havde Prof. Worsaae oftere været ved Findestedet, havde udvirket, at nogle Lods-eiere fik Bidrag fra Museet til en Vindmølle, og at der vel ogsaa vistes nogen mere Opmærksomhed for at bevare saa meget som muligt af de med Tørven opkastede og opketchede*) Oldsager. Men Enhver ser nok, at det var en mindre god Maade at komme til Oldsager paa, navnlig fra et Sted som Vimose, hvor enhver lille og tilsyneladende ringe Gjenstand let kan faae en egen Betydning netop derved, at den hører til et større, samlet Fund. Man behøver ikke stærk Fantasi eller stor Erfaring til at indse, hvor Meget der paa denne Maade kan blive liggende i den opkastede Jord og i Tørvegravene, som det er meget vanskeligt senere at undersøge, naar der først er kommen Bevægelse i hele den Del af Mosen, hvor der arbeides, hvor Meget der gaar i Stykker, og hvor utilfredsstillende i det Hele taget det Resultat er, der kommer frem ved at lade Arbeidere

---

*) Til at optage den bløde Tørvmasse bruges i nogle Egne af Landet endnu en saakaldet «Ketcher».

skalte og valte med skrøbelige Oldsager; — men man skal dog være taknemlig mod Pastor Meldal for hans Virksomhed i denne Sag, thi Noget blev reddet ogsaa paa den Maade. Tiden gik da hen med aarlige Sendelser fra Præsten i Allese, fra Herr P. Obel i Odense og Gaver fra afdøde Conf. Vedel-Simonsen paa Elvedgaard, indtil der endelig i 1859 kom et Vendepunkt i Sagen derved, at Kammerraad C. F. Herbst (paa Museets Vegne) og Professor Jap. Steenstrup reiste over til Mosen, og Herbst ledede da planmæssige Gravninger der i en fjorten Dages Tid. Saa laa Skatten atter hen for Vind og Vove uden at blive hævet, indtil i 1865 en større Udgravning foretoges, som omfattede næsten hele det Stykke af Mosen, som lovede noget Udbytte, og den har vel ogsaa bragt det Meste af det Nedlagte for Dagens Lys. Enkelte Dele af Mosen bleve dog tilbage som maaske burde været undersøgte; men Tiden vilde ikke slaae til, og i 1866 ere nogle Oldsager atter fundne ved Tørvskæret, og iblandt dem det prægtigste damascerede Sværd fra dette Findested.

Saaledes som Vimosefundet imidlertid nu er, er det det største Jernaldersfund, som Museet har, og det staaer i Størrelse og Vigtighed ved Siden af de to sønderjydske Fund. Naar man sammenligner det, saaledes som det saa ud inden planmæssige Gravninger foretoges og altsaa saagodtsom alle Gjenstande af Træ, Læder og lignende skrøbelige Stoffer manglede, og som det nu ser ud, forstaaer man let, hvor vigtigt det er, at der er Tilsyn med slige Funds Optagelse. Vi trænge paa næsten alle Punkter af den nationale Archæologi til netop saadanne faste Støtter, som store, samlede og omhyggeligt udgravede Fund give, om der end ikke strax kan gjøres fuldstændig rede for dem.

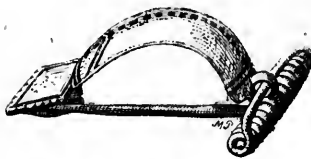
Udsigt over det Fundne.

Nogle Gjenstande ere blevne nedlagte, samlede eller enkeltvis, indsvøbte i Tøi; paa den Maade have Brudstykker

af en tæt vævet ulden Kappe med Border og Fryndser fastrustedede til en Jern-Skjoldbule. Disse Levninger af Klædningsstykker ligne ganske vævede Tøier fra Thorsbjerg Mose. (Jvfr. Thorsbjerg Mosefund, Plade 1 og 2).

Ni Skulder- eller Brystnaale af Jern, Bronze og Sølv ere alle af den tidlige Bøileform (Figur a), som

Fig. a.

Broncefibula fra Vimose. †.

er eiendommelig for den ældre Jernalder i Modsætning baade til Bronzetidens Fibulae (som Worsaae, Nordiske Oldsager 228—31) og Mellemjernalderens større og mere barbariske Naale (ssteds Nr. 428—29).

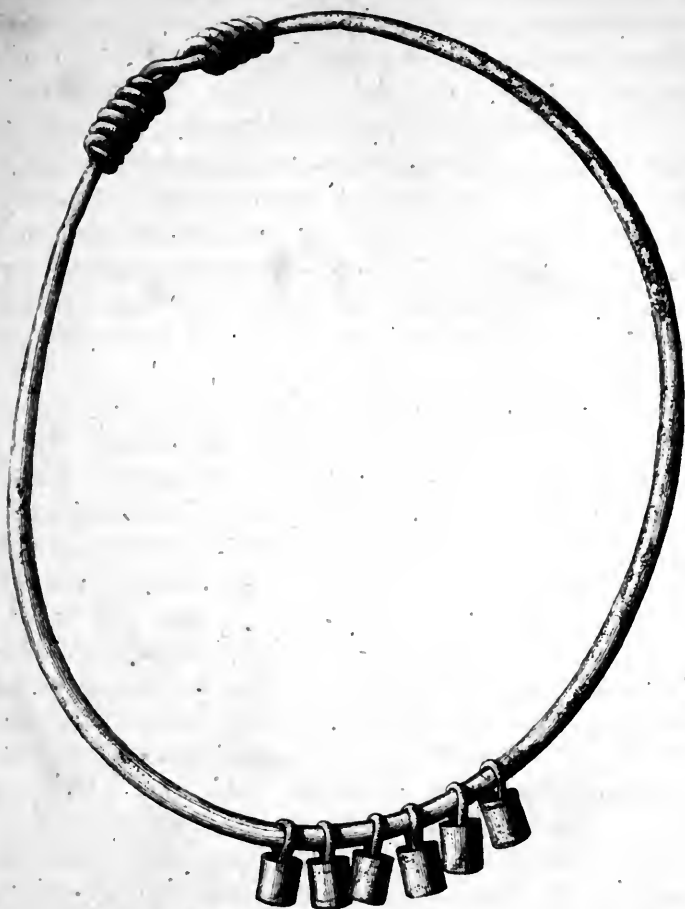
Af en Broncering (Armering eller Halsring) med sex smaa, hule Broncestykker i Form af Spande, ses det (Fig. b paa næste Side), at disse sidste, som tidligere kun ere fundne enkeltvis i vore Moser, ere rigtigt bestemte som Hængeprydelser og ikke have været til praktisk Brug.

I Modsætning til spiraldreiede Fingerringe af Bronze og af Sølv fra Thorsbjerg og fra Kragehul, har dette Fund en Plade Fingerring af Sølv (se næste Side Fig. c).

To smaa Jernberlokker ere af samme Form som de sædvanlige Guldberlokker fra denne Tid (som Nord. Olds. 377 og 378).

Et af de smukkeste Stykker fra Konstens Side er et romersk Grifhoved af Bronze (afbildet i Nord. Olds. Nr. 336) som maaske har været Prydelse paa en Hjelmkam og da er den eneste Levning af Hjelme fra Vimose. Af andre Forsvarsvaaben er der Levninger af Brynier, flettede af nittede og simpelt smedede Jernringe, enkelte Beslag til Ringbrynier og en stor Mængde Brudstykker af Skjolde. Men uagtet der nu ved de forskellige Mosegravninger er fundet Brudstykker af mange hundrede Træskjolde, er Skjoldets S sammensætning dog ikke rigtig oplyst og heller ikke

Fig. b

Broncering med 6 Spande; fra Vimose. †

Maaden, hvorpaa Metalbeslagene have været anbragte. Dets Tværmaal har været mellem 2 og 3 Fod (24 til 37½ Tommer), det har havt Randbeslag, her hyppigst af bøiede tynde Jernplader, og Buler, sædvanlig af Jern. Fundet indeholder nemlig henved 150 Jernbuler, medens kun een er af Bronze foruden nogle Brudstykker af lignende, og 5 ere af Træ;

Fig. c.

Sølv-Pladefingerring, fra Vimose. †

til de sidstnævnte er der valgt haardt og knudret Træ som af et Rodstykke. Nr. 339 og 340 i W.'s Nord. Olds. fremstille to af de sædvanlige Former; se ogsaa Fig. q, Side 253, længere henne.

Ved Sværdene omtale vi først Levninger af et Bøge-træs Sværd, tveegget og med to Længdehulninger langs Klingens Midte; med det kan sammenholdes et Træsævrd fra Thorsbjerg, en Træspydspids fra samme Mose og Træpile uden Metalspidser fra flere Moser. Pilstagerne ere maaske blot Forarbejder, og Sværdene og Spydspidsen et Slags Modeller. Alle saadanne Trævaaben høre formodentlig hjemme i Vaabensmedien.

De damascerede tveeggede Sværd staa i teknisk Henseende fuldstændig ved Siden af de bedste blandt Nydam Sværdene, men ere paafaldende korte i Klingerne. Paa to af Grebtungerne og kun paa dette Slags Sværd findes Indskrifter med latinske Bogstaver: TASVIT og en ulæselig Indskrift. Paa Angler af Sværd fra Nydam Engmose fandtes Navnene Ricus, Riccim og Cocillus, ligeledes med latinske Bogstaver. Det ligger da nær, at Sværdene kunde være romerske; men naar man hører Navne som Tasvit og Riccim og har hele Karakteren af disse Fund for Øie, bliver det ikke rimeligt, at en enkelt Afdeling af Vaabnene skulde være rent romerske*), tilmed da Sværdenes Form er forskjellig fra det korte og brede romerske Sværd, og da navnlig den store Mængde Skjolde, som ere fundne i de forskjellige Moser, bestemt ikke ere romerske; men paa den anden Side tyder Brugèn

*) I Nydam Engmose udgravedes omtrent 100 damascerede Sværd og her i Mosen, naar Brudstykker regnes med, 80 Stykker. Denne Klasse af Sværd kunde maaskee nærmest lignedes med et andet Slags Mindesmærker, Ligstene nemlig, som findes i Wales, Cornwall og andensteds i England og i Bretagne, med oiensynlig keltiske Navne, men skrevne med latinske Bogstaver, og fra Tiden strax efterat de romerske Legioner havde forladt England, det 5te eller 6te Aarhundrede (jvfr. G. Stephens, The Old-Northern Runic Monuments, S. 61).

af latinske Bogstaver til Vaabensmedenes Navne eiensynlig paa en stærk og længevarende Berøring med Romerne.

De Navne, der findes i Indskrifter fra vor ældre Jernalder, synes ligesom af sig selv at ordne sig paa følgende Maade.

a. Paa Gjenstande af romersk Oprindelse have vi:

Ael(ina) Aelianns paa en Bronze Skjoldbule fra Thorsbjerg (Th. Msf. 8,11).

Nigellio paa et Broncekar fra Ringe paa Fyn.

Disaucus paa en Hank til et Broncekar, funden ved Nørrebroby paa Fyn (Nord. Old. 308).

b. Paa damascerede, tveeggede Sværd af gotisk Oprindelse:

Tasvit fra Vimose.

Ricus, Riccim, Cocillus og et Par tildels ntydelige fra Nydam (N. Msf., Plade VII).

c. Med Runeskrift:

Hagsi paa et Brudstykke af en Bronceskjoldbule og Nivæng paa en Broncedopsko, begge fra Thorsbjerg (Th. Msf. 8,16 og 10,41).

Hæring paa en Benkam fra Vimose (Stephens' Runeværk S. 305 o. fl.).

Hæris paa en Sølvfibula fra Baunshøi ved Himlingøie (Nord. Olds. 384).

Luthr paa en Guldring fra Straarup (Nord. Olds. 366).

Echlev paa Guldhornet fra Gallehus*) og flere andre.

Naar man betragter disse tre Rækker Navne, der ere bevarede paa forskellige omtrent jevngamle Gjenstande, kunde man være mest tilbøielig til at antage, at vi i Mosefundene fra denne Periode have ikke blot, hvad der er sikkert nok, enkelte rent romerske Gjenstande ved Siden af den overveiende Mængde Vaaben, Redskaber, Vogne, Baade osv.,

*) Samtlige efter Prof. G. Stephens' Tydning i »Old Northern Runic Monuments.« Men efterse Ludv. F. A. Wimmer »de ældste nordiske Runeindskrifter« her foran S. 1—64, som udkom efterat mit Foredrag var holdt den 15de Januar d. A. Hr. W. læser hariso og lupro (Kvindenavne) paa Baunshøi Fibulaen og Straarup Ringen, og hlevagastir (Legest) paa Guldhornet.

som have tilhørt vort Jernfolk, Indvandringens Folkestamme, men ogsaa nogle Minder fra et tredie Folk, der ligesom har været Mellemlid mellem Romerne og Jernfolket, og som længe og stærkt har været i Berøring med Verdensfolket. Dermed vilde da ogsaa Forklaring være given af de forskjellige Konststile, som lade sig paavise i de ikke-romerske Konstgjenstande, thi ogsaa blandt de Gjenstande, der vise en friere Konst, synes der at kunne skjælnes mellem tre Rækker, af hvilke naturligvis den romerske er den, der med mindst Vanskelighed lader sig paavise og udskille.

Tveeggede Sværd med Klingen smedet i sammenstødende Længdeflader (Facetter) ere almindelige, og der er ogsaa enkelte tveeggede Sværd, som ere simpelt smedede. Eien-domlige for Fundet er en forholdsvis stor Mængde korte, eneggede Sværd, som »Nord Olds.« 324 (18 Stkr.) hvis Klinger ofte ere prydede med indridsede og med Stempler indslaaede Ornamente, som staa fjernt fra romerske og andre klassiske Mønstre, og som blandt Andet give disse Vaaben et mere nationalt, saa at sige hjemmegjort og mere barbarisk Udseende, end de tveeggede og damascerede Sværd.

Mærkeligt nok har ikke et eneste blandt den store Mængde Fæster af Træ, Ben og Elfenben, hvilke alle i det Væsenlige ere af Former som Thorsbjerg Mosef. Pl. 9 Nr. 2 hørt til eneggede Sværd, saa at det endnu ikke vides, hvorledes Fæsterne til disse have set ud. Dette er et af mange Exempler paa en sær ulige Fordeling blandt de nedlagte Gjenstande.

Skederne til eneggede Sværd havde ikke andet Metalbeslag end simple, ovale Jernringe, som holdt de to temmelig massive Halvdele sammen. De sædvanlige Metalbeslag til Træskeder til tveeggede Sværd: Mundblik, Midtbeslag og Dopsko, ere talrige — der er f. Ex. 200 Dopsko — og der maa saaledes oprindelig have været mange af dette Slags Sværd. Alle de Dopsko, paa hvilke Slid er synlig, og hvor der kan skjælnes mellem For- og Bagside, synes dernæst at vise, at det tveeggede Sværd har været baaret paa heire

Side. Samme Iagttagelse er gjort ved lignende Beslag fra Thorsbjerg og Nydam og fortjener derfor nærmere Opmærksomhed. Ved Sværdene skulle vi endnu nævne to Skulderbelter af Læder og henved 300 Spænder og andet Rembeslag.

Af Spydstagerne ere enkelte fuldstændige paa mellem 9 Fd. 2 T. og 11 Fods (110, 116 og 132 Tr.s) Længde; de ere høvlede af Asketræ og have rundet Butende. En Mærkelighed ved dem ere smaa, undertiden sølvbelagte Broncestifter, som findes indslaaede paalangs omtrent midt-

Fig. d.

Brudstykke af en Spydstage af Træ fra Nydam Engmose. $\frac{1}{2}$.

Fig. e.

Brudstykke af en Spydstage fra Thorsbjerg Mose i Angel. $\frac{1}{2}$.

veis paa Stagen*) og vistnok have været bestemte til at fastholde Kastebaandet**) og hindre det fra at glide. Paa

*) Paa en Stage fra Nydam fandtes en Snor viklet om Midten og bunden i to lange Sloifer; paa et Brudstykke af en Stage fra samme Mose var der mellem Stifterne tydelige Indtryk af Snoren, som havde siddet der (se ovenst. Fig. d og e; jvfr. Nydam Msf. X, 5 og 6).

**) Lignende som Grækernes Amentum, der beskrives som en Rem anbragt i Skaftets Tyngdepunkt og forsynet med en Sloife, i hvilken Pegefingern stikkes ind, og som da tjener ligesom Slyngens Baand til at øge Kastets Styrke. Keiseren af Frankrig har ladet gjøre Forsøg med Amentum og fundet, at Spydet kastes fire Gange saa langt med det som med Armkraft alene (32 Alen uden Kastebaand mod 128 Alen).

Fig. f. Jernspyd med naturlig Gren som Skaf. f.

den Maade, synes mig, finde Knapperne en rimeligere Forklaring, end at de skulde være Mærker for faldne Fjender, og Baandene tale for, at Spydene have været Kastevaaben, hvilket ogsaa styrkes af Jernspidsernes forholdsvis store Mængde — her i Fundet henved 1000, i Nydam 600, i Kragehul 80 — forsaavidt rigtignok som man ved den meget ulige Fordeling mellem de forskjellige Afdelinger af det Nedlagte, paa hvilken et Par Exempler ere givne i det Foregaaende, tør drage Slutninger fra Talstørrelserne.

Jeg maa endvidere henlede Opmærksomhed paa en Spydspids, hvis korte Skaf er en Gren med Barken paa og afskaaren ved Enden med flere Snit, og som saaledes synes ikke at have været længere. Professor Jap. Steenstrup har givet den vistnok ganske rigtige Forklaring til dette Stykke, at Grenen er der for at kunne haandtere Jernspidsen, medens der blev arbejdet paa den. Stykket hører saaledes hjemme i Værkstedet, i hvilket mange andre Dele af dette og andre lignende Fund ligeledes have hørt hjemme.

Træbuer (5 og nogle Brudstykker) Pile (en stor Mængde Stager, 70 Spidser af Jern og 60 Benspids) og et Brudstykke af et Pilkogger af Træ have ikke givet nye Oplysninger om disse Vaaben, som forekomme saa hyppig i alle den Tids Mosefund.

Fundet indeholder dernæst 16 Jernøxer af den sædvanlige Form (som Nord. Olds. 337) og 20 saakaldte Celter af Jern, som Fig. g og h (se følgende Side). Det vides ikke, om de førstnævnte maaske for-

trinsvis have været Vaaben, altsaa Stridsøxer; Celterne derimod ere sikkert nok Redskaber og have havt et langt Træskaft, som lignende Retøxer fra Nydam Engmose, ere altsaa Arbeidsøxer (jvfr. Nydam Msf. XV, 13 og 14), eller et lille, kort Skaft som vedstaaende Fig. h og kunde da kaldes Meisler.

Fig. g.

Jerncelt med Skaft. $\frac{1}{2}$.

Fig. h.

Træskaft til en Celt eller Meisel. $\frac{1}{2}$.

En noget lignende Forskjel er der mellem Knivene, af hvilke nogle Krumknive kunne henføres til Værktøi; andre have snarest været til huslig Brug. Henved 120 Jernblade og en Mængde Skafter af Træ og enkelte af Ben ere bevarede.

Man vilde give meget til at have Værkstedsinventariet saa fuldstændigt fra Sten- og fra Broncealderen, som man nu har det fra Jernalderen ved Vimosefundet og nogle andre yngre Fund*). Foruden de nysnævnte Meisler og Knive tænke vi, at følgende Gjenstande oprindeligt have hørt hjemme i et Leirværksted, nemlig: Et Sæde til en trebenet, lille Arbeidsstol(?), to Huggeblokke, en Jernambolt, en Hummerklo, Smedetænger, Stempler til derpaa at uddrive de sædvanlige halvrunde Sømhoveder, et Huulbor, flere Huggejern og Meisler, to Baandjern, et Tvingtræ, to Høvle, den ene til Spydstager, den anden til Pilstager, File osv. Der er ligeledes flere raa Ravstykker, af hvilke f. Ex. Spillebrikker kunde dannes, og som formodenlig ogsaa have været bestemte til saadan Brug, flere raat tilskaarne Hjortetaksender, mange spaltede Stykker Træ og andet Træaffald, et Forarbejde til et Vognhjul, henved hundrede løse Jernnitter til Baade, store Jernsøm osv., og endelig flere Stykker Trækul**). Alt sligt fører vistnok Tanken til et Værksted; men hvis Nogen vilde gaa videre og forklare vore Mosefund, som om de hidrørte fra Værksteder og Magasiner eller noget Lignende, vilde jeg ikke følge med, dels fordi Fundenes mest gaadefulde Eiendommelighed, nemlig den forsætlige Ødelæggelse af det Meste af det Nedlagte, ikke klares paa den Maade, dels ogsaa blandt saameget Andet, fordi man ikke fornuftigvis finder Heste- og Oxeskeletter og andre Dyrelevninger i Værksteder eller paa Handlendes Oplagssteder.

Vi have ogsaa fra dette Fund en Række af huslige Gjenstande som Kar af Ler og af Træ, en Bakke, Kasser, Bøtter og Spande, mange Knive, Skeer af Træ og af

*) Fra Thiele og fra Snoldelev; jvfr. V. Boyes Beskrivelse i Ann. f. nord. Oldk. 1858.

***) I Thorsbjerg fandtes af lignende Gjenstande: et lille, uforarbejdet Stykke Rav, et raat skaaret Forarbejde til et Trækar, Træspaand og andet Træaffald, en Smeltedigel og en Støbe-knold, og en Mængde Trækul.

Ben, flere Syle, en Sax, en Synaal af Bronze, et Glattestykke af Ben, Ildtøi som Staal og Svovkis — og en Nøgle. Endvidere er der en Del Toiletsager: 60 Kamme af Ben, af hvilke mange ere rigt prydede og behandlede med megen Omhu, og paa en af dem findes Eierens Navn indridset med Runetegn. Der er flere Niptænger og smaa Æsker af Træ eller af Ben, formodentlig til Salver.

Til Tidsfordriv har man havt forskellige Slags Spil. Levninger af Spillebræder vise paa den ene Side Firkanter og paa den anden Side Runddele, have altsaa været til to Slags Spil. Der er mange Dambrikker og flere Bentærninger, dels kvadratiske som Fig. i, dels Tærningestokke som vedstaaende Fig. k.

Ogsaa om en enkelt Side af Tidens religiøse Liv faa vi et Par Vink ved en Amulet, som bestaaer af et lille Stykke Svovkis indfattet i et Korsbaand af Bronze, hvis Ender foroven ere sammenslyngede til en Øsken (Fig. l), ligesom en Efterligning i det Smaa af et Fiskedræt, og Spaastave, nemlig en Del dreiede Træstokke af mellem 14 og 23 Tr.'s Længde. En af dem ender foroven i en Knap, som forestiller en Mand i en sammenbøiet Stilling. Man kunde tænke sig, at de havde været et Slags Jongleurstokke, men der synes anvendt for meget Arbeide paa dem til det Brug. Snarere mindes man om Spaastave, som Odin giver Valaen, saa at hun ser vidt ud over alle Verdener (Vales Spaadom).

Sager, som here til Ridetøi ere: En ufuldstændig Bronceteile, nærmest som

Fig. i.

Kvadratisk Tærning af Ben, fra Vimose. †.

Fig. k.

Tærningestok fra Vimose. †.

Fig. l.

Amulet af Svovkis. †.

»Thorsbjerg Msf.» Plade 14, Fig. 15, to Mundbid, nogle Rembeslag og en sjelden Samling af Sporer af to Hovedformer, Fig. m og n. Maaske hører ogsaa herhen frithæn-

Fig. m.

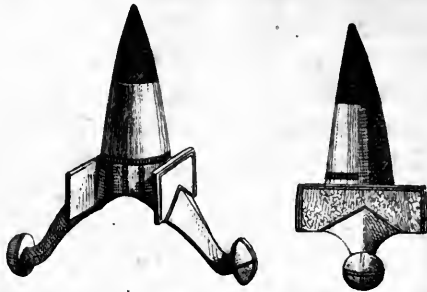
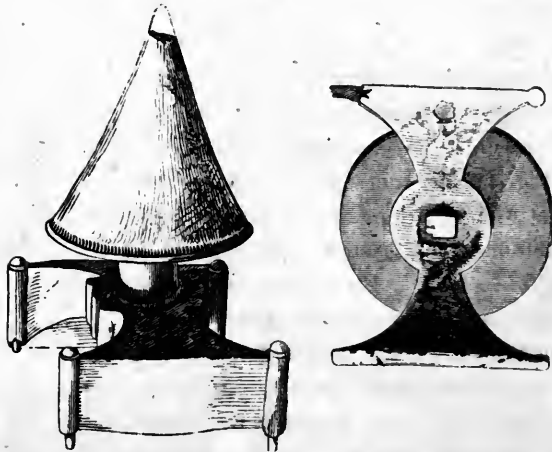
Jernspore med Bronzebølle, fra Vimose. $\frac{1}{2}$.

Fig. n.

Jernspore med Bronzeunderstykke, fra Bodummark i Aabenraa Amt, Sønderjylland. $\frac{1}{2}$.

gende Beslagstykker som »Thorsbjerg Msf.» 15, 33—48, af hvilke der i Vimosefundet er 100 Stykker af Bronze, Sølv og Jern; de ere endnu ikke fundne i nogen Forbindelse, som kunde bestemt oplyse deres Brug.

Til Oversigt over Indholdet hører endvidere: flere Brudstykker af Vognhjul; en lille Baad, som endnu henligger til Tørring og ikke er efterset; noget Baadinventar(?) og et Dræg, som bestaaer af en stor rund Sten i et Korsbaand af Tougværk; fremdeles: Træriver, en Træskovl, otte Jernblade til Leer og Segle (Fig. o paa næste Side*), omtrent Halvdelen af en stor Møllesten, og endelig en stor Mængde Dyrekogler, navnlig Hestekogler. Om disse sidstes Samtidighed med Oldsagerne ere ikke saa utvivlsomme Vidnesbyrd komne fra Vimose, som det var Tilfældet med Knoglerne fra Nydam, idet der paa dette sidste Findested endnu var Miler i Mundene paa et Par Hestehoveder; men de fandtes dog ogsaa i Vimose i samme Dybde som Oldsagerne spredte over hele Oldsagslaget og ikke som hele Skeletter. Dernæst er der utvivlsomme Mærker af en lignende vild og tilsyneladende hensynsløs Behandling med Hug og Stød, som Nydam Knoglerne vare saa talende Vidnesbyrd om**), og som gjør, at man heller ikke kan skille de her fundne Knogler fra Oldsagerne, men faaer det bestemte Indtryk af dem, at de ere jevngamle med de forøvrigt paa samme Findested og i samme Dybde fremdragne Oldsager, og at der er fælles Grund for deres og Oldsagernes Ødelæggelse. Det skal ogsaa bemærkes, at Dele af Menneskeskeletter — saavidt jeg ved kun Hovedskaller — nu og da ere fundne i Vimose, navnlig ved Tørvskær; men deres Tal er ikke stort, de ere ikke nærmere eftersete, og den eneste Gang et Kranium fandtes ved de Gravninger, der foretoges under

---

*) Til Oplysning om Maaden, hvorpaa Jernbladene have været fæstede paa Skafter, gives her (Fig p) en Afbildning i $\frac{1}{2}$ Størrelse af en Segl, hvis Lige endnu undertiden bruges af Bønderne i Smaalands, men som dog mere og mere gaa af Brug.

**) Forholdet med disse Knogler er blevet fortræffeligt belyst af Professor Jap. Steenstrup i »Nydam Mosefund«, S. 36 oflg.

Fig. o.

Jern Leblad, fra Vimose. $\frac{1}{3}$.

Fig. p.

Le med Træskaft, fra Smaalandene. $\frac{1}{4}$.

Tilsyn, var det under saadanne Forhold, at det ikke er sikkert, om det herte med til det samlede Fund.

Som bekjendt er den forsætlige Ødelæggelse og Sammenbøining af næsten alt det Nedlagte et af de mest fremtrædende og eiendomlige Træk ved Mosefundene*). I Vimose fandtes saaledes flere end 40 Spidser af brudte Jernsværd, medens de dertil svarende øvrige Dele af disse Vaaben ikke ere komne tilsyn; mange Sværdfæster af Ben vare forhuggede og forskaarne; flere Brudstykker af Spyd-stager vare tilsnittede paa en ørkesløs Maade, og en Stump af en smukt prydet Træbue var flænget og forhugget. Efterat J. J. A. Worsaae i sit Skrift om Sønderjyllands Oldtidsminder (1865) havde fremsat rimelige Grunde til slig en tilsyneladende hensigtsløs Ødelæggelse, er det bedste Bidrag til Løsningen af Spørgsmaalet kommet fra en fransk Lærd, Herr Beauvois i Paris, som har fremdraget et Sted hos den latinske Forfatter Orosius, der levede under Arcadius og Honorius, var en ivrig Christen og skrev en Bog, som han kaldte «Historier mod Hedningerne». Deri beskrives etsteds Barbarernes Færd efter Seiren ved Arausius i Aar 111 efter C. F. paa Valpladsen og i to erobrede romerske Leire, og hvorledes de «med ny og saa at sige uvant Forbandelse ødelagde næsten Alt, hvad der var falden i deres Magt**).

Foruden den Forklaring af den forsætlige Ødelæggelse, som dette Sted indeholder, hvilken ganske vist maa ses mod en religiøs Baggrund og ikke som blot Bersærkergang, giver det ogsaa Anledning til at prøve, om Mosefundenes Indhold kunde være opsamlet paa Valpladsen og i erobrede Leire. Der er Intet i disse Ophobninger af Vaaben og Redskaber, Klædedragt, Smykker og Toiletgjenstande, hus-

*) Jvfr. «Thorsbjerg Mosefund», S. 15—17, Nydam Msf., S. 4—5 og Kragehul Msf. S. 11 oflg.

**) Jvfr. Kragehul Msf., Side 17.

lige Sager, Landbrugsgjenstande, Ridetøi, Vogne, Baade o. s. v., som ikke passende kan tænkes opsamlet paa en Kampplads tillands eller tilvands og i en Leir. Den underlige Behandling, der har ramt den største Del af disse Gjenstande, retter saaledes Blikket mod en længe upaaagtet Side af Oldtidens Kulturliv, nemlig den religiøse, og Synet paa mange Gravfund og Markfund, som vise en lignende Egenhed, bliver et andet, nu da de mange utvivlsomme Kjendsgjerninger, som Mosefundene indeholde, have gjort det klart, at det ikke er tilfældigt, at f. Ex. Sværd og Spydspidser findes bøiede i mange Jernalders Grave. At denne Traad ogsaa kan følges ind i Broncealderen har Etatsraad Worsaae allerede tidligere vist*).

Jeg kommer nu til nogle Betragtninger over Fundets Alder og dets Nedlægningstid. Det lod sig tænke, at Nedlægningen ikke var sket paa engang, men at Fundet med Mellemrum kunde strække sig over det tredie, fjerde og femte Aarhundrede, saa at der kunde ligge Aar og Aarhundreder mellem forskellige Gjenstande. Der er vel ikke ved Udgravningerne iagttaget noget, som kunde styrke en saadan Formodning; men Muligheden af Nedlægninger til forskellige Tider, dog rigtignok atter indenfor visse Tidsgrændser, lader sig ikke ligefrem nægte. Med den Forudsætning vilde man let kunde forklare sig Tilstedeværelsen paa den ene Side af en romersk Mønt fra Tiden mellem 140—175 og andre romerske Gjenstande, som maaske kunde henføres til det andet eller tredie Aarhundrede, og paa den anden Side af flere Gjenstande, som synes at sætte Fundet til en senere Tid.

Men efter den store Overensstemmelse med andre omtrent jevnaldrende Fund og efter den formentlige Grund og Anledning til disse Funds Nedlæggelse, turde det være rig-

---

*) See Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 1866, Side 313 ofl.: om nogle Mosefund fra Broncealderen.

rigst at betragte ogsaa Fundet fra Vimose som et Hele, der er nedlagt paa engang; og da bliver det Yngste det

Fig. s.

Bronceknop med selvindlagt Prydelse i Form af en Bracteat, fra Vimose. $\frac{1}{2}$.

Fig. t

Hoved en face og i Profil; fra Vimose. $\frac{1}{2}$.

Fig. q.

Jernskjoldbule, fra Vimose. $\frac{1}{2}$.

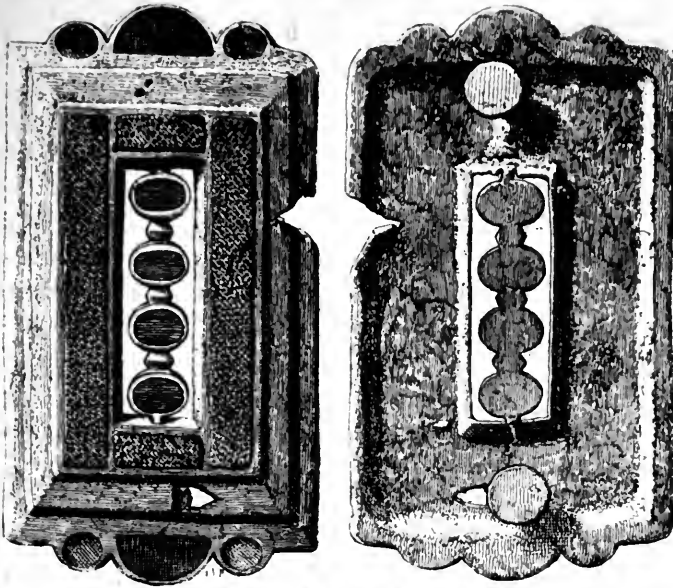
Afgjørende ved Bestemmelsen af Nedlægningstiden. Jeg skal henlede Opmærksomhed paa nogle Prydelser, kunstne-

riske Frembringelser og enkelte Former, som have Betydning i den Henseende.

Paa Randen af en Jernskjoldbule (se Fig. q) findes smaa fremstaaende Sæmhoveder, en Prydelse, som ogsaa findes brugt paa Gjenstande i Fundet fra Kragehul Mose ved Flemløse, hvilket af flere Grunde synes at tilhøre en Overgangstid mellem den ældre og den mellemste Periode af Jernalderen; den findes derimod ikke paa nogen af Oldsagerne fra de to sønderjydske Moser. Den hyppige Anvendelse af Damascering med Guld- og Sølvtraad — paa flere Spydspidser og Midtbeslag til Sværdskeider — og Formen saavel som det noget raa Emailarbejde paa fire Broncespænder (se Fig. r) synes ogsaa at tyde paa en sen Tid. Endelig er der paa en lille flad Knap (Fig. s) en Prydelse, som synes at forestille en Bracteat eller et Hængesmykke, og Bracteatene høre som bekjendt til en af Mellemjernalderens mest fremtrædende Eiendommeligheder.

Blandt de Gjenstande, til hvis Frembringelse og Udsmykning en friere Konst har været i Virksomhed, hører den ved foranstaaende Fig. t fremstillede Bronzeplade med et guldbelagt Mandshoved i drevet og halvt ophøiet Arbejde til de vigtigste med Hensyn til Aldersbestemmelsen. Stilen i Hovedet minder stærkt om tidlig byzantisk Konststil, og Gjenstanden kan neppe være stort ældre end det 5te Aarhundrede. En lignende Prydelse findes paa en Sølv-dopsko, ligeledes fra Vimose (Nord. Olds. Fig. 333) og samme Konststil findes i et Bronze-Hoved og et lille Mandsbillede af Bronze fra Søholt Skov i Krønge S. paa Lolland (Museets Nr. CMX). Som Exempel paa en ikke ringe Udvikling af barbarisk Konst hidsættes en Afbildning af et Dyrehoved, udskaaret i en haard Træsart (Fig. u). Stykket er afbrudt, som det vil ses af den mindste Figur i Midten, og det kan vel ikke afgjøres, om det har hørt til Hanken af et Trækar eller mulig været Knappen af en lignende Spaastav, som de nys, Side 247, ommeldte.

Fig. r.

Emailet Broncespænde, fra Vimose. $\frac{1}{1}$.
 Forside. Bagside.

Fig. u.

Dyrehoved, udskåret af Træ; fra Vimose. |

Blandt Formerne maa med Hensyn til Tidsbestemmelsen fremhæves den ved Fig. m fremstillede Spore, som vel kunde være yngre, end den fra mange ældre Fund kjendte almindeligere Form (Fig. n), flere Jernspyd og navnlig de eneggede Sværd, hvilke bestemt, ogsaa efter fremmede Fund, synes at høre til en forholdsvis sen Tid. Lignende Sværd ere bl. A. fundne her i Landet ved Skeletter og brændte Ligs Levninger i en Grusgrav paa Dovr Aas tæt ved Rønne*), og dette Fund hører ogsaa efter Bærkarrenes og Jernspydspidsens Form uden Tvivl til Mellemjernalderen eller dog til Slutningen af Jernalderens ældste Periode**).

For at gjenkalde Hovedtrækkene staa altsaa paa den ene Side en romersk Sølvdinar af Faustina den Yngre (140—175)***) og flere romerske Konstgjenstande, som synes at drage Fundet til det tredie Aarhundrede; men paa den anden Side er der en Mængde Smaaavink om en senere Tid i Prydelser, Konststil og i Former, af hvilke vel intet enkelt er i og for sig afgjørende, men som dog samlede have en vis Vægt. Da disse sidstes Tal betydeligt kan forøges, mener jeg, at Fundets Alder efter et Skjøn kan sættes ind i det femte Aarhundrede.

Men disse Vink om Fundets formentlige Alder fremsættes her med al Varsomhed, som det sømmer sig paa et Omraade, hvor saa faa Veie ere banede, og hvor vi endnu

*) Jvfr.: C. F. Herbst i Ann. f. n. Oldk. 1849, Side 384.

***) Eneggede Sværd ere fundne sammen med tveeggede, ligesom det er Tilfældet i Vimose-Fundet, paa en »Kirkegaard« ved den romerske Borg Drusomagus tæt ved Nordendorf, en syv Miles Vei fra Augsburg. Foruden en vis almindelig Overensstemmelse mellem Former og Prydelser i begge Fundene, er der ogsaa den Lighed, at Elfenben har været i hyppig Brug baade her og hist. Den yngste Mønt i Nordendorf-Fundet var af Keiser Valens (366), og de yngste Gravsteder sættes vistnok med Rette til Slutningen af det 4de Aarhundrede.

****) I Krågehul fandtes ingen Mønter, i Nydam 34 Stykker (Aar 69 til 217), i Thorsbjerg 37 (Aar 60—194).

kun ere ved »Begyndelsen af Begyndelsen«. Fortsatte Undersøgelser ville vise, om de ere mere og andet end Formodninger. Først og fremest trænge vi til Kjendsgjæringer, til omhyggeligt udgravede Fund at holde os til og bygge paa. Efterhaanden tør man da tænke paa at se bort fra det mindre Omraade, som ligger os nærmest, og som vi fremfor Alt bør søge at kjende, og ved at sammenligne det her vundne Udbytte med andre Landes og Verdensdeles komme til de større og mere omfattende og derfor ogsaa interessantere Resultater, som neppe ville udeblive, naar der trøstigt og forsigtigt arbeides videre.

SLUTNINGSBEMÆRKNINGER OM OPDAGELSEN AF DEN ÆLDRE JERNALDER,

VED J. J. A. WORSAAE.

(Jfr. »Annaler» for 1861. S. 305—310 og »Aarbøger» for 1866. S. 349—376).

Jeg skal ikke trætte Tidsskriftets Læsere med i Enkelthederne at belyse den omfattende Udvikling af Opdagelsen af »den ældre Jernalder», som Hr. Kammerraad Herbst har givet i det under min Fraværelse paa en Udenlandsreise nylig udkomne fjerde Hefte af »Aarbøger» for 1866. Men som et vistnok ikke uvæsentligt Tillæg til mine tidligere Meddelelser maa det være mig tilladt, i al Korthed at vise, hvorledes min ærede Modpart nu selv er fremkommen med nogle, som jeg troer, aldeles fyldestgørende Udtalelser.

Efter nemlig i sin Afhandling om Varpelev-Fundet først at have erkjendt, at forud for hans Opdagelse af ældre Runer paa en Oldsag fra Vimose ved Allesø i Fyen har fornemmelig jeg, tvertimod den dagjeldende Anskuelse,

anseet Allesø-Sagerne for at tilhøre en tidligere Tid end »den ældre Middelalder«^{*)}, tilstaaer Krd. H. nu, at »det er fuldkommen sandt«, at han, da den nævnte Opdagelse af Runerne senere tilfældig skete, endnu ikke »havde noget Begreb« om »en ældre Jernalder«; fremdeles, at »Opdagelsen af Runerne paa Sværdskede-Beslaget fra Viemose paa ingen Maade er identisk med Opdagelsen af den ældre Jernalder«, og at den heller »ikke i og for sig kunde benyttes som Grundlag for en ny Deling af Jernalderen.« Ved at udhæve de fundne Runer, indrømmer han: »har og kan jeg efter hele Gangen i min Fremstilling naturligviis ikke have meent Andet, end at det nu blev klart, at Viemose-Sagerne ikke hørte til Middelalderen, men til samme Tid som Guldhornet og Himlingøie-Fundet, hvilket dog altid var et betydeligt Skridt fremad.« Derefter vedbliver han: »Alt, hvad jeg i min Beskrivelse af Varpelev-Fundet saaledes har sagt herom, og hvad jeg endnu fastholder, er, at min Opdagelse af de nævnte Runer gav Anledning til Opdagelsen af den ældre Jernalder, at det saa at sige var Enden af den røde Traad, der gaaer igjennem denne tidligere ukjendte Periode af Hedenold, jeg ved et reent Tilfælde fik fat i, og at det derpaa var Etatsraad Worsaae og mig, som i Forening fulgte denne Traad ved de af os foretagne Sammenligninger i Museet, ved hvilke Tilværelsen af »den ældre Jernalder« consta-

*) »Annaler« for 1861 S. 308. Særskilt Aftryk S. 4. At jeg ansaa Allesø-Sagerne for at være halvromerske, fra de første Aarhundreder e. C., har jeg alt oplyst i Vidensk. Selskab i 1857 og 1859 (Jfr. mine i »Aarbøger« for 1866 S. 365—367 aftrykte Bemærkninger). Thomsen derimod ansaa dem dengang snarest for halvgræske, følgende for endnu ældre.

teredes. At Et. W. ved disse sammenlignende Undersøgelser spillede en fremragende Rolle, har jeg i »Varpelev-Fundet« udtrykkeligt fremhævet.*).

Det er følgelig, efter Krd. H's egne Ord, utvivlsom rigtigt, hvad jeg før har søgt at oplyse**), at hans Andeel i Opdagelsen af »den ældre Jernalder« indskrænker sig:

- 1) til et reent tilfældigt Fund af nogle Runer, som vel endnu slet Intet viste eller afgjorde med Hensyn til »en ældre Jernalder«, men som jo dog yderligere bekræftede Rigtigheden af min tidligere, ad den sammenlignende Slutnings Vei vundne Anskuelse om Allesø-Fundets betydelig høiere Ælde, end den sædvanlig antagne, og som herved ogsaa særlig maatte opmuntre mig til fortsatte Undersøgelser;
- og 2) til hans derpaa følgende Deelagtighed (ovenikjøbet efter min Opfordring) med mig i en sammenlignende Undersøgelse i vort Museum.

Rigtignok mener Krd. H., at »den ældre Jernalder« allerede ved denne sidstnævnte Leilighed »constateredes«, hvorimod jeg, som Opstilleren af den senere videnskabelige Theori herom, sikkert bedre, end nogen Anden maa kunne vide, at uagtet den af os i Museet sammenbragte og for flere Oldforskere fremviste Række af danske Mark- og Gravfund godtgjorde, idetmindste for os, Allesø-Sagernes (af mig forlængst formodede) Samtidighed med de romerske og halvromerske, i Danmark opdagede Gjenstande og derved umiskjendelig trængte Jernalderen her i Landet endeel tilbage i Tiden

*) »Aarbøger« for 1866 S. 369 — 370. Særskilt Aftryk S. 11—12. I »Varpelev-Fundet« i »Annaler« for 1861 S. 309. Særsk. Aftr. S. 5 siger Krd. H.: »Fornemmelig ved Professor Worsaaes hurtige Iagttagelsessevne blev det os muligt i kort Tid at fuldende vore Undersøgelser.»

**) »Aarbøger« for 1866. S. 358. Mit særsk. Aftryk S. 10.

(hvilket i og for sig var et yderst værdifuldt Resultat og et ypperligt Materiale for kommende Forskninger), frembød den ommeldte Række Fund derfor endnu paa ingen mulig Maade et tilstrækkeligt Grundlag for en heel Theori om en ny Deling af Jernalderen i to Tidsrum eller om en saadan særegen nordisk eller nordeuropæisk Culturperiode som den »ældre Jernalder«, hvortil ulige flere Grundstene og det endog fra forskjellige Lande først maatte samles og lægges*).

---

*) See mine Ytringer desangaaende allerede i 1859 i Vidensk. Selskab, aftrykte i »Aarbøger« for 1866 S. 367—368. Naar iøvrigt Krd. H. baade ved den ovennævnte, af ham betonedede Fremviisning i Museet i Forbindelse med en formeentlig alt da skeet »ny og overraskende Opdagelse« af »den ældre Jernalder«, og ellers oftere som Støtte vedblivende særlig fremdrager afdøde Conferentsraad Thomsens Navn og hans, tildeels endog mundtlige, Udtalelser, burde den oplysende Kjendsgjerning neppe have været forbigaaet, at denne udmærkede, men yderst sindige og tilbageholdende Forsker endnu, en Tid efter den udhævede Fremviisning af vore Iagttagelser, ved Oldsag-Museets Flytning til og Indordning i Prindsens Palais i Aaret 1854 paa det Bestemteste modsatte sig, at de paagjeldende, karakteristiske Fund bleve samlede og udsondrede i det første Jernalders Værelse som de tidligste Sager fra dette Tidsrum; først efter en udførlig Discussion med mig, der, som ligefrem tilkaldt, hævdede min dengang nylig opstillede Delings-Theori, gik han vel tilsidst ind derpaa, men alligevel dog kun paa den udtrykkelige Betingelse, at et Par af Fundene udtoges og hensattes i det andet og sidste Jernalders Værelse, hvor de forbleve indtil den ved mig ifjor (1866) iværksatte Omordning af Jernalderen. Thomsens fremdeles paaberaabte, bestemt bifaldende Ytringer baade om vore forudgaaede Iagttagelser i Museet og om min tildeels derpaa senere byggede Theori, hvilke han først fire Aar efter, nemlig 1858, lod redigere i en Skrivelse, hvis noget ucorrecte Form derved forklares, til en tydsk Forsamling af Oldforskere, ere desuden affattede to Aar efter det Møde i Christiania (1856), paa hvilket han, som Følge af Fundet af en romersk Indskrift i Thorsbjerg Mosen, opgav sine sidste, naturligviis fra hans afventende Standpunkt

Men selv om der ikke her i dette Tilfælde var skeet en i slige Spørgsmaal, især bagefter, let og hyppig forekommende Forvexling af Tilveiebringelsen eller Tildannelsen af Materialierne med den endelige og egentlige Opførelse af Bygningen, indrømmer Krd. H. jo gjentagende, at endog ved de efter hans Mening strax tilfulde afgjørende sammenlignende Undersøgelser i Museet var det mig, »som spillede en fremragende Rolle.»

Jeg er saaledes fuldkommen ude af Stand til at fatte, i hvilken Henseende jeg (i al Fald ogsaa overmaade meget imod min Villie) i denne Sag skulde have forurettet den ærede Forfatter, hvis Krav i alt Væsentligt, efter hans egen Forklaring, ere af en saa begrændset Natur, tilmed især, da jeg jo stadig offentlig har anerkjendt hans velvillige Hjælp ved mine ovenmeldte Studier! Jeg skal derfor ogsaa, for mit Vedkommende, hermed afslutte denne, for Archæologien neppe videre frugtbringende, desværre nærmest personlige Tvist, i det Haab, at Opmærksomheden fremtidig fortrinlig maa rettes paa Sagen, og at det snart maa lykkes Nordens Oldforskere ved forenede Undersøgelser om Jernalderens

---

fuldkommen berettigede Tvivl. (Hermed stemme ganske ikke alene Thomsens hidtil utrykte Udtalelser af 28de August 1856 i Embedsbrev til mig til Eckernförde som Svar paa min lige efter Juli-Mødet i Christiania s. A. fra Flensborg selv afgivne Beretning om det i Apotheker Mechlenburgs Samling dengang værende nye Thorsbjerg Fund: »Det glæder mig at see, at Allesøe Sagerne vinder Bekræftelse, faaer jeg en Smule Tid, skriver jeg et Brev til Mechlenburg derom og takker ham for den Tjeneste Videnskaben og vi indirecte erholde ved dette Fund«; men ogsaa Thomsens senere (1858), efter Opdagelsen af de første romerske Mynter i Thorsbjerg-Mosen, trykte Erklæring om min (1854) opstillede Deling af Jernalderen: »diese Theorie hat aber seit dem bedeutend an Festigkeit gewonnen und ist jetzt zur Gewisheit erhoben«; jfr. »Aarbøger« for 1866 S. 372—376).

tidligste Begyndelse og gradvise Udvikling at give Oldtidsvidenskaben fastere Holdepunkter, end den for Øieblikket, næsten fjorten Aar efter min første Erkjendelse af »den ældre Jernalders« Omrids, endnu kan glæde sig ved.

Kjøbenhavn, d. 15de October 1867.

OGSAA EN SLUTNINGSBEMÆRKNING.

AF C. F. HERBST.

Med Hensyn til den i foranstaaende Udtalelse omhandlede »desværre nærmest personlige Tvist« imellem Hr. Etatsraad Worsaae og mig, hvilken jeg imidlertid er mig bevidst ikke at have fremkaldt, skal jeg kun tillade mig at bemærke, at jeg ikke ret fatter, hvorledes Et. W.'s Udtalelser i Aarene 1857 og 1859 kunne anføres som Beviis for de Anskuelser, han nærede i 1852—53 (see foran S. 258, Anm.). I alle øvrige Punkter henviser jeg den opmærksomme Læser til de af mig i »Aarbøgerne« 1866 S. 360—376 givne Oplysninger.

STOREHEDDINGE KIRKES ALDER OG TIDLIGERE FORM.

AF J. KORNERUP.

Storeheddinge Kirkes eiendommelige Form har længe været Gjenstand for Opmærksomhed. Allerede Erik Pon-

toppidan siger 1767 i sit Danske Atlas*): »Kirkens Bygning er noget selv som og adskillig fra alle andre deri, at dens mellemste Deel er ottekantet og haver paa hver Ende et Taarn, dog det ene lavere end det andet«. Længere hen hedder det sammesteds: »Om der ellers forhen haver været noget mærkværdigt i Kirken, maa det være forkommet da Kirken i forrige Seculo indfaldt og alle dens indvendige Prydelser bleve sønderknusede og ødelagte.« Det kan ikke undre os, at den fortjenstfulde Pontoppidan fandt denne Kirke sælsom og uforklarlig. Han levede i en Tid, i hvilken Kundskaben om Middelalderens Bygninger vistnok maa kaldes ringe og forvirret. Men selv senere Forfattere have udtalt besynderlige Meninger om Kirkens Form og Alder. Weinwich**), C. Molbech***) og K. F. Wiborg****) have paastaaet, at den ottekantede Del først er opført efterat hin Nedstyrtning havde fundet Sted. Dernæst har Pastor Visby†) fremsat den Formodning, at Choret skulde være en Levning af én ældre Bygning, som fra først af ikke var bestemt til Kirke, men enten har været et Munkekloster eller en Befæstning imod Venderne. Den ærede Forfatter mener, at de smaa Celler i den tykke Mur i Choret samt Kaminen over Hvælvingen ellers vilde være uforklarlige.

*) E. Pontoppidan: »Danske Atlas« III, S. 108.

**) Weinwich: »Beskrivelse af Stevns Herred« S. 93.

***) C. Molbech: »Ungdomsvandring i mit Fædreland« S. 79.

****) K. F. Wiborg: »Om Bornholms Kirker«, Kirkehistoriske Samlinger II, S. 530. Det hedder her, at »der af den oprindelige Kirke i Storeheddinge intet Andet er tilbage end Koret« og dog gjør Forfatteren senere (S. 532) opmærksom paa, at denne Kirke paa Grund af sin Ottekant ligner Helligaandskirken i Visby, en Kirke, der antages bygget omkring Aaret 1200.

†) I Supplement til 1ste Del af Traps statistisk-topographiske Beskr. af Danmark S. 86—87.

Endvidere har man*) ogsaa formodet, at Storeheddinge Kirke er bleven bygget medens Peder Jensen Lodehat var Roskilde Stifts Biskop (1395 til 1416), fordi denne Prælat færdedes meget paa sine Godser i Stevns Herred, hvor han lod Herregaarden Gjorslev opføre. Den ærede Forfatter har troet, at et i Chorets Ydermur indsat Billede af et Menneskehoved skulde antyde Biskoppens Vaaben, uagtet dette Vaaben**) er meget forskjelligt fra det omtalte Hoved, som aabenbart tilhører en langt ældre Tid. Lignende fantastiske Hoveder træffes i Mængde baade paa gamle Granitdøbefonte og Kirkemure fra det 12te Aarhundrede, især hyppigt i Jylland.

Dog maa det her bemærkes, at det rette Sammenhæng med Storeheddinge leilighedsvis er berørt af Prof. Høyen***) ligesom ogsaa Geheimeetatsraad Trap****) har meddelt en Grundtegning af Kirken, paa hvilken dens oprindelige Dele ere angivne. Ikkedestomindre fortjener Storeheddinge Kirke nærmere at belyses.

Det er paafaldende, at de omtalte Vildfarelser med Hensyn til Kirkens ottekantede Del have kunnet indsnige sig, idet der nemlig i Resens danske Atlas†) eksisterer en gammel Afbildning, et Slags Fugleperspektiv af Kirken, saavel som et Grundrids, begge tagne før Nedstyrtningen. Disse Afbildninger bevise altsaa, at Ottekanten tilhører en ældre Tid og de give i det Hele en ganske

*) I en Artikkel mrk. V. i Illustreret Tidende, 14de Octbr. 1866.

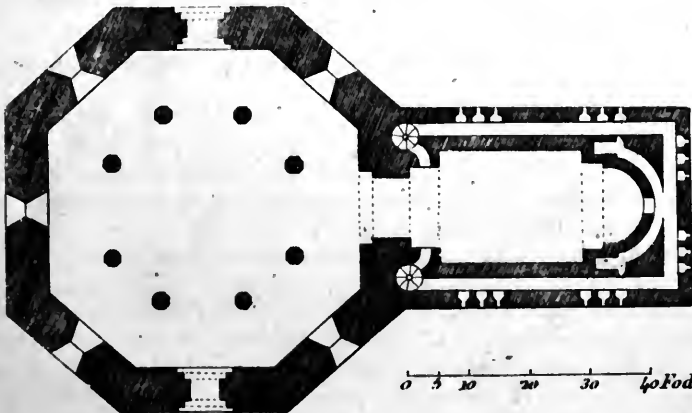
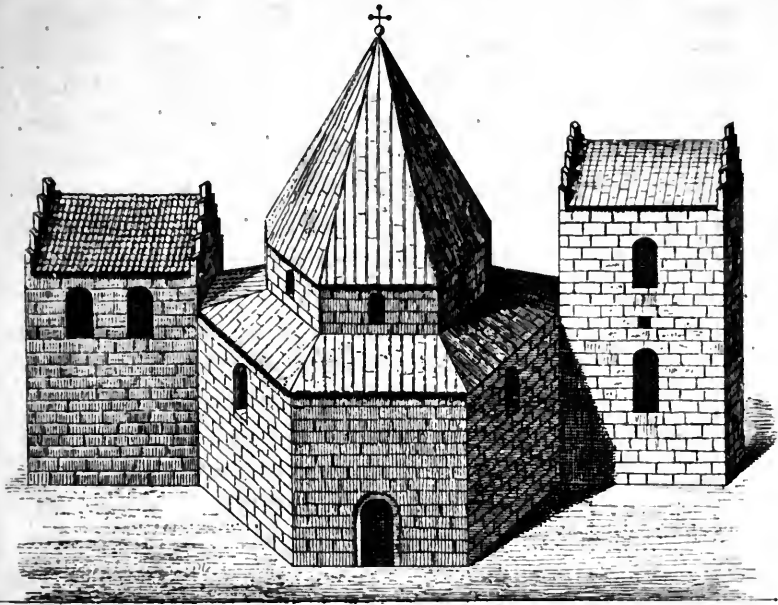
**) Biskop Peder Jensens Vaaben ses paa hans Gravsten i Roskilde Domkirke og forestiller et skjægget Mandshoved med en eiendommelig Hat.

***) N. Høyen: »Hellig-Aands Kirken i Visby paa Gulland«, udg. af Selsk. for nordisk Konst. Kjøbenhavn 1852. Side 8.

****) Traps Statistik I, S. 408.

†) P. Resen: »Atlas Danicus«. Hafniæ 1677. Kobberstik med Manuscript, Univ. Bibl.

mærkelig Oplysning om Kirkens tidligere Form, som jeg derefter skal søge nærmere at forklare.

Storeheddinge Kirke er oprindelig opført af store Kridtstensquadre*) i Rundbuestil og bestaaer af en ottekantet Bygning, 55 Fod indvendig i Tværmaal. Dertil slutter sig en aflang firkantet Chorbygning, omtr. 24 Fod lang indvendig med en lige Altervæg i Øst og en 8 Fod dyb Alterniche indadtil. Ottekanten havde forhen rundbuede Portaler i Nord og Syd, og paa hver af de andre Flader, med Undtagelse af den østlige, i hvilken den halvrunde Triumfbue aabner sig imod Choret, et smalt rundbuet Vindue. I en Kreds i Midten af Ottekanten stode otte Søiler og bare Hvælvingen**). Skjøndt man savner Oplysning om denne Hvælvinges Construction, kan man dog tænke sig, at Søilerne have været forenede med runde Buer og at der har været en stor Kuppel i Midten og Træloft over den ydre kredsformede Gang. Dog turde det af constructive Grunde være rimeligt, at man ikke for stærkt skal fastholde Resens Udtryk: Hvælvingen, men snarere dermed tænke sig et System af Hvælvinger saaledes, at den ydre Gang har havt Tønde- eller Krydshvælvinger. Søilerne vare ottekantede og bestode vistnok af store Kridtstensblokke. Over Kirken hævede sig et ottekantet Taarn, hvis Hjørner hvilede paa disse Søiler — altsaa har Bygningen havt en noget lignende Construction, som de runde Kirker i Bjernede og Thorsager, ligesom man ogsaa kommer til at tænke paa Kallundborg Kirke***), hvis store firkantede Midtertaarn ogsaa hvilede

*) I Supplement til 1 Del af Traps Statistik S. 86 siges, at kun Choret er af Kridtsten, den øvrige Kirke af Mursten. Dette er en Vildfarelse. Ottekanten er bygget af store tilhugne Kridtsten med en ydre og indre Mur og et Mellemfyld af Kampesten og Kridtstensbrokker.

**) Paa Resens Plan staaer: »Otte Pillere, som holder Hvælvingen«.

***) J. J. A. Worsaae: »Kallundborg Kirke« i Danske Mindesmærker I, med Afbildninger af Heinr. Hansen. Ogsaa i denne Kirkes Taarne gjenfinde vi den ottekantede Form og det spidse Tag, som udmærkede det Taarn, som vi se afbildet paa Resens Kobberstik af Storeheddinge Kirke.

paa fritstaaende Soiler og som havde samme Skjæbne som Storeheddinge Kirkes Midtertaarn — at synke i Grus.

Det har været en stolt Bygning. Selv Resens mangelfulde Tegning giver os et Begreb herom. Hvad var Grunden til dens Fald? Pontoppidan meddeler, at et Nedslag af Lynild skal have været Aarsag i at det mægtige Taarn med sit store ottekantede spidse Spir faldt ned. Andre Grunde maa imidlertid have bidraget, da et Lyuslag ellers neppe alene ved sin egen Magt har kunnet nedstyrte Taarn og Hvælvinger. Muligen har Mangler ved Bygningsstoffet, Kridtstenen, bidraget dertil; muligen har den hele Sammensætning havt Feil. I den ældre Middelalders Bygninger træffe vi paa en Mængde høist vovelige eller rettere sagt feilagtige Constructioner, som ogsaa have havt mange slige Nedstyrtninger til Følge.

Allerede i den katholske Tid var Indtrykket af Kirkens Ydre blevet meget forstyrret dels ved Forandringer ved

Chorets Overdel dels ved Opførelsen af et massivt Klokke-taarn i Vest; men Nedstyrtningen af det ottekantede Midter-taarn gav Kirken sit Banesaar. Ottekantens Ydermur blev staaende, men ogsaa dennes øverste Kant maa have taget Skade; thi det synes, som om den er bleven gjort en Del lavere. Istedetfor Hvælvingerne blev et Træloft, der bares af 4 klodsede Træstøtter, og derover et spidst Tag med Bly-beklædning anbragt. Saaledes aftegnede Arkivtegneren og Antiqvaren Søren Abildgaard*) den i 1757 (se foreg. S.) og i denne Forfatning stod den til 1853, da den undergik en betydelig Restauration. Skjøndt det ikke her er Stedet til nærmere at beskrive og bedømme denne Restauration, da det har været os mest om at gjøre, at oplyse de ældre Forhold, maa det dog siges, at der ved denne Leilighed intet Hensyn toges til Kirkens oprindelige Stil. Om det end af praktiske Grunde ikke var muligt, at vende tilbage til den tidligere Form, som Bygmesteren maaskee ikke heller har kjendt, burde dog ubetinget Rundbuestilen have været fulgt uden Hensyn til Kirkens yngre Tilsætninger. Istedetfor at lade Kridtstensqvadrene saavel som de Dele, der ere af Teglsten, træde frit frem udvendig, hvilket vilde have givet Kirken et mere maleriskt og ærværdigt Ydre, end den nu har, anbragte man paa dens gamle Mure en Kalkpuds, der er overstrøget med en uklædelig Okkerfarve, og dækker ethvert Spor fra ældre Tider, som kunde veilede Forskeren**).

Om Storeheddinge Kirkes første Grundlæggelse savne vi historiske Oplysninger. Resen siger rigtignok i sit Manuscript***) at den skal være bygget under Kong Valdemar, men angiver ingen Kilde til denne Efterretning og nævner

*) Abildgaards Tegning i det oldnordiske Museums antiqv. topogr. Arkiv.

**) Den i Somren 1867 i Kirkens Chor anbragte Dekoration er der ikke her Tale om, da dette Arbeide udførtes efterat disse Bemærkninger nedskreves.

***) I Resens »Atlas Danicus», Manuscript Univ. Bibl.

ikke engang hvilken Valdemar der er ment. Men selv fra senere Tider er det kun Lidet, hvad vi vide om Kirken.

•Anno 1411 stiftede Her Hans Olufsen til Søholm, Ridder, et Vicarie og en af de Tidets Tjeneste til denne Kirke til hvis Vedligeholdelse saavel som til Præstebordet han lagde en hel Del Gods der i Egnen for evige Sjæle-messer at holde for hannem og hans Familie. Sognepræsten, som da var, hed Herr Niels Almarson (*).

1460 fik Kirken en stor Malmklokke; idetmindste bærer den i det vestre Taarn hængende Klokke følgende Indskrift med gothiske Bogstaver:

•Aurora. Sancte Catherine in Hadinge magla sub anno Dñi MCDLVV in die Laurencii•.

•Aurora• synes at betegne Ottensangsklokken. Af denne Klokkeindskrift vil man endvidere kunne udlede, at Kirken har været indviet til den hellige Catherines Ære.

•Aar 1466 har Kong Christian I skjødet Store Hedinge Kirke til hellig tre Kongers Capel i Roskilde for en daglig Messe at holde for alle christne Sjæle (**).

Paa Abildgaards Tid fandtes i Storeheddinge Kirke en gammel Ligsten, paa hvilken var indridset Billedet af en Mand med foldede Hænder, iført en lang Kjortel og med følgende Indskrift:

•Anno Domini MCCCCIII in die nativitatis Christi obiit Peter Yeversson. Anno Domini MCCCCV obiit Anne uxor ejus. Orate! (***)).

Som en Følge af at vi savne bestemte historiske Efter-

*) Danske Atlas III, 108.

**) Weinich (Beskrivelse af Stevns Herred) siger; »Heraf haves i det kgl. Geheimearkiv tvende Originaler, hvoraf den ene er forseglet af Kongen, Dronningen, Biskoppen og Kapitlet i Roskilde« S. 96. Jfr. E. C. Werlauff: »De hellige tre Kongers Kapel« S. 3, samt »Diplomatium Christiæni I«, S. 180.

***) S. Abildgaards Tegn. Antiq. topogr. Arkiv.

retninger om Kirkens første Anlæg, ere vi alene henviste til Resens Afbildning og til selve de gamle Mure. Men kunne vi da deraf med nogenlunde Sikkerhed udlede Noget? Ja vistnok. Kirkens Anlæg kan ikke være synderlig yngre end Aaret 1200, den tilhører aldeles Rundbuestilens Tid, rimeligvis den sidste Halvdel af det 12te Aarhundrede og henhører til den samme Gruppe, som de bekjendte runde Kirker.

Den runde eller manglekantede Form paa Kirker er meget gammel. Allerede Constantin den Store opførte i Jerusalem en rund Kirke over den hellige Grav, efter hvilken i Middelalderen mange andre Kirker byggedes og opkaldtes. I Rom byggedes meget tidligt de tvende bekjendte Rundkirker Sta. Constanza og St. Stefano rotundo. I det øvrige Italien fremstod en Mængde Daabscapeller, Baptisterier, baade af rund og kantet Form. I Midten af dem stod Døbefonten, men de savnede i Almindelighed et Choruspring «Absis». I Tydskland, især dets sydøstlige Del, træffes en Mængde smaa cirkelrunde Kirker med en liden Absis. Over Rundbygningen hæver sig et Taarn, baaren af Søiler. I England opførtes i Begyndelsen af det 12te Aarhundrede en Rundkirke i Cambridge*), som anses for at være en af de ældste engelske Kirker af denne Form. Den kaldtes i den katholske Tid »den hellige Gravs Kirke» og var bestemt til Afholdelse af Bønner for Korsfarernes Held.

I Sverig findes og fandtes indtil nyere Tider adskillige Rundkirker. Biskop Bengt den Gode i Skara († 1190) lod paa egen Bekostning en rund Kirke opføre i Dimbo i Vestergothland**). »Denne Kirke bestod af et Rundhus og et firkantet Chor i Øst«, men nedbrødes 1813. Den

*) »Old England« I.

***) Brunius: »Konstanteckningar under en resa til Bornholm«. Lund 1860. S. 213.

mærkeligste af denne Slags Bygninger i Sverig er imidlertid Hellig Aands Kirken i Visby, der antages opført i Slutningen af det 12te Aarhundrede eller ialfald ikke er yngre end den første Fjerdedel af det 13de. Denne Kirke har i flere Henseender megen Lighed med Storeheddinge, men er meget mindre, 43 Fod i Tværmaal indvendig. Hellig Aands Kirken bestaaer af et ottekantet Skib med et aflangt firkantet Chor i Øst. Hvælvingerne bæres af ottekan- tede Piller. Chorbygningen har en lige Altervæg i Øst med en stor Alterniche indvendig. I Hjør- nerne bag denne ere 2 smaa Kamre. Man ser i alt dette en paafaldende Overensstemmelse med Storehed- dingene. I andre Henseender afviger Hellig Aands Kirken derimod fra denne: i Søilernes Antal (4) i den mærkelige Overkirke, der har Chor tilfælles med Underkirken og staaer i Forbindelse med denne ved en stor ottekantet Aabning i Hvælvingen m m.

Hvad nu Rundkirkerne i Danmark angaaer, da ere de bekendte nok. Bjernede Kirke er opført af Ridderen Sune Ebbeson midt i den sidste Halvdel af det 12te Aarhundrede. Thorsager Kirke, der er den bedst bevarede af alle vore Rundkirker og udvendig har nogen Lighed med Resens Af- bildning af Storeheddinge, antages at være bygget henimod Aaret 1200, muligens af Aarhus Domkirkes Grundlægger Biskop Peder Vagnsøn (?).

Naar vi betænke, at alle de her nævnte Kirker vides at være meget gamle og naar vi i det Hele lægge Mærke til, at den sluttede runde eller mangedantede Form ikke findes anvendt hos os efterat Spidsbuestilen var begyndt at komme i Brug i Midten af det 13de Aarhundrede, maa vi ogsaa deraf slutte, at Storeheddinge Kirke ikke kan være synderligt yngre end Biernede og Thorsager.

Kirkens Chor er bygget af store Kridtstensqvadre. Det er i flere Henseender en mærkelig Bygning, men Ingen, som kjender noget til Middelalderens kirkelige Bygningskonst,

kan ved Betragtningen af den store Alterniche med sin Halvkuppel og den imod Ottekanten sig aabnende runde Triumfbue tvivle om, at Choret fra først af har været bestemt til Messe og Altertjeneste.

Choret bedækkes af en Kuppelhvælving. Bag Triumfbuen føre tvende snævre Vindeltrapper, af hvilke den søndre i nyere Tider er tilmuret, op til den bekjendte saakaldte Munkegang, af hvis Navn tilligemed flere andre lokale Benævnelser man har villet udlede Tilværelsen af et Kloster i Storeheddinge i den katholske Tid. Denne Løngang gaaer rundt om Chorets 3 Sider, vandret inde i den $3\frac{1}{4}$ a $3\frac{1}{2}$ Alen tykke Mur. Den er meget smal, kun 1 Alen og 3" bred, men 4 Alen høi og foroven dækket af en Tøndehvælving. Den har modtaget Lys og Luft igjennem 18 smalle Aabninger, lig Skydeskaar. Disse Aabninger, af hvilke nu de fleste ere tilmurede, ere i Lysningen kun 7" brede, men $1\frac{1}{2}$ Alen høie. Indadtil have de skraa Karne og derom en Ramme af Rundbuer med Pilastre og simple Kragbaand. De ere, som ovenfor staaende Grundrids vil vise, ordnede i Grupper 3 og 3. I østre Ende føre 2 smaa krumme Gange ind til et Par Lønkamre, som kun ere 2 Alen lange og $1\frac{1}{2}$ Alen brede og hvælvede. Disse Kamre modtage en svag Belysning igjennem et lille Vindue ud til Løngangen. Over selve Chorets Hvælving er et større mørkt Rum, som ses tidligere at have været overhvælvet. Ved en nøiere Undersegelse af Murværket over Løngangen, bemærker man let, at en betydelig Forandring allerede i gamle Dage er foregaaet med Chorets øverste Del. Kridtstensmuren ses at være uordentlig afbrudt og derpaa øgt med en senere Mur af store røde Mursten. Udvendig er det især tydeligt ved Betragtningen af Taggavlen, som er aftrappet og prydet med Nicher i Spidsbuestil, at den maa henhøre til en yngre Tid end selve det gamle Chor, som aldeles tilhører Rundbuestilen.

Hele denne hemmelighedsfulde Indretning af Løngange

og Celler har givet Anledning til mange Formodninger og Almuens Indbildningskraft har befolket den med overnaturlige Væsner, Elverfolk, ligesom det mørke Rum benævnes »Ellekongens Kammer». Nogle have formodet, at de smaa Lønkamre have været Straffeceller for Munkene. Andre ere vistnok komne Sandheden nærmere, idet de have ment, »at de smaae mørke Celler kunne være byggede for der at bevare Kirkens Liggendefæ eller andre Skatte i Ufredstid» (C. Molbech). Men da, som det ovenfor er vist, hele Overdelen allerede i Middelalderen er bygget om, bliver det neppe muligt, at give nogen aldeles tilfredsstillende Forklaring; thi det er usikkert, om Løngangen har staaet i en Slags Forbindelse med en tidligere Overbygning eller om Chorets Mur har endt tæt over Løngangen.

Naar vi imidlertid lægge Mærke til, at Aabningerne i denne synes at være indrettede til at holde Udkig igjennem og naar vi erindre Murens usædvanlige Tykkelse, kunne vi tænke os, at der muligen ogsaa tidligere har været et Slags Taarn over Choret, indrettet til Forsvar i Ufredstider. Adskillige gamle Kirketaarne i England ere forsynede med Murtinder, »Crenelinger», ligesom Middelalderens Fæstningstaarne. Paa Bornholm forene de bekjendte ruude Kirker de tvende Formaal, baade at være Kirker og Kasteller. Paa flere Steder i Sverig findes over Kirkernes Chor Taarne, i hvilke det nederste Rum er indrettet til Altertjeneste og det øverste til Forsvar. Dette er Tilfældet med nogle Kirker paa Öland samt paa Ödeshøgs Kirke i Östergothland og paa Hosmo Kirke i Smaaland*). Uagtet

*) Brunius: »Konstanteckningar under en resa til Bornholm». S. 130. I samme Bog S. 111—112, hvor Forfatteren omtaler Taarnet i Aaker, siger han: »Andra afdelingen har enligt vanligheten i gamla försvarstorn få och små gluggar, emedan man fruktat stormningar. I tredje afdelingen har yttre kretsgången gifvit bågskyttar och stenkastare godt tillfälle att bakom et säkert bröstvärn oro sina angripare.

lærde Forskere have havt meget forskellige Anskuelser om de ældste Kirketaarne, maa det dog i det Hele anses for afgjort, at Befolkningen i Middelalderens urolige Tider ved Fjendens Overfald hyppigt søgte at frelse sig i Kirkerne, hvis faa og snævre Døre da tilstængedes. Netop i de romanske Kirketaarne fremtræder, som allerede berørt, en Karakter, der minder om Kasteller*).

I den første Halvdel af det 12te Aarhundrede under de idelige indre Uroligheder i Danmark hærjedes Landet, i en høi Grad, især i Nærheden af Kysterne, ved vendiske Sørøveres Anfald og det er bekjendt, at navnlig Stevns Herred led meget i denne Henseende. Saaledes synes der at kunne have været en særegen Anledning netop ved Storeheddinge Kirke til at gjøre den til et Slags Værn. Forsaavidt er det muligt, at man**) har havt Ret i at paa-staae at Kirken har været en Befæstning mod Venderne***); men at den tillige altid har været Kirke, kan der ikke være nogen Tvivl om.

SMÅTING VEDRØRENDE RUNEINDSKRIFTER.

AF E. JESSEN.

6. Lidt mer om de ældste indskrifter (se 5).

I tidsskrift for philologi VII har S. Bugge i disse dage givet læsning af†).

guldhornindskriften (2den gang) (1ste gang 1865)

---

*) Viollet le Duc: Dictionnaire de l'architecture Française. V, p. 367: L'idée de defense dominant dans toutes les constructions romanes du VIIIe au XII siècle.

**) I Supplement til 1ste Del af Traps Statistik. S. 87.

***) Dog maa man rigtignok saa tænke sig, at der ogsaa har været et Værn foroven bag Ottekantens Ydermur.

†) Tegninger hos G. Stephens s. 325, 247, 216, 197, 173. — Runen Ψ gengives ved R (skönt Z er at foretrække).

ek hlewagastiR holtingaR horna tawido

jeg Lægæst Holtsön gjorde horn

Tunesten

ek wiwaR aftar woturide witadahalaiban worahto [runoR]

jeg Viv gjorde runer efter krigsfælle Vodurid

arbinga singosteR arbingan, oplingoR dohtriR, dalidun

[afte]R woturide staina

arvingers ældste arvinger, Odlingas dotre, ... efter
Vodurid sten

Varnumsten

ubaR hite harabanoR, [wi]t, iah ek erilaR runoR waritu

over Hit skrev Ravn, vi, og jeg Jarl, runer

Tanumsten

þrawingan haitinaR was

Travinges var [den d. e. stenen] kaldt

Istabysten, hvor Bugge følger Munch, ligesom da tildels også ved Tunesten og hornet. Bugge giver desuden endnu et par tildels tvivlsomme og mindre vigtige småting, som *sali-gastiR* (Berga), *hnabdas* (Bø), *hariso* (Himlingöje), det sidste som kvindenavn («svagt» böjet, altså -o for senere -a; se mit no. 5).

Ny Illustrerad Tidning, 1867, 29 juni, 3 august*), havde givet (med tilbørlig tvivl og varsomhed):

Tanumsten

þrawingan haitinaR was

Travinge héd [han] (egl.: var [han] kaldt).

Varnumsten

.... *harabanoR* . . . . . *ek erilaR runoR wraita*

.... Ravn . . . . . jeg Jarl skrev runer

altså med *a* i den ene binderune regnet dobbelt**); og *u* nede

*) forsømt at citeres i mit no. 5. --- Bugges ejendomsret er hævdet i tidningen, da læsningerne gives som forsøg på at følge Bugge, ikke som indsenderens virkelige ejendom.

***) Det behøvedes ikke; *w*, *a*, *r*, *i*, *t* i usikker orden kunde jo læses som *wraita*; der står jo *was*, ikke *was*, på Tanumsten; men rigtignok netop *wraita* på Reidstadsten (Stephens s. 256).

regnet fra, som mulig lævning af tabte ord. — Ligeledes gaves her som gisning *saligastiR* (Berga).

Bugge siger (s. 213) om sine læsninger: »mange af de givne forklaringer skal kun betragtes som formodninger og forsøg, uagtet de ikke udtrykkelig er betegnet som sådanne, og uagtet jeg har været nødt til at bygge videre på dem».

Bugge finder rimelighed for at kalde sproget skandinavisk.

Det vilde støtte den opfatning af befolknings- og udvandringsforhold, som jeg fremsatte i mine 'undersøgelser til nordisk oldhistorie', 1862, og som flere forfattere siden har sluttet sig til. Jeg finder det derfor særlig passende netop for mig at fremdrage svage sider ved den mig ikke ugunstige runelæsning og sprog-theori. Vanskelighederne skal naturligvis ses modig under øje; og det er passende, at en dansk udpeger dem. Ydre forhold forbyder mig langvarigt arbejde; jeg kan kun give korte hurtige bemærkninger som fortsættelse af mit no. 5, hvori jeg ikke, efter læsning af Bugges afhandling, finder noget at ændre. Hvad jeg ønsker er, at Bugge fjærner disse vanskeligheder. At jeg skulde nævne nogen virkelig vanskelighed, som Bugge ikke for længe siden har overvejet, er på det nærmeste utænkeligt. Jeg er ham så underlegen, at mine ytringer kun er discipelens spørgsmål i form af modsigelser, der ønskes afviste af læreren, for så vidt det efter sagens natur er muligt at fjærne dem.

Jeg begynder da med at ytre det skön, at Bleking-indskrifter må skilles fra (lige så vel som de engelske), både ifølge sprogform og runeværdis og sandsynlig afstand i tid. Om resten er to slags, tyske og nordiske, er ikke oplyst endnu. Endvidere kan Istabyindskrift (ikke at tale om Stentofte og Björketorp), skönt sproget vel er skandinavisk, dog vel ikke være ristet af en indfødt. Hvorledes en sprogransker af den ny skole kan tage så forskrækkelige former som *afatr*, *haeru-wulafr*, o. s. v., for ægte uforvansket skandinavisk, og bruge dem naivt og i god tro som pålideligt

materiale, fatter jeg ikke. Når Bugge da begynder med at fastsætte værdi *r* for **Y** ved hjælp af Istabysten, må det så ikke af to grunde kaldes forhastet?

Vi må da blive ved de andre indskrifter alene. Når Bugge fastsætter lyd værdi *r* for **Y** ved hjælp af *asteR* (Tune) og *ubar* (Varnum)*, bygger han atter, synes mig, på utilstrækkelig grund, da vi ikke kan vide, om der står *asteR* og *ubar*. Vi véd ikke, hvad for et ord er tabt på Tune-sten efter *staina* (der har skilletegn efter sig), heller ikke hvad *dalidun* er, altså ikke, hvad forholdsord det kræver, heller ikke, om det ord, Bugge læser som *asteR*, hører til samme linje som *woduride staina* . . . (tegningen taler imod det); ja, om jeg ikke fejler, véd vi ikke, om ikke halvdelen af den sides indskrift er slået af (tegningen taler for, at noget er gået tabt også for neden). Heller ikke véd vi, hvor meget der er slået af Varnumsten for oven, altså ikke om der virkelig står *ubar* (over); ordforbindelsen bliver her så tvungen, og der tús så åbenbart til nødhjælp på flere måder, at tolkningen for en stor del nødvendig må regnes til det, man ikke bør bygge videre på.

Lyd værdi *r* for runen **Y** er da ikke bevist. Den vilde ellers ikke nødvendig gøre sproget skandinavisk. Højtydsk har (ligesom ældre dansk og svensk) *-r* i tillægsords ental, og kan (ligesom oldnordisk) have haft det i navneords. Lige så kan andre tyske sprog have forholdt sig. — Hvis sproget er skandinavisk; er lyd *s* (d. e. afart af *s*) meget rimelig, da endog på de yngre stene kan findes *-s* for *-r* (som t. e. *poralvs*, *aslaks*, Stephens s. 763, 816).

Ja selv, om der stod *asteR* og *ubar*, fulgte ikke nødvendig, at man udtalte *gastiR*, *erilaR*, *hrabanaR* med *r*. Hvis til 4 mulige lyd, 2 *r*'er** og 2 *s*'er, var kun 3 tegn, så

*) i henhold til, at *r* i *asteR* og *ubar* er oprindeligt, og ikke, således som i bøjningsendelser, opstået af ældre *s*.

***) tyske dialecter, og engelsk, har 2 *r*-lyd, en i forlyd, en i efterlyd.

kunde tegn vakle ved en af lydene, såsom ved den *r*-lyd, der lå nærmest en af *s*-lydene (altså t. e. i *ubar*, *after*). I *gastiR*, *erilaR* o. s. v. kunde *Y* samtidig være afart af *s*.

Man må (efter mit skön) ikke, som Bugge tildels gör, slutte som så: sproget er ikke Vulfila's gotisk, ikke saksisk, frisisk, engelsk; altså er det skandinavisk, og stamsprog til det senere skandinavisk. Det kunde jo være undergået tysk eller skandinavisk sprog, eller et eller flere mellemed, der, fyldte den kløft, som nu skiller skandinavisk fra tysk. Man må da allerførst fastsætte: kan og må senere skandinavisk stamme netop fra disse indskrifers sprogform? eller må vi nøjes med at sige, at det ikke er aldeles utænkeligt, at det stammede derfra, skönt lidet rimeligt? Ganske vist er der vanskeligheder på dette punkt. Og Bugge har endnu ikke ryddet dem af vejen (smłgn. mit no. 5). — Foruden det samme som jeg har ment taler for skandinavisk, nævner Bugge, at 1ste og 3dje person ental i endeböjet fortid synes at have forskellig selvlyd i endelsen. Men vejer det stort? må ikke tysk engang have forholdt sig ligeså? — Afgörende bevis for skandinavisk er endnu ikke fundet, og kunde aldrig fra Blekingstene overføres på de andre med.

Af de 4 större indskrifter, Bugge læser, bliver ialfald knap 1½, eller snarere knap 1, nogenlunde fri for tvang og nødhjælp. De 2½ tör vi ikke «bygge videre på», eller ialtfald kun på et og andet ord i dem.

Hvis man kunde bortse fra den underlige brug af 'jeg', kunde man nemlig vel sige, at guldhornindskriften falder naturlig i Bugges læsning; ligeså 1ste side af Tunesten, dog at *witada**) kun er nødhjælp og kun noget mindre uheldigt end *witaiga*, men aldeles ikke tilfredsstillende.

Anden side af Tunesten: Der kan mangle endel for nedén. Rimeligvis mangler idetmindste ét ord efter *staina*.

*) Bugge tænker på samme tyske ord som jeg (note til mit no. 5).

Der kan mangle bogstaver over *þuingor* (*þlingor*). Det er næppe tænkeligt, at i *«oplíngor»* o kunde deles fra resten af ordet tilbage over på foregående linje med langt tomt rum efter sig, især når vi husker, at stenen har været endnu højere, end den er (på første side lader jo Bugge selv mangle *runoR* foroven); tegningen, der er gjort efter de af Bugge selv leverede materialier*), sætter sig alt for bestemt mod at læse *l* mellem *þ* og *i* i *þ.ingor*; det er rigtignok sandt, at Bugge har haft selve stenen for sig, og at ingen tegning kan være fuldkommen nøjagtig; men Bugge selv udtaler sig med megen tvivl om dette *l*. *«singosteR»* kræver tvungne sproglige forudsætninger, som Bugge selv udvikler. *dailidun* opgiver Bugge at tolke. Altså er *afteR* ubevisligt, samt usandsynligt på grund af *Y (R)*, så meget mer, som *after* står på samme sten med runen *R (r)*. Døtre kunde ikke dengang være arvinger, allermindst sammen med andre, og efter flere; og allermindst hos skandinaver. Det vilde være sært, dog måske ikke exempelløst, om de omtaltes på stenen uden navns nævnelse. — Langt mindre tvungent, men dog tvungent og den løseste gisning, var at læse: *arbingas . . . . . arbingano**)* . . . . . *ngom dohtrim dailidun* (arvinger tildelte . . . . . døtre arvingers . . . . .), og så, ifald resten kan være én linje, og ifald man vilde tro på, at *Y* på samme sten kunde have to betydninger, hvad jo er usandsynligt, men kunde tænkes, især når ikke hele indskriften var hugget på én tid, eller af én person: . . . *R***)* *woduride staina [raisida eller satida eller et andet udsagnsord]*. Men det må endelig ikke kaldes »min læsning».

*) Når Bugge giver smårettelser til Stephens' tegninger, er det sit eget han retter.

**) som ejeform flertal, hvad jo åbenbart også efter form og ordfølge ligger nærmest. Selv når man har mod til at læse *singosteR*, må man i det mindste tilstå mulighed for at læse *s* dobbelt: *arbingas singosteR arbingano*, det sidste som ejeform.

***) som slutningsbogstav af et navn, hvad ialtfald kunde bruges af Bugge, når han vilde opgive at læse denne side af stenen som én sætning.

Jeg mener at tolkning af denne side må opgives, når end ikke Bugge har kunnet finde rimelig og tilfredsstillende sammenhæng. Bugges læsning er et forsøg, som nødvendig skulde gøres, og som fortjæner tak, et forsøg på at læse denne side af stenen som én sammenhængende fuldstændig indskrift. Men det er den vel netop ikke. Det selv samme gælder om Bugges læsning af

Varnumsten: Den er et forsøg, der skulde gøres, på at læse hele denne indskrift som sammenhængende og fuldstændig. Men den ordforbindelse, der kommer frem, er for tvungen og usandsynlig, hvad Bugge da heller ikke fragår. Heller ikke indholdet af ordene læst således lyder synderlig tiltalende: det var vel lidt påfaldende, om der skulde to til at riste så kort indskrift. Vi véd ikke, hvor meget der mangler, især foroven. Særlig er *wit* og *ubaR* ubevislige, og *ubaR* usandsynligt på grund af Y.

Tanumsten: Mon Bugge ikke selv finder læsningen utrolig? »[Stenen] var kaldt Travinges«! Hvor skulde nogen falde på at sætte sligt på en gravsten? »Stenen kaldes Travinges« var allerede utroligt; men nu oven i købet »var kaldt« eller »blev kaldt«, og »stenen« udeladt! Så måtte *þrawingan* da hellere få lov til at være nævneform: »Travinge hed [han]«, selv om det overrasker den 'sammenlignende' sproggransker. Modbevis må ikke tages fra mulig forekommende navne på *-a* (ikke *-an*) i andre indskrifter, dels fordi indskrifterne er fra uens tid og sted, dels fordi vi ikke kan kende bøjning og afledning på den tid så nøje; *n* kunde tænkes som ældgammel lævning, eller som på ny overført på visse ords nævneform fra de andre bøjningsformer*). — Vi må her fastholde tinglige krav, ydre sand-

*) Man kunde falde på at læse Stenstad-sten (Stephens 255), *igison* (*igingon*) og *halaR*, bl. a. som to navne, et kvindenavn og et mandnavn, det første ligeledes med *-n*. Men det må endelig ikke kaldes min læsning. Ellers har Bugge ikke været bange for samme slags sammenstilling af et kvindenavn

synlighedshensyn, endnu stærkere end de sprogsammenlignende hensyn. — Formen *haitinaR* er ikke afgjort skandinavisk (jeg udtrykte mig ikke varsomt nok i mit no. 5); *-in-* findes i gammel tydsk i fortids tillægsmåde af stambøjede udsagnsord.

Der er én mislighed, som hører til dem, Bugge selv omtaler særlig, men som han vistnok undervurderer; det er formler med 'jeg', som 'jeg Lægæst gjorde', o. l. Bugge fremfører sligt fra documenter. Men vedkommer det sagen? Det kunde ikke falde nogen ind at sige, at sligt stred mod sprogets natur, eller at det ikke nødvendig måtte bruges i juridiske documenter. Det er i indskrifter, særlig i gravskrifter, at det ikke let kan tænkes brugt, eller da kun i særlige tilfælde (som t. e. hvor en indskrift tillige er juridisk document; eller hvor en konge på østerlandsk vis gennem indskriften tiltaler alle sine undersætter?).

Det bliver da såre lidt, som efter Bugges måde er læst med rimelighed. Bugge synes jo at love idetmindste noget endnu. Men det, som hidtil er leveret, er netop de bedste og letteste indskrifter. Så meget større skulde overraskelsen være, hvis Bugge kunde forandre sagernes stilling ved hjælp af de andre indskrifter; vel at mærke: de blekingske fra-regnet; de må på ingen måde slås sammen med resten. Det er gavnligt straks her at have fremhævet de misligheder, som først og fremst må fjærnes eller afhjælpes. De synes mig rigtignok at veje såre tungt, både dem Bugge selv nævner, og de andre.

Det var tiltalende, om forskel i runeværdis kunde vises mellem indskrifter i Norden og de sydligere (de engelske går fra). Værdi *r*, *s* for *Y* måtte naturligvis, sålænge til det modsatte godtgøres, ventes at blive lighed, da jo alle

---

og et mandnavn uden tilføjelser (Berga). — At læse *igi.on* som ejeform ('I's mand') går ikke; den dodes navn må ikke mangle.

tydske sprog har eller har haft afarter af *s*, og alle, undtagen Vulfila's gotisk, *r* af ældres. Lydværdi *m* vilde derimod vel blive særegen for nordlige indskrifter. Den er ikke modbevist (smlgn. 5). Selvfølgelig kan den i og for sig lige så vel være opstået dengang som senere. Vi har ingen af sagen selv given modgrund. Og selvfølgelig må der, ifald værdi *r* (*s*) er sikker, have været en tid, da tegnet *Y* vaklede mellem disse to betydninger, mellem *r* (*s*) og *m*, en tid, da det i én egn kunde være *r* (*s*), i én anden *m*, ja da det måske i samme indskrift kunde få begge værdier. Vi har (ligesom ved runen '*ár*') ikke lov til med magtsprog og uden bevis at henlægge overgangen udenfor disse indskrifers tid. Vi må tage alle muligheder med.

Hvad Bugge (s. 243), ved at tale om *iah* (Varnum), siger om forlyd *j*, det fatter jeg ikke. Hvorledes kan tegn *i* for *j* i *iah* vise, at *jára* var blevet til *ára*? (den nødvendige betingelse for, at runen med dette navn kunde blive tegn for lyden *a*). *iah* vilde jo netop vise, at forlyd *j* ikke var svunden, om end på Varnum-sten skreven med unøjagtigt tegn. Hvorfor skulde *j* snarere være svundet i *jára* (*ár*, *år*) end i *jah*?

Med hensyn til afstammingsforholdet mellem de to runearter ser jeg ikke rettere, end at jeg i alt væsenligt kan fastholde min lære, fremsat i tidsskrift for philologi V, 1864, s. 296—99. Spørgsmålet om *Y* ændrer vel næppe sagens stilling? Det skulde overraske mig, om Bugge satte noget væsentlig forskelligt isteden for mit.

Bugge ytrer sig med priselig varsomhed, men nøjes tildels med almindelig udtalelse af sin tvivl. Måske har jeg her netop tildels udtalt hans betænkeligheder, idet jeg ikke har villet modbevise læsninger, der snarere end Munchs kunde blive mig nogenlunde gunstige, men kun har villet fremkalde størst mulig sikring, hvor den i alt for høj grad mangler.

OLDSAGFUNDENE I DE GAMLE FLODGRUSLAG

NAVNIG I SOMME-DALEN VED AMIENS OG ABBEVILLE.

AF L. ZINCK.

De fleste antikvariske Undersøgelser, der i de sidste Aar ere blevne anstillede i Frankrig og England, sigte, for saa vidt som de beskæftige sig med den forhistoriske Tid, saa godt som hen til et og samme Maal: at efterforske Menneskets allerældste Fremtræden her i Evropa, og ved Hjælp af de forskjelligartede Fund kaste Lys over denne fjerne Periode.

Det er Menneskets Samtidighed med de store for-gaaede Pattedyr, med Hulebjørnen, Hyænen, Mammuthsdyret, Næshornet, Rensdyret, Bison- og Uroxen, der danner det fælles Udgangspunkt for disse Undersøgelser; og det er de geologiske Forhold, hvorunder Oldsagerne og Dyrelevningerne findes, der danne Grundlaget for dem; men med Hensyn til Findestedet løbe de ud i to parallelle Rækker: Hulefund og Fund i ældgamle Gruslag, fornemlig i Floddalene.

Det er med den sidste af disse to Klasser, at vi i det følgende ville beskæftige os; dels fordi Spørgsmaalet her fremtræder mere i sin Almindelighed, og dels fordi de geologisk-antikvariske Undersøgelser af Floddriften og de derved vundne Resultater i meget væsenlig Grad have bidraget til at fjerne den Tvivl, man almindelig nærede, om det var muligt at gjøre nogen sikker Slutning af de Fund, der vare gjorte i Huler.

Jeg har ikke troet at kunne give nogen bedre eller klarere Fremstilling af disse Undersøgelser, end ved at holde mig saa nær som mulig til de Beretninger, der foreligge fra de Mænd, som fremfor Alle have Fortjeneste af at have bragt Lys i Sagen, nemlig de tre Englændere,

Prestwich, Evans og Lubbock: Navnlig er Sir John Lubbocks Beskrivelse af de naturlige Forhold ved Amiens og Abbeville og af de Resultater, som hans egne og endnu mere Prestwichs Arbejder have givet, saa klar og anskuelig, at jeg kun skal indskrænke mig til enkelte Forkortelser og Anmærkninger og forøvrigt lade ham selv fortælle.

I.

Netop paa den Tid, da Alles Øjne vare henvendte paa Layards og Mariettes Udgravninger i Assyrien og Ægypten, blev der pludselig kastet nyt Lys over Oldtidsforholdene i det vestlige Evropa, og ikke imellem Ruinerne ved Nineveh eller Heliopolis, ikke paa Nilens eller Euphrats sandede Sletter, men i Englands og Frankrigs smilende Dale, langs med Bredderne af Somme, Seine, Themsen og Ouse opdagede man de ældste Spor af Mennesket, som man hidtil er truffet paa.

Saa uventede vare disse Opdagelser, og saa uforenelige endog med den allerstørste Ælde, man hidtil havde tillagt Menneskeslægten, at de i lang Tid bleve betragtede med Ligegyldighed og Vantro. Det er en fransk Lærd, M. Boucher de Perthes, hvem vi for en stor Del kunne takke for dette vigtige Skridt fremad i Menneskeslægtens Historie. I Aaret 1841 opdagede han ved Menchecourt, nærved Abbeville, et raat forarbejdet Flintredskab i et Gruslag, som allerede i en Række Aar var bekendt for at indeholde Levninger af fossile Pattedyr, især af Mammuth og Næshorn. I de følgende Aar blev der fundet flere Oldsager under lignende Omstændigheder, og navnlig blev der opdaget mange af de saakaldte Øxer i Gruslagene ved Abbeville, medens man arbejdede paa Anlægget af Marsmarken der. 1866 offentliggjorde Boucher de Perthes sit første Værk om denne Sag under Titlen «de l'Industrie primitive, ou les Arts et leur Origine.» Heri meddelte han, at han havde fundet Redskaber, hidrørende fra Menneskehaand, i Jordlag, der

umiskjendelig tilhørte Driftperioden*). I *Antiquités Celtiques et Antédiluviennes*, som udkom Aaret efter, meddelte han en Mængde Afbildninger af disse Stenredskaber; men uheldigvis vare Billederne saa smaa og utydelige, at Gjenstandene ikke kom til deres Ret. I syv Aar omvendte Boucher de Perthes kun Faa; man betragtede ham som en Phantast, ja næsten som en gal Mand.

Blandt de mest Vantroer var en berømt Læge i Amiens, Dr. Rigollot, som mange Aar i Forvejen havde skrevet en Afhandling om de fossile Pattedyr i Sommedalen. Omsider lod han sig bevæge til at besøge Amiens og gjøre sig bekendt med Boucher de Perthes Samlinger. Følgen var, at da han kom hjem, undersøgte han selv Grusgravene i Omegnen af Amiens, fandt her under ganske lignende Omstændigheder Redskaber, der i et og alt svarede til dem, han havde seet i Abbeville, — og blev overbevist. 1853 bekendtgjorde han de Undersøgelser, han havde anstillet ved det nu saa berømte St. Acheul; men ogsaa denne Afhandling, der var udstyret med omhyggelige Gjennemsnits-tegninger af Lagene og gode Afbildninger af de fundne Redskaber, faldt død til Jorden, og den nye Lære havde endnu en Tid lang kun ringe Fremgang. Ingen Profet er agtet i sit eget Fædreland, og Boucher de Perthes var ingen Undtagelse fra Reglen. Tilsidst fik han dog Strømmen med sig.

---

*) Ved Drift forstaaes de forskjellige fremmede Bestanddele: Ler, Sand og Grus, som afsættes af Vand, hvori der er Strømninger; hvad enten det er Dele af Havet eller Floder og Søer. Under dette videre Begreb falde de to Bestemmelser, hvorom der i det følgende hyppig bliver Tale, Floddrift og Diluvium. Det første Navn forklarer sig selv, idet det betegner Lag, som til forskjellige Tider ere blevne afsatte og endnu afsættes ved Flodernes Lob. Ved Diluvium forstaaes derimod Lag eller Dannelser, som hidrøre fra større og almindeligere Oversvømmelser eller Vandbevægelser i ældre Tid.

Fire Aar efter at Dr. Rigollots Afhandling var kommen ud, skete der et pludseligt Omslag i den lærde Verden i England med Hensyn til Spørgsmaalet: hvorvidt det var sandsynligt, at Mennesket kunde have levet samtidig med mange af de uddøde Pattedyr. Allerede 1823 havde Dr. Buckland i sit berømte Værk »Reliquiæ Diluvianæ« erklæret, at i ingen af alle de Huler, han havde undersøgt, kunde man antage de Menneskeben eller Stenredskaber, som fandtes der, for at være ligesaa gamle som Knoklerne af Mammuthen og de andre uddøde Dyr; og ved denne Mening blev man staaende i de følgende 35 Aar, .nagtet der af og til rejste sig enkelte Stemmer imod den. Da var det, at man 1858 i England opdagede en ny og urørt Knokkel-Hule ved Brixham i Nærheden af Torquay, og man bestemte sig nu til at anstille en udtømmende systematisk Undersøgelse af den. Der blev altsaa nedsat et Udvalg af Geologer for at lede Udgravningen, som førte til det Resultat, at Mennesket i denne Egn havde levet sammen, ja forud for Hulebjørnen*).

Imellem dem, der havde været med ved denne Undersøgelse, var den berømte Palæontolog Dr. Falconer, og da han det følgende Efteraar 1858 rejste til Sicilien, lagde han Vejen over Abbeville, og besaae der Boucher de Perthes Samling. Da han havde forvissat sig om, at de saakaldte Øxer virkelig vare forarbejdede af Menneskehaand, skrev han hjem til England og opfordrede en af sine Venner, Mr. Prestwich, til at anstille en geologisk Undersøgelse af Sommedalen. I Forening med Mr. Evans begav Prestwich sig til Abbeville, hvor de undersøgte ikke blot Oldsagerne, men ogsaa Lagene i hvilke de vare fundne. Sagen kunde aldrig være bleven lagt i bedre Hænder; thi Prestwich havde særlig Kjendskab til de tertiære og quaternære Lag, og Evans havde gjort et grundigt Studium af

*) Lyell. Antiquity of Man. 1863. pg. 101.

Oldsagerne fra Stenalderen. Ved deres Tilbagekomst til England meddelte Prestwich Resultaterne af deres Rejse i det geologiske Selskab*), medens Evans beskrev selve Oldsagerne**).

Kort efter vendte Prestwich tilbage til Amiens og Abbeville forat fortsætte sine Studier, dennegang ledsaget af Naturforskerne Godwin-Austen og Flower, og nu fulgte i Løbet af et Par Aar en Masse Andre efter, Sir Charles Lyell, Sir John Lubbock, Sir Roderick Murchison o. s. v., o. s. v. Der var en formelig Valfart af engelske Videnskabsmænd til Grusgravene ved Amiens og Abbeville, saa det er mere end en tom Kompliment, naar den franske Abbed Cochet, 1860, i en Beretning om disse Fund til Seine-Prefecten, efter først at have ydet Boucher de Perthes og Dr. Rigollot velfortjent Ros, ender med disse Ord: «Mais ce sont les géologues Anglais, en tête desquels il faut placer d'abord M. M. Prestwich et Evans, qui ont fini par élever à dignité de fait scientifique la découverte de M. Boucher de Perthes.»

Kort efter sin Tilbagekomst gjorde Prestwich en Meddelelse til Videnskabernes Selskab i Paris ved M. Elie de Beaumont, i hvilken han stærkt fremhævede Vigtigheden af disse Opdagelser og udtalte det Haab, at de vilde anspore Geologerne i alle Lande til et nøjere Studium af de quaternære Lag. Som Følge af denne direkte Henvendelse til de franske Geologer, blev M. Gaudry, bekjendt af sine Undersøgelser i Grækenland, udsendt for at undersøge Redskaberne og de Lokalteter, hvor de vare fundne. Gaudry var saa heldig at finde adskillige Flintredskaber i det urørte

*) «On the Occurrence of Flint Implements, associated with the Remains of extinct Species, in Beds of a late Geological Period». Phil. Trans. 1860, med Fortsættelsen «On the geological position and age of the Flint-Implement-bearing Beds.» Phil. Trans. 1864.

**) Flint Implements in the Drift. Archæologia. 1860, med Fortsættelse under samme Titel, 1862.

Gruslag, og hans Beretning, som fuldkommen bekræftede Boucher de Perthes Angivelser, bevægede Andre til at besøge Sommedalen, saaledes f. Ex. de Herrer Quatrefages, Lartet, Collomb, Hébert, de Verneuil og G. Pouchet.

Saaledes var Begyndelsen til disse Undersøgelser og Opdagelser, som fra Somme førte til Seine og Oise og derfra efterhaanden strakte sig udover hele Frankrig.

Men det viste sig snart, at disse Fund ikke indskrænkede sig til Frankrig alene. — I British Museum opdagede man et raat forarbejdet Stenredskab, svarende i Form til nogle af dem, der vare fundne i Sommedalen, og ved nærmere Undersøgelse viste det sig, at det var blevet fundet sammen med Tænder eller Ben af en Elefant for over halvandet hundrede Aar siden. — Ligeledes fandt Evans efter sin Tilbagekomst fra Abbeville i det antikvariske Selskabs Museum nogle Flintredskaber, der fuldkommen lignede dem, han havde seet hos Boucher de Perthes; det viste sig, at de vare blevne fundne for over 50 Aar siden, sammen med Ben af forgaaede Dyr i en Grusgrav i Suffolk. Og endelig kom en Oldgrandsker frem med et lignende Redskab, som han havde fundet 25 Aar tidligere ved at undersøge en Grusgrav ved Guildford.

Disse Sager vare fundne ganske tilfældig i Fortiden; men da man nu begyndte at lede efter saadanne i Grusgravene, kom de frem baade i Suffolk, Kent, Bedfordshire, Hertfordshire, Wiltshire, Hampshire og andre Steder. Nær ved Bedford fandt man saaledes i et Gruslag Flintredskaber, der lignede begge de to vigtigste Typer fra Amiens og Abbeville, sammen med Levninger af Mammoth, Rhinoceros, Flodhest, Oxe, Hest og Hjort; og Fundet havde tillige den Interesse, at det viste, at disse Flintøxer ere senere end Rullestensleret*); thi Bedforddalen er skaaret igjennem Høje, der ere overklædte med et Jordlag fra hin Periode.

*) Rullestensleret tilhører den ældre Oversvømmelses Periode.

Efter denne historiske Oversigt, der noksom viser, hvor rodfæstet den Overbevisning var, at Mennesket tilhørte en senere Tingenes Orden; skulle vi nu see, hvorledes Lubbock *) beskriver og forklarer disse mærkelige Driftforhold. Beskrivelsen bliver givet i Form af et Bevis, forat Enhver maa kunne dømme om Rigtigheden af de Slutninger, som man har troet at kunne udlede af de foreliggende Kjendsgjæringer; thi skjøndt de ansete Geologer, til hvem der er blevet henvist, paa en Undtagelse nær alle have udtalt sig med større eller mindre Styrke om den Ælde, disse mærkelige Redskaber have, vil han dog ikke, at de skulle gjælde for Dommere, men fordrer kun Ret til at kræve dem til Vidne.

De Spørgsmaal, der skulle afgjøres, ere følgende:

1. Ere de saakaldte Flintredskaber forarbejdede af Mennesker?
2. Ere Flintredskaberne af samme Alder som de Lag, i hvilke de ere fundne, og som Benene af de uddøde Dyr, der findes sammen med dem?
3. Under hvilke Forhold ere disse Lag afsatte, og hvorvidt ere vi berettigede til at tilskrive dem en høj Ælde?

Om det første af disse Spørgsmaal ere Alle enige, som have skjænket Sagen nogen Opmærksomhed. Alligevel kunde maaske En eller Anden antage, at der under disse formentlige Oldsager skjulte sig et Bedrageri af listige Arbejdere i den Hensigt at narre troskyldige Geologer; men baade Boucher de Perthes, Henslow, Christy, Flower, Evans og Lubbock selv, foruden mange Andre, have selv fundet dem. Prestwich beskriver saaledes meget nøjagtig et Redskab, som han selv saae, da det blev fundet »in situ.» »Det laa paa den flade Side i Gruset, sytten Fod under Jordens oprindelige Overflade og halvsyvende Fod fra Kridtet. Den ene Kant stak lidt frem. Gruset rundt om var ikke bleven forstyrret, og frembød den sædvanlige lodrette Væg. Jeg

*) Prehistoric Times, S. 268 fig.

undersøgte omhyggelig dette Exemplar, og saae ingen Grund til at tvivle om, at det laa i sin naturlige Stilling; thi Gruset er i Almindelighed saa løst, at et Slag med Hakken bringer det i Uorden, og faaer det til at falde ned i den nærmeste Omkreds, og Laget er altfor lidt sammenhængende til at lade sig bygge op igjen som før af de samme Materialier*). — Men hvor interessante slige Beviser end ere, ere de dog ikke nødvendige; thi Flinten taler for sig selv. De Stykker, der have ligget i Kisel- eller Kalk-Sand (siliceous or chalky sands) ere mere eller mindre blanke og have en smuk glindsende Overflade, som slet ikke ligner friske Brud. Hvor Sandet indeholder Okker, og især hvis det er leret, ere Flintestykkerne gulplettede, medens de antage en brun Farve i jernholdig Sand og Ler, og i nogle Iag blive de hvide og porcelainagtige. I mange Tilfælde ere de desuden overtrukne med en Kalkskorpe og bære smaa dendritiske Mærker*). De friske Brud paa Kridtflint ere derimod af en mat, sort eller blyagtig Farve; der kan være lidt Forskjel paa dem i Henseende til Farvens Styrke, men Farven selv er den samme, aldrig hvid eller gul; desuden ere de friske Flader matte og mangle den Glands, som de gamle Brud have. Det er overflødig at tilføje, at man ikke paa dem finder dendritiske Krystalisationer, og at de ikke ere overtrukne med en Kalkskorpe.

Nu afvige de eftergjorte Oldsager — thi det er sikkert nok at de eftergjøres — fra de ægte, netop ved de Kjendetegn, som adskille Flint med nye Brud, fra den der har ligget længe i Sand eller Grus, eller været udsat for Luftens Indvirkning. De ere aldrig hvide eller gule men sorte, deres Overflade

*) Phil. Trans. 1860 p. 292.

**) »Dendrites» er Navnet paa forgrenede Krystalisationer, sædvanlig bestaaende af sammenblandet oxyderet Jern og Brunsten, som danne overordenlig fine, mørkebrune Smaagrener. Lyell. Antiq. of man. p. 116.

er mat og glandsløs, og der findes paa dem hverken dendritiske Mærker eller Kalkskorpe. Det kan heller ikke nytte, at en opfindsom Skjælm for at bedrage os, tager en plettet Flintsten og tildanner den til en Øxe; thi Flintens Farvning er ganske overfladisk, trænger sjælden mere end $\frac{1}{4}$ Tomme ned i Stenen og følger Overfladens Plan. Forandringen af Farven er altsaa senere end Tilhugningen; en senere Tilhugning vilde borttage en Del af det ydre Lag og bringe den sorte Flint frem.

Endvidere maa man erindre, at dengang Boucher de Perthes Værk udkom, vare de Redskaber, som han deri beskrev, aldeles forskjellige fra alle andre, som Archæologerne kjendte. Siden den Tid ere ikke blot lignende Redskaber blevne fundne baade i England og Frankrig; men, som alt bemærket, er det tillige kommet for Dagen, at lignende Oldsager i to Tilfælde vare blevne beskrevne og afbildede i England mange Aar tidligere, og at de i begge Tilfælde vare blevne fundne sammen med Knokler af forgaaede Dyr. I saa Henseende kan intet Bevis være mere afgjørende.

Vi kunne altsaa gaae over til det andet Spørgsmaal, og undersøge, hvorvidt Flintredskaberne ere ligesaa gamle som de Lag, hvori de forekomme, og som de Levninger af forgaaede Dyr, med hvilke de findes sammen.

Nogle Forfattere have antaget, at skjøndt Redskaberne bevisligt findes i det Grus, der indeholder Dyreknoklerne, kunne de dog være af en forholdsvis ringe Alder og i Virkeligheden tilhøre den senere Stenalder; de ere — siger man — gradvis sunkne ned ovenfra paa Grund af deres egen Vægt, eller de kunne være blevne nedgravede med Forsæt. Men der findes ingen Spalter eller Revner, hvorigenem Øxerne kunne være gledne ned i deres nuværende Leje, og Lågene ere altfor tætte og faste, til at man kan antage, at Gjenstandene oppe fra Overfladen ere trængte igjennem dem; heller ikke vilde man have kunnet anstille

Gravninger i ældre Tid og fylde Hullerne igjen, uden at efterlade tydelige Spor af Omflytningen. Fremdeles kunne vi i dette Tilfælde henholde os til Flintredskaberne selv, der, som vi allerede have seet, svare i Farve og Udseende til Gruset, hvori de forekomme; det synes derfor kun rimeligt at antage, at de have været samme Indflydelse underkastede. Fremdeles, hvis de tilhørte den senere Stenalder, og ved et Tilfælde havde fundet Vej ned i dette Grus, da burde de jo svare til de andre Redskaber fra Stenalderen; men dette er ikke Tilfældet. Flækkerne fra Flodgruslagene frembyde rigtignok ingen Ejendommelighed med Hensyn til Formen, lignende Spaaner af Flint eller Obsidian ere af Mangel paa Metal blevne anvendte af vilde Folkestammer, saa godt som til alle Tider og i alle Lande. Derimod ere de andre Redskaber meget karakteristiske. Alle de, man hidtil har opdaget, ere af Flint, medens mange andre Stenarter bleve benyttede i den senere Stenalder; men det ejendommelige ved dem ligger dog nærmest i deres særegne Form. Nogle ere ovale, tilhuggede med en skarp Kant helt rundt, og fra to til ni Tommer lange; de bringe En til at tænke paa Slyngesten, skjøndt nogle af dem synes at være for store til dette Brug. Andre ere ovale men noget mere tilspidsede imod Enden; andre igjen ere mere eller mindre stumpe og buttede i den ene Ende, og tilspidsede i den anden, og af disse ere aabenbart nogle bestemte til at holdes i Haanden. De kunne godt betragtes som en særegen Klasse, skjøndt man maa indrømme, at alle Former løbe stærkt over i hinanden, og at mange Mellem- eller Overgangsformer ville kunne findes i enhver stor Samling. Det er i alle Tilfælde den smallere Ende som har været bestemt til at hugge med, medens det modsatte næsten ufravigelig er Tilfældet ved de ovale Kiler fra den senere Stenalder.

Fremdeles ere Flintredskaberne fra Driften aldrig slebne men kun tilhuggede. Man kan sikkert sige, at idetmindste 3000 allerede ere blevne fundne i Drift-Gruslagene i Eng-

land og Frankrig, og af dette store Antal er der ikke en eneste, som bærer Mærker af grovere eller finere Slibning; medens vi vide, at det modsatte næsten altid er Tilfældet med Kilerne fra den senere Stenalder. Dog gives der Undtagelser; dette gjælder saaledes om to i Danmark forekommende Former af saakaldte Øxer (Kiler), nemlig den lille trekantede Øxe fra Kjøkkenmøddingerne, som altid er usleben, og de store firsidede Øxer, med hvilke det ofte er Tilfældet. Men disse to Former ligne aldeles ikke dem, som findes i Driften, og kunne ikke et Øjeblik forveksles med dem. Man paastaaer ikke formeget ved at sige, at det ikke i et eneste Tilfælde er blevet godtgjort, at man har fundet en «Celt» (hvorved forstaaes en Kile af den i Frankrig almindelige Form, enten oval eller med lige Eg, men i begge Tilfælde stærkt tilspidset bagtil) i disse gamle Gruslag, ligesaa lidt som man nogensinde har fundet Formerne fra Driften i Gravhøje, eller sammen med Oldsager fra den senere Stenalder.

Det er ikke til nogen Nytte at ville grunde over den Brug, der er bleven gjort af disse raae men ærværdige Redskaber. Man kunde næsten ligesaa godt spørge, til hvad man ikke har kunnet bruge dem.

Den Vilde i sin første raae Tilstand havde ikke saa mange Redskaber at vælge imellem som vi; vi see maaske her alt, hvad han har ejet af den Slags; og hvor mangelfulde disse Redskaber end forekomme os, har han dog muligvis med dem fældet Træet og udhulet det til en Kano, opgravet Rødder, bekæmpet sine Fjender, dræbt og slagtet Dyret, som han har spist, hugget Huller i Isen om Vinteren, kløvet Brænde o. s. v. Imidlertid ville vi bedre være istand til at gjøre os et Begreb om disse vore ældgamle Forfædre, naar vi komme til at betragte de physiske Beviser for Landets Tilstand paa hin Tid.

Med Undtagelse af en Underkjæbe, som blev fundet 1863 i Gruslagene ved Moulin Quignon, og hvis Ægthed

mildest talt er meget tvivlsom, er der hidtil ikke forekommet Menneskeben i de Lag, der gemme Flintredskaber*). Skjøndt dette har været Nogle saa ubegribeligt, at det har bragt dem til at tvivle om, at det hænger rigtig sammen med disse Oldsagfund, er det dog ved nærmere Betragtning ikke saa besynderligt, som det ved første Øjekast seer ud til. Hvis vi for Exempel see hen til andre Levninger og Vidnesbyrd om en Beboelse af Mennesker i tidligere Dage, ville vi finde, at det samme gjentager sig. Saaledes ere Menneskeben overordenlig sjeldne i de danske Kjøkkenmøddinger**), hvor Antallet af Flintredskaberne er tusinde Gange større end i Gruslagene ved St. Acheul. Paa den Tid levede Menneskene af Jagt og Fiskeri, og Befolkningen kunde derfor ikke være meget stor. I den Periøde, der omfatter Pælebygningerne i Schweiz, forholder det sig anderledes. M. Troyon anslaaer Pælebygningernes Befolkning i Stenalderen til omtrent 32000 Mennesker, og i Broncealderen til omtrent 42000. Rimeligvis vil vel ikke

*) Efterat Opdagelsen af en menneskelig Underskjæbe i Driftlagene ved Moulin Quignon havde sat de franske og engelske Videnskabsmænd i en næsten ubegribelig Bevægelse, der fremkaldte internationale Forhandlinger og en endelos Række af smaa Flyveskrifter, benyttede Boucher de Perthes Vintermaanederne, da Arbejderne havde forladt Grusgravene, til at anstille fornyede Eftersøgelser, for om muligt at finde flere Levninger af Mennesker. Om disse Undersøgelser, som han foretog i Forbindelse med forskellige Videnskabsmænd fra Abbeville, Amiens, og Paris, meddeler Bladet l'Abbeillois d. 19. Juli 1864, at de have ledet til Opdagelsen af adskillige Brudstykker og hele Ben, tilhørende forskellige Dele af det menneskelige Skelet, og forkynder, at Dr. Dubois, Hospitalslæge i Abbeville har paataget sig den nærmere Beskrivelse af disse mærkelige Fund. — Allerede i Matériaux pour servir à l'histoire de l'homme, 1864, p. 30, meddeler Mortillet denne Nyhed, som Lubbock ikke synes at kjende. Derimod har jeg forgjæves søgt om en Anmeldelse af den bebudede Afhandling af Dr. Dubois.

**) Det er tiledet meget tvivlsomt, om disse Menneskeben ere ligesaa gamle som Dyngernes øvrige Bestanddele.

engang den skarpsindige Forfatter selv lægge megen Vægt paa disse Beregninger, men paa den anden Side er Antallet af de allerede nu bekendte Pælebyer meget betydeligt; alene i fire af Schweitzersøerne har man opdaget over 70; og deriblandt nogle meget store; saaledes har Pælebyen ved Wangen været baaret af over 40000 Pæle. Og med Undtagelse af nogle faa Ben af Børn har man dog kun fem Exempler paa, at der er fundet Levninger af Mennesker. Antallet af de Flintredskaber, som hidtil ere forekomne i Sommedalen, anslaaes til omtrent 3000; Kolonien ved Concise i Neufchatel-Søen har alene leveret 24000, og dog har man endnu ikke derfra et eneste menneskeligt Skelet at fremvise. Sandsynligvis maa dette tilskrives den almindelige Skik at begrave eller brænde Ligene; men hertil kommer endnu, hvad angaaer Flodgruslagene ved St. Acheul, en Omstændighed, som fuldkommen klarer Vanskeligheden. Man har nemlig endnu ikke fundet Spor af andre Dyr end saadanne, som overgaae Mennesket i Størrelse. De større og mere solide Knokler af Elefanten, Næshornet, Oxen, Hesten og Hjorten*) ere blevne tilbage, men af de mindre Ben findes der ikke mindste Spor. Ingen vil antage, at denne magre Førtegnelse omfatter alle de Pattedyr, som tilhørte den Tid og det Steds Fauna. Naar vi finde Levningerne af Ulven, Vildsvinet, Raadyret, Bøveren og andre

*) At Hjortens Ben ere blevne bevarede, kommer maaske af en anden Grund. Prof. Rüttimeyer meddeler nemlig, at af Benene fra Pælebygningerne ere ingen bedre bevarede end Hjortens; dette er en Følge, siger han, af deres »dichten Gefüge, ihrer Härte und Sprödigkeit, so wie der grossen Fettlosigkeit«. Ejendommeligheder, som saa særlig anbefalede dem til Stenalderens Mænd, at de brugte dem fremfor alle andre, ja næsten udelukkende ved Forarbejdelsen af saadanne Redskaber, som kunde laves af Ben. Hvor almindelige Hjortens Ben ere i alle quaternære Lag er bekjendt nok, vi have maaske, her en Forklaring af denne Kjendsgjerning. Rensdyrets Horn foretrækkes ogsaa den Dag i Dag af Eskimoerne til Forarbejdelse af deres Stenredskaber.

Dyr, som levede, da Driften blev afsat, have vi først Aarsag til at forundre os over, at der slet ingen Ben findes af Mennesket.

Vi maae ogsaa huske paa, at da Mennesket levede af Jagt, maa der have været et meget stort Antal vilde Dyr til hver Jæger. Hos Laplænderne udfordres der mindst 100 Rensdyr til en Mands Underhold (der skal vel underforstaaes, at han er gift og har Familie), og Ingen ansees for rig, naar han ikke idetmindste ejer 3-500. Men disse ere Husdyr, og deres Mælk afgiver en meget betydelig Mængde Næring. Er der derimod Tale om vilde Dyr, kuene vi dristig antage, at der behøves et endnu større Antal. Man har saaledes beregnet at Hudsons-Bay-Territoriet udgjør omtrent 900,000,000 Acrer (1 Acre omtr. = 6 Skj. Land); Indianernes Antal anslaaes til 139,000; antager man nu, at der findes et vildt Dyr paa hver tyvende Acre Land, giver det omtrent 300 Dyr til hver Indianer; og betænke vi endnu hertil, at Mennesket har en større Levetid, saa maae vi i det allermindste multiplicere dette Tal med sex. Det vil saaledes være aabenbart, at Dyreknokerne efter al Rimelighed maae være mange hundredé Gange mere almindelige i disse Gruslag end Menneskebenene.

Endnu have vi kun delvis besvaret det andet af de to Spørgsmaal, som vi gik ud fra. Selv om man antager, at Flintøxerne ere samtidige med Gruset, i hvilket de findes, staaer dog tilbage at vise, at Knokerne af de forgaade Dyr ogsaa tilhøre samme Periode. Dette er blevet betvivlet af nogle Geologer, som formode, at de kunne være vaskede ud af ældre Lejer.

Betragte vi Gruslagene i Floddriften under et, er der fundet Knokler af følgende Dyr i dem.

Mammuttdyr.	Elephas primigenius.
	— antiquus.
Næshorn.	Rhinoceros tichorhinus.
	— megarhinus.

Flodhest.	Hippopotamus major.
Moskus Oxe.	Ovibos moschatus.
Uroxe.	Bos primigenius.
Bisonoxe.	Bison priscus.
Hest.	Equus fossilis.
Kæmpehjort.	Cervus euryceros.
Kronhjort.	— elaphus.
Rensdyr.	— tarandus.
Bjørn.	Ursus spelæus.
Tiger.	Felis spelæa.
Hyæne.	Hyæna spelæa.
Svin.	Sus.

De fleste af disse Arter ere nu uddøde. Nogle faa, som Uroxen og Bisonoxen, ere naaede ned til den historiske Tid. Rensdyret trives endnu godt i Norden; men kun en, nemlig Kronhjorten, findes endnu i vild Tilstand i Vest-Europa. Hvis derfor disse Ben tilhørte en Periode, der laa forud for, og var ældre end Gruslagene, hvor, spørge vi, ere da Levningerne af de Dyr, som levede paa den Tid? Hertil kommer, at disse Ben, som nok undertiden ere meget slidte og sønderbrækkede, dog i andre Tilfælde, ja ifølge Prestwicks Vidnesbyrd i Reglen enten ere rullede ganske ubetydelig eller slet ikke.

For det andet ere disse uddøde Dyr, i Særdeleshed Mam-muthen og det uldhaarede Næshorn, de mest karakteristiske og de almindeligste i disse Lag, ikke blot i Sommedalen, men i alle de engelske og franske Flodgruslag. Hvis de i Virkeligheden tilhørte en tidligere Periode, vilde de ikke forekomme saa gjennemgaaende, og de vilde da ogsaa være ledsagede af andre Arter, som ere ejendommelige for tidligere Perioder.

For det tredie hidrøre alle de Bestanddele, hvoraf Drift-Gruslagene i Sommedalen ere sammensatte, fra det selv-samme Areal, som Floden nu drainer, og der findes ingen ældre Lejer i denne Egn, hvorfra det var muligt, at disse uddøde Pattedyr kunde hidrøre. Der gives rigtignok ganske

uundtagelsesvis Exempler paa tertiære Lag; men de Dyrelevninger, der forekomme i dem, tilhøre andre og meget ældre Arter.

For det fjerde have vi med Hensyn til Næshornet det udtrykkelige Vidnesbyrd af M. Baillon*), at man i eet Tilfælde ved Menchecourt nærved Abbeville har fundet alle Knoklerne af et Baglem i deres naturlige Stilling, medens Resten af Skelettet laa kort derfra. Derfor maa Dyret i dette Tilfælde være blevet begravet, før Senebaandene vare raadnede over. Endelig forsikrer Lartet om det samme Dyr, at nogle af Knoklerne bære Mærker af Flintredskaber, ja hvad mere er, han har ved at anstille sammenlignende Forsøg paa tilsvarende Knokler af nulevende Dyr overbevist sig om, at Indsnit, der see saaledes ud, kun kunne anbringes paa friske Ben, som endnu indeholde deres brusktige Bestanddele**).

Der synes derfor ikke at være mere Grund til at antage, at Knoklerne af de forgaæde Dyr ere blevne udvaskede af tidligere Lag og overførte til Driftgruslagene, end til at antage det om selve Redskaberne, og vi kunne betragte det som en vel begrundet Kjendsgjerning, at Mammuthen og det uldhaarede Næshorn, tilligemed de andre ovenfor nævnte Dyr, levede paa samme Tid som de Vilde, der benyttede de raae Flintredskaber, dengang da Gruslagene vare ifærd med at afleje sig ved Sommes Bredder. Det andet af de tre Spørgsmaal, hvorfra vi gik ud (p. 289), turde vel saaledes være besvaret bekræftende.

---

*) En af de Naturforskere, som have beskæftiget sig med Undersøgelsen af de fossile Knokler fra Driftlagene ved Somme, forinden Boucher de Perthes bragte Spørgsmaalet frem om Menneskets Samtidighed med disse Dyr.

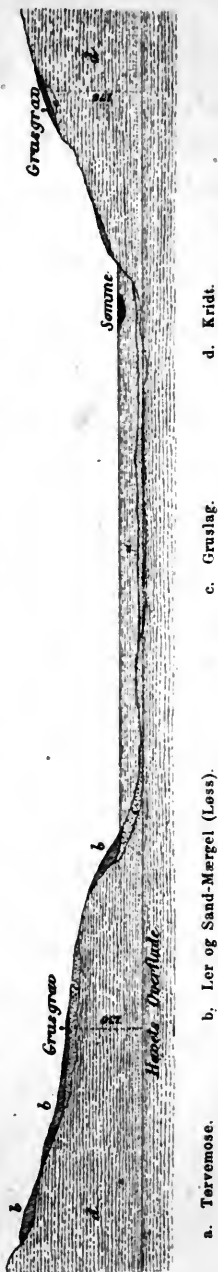
**) Geol. Journ. vol. XVI, p. 471. Jevnfør iøvrigt, til Vurdering af disse Slutningers Gyldighed, Prof. Steenstrups Meddelelse om nogle vigtige Resultater, der menes vundne ved de sidste Aars Udgravninger i de franske Knokkelhuler, i Overs. over d. k. D. V. Selsk. Forh., Nr. 1 og 2. 1866, p. 34.

Skulle vi da nu føre Mennesket langt tilbage til en meget fjærn Fortid, eller kunne vi beholde vor gamleTidsangivelse for Menneskeslægtens Oprindelse ved at føre de uddøde Dyr ned til en forholdsvis nyere Tid? Da der ikke findes Spor af nogen Beretning om Elefantens og Næshornets Forekomst i Evropa, føres vi jo rigtignok ogsaa ved den sidste Antagelse langt tilbage i Tiden, regnet efter Aar, men kun et kort Skridt, naar den maales med Geologiens Maalestok, og vi maae derfor løse dette Spørgsmaal ved at undersøge Gruslagene selv, de Bestanddele, hvoraf de bestaae, og den Beliggenhed de have, for om muligt at afgjøre, under hvilke Betingelser de bleve aflejrede, og hvor lang Tid der derefter synes at være hengaaet.

Ved Behandlingen af dette Afsnit holder Lubbock sig næsten fuldstændigt til den Fremstilling, som Prestwich giver af de geologiske Forhold i Sommedalen.

Den hosstaaende Tegning giver os et Tværsnit af Sommedalen ved Abbeville, laant fra Prestwichs senere Afhandling. Vi ville finde saagodt som den samme Ordning og Beliggenhed for de forskjellige Lag, ikke blot ved St. Acheul, men overalt langs Sommedalen, hvor de højere Gruslag ikke ere blevne skyllede bort af Floden i Tidernes Løb. Selv ved St. Valery

d. Kridt.

c. Gruslag.

Fig. 1.

b. Ler og Sand-Mærgel (Loss).

a. Tørvemose.

ved Flodens nuværende Munding fandt Lubbock et Gruslag i en betydelig Højde over Havfladen. Man skulde altsaa synes, siger han, at dette viser hen til, at Kanalen, dengang disse Lag bleve afsatte, var smallere end den er nuomstunder; hvad vi da ogsaa finde Bekræftelse paa i den historiske Tid. Saaledes veed man f. Ex., at Byen Brighton endnu paa Dronning Elisabeths Tid laa nedenfor Klinerne, hvor Kjedebroen nu er; endnu i Aaret 1665 var der 113 Huse tilbage af den gamle By, 1705 var den helt forsvunden.

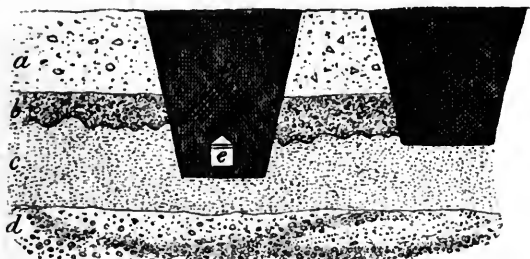
Prestwich har gjort opmærksom paa, at Ouse, Wave-ney, Lark o. s. v. frembyde Tværsnit, der ganske svare til det ved Somme, og det samme gjentager sig ogsaa tydeligt ved Seines Bredder. Efter al Rimelighed holder det Stik ved de fleste af vore Floder, at der langs Dalens Sider findes Pletter med gamle Gruslag, som Floden har afsat i forskjellig Højde, før den fik udhulet sit Leje til dets nuværende Dybde. Prestwich mener, at Sand- og Gruslagene i Almindelighed lade sig henføre til tvende mere eller mindre tydelige Rækker, en fortløbende langs med Dalens Bund og kun lidt højere end Vandstanden i Floden, som han kalder den lavere Mærkelinie «the lower level», og en anden, kaldet den højere eller øvre, «the high» eller «the upper level», som forekommer pletvis med afsondrede Grusmasser i en Højde af 50-200 Fod. over Dalens Bund. Efter Lubbocks Mening ere de kun de to Yderlinier for en eneste Række, som engang var sammenhængende, men som nu i Reglen viser sig afbrudt paa forskjellige Steder.

Fig. 2 giver et formindsket Billede af Lagene ved St. Acheul nærved Amiens. Efterat det øverste Lag Muldjord er borttaget, have vi:

- 1) Et Lag Ler (a), fire til fem Fod tykt, og kun indeholdende faa skarpe Flintstykker.
- 2) Nedenunder dette kommer der et tyndere Lag kantet Grus (b), et Par Fod i Tykkelse.

- 3) Endnu længere nede er der et Lag sandet Mærgel (c), fem til sex Fod tykt med Land- og Ferskvandsskaller, som, uagtet de af Naturen ere meget skjøre, dog for største Delen ere hele.
- 4) Herunder, og umiddelbart hvilende paa Kridtet, træffe vi et Lag Grus, som tildels er rullet, og hvori Flintredskaberne for det meste findes. Dette Lag (d) indeholder ogsaa mange velrullede Smaasten fra den tidligere Tid.

Fig. 2.

I den første christne Tid blev dette Sted benyttet til Kirkegaard. Gravene naae i Almindelighed ned i Sandmærglen, og deres Omrids vise sig aldeles tydeligt, som paa Fig. 2 f — en vigtig Omstændighed, da det viser, at den øvrige Del af Lagene har ligget uforstyrret i 1500 Aar. Nogle af Ligkisterne (e) ere af haard Kridtsten, andre af Træ; i sidste Tilfælde ere kun Naglerne og Jernbeslagene endnu tilbage, medens alt Træet er forgaaet uden at efterlade det mindste Spor.

Naar man gaaer ned ad Skraaningen imod Floden, finder man, at alle disse Lag tabe sig, saa at man tilsidst staaer paa det blotte Kridt; men endnu længere nede møder man igjen et andet Gruslag, der ligner det første, og ligesom dette er overdækket af et Lag Lerjord, i Almindelighed bekendt iblandt Geologerne under Navnet Löss. Det er dette lavere Grusleje, som Prestwich kalder «the lower level gravels».

Disse Lag bære altsaa Vidnesbyrd, men hvorom? Ere de ældre end Dalen, eller er Dalen ældre end dem? Skyldes de Aarsager, som endnu ere i Virksomhed, eller ere de fremkomne ved en Vandflod, som nu heldigvis er ophørt?

Hvis vi kunne godtgjøre, at den nuværende Flod, maaske noget opsvulmet paa Grund af den større Udstrækning, Skoven havde i gamle Dage, og paa Grund af et forandret Klima, har uddybet den nuværende Dal og dannet de omtalte Lag, ja saa — indrømmer man — bliver Formodningen om Menneskelægtens høje Ælde til Vished; Menneskeslægten Ælde overgaaer da det lange Tidsrum, som der udkrævedes for at Øst-Frankrigs smaa Floder kunde faae udgravet Sletten til den Dybde, hvori de nu have deres Leje.

Men herimod gjøres det nu paa den anden Side gjældende, at Kjendsgjærningerne ere saa bøjelige, at de ogsaa kunne udtydes som Vidnesbyrd om voldsomme og pludselige Bevægelser, som kun lade sig forene med Tanken om langt kortere Tidsrum. «Antager man, at Dalen eller Dalene allerede vare udhulede til deres nuværende Dybde, da lade Gruslagenes senere Dannelse sig forklare ved en pludselig bølgende Bevægelse i Jordskorpen, omtrent som et Jordskjælv, eller en fortløbende Række af saadanne, hvorved Vandene for en Stund ere blevne hævede op over Landets Overflade.» Lad os da nu betragte Lagene og see, om det Vidnesbyrd, de give, virkelig er saa forvirret og modsigende.

Tage vi Tværsnittet fra St. Acheul og begynde fra Bunden, komme vi først til Lagene af det tildels afrundede Grus, igjennem hvilke man, og navnlig dybest nede, træffer paa Flintredskaberne. Disse Lag indeholde kun sjældent Levninger af Plantestoffer, hvorimod man i Waveney Dalen, ved Hoxne i Suffolk, har fundet store Stykker af Egetræ, Tax og Fyr. Ogsaa Dyreknoklerne ere kun faa; Maminuth, *Elephas antiquus* tillige med Arter af Oxe, Hest og Hjort ere de eneste, som hidtil ere forekomne ved St. Acheul, skjøndt Lag af samme Ælde i andre Dele af Frankrig og England

tillige have indeholdt det uldhaarede Næshorn og Rensdyret. Derimod ere Bløddyrene mere talrige; man har i Gruslaget, der tilhører »the upper level«, fundet 36 Arter, allesammen Land- eller Ferskvandsformer, og alle tilhørende endnu levende Arter. Det er næppe fornødent at tilføje, at disse Skaller ikke findes i det grove Grus, men kun hist og her, hvor roligere Forhold, som antydes ved en »Søm« (Stribe) af finere Bestanddele, have bevaret dem fra Ødelæggelse. Her have vi derfor et afgjørende Svar til dem, som formene, at Gruset kunde være sammendynget i sin nærværende Højde ved en pludselig Oversvømmelse af Havet; i det Tilfælde maatte man nemlig finde Levninger af Havdyr; men da alle Fos-silerne ere af Dyr, der leve paa Landet eller i fersk Vand, er dermed ogsaa givet, at dette Lag maa være afsat af fersk Vand.

Men Gruset selv fortæller endnu mere. Floden Somme flyder igjennem en Egn, hvor der ikke findes Klipper, der ere ældre end Kridtet, og Gruset i Floddalen bestaaer udelukkende af Kridtflint og tertiære Brudstykker. Seine optager derimod Bifloder, som modtage deres Vand fra Egne, hvor andre Formationer optræde. I Yonnes Dal finde vi Brudstykker af krystalinske Klipper, hidførte fra Morvan. Aube løber igjennem Kridt- og Kalklag fra den secundære Periode, og Gruset langs dens Bredder er ogsaa udelukkende dannet af Materiale, der tilhører disse Formationer. Oises Floddal egner sig særlig til at belyse dette Forhold. »Fra Maquennoise til Hirson frembyder Dalen kun mere eller mindre rullede Fragmenter af de Overgangs bjerge, imellem hvilke Floden har sit Løb. Kommer man ned til Etréaupont, træffer man paa Jurakalk og Kridtflint, Formationer, som ere af en senere Dato. Ved Guise ere Flodbredderne bedækkede med Brudstykker af Kvarts og Skiferarter fra Overgangstiden, tillige med nogle Sandsten af en senere Oprindelse, Flint fra Kridtperioden, og især med en mælkefarvet Kvarts, som vexler i Størrelse fra Sandskorn og

til Sten saa store som et Menneskehoved. Herefter af-tage Brudstykkerne fra de gamle Klippeformationer lidt efter lidt i Størrelse og Mængde.*). Ved Paris er en betydelig Del af Gruset dannet af de Granitstykker, som blive førte ned af Yonne, og ved Précy, i Nærheden af det Sted, hvor Oise udmunder, er der Overflødighed paa Frag-menter af de gamle Bjergmasser; men længere nede ad Floden, ved Mantes, tage de stærkt af i Antal, og ved Rouen fore-komme de kun meget sparsomt. Disse Forhold ved Oise ere imidlertid ikke alene interessante paa Grund af det værdifulde Vidnesbyrd, som det anførte Citat i sig selv indeholder, men ogsaa derved, at skjøndt Floden, som et Blik paa Kortet viser os, løber lige imod og under rette Vinkler med Somme, saa have dog ingen af de gamle Klippemasser, som danne Oises Floddal, afgivet Materiale til Gruset i Sommedalen, og det uagtet de to Floder paa et Sted kun ere 1½ Mil fjernede fra hinanden, og kun adskilte ved en Højderyg paa 80 Fod.

Den samme Adskillelse er der imellem Seine og Loire: »Uagtet der næsten ikke er noget kjendeligt Vandskjel imellem Loire og Seine paa Strækningen St. Amand (Nièvre) og Artenay, Nord for Orleans, have dog ingen Klippefrag-menter fra det midterste Frankrig fundet Vej til Seines Basin igjennem Loires Floddal.**). Og endelig har Prest-wich paavist, at de samme Forhold holde Stik ved forskjel-lige engelske Floder***). Ved at betragte alle disse Iagt-tagelser, især dem som vedkomme Seinedalen, kommer den franske Geolog til den Slutning, »at Vandflodens Strømme ikke gik i een Retning, men at de fra Yderkanterne af Ba-sinet allé søgte hen imod Centrum af det; idet de fulgte de forudexisterende Fordybninger, og at deres Højde eller

*) D'Archiac Progrés de la Géologie p. 155.

***) D'Archiac. p. 164.

***) De Undersøgelser, som senere ere blevne anstillede paa andre Steder i Frankrig, have givet det samme Resultat.

bevægende Kraft ikke var stor nok at flytte de Grusmasser, som de førte med sig, fra den ene Dal til den anden.»

Men betænker man alle Omstændigheder, erindrer man, at Materialet til disse Gruslag i alle Tilfælde er hentet fra Lejer, som endnu findes langsmed Dalen, at dette Grus ikke blot har fulgt disse Dallinier, men fulgt dem i samme Retning som Strømmen nu gør, og uden i noget Tilfælde at gaae over fra et Flodsystem til et andet, saa synes det aldeles ufornødent at tage sin Tilflugt til Vandfloden ved en Oversvømmelse, eller til nogensomhelst anden virkende Kraft end Floderne selv.

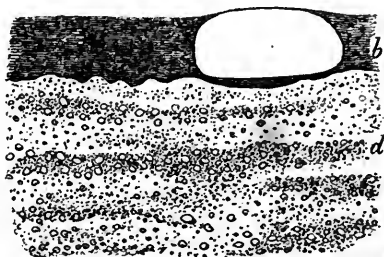
Imidlertid ere der visse Omstændigheder, som efter de fleste Geologers Mening gjøre denne Hypothese uholdbar, og som forhindrede D'Archiac tilligemed de fleste andre franske Geologer fra at gaae ind paa denne simple og tydelige Forklaring. De to væsentligste synes at have været, for det første: de store Sandstensblokke, som ligge spredte rundt omkring i Flodgruset i det nordlige og midterste Frankrig, og for det andet: den Højde, hvori de Gruslag, som tilhøre Mærkelinien for den høje Vandstand (the upper level), ligge over Flodens nuværende Vandspejl. Vi ville betragte disse to Indvendinger, hver for sig.

Det maa indrømmes, at Tilstedeværelsen af Sandstensblokkene i Gruslaget ved første Øjekast synes uforeneligt med vor Hypothese. Paa nogle Steder forekomme de hyppigt og ere af anseelig Størrelse. Afbildningen Fig. 3 paa den næste Side viser os en, liggende i Gruslaget tæt ved Jernbanestationen ved Joinville. Den er 8 Fod, 6 Tom. lang, 2 Fod, 8 Tom. bred og 3 Fod, 4 Tom. tyk.

Selv om vi erindre, at Dalen ikke var udhulet til sin nuværende Dybde; dengang Stenen blev lagt der, maae vi dog indsee, at en Vandmasse, der havde Kraft til at flytte saadanne Byrder, maa have været meget forskjellig fra enhver Vandflod, der nu forekommer i disse Dale, og nok har kunnet fortjene Navn af en Oversvømmelse. Men hvorfra

skulle vi faae en saadan Masse Vand? Vi have allerede seet, at Gruset ved Oise, som dog er saa nær ved, slet ikke ligner det ved Somme; medens det, der findes ved Seine, igjen er fuldkommen forskjelligt fra Naboflodernes. Disse Floder have altsaa ikke dengang drainet noget større Areal end de nu gjøre, Flodsystemerne maae dengang have været de samme som nu. Selv om vi nu ikke antog dette var Tilfældet, vilde vi dog ikke derfor bedre kunne løse Spørgsmaalet, vi vilde blot falde fra Scylla i Charybdis. Rundt omkring Stenblokkene see vi nemlig ikke det mindste Tegn, der vidner om en voldsom Bevægelse. Paa Af-

Fig. 3.

bildningen af Tværnittet fra Joinville, gaaer det graae butkantede (subangular) Grus nedenunder den omtalte store Stenblok næsten uden Spor af at være blevet forstyrret i sit Leje. Men en Vandflod, som kunde føre saa store Masser med sig, vilde sikkert have vasket det forholdsvis lette og bevægelige Grus bort, som findes nedenunder Stenen. Vi kunne altsaa ikke forklare dette Phænomen som frembragt ved Vandets Virksomhed, fordi den Strøm, som aflejrede Sandstensblokke, maatte skylle det underliggende Grus bort; medens den Strøm, der aflejrede Gruset, ikke var istand til at flytte de store Sten. Den Deus ex machina, som man har taget sin Tilflugt til, er saaledes ikke blot ganske overflødig, men ved nærmere Undersøgelse viser det sig endogsaa, at det er en falsk Gud, man ofrer til.

Da Prestwich saaledes er nødsaget til at søge en anden Forklaring for at komme ud over Vanskeligheden, henvender han Opmærksomheden paa Drivisen. Her have vi en bevægende Kraft, som tilfredsstillende forklarer alle Vanskelighederne ved Sagen. Sammenpakningen og Isens fremad-drivende Kraft vil ogsaa kunne forklare nogle Uregelmæssigheder ved Ordningen af Lagene, som ellers ere meget vanskelige at begribe. Ligesom Isen endnu den Dag idag afsætter og omordner Tusinder af vældige Rullestensblokke langs med Bredderne af St. Lawrencefloden, saaledes maa ganske det samme have været Tilfælde ved Sommeffoden for Tusinder af Aar tilbage i Tiden. Og det er ikke blot Physikens Vidnesbyrd, som tyde hen paa et koldt Klima i den Periode, hvormed vi her beskæftige os; Faunaen taler ogsaa derfor. Bløddyrene bevise rigtignok ikke meget; men skjøndt de hovedsagelig ere de samme, som endnu leve der i Landet, pege de dog imod Nord, idet af 36 Arter de 34 for Tiden findes i Sverrig, medens kun 29 forekomme i Lombardiet; men disse sidste ere hovedsagelig Arter, som have en meget vid Forekomst; og vi see endnu tydeligere, at der er en Heldning imod Nord, naar vi faae at vide, at af 77 Arter fra Finland har man fundet de 31 i de højestliggende Gruslag, medens man kun har fundet 29 af Lombardiets 193 Arter.

Det Bevis der kan hentes fra Pattedyrene er mere afgjørende. Tilstedeværelsen af Rensdyret er i sig selv en bestemt Angivelse af et koldt Klima, og de Omstændigheder, der ledsage Opdagelsen af det uldhaarede Næshorn i Siberien, den Kjendsgjerning, at Mammuthdyret ved Lena var blevet omgivet med Is saa snart efter Døden, at Kjødet ikke havde haft Tid til at raadne, saavel som den Maade, hvorpaa de tykhudede Dyr vare beskyttede imod Kulden, viser tydeligt, at *Elephas primigenius* og *Rhinoceros tichorhinus*, i Modsætning til deres Slægtninge nutildags, levede i et Klima, der snarere var arctisk end tropisk.

Hvis vi tog alle Flodgruslag under et, vilde Vidnesbyrdet om Klimaet være endnu stærkere, da vi saa til de anførte Arter endnu kunde tilføje den norske Lemming, *Myodes torquatus*, og endelig Moskus Oxen; men disse tre Arter ere endnu ikke blevne fundne i de højere Gruslag.

Idet Prestwich støtter sig paa Faunaen og Floraen antager han, at et Land, hvor Egen, Taxen, Fyrren og Blaabærbusken trivedes, hvor der var fuldt op af Heste, Oxer, Hjorte og Rensdyr, og hvor Floderne bleve bedækkede med saa tyk Is, at den kunde føre store Rullesten langt bort, frembyder Betingelser, som vel omtrent kunne passe til en Middelterperatur for Viinteren af mindst 20° F. (— 5° R.), medens den muligvis kun har været 10° F. (— 9° R.) eller endnu mindre. Dette vilde da blive fra 19° til 29° under vor nuværende Temperatur. Men medens Vidnesbyrdet om et strengere Klima synes afgjørende nok, ere vi neppe endnu istand til med nogen Grad af Sandsynlighed at vurdere, hvor stor en Forandring der har fundet Sted.

Man maa altid erindre, at Vest-Europas Temperatur for Tiden er særlig mild; hvis vi vende os enten imod Vest eller Øst, til Kanada eller Siberien, finde vi Lande, der ligge under samme Bredegrader som London og Paris, men ere hjem søgte af et ganske anderledes strengt Klima.

St. Lawrence-Floden, til hvilken der før blev henvist, som den der kaster saa klart Lys over Transporten af saadanne store Stenblokke, som de hvorom her tales, løber i Virkeligheden under sydligere Bredegrad end Seine og Somme. Desuden ere Geologerne enige om, at paa Rullestens-Lerets Tid, en Periode, som gaaer umiddelbart forud for den, vi her undersøge, maa Kulden i Vest-Europa have været langt stærkere end den nu er. Dette Spørgsmaal er blevet undersøgt i en Afhandling i *Geological Journal* for 1852 af Mr. Hopkins, som paa den Tid var Præsident for det geologiske Selskab; og han udtaler deri, at mange af vore Floder sandsynligvis have fulgt deres nuværende Løb ligesiden den glaciæle

Periode. Den Hypothese Prestwich opstiller, medfører derfor i Virkeligheden ingen Forandringer i de Anskuelser, man har næret om Vest-Europas Klima. Han antager kun, at i hin tidligere Periode af vore Floders Existens, lignede Temperaturen mere den, der tidligere havde hersket, end den der nu er almindelig, eller maaske snarere, at Klimaet i denne mellemliggende Tid hverken har været saa yderlig strengt som i den glaciale Periode, eller saa særlig mildt som i Nutiden.

Men skjøndt disse Betragtninger saaledes give en Forklaring over den Maade, hvorpaa Sandstensblokkene ere blevne transporterede, kaste de intet Lys over den Forandring i Forholdene, som der maa være skeet; forat Klimaet kunde skifte Charakter i den Grad, som man antager har været Tilfældet.

I den anførte Afhandling af Hopkins omtales følgende Aarsager, som de vigtigste af dem, man har tænkt sig til denne Forandring i Klimaet.

1. En Forøgelse af Solstraalernes Kraft.

Imod denne Theori har Hopkins ikke noget at indvende a priori, men paa den anden Side føler han ikke Lyst til at tillægge den megen Vægt, fordi det er en ren Hypothese, opstillet for at forklare en enkelt og begrændset Klasse af Facta, uden at den støttes ved Vidnesbyrd af nogen anden Klasse af beslægtede men uafhængige Phænomener. Derimod har Prof. Tyndall paa andet Sted*) vist, at der lader sig indvende meget imod dens Antagelighed. Han gjør gjældende, at de gamle Gletschere ligesaa fuldt vidne om Varmens som om Kuldens Virksomhed. »Kulde», siger han, »frembringer ikke Gletschere. Man kan have den mest bidende Vind af Nord-Øst om Vinteren her i London uden et eneste Snefog. Kulden maa have en passende Gjenstand at virke paa, og denne Gjenstand — Vanddam-

---

*) Heat considered as a Mode of Motion, p. 192.

pene i Luften — er det ligefremme Produkt af Heden. Lad os give Spørgsmaalet om Gletscherne en anden Form. Den bundne Varme i Vanddampene ved den Temperatur, hvorunder de tilvirkes i de tropiske Egne, er omtrent 1000° F; thi den bundne Varme bliver større, eftersom Temperaturen synker ved Fordampningsprocessen. Et Pund Vand, der fordamper ved Æquator, har saaledes forbrugt tusinde Gange saa megen Varme, som der behøves for at faae Temperaturen af et Pund Vand til at stige en Grad. — Det er aabenbart, at ved at forringe Solens Virksomhed, enten ved en mindre kraftig Udstraaling, eller ved at sænke det hele Solsystem ned i en Sphære med en lavere Temperatur, vilde vi stoppe Kilden til alle Gletschere.»

2. Man har formodet, at vi for nylig ere komne fra koldere ind i varmere Regioner.

Det er klart at denne Hypothese er den samme Indvending underkastet som den første. For at frembringe Sne udkræves der baade Varme og Kulde, den første for at bevirke Fordampning, den anden til at frembringe Fortætning. Hvad vi behøve er netop en større Modsætning imellem Temperaturen i Tropeegnene og under vore nordlige Bredegrader; saa at, hvor paradox det end synes, den første Grund til den glaciale Periode, naar alt kommer til alt, turde være at søge i en højere Temperatur i Troperne, som igjen bevirkede en stærkere Fordampning i de æquatoriale Egne, og som Følge deraf en større Forsyning med Raastof for Snedannelsen i de tempererede Egne i Vintermaanederne.

3. Virkningerne af en forandret Stilling af Land og Vand.

Denne Grund, som er bleven forsvaret af Sir C. Lyell, kunde vistnok have den Virkning, som der tillægges den; men den synes neppe at være anvendelig ved den foreliggende Vanskelighed, fordi Vest-Europas Geografi saa omtrent maa have været den samme paa hin Tid, hvorom der her er Tale, som nu.

4. En Forandring i Jordaxens Heldning.

Muligheden af en saadan Forandring er bleven benægtet af mange Astronomer. Sir J. W. Lubbock har derimod gjort gjældende, at den maatte være en nødvendig Følge af Hævninger og Sænkninger paa Jordens Overflade, hvis de kun vare store nok. Denne Mening have andre Mathematikere senere tiltraadt. Men denne Analogi forudsætter ligesom den forrige uhyre store geografiske Forandringer, og vilde derfor nødvenvigtvis udfordre et uendelig langt Tidsrum.

5. Hopkins er tilbøielig til at finde en Løsning af Vanskeligheden ved at antage, at Golfstrømmen paa den Tid ikk opvarmede Evropas Kyster. »En Nedsænkning til en Dybde af 2000 Fod,» siger han, »vilde forvandle Mississippi til en mægtig Havarm, af hvilken den mexikanske Bugt vilde danne den sydlige Del, og som imod Nord vilde staae i Forbindelse med de Vande, der opfyldte den Dal, som nu rummer de store Soer.» I saa Tilfælde vilde Golfstrømmen ikke længere blive tvungen af den amerikanske Kyst til at forandre Kurs, men vilde gaae lige igjennem denne Kanal op i Ishavet; og da enhver stor Havstrøm maa have sin Modstrøm, er det sandsynligt, at der vilde komme en Strømning af koldt Vand fra Nord ned imellem Norges og Grønlands Kyster. Udeblivelsen af Golfstrømmen vilde rimeligvis gjøre Temperaturen for Januar i det vestlige Evropa ti Grader lavere, medens Tilstedeværelsen af en kold Strøm fra Nord vilde gjøre en yderligere Forskjel af omtrent tre til fire Grader, en Forandring i Klimaet, som tilsyneladende var tilstrækkelig til at forklare alle Phænomenerne. Denne Theori betragter Hopkins ikk som blot og bar Hypothese, men som en nødvendig Følge af Nordamerikas Oversvømmelse, der er godtgjort ved Vidnesbyrd af anden Natur.

I dette Tilfælde maae altsaa de stærk kolde Perioder i Evropa og Amerika være indtraadte efterhaanden og ikke

samtidig; og man maa ogsaa lægge Mærke til, at ved denne Antagelse om Golfstrømmens forandrede Retning havde Hopkins en Tid for Øje, der gik forud for de nuværende Floders Existens. Thi hvis vi skulle søge Vanskeligheden løst paa denne Maade, udkræves der et umaadeligt Tidsrum. Dersom Golfstrømmen, dengang Gruslagene og Løssen vare ifærd med at blive afsatte i Sommes og Seines Dale, gik op i den Sænkning, hvor nu Mississippis Floddal er, saa følger deraf, at Løss-Dannelsen i denne Dal og ved Flodens Delta — en Sammenbygning, som efter Lyells Beregning maa have udfordret et Tidsrum af saa omtrent 100,000 Aar — maatte være senere end Uddybningen af Sommedalen og Menneskets Forekomst i Vest-Europa*).

Skjøndt altsaa Forandringen i Klimaet, som de zoologiske Vidnesbyrd og de physiske Omstændigheder ved Lagene synes at antyde, fremskynder Flodens uddybende Virksomhed ved at forøge Vandmassens Magt, og derved paa den ene Side formindsker den Tid, der udfordres til Dalens Uddybning, saa viser det sig paa den anden Side, at selve

---

*) Imedens Lubbock, og mange Geologer med ham, lægge saa stor Vægt paa den Indflydelse Golfstrømmen har paa Klimaet i Vest-Europa, fremhæve andre, navnlig i Schweiz og Frankrig, den Betydning som Sahara har, idet dens store Sandflader udraale en uhyre Masse Varme, der af Søndenvinden føres Nord paa over Middelhavet til Europa. Nu er en Sirocco-Vind istand til i Løbet af 36 Timer at smelte Sneen paa Etna i November Maaned, hvad Lyell selv har været Vidne til 1828; men hvordan, siger man, vilde vel Forholdet stille sig med Alpernes og Pyrenæernes Vintertemperatur, hvis Europa ikke i Sahara havde en saadan Ovn? og hvordan stillede det sig, dengang de store afrikanske Ørkensletter endnu ikke vare dukkede op af Oceanet. Forskjellige Undersøgelser i den nyere Tid have nemlig ført til det Resultat, at Sahara langsomt har hævet sig op af Havet i en ikke fjern Periode, og det er til denne Omstændighed, at f. Ex. Lartet og Desor pege hen ved Forklaringen af den Forskjel, der er imellem Frankrigs Klima nu, og paa den Tid, da Mammuthen og Næshornet levede i Sommedalen.

Forandringen udkræver et endnu længere Tidsrum. Men skjøndt Tilstedeværelsen af Sandstensblokkene og de nu og da forekommende Vridninger i Lagene staae i fuld Overensstemmelse med Prestwicks Anskuelse, at Gruset er blevet aflejret af Floderne, saa bliver endnu den Vanskelighed tilbage, at de øverste Gruslag ligge saa højt over Flodens nuværende Vandflade. Det er saa ganske naturligt, at man i Reglen betragter disse Lag som Resultatet af en voldsom Oversvømmelse.

Af denne Mening har saaledes Boucher de Perthes altid været. »Disse Skaldyr«, siger han, »denne Elefant, denne Æge, eller rettere sagt Manden som lavede den, vare altsaa Vidner til den Oversvømmelse, som gav vort Fædreland sin nuværende Skikkelse«.

M. d'Orbigny, som bemærkede, at Fossilerne, der findes i disse quarternære Lag, alle ere enten af Land- eller Ferskvandsdyr, afviser med Rette Theorien om enhver Virksomhed af Havet, idet han udtaler sig paa følgende Maade: »De fleste Geologer ere af den Mening, at de diluvianske Oversvømmelser i en væsenlig Grad skyldes Rystelser i Jordskorpen, Hævelser af Bjerge midt ude i Verdenshavet, hvoraf Følgen igjen var, at store Dele af Landet bleve revne bort. Følgelig maatte de mægtige Saltvandsstrømme, som man giver Skylden for hine diluvianske Landformindskelser eller Udskylninger, have efterladt autentiske Spor af deres Nærværelse paa Fastlandet, saasom talrige Levninger af Skaller, Fisk og andre maritime Dyr, svarende til dem, som nu leve i Havet. Men slige Vidnesbyrd findes ikke. Overalt i Verden, hvor man har studeret de diluvianske Lag, har man gjort den Erfaring; at, naar fraregnes nogle sjeldne Undtagelser, der tilmed ere meget tvivlsomme — findes der ikke maritime Fossiler i disse Lag, de der findes ere udrevne af ældre Lejer, som under Oversvømmelsen have afgivet de Materialer, hvoraf Diluviet (Driften) er sammensat. Det synes derfor, at Aflejringen

maa betragtes som en Følge af meteorologiske Phænomener, som Resultat af umaadelige Oversvømmelser af fersk Vand. Idet disse Strømme styrtede sig ned fra Højderne imod Havet, oversvømmede de en stor Del af Landets Overflade og tilintetgjorde omtrent hele den organiske Verden, idet de med det samme saa at sige nivelerede og ordnede de nuværende geografiske Vandbasiner.*)

Om man nu ogsaa gik ind paa Muligheden af en saadan Oversvømmelse, som d'Orbigny og mange andre franske Geologer antage, vilde det dog ikke give en fyldestgørende Forklaring af de foreliggende Kjendsgjæringer. Vi have seet, at Transporten af Materialet ikke er skeet i en enkelt Retning, men at den i alle Tilfælde har fulgt de nuværende Dallinier og Retningen af vore Floders Løb, at Brudstykker af Klipper fra den ene Dal aldrig ere blevene førte over i en anden, at Løssens Beskaffenhed er uforenelig med en voldsom Vandstrøm, at Pattedyrene og Bløddyrene ere de samme hele Perioden igjennem, medens endelig den fuldstændige Bevaring af mange af de fineste Skaller er et tydeligt Vidnesbyrd om, at de ikke have været underkastede nogen voldsom Bevægelse.

Vi maae fremdeles erindre, at Gruset og Sandet i sig selv ere baade Vidnesbyrddet om og Resultatet af en umaadelig Oversvømmelse. I et Kridtland, som det hvorigjennem Somme flyder, repræsenterer hver Kubikfod Flint, Grus eller Sand tyve Kubikfod Kridt, som Vandet har taget bort af det Areal, Floden nu drainer. Naar vi derfor betragte disse højere og ældre Gruslag, maae vi ikke forestille os Dalen i sin oprindelige Skikkelse, saaledes som den nu er, men vi maae tænke os den med hele den uhyre Mængde Kridt, som er gaaet tilgrunde ved Tilvirkningen af de lavere Grus- og Sandlag. Det er ikke en løs Hypothese her opstilles, Sand- og Grusmasserne kunne ikke være blevene til,

*) Bul. Géol. 2nd sér. V. xvii p. 66.

uden at der er gaaet en Mængde Materiale i Løbet. I det hele tør vi altsaa dristig slutte, at de øvre Lag vare afsatte af Floden, før den havde udhulet Dalen til dens nuværende Dybde, og medens den følgelig havde et betydelig højere liggende Løb end nu.

Det er derfor saa langt fra, at der behøves en umaadelig Vandflod, to hundrede Fod dyb, til at løse Vanskeligheden, at Ophobningen af Gruset tvertimod godt kan være bevirket ved en aarlig Vandmasse, der ikke var synderlig større, end den er i den nuværende Flod.

En given Vandmasse vil imidlertid frembringe meget forskjellige Resultater i Overensstemmelse med den forskellige Maade, hvorpaa den bevæger sig fremad. Iagttagelser have vist, at Vand, med en Hastighed af tre Tommer i Sekundet nede ved Bunden, netop begynder at virke paa fast Blaaler, og at det vil løsne det, hvor fast sammenpakket det end er. Og dog staaer intet Underlag sig saa godt som Ler, naar Strømmens Hastighed ikke er større; thi medens Vandet borttager de allerfineste Dele af Lerets Overflade, efterlader det Sandskornene; idet disse, kun halv blottede, blive siddende fast i Laget, beskytte de Leret og danne en meget varig Bund, saafremt Strømmen ikke bliver stærkere. Skeer dette, saa at den kan føre Grus og grovt Sand med sig, vil dette rive den tynde Sandskorpe af Bunden og derved bevirke, at et nyt Lag Ler bliver slidt af. Med en Hastighed af sex Tommer i Sekundet løfter Vandet fint Sand, med otte Tommers Hastighed flytter det Sand af Størrelse som Hørfø, med tolv Tommers Fart fejer det fint Grus med sig; stiger dets Hastighed til 24 Tommer, vil det bringe Bevægelse i Smaasten, der ere en Tomme i Gjennemsnit, og der udkræves en Hastighed af tre Fod i Sekundet, for at det kan baxe løse kantede Sten paa Størrelse som et Æg.

Hvis vi derfor have Ret i at antage et strengere Klima end det, der nu hersker, maae vi ogsaa forestille os Flodens

uddybende Virksomhed som langt større end nu, ikke blot fordi Regnen da faldt paa en frossen Overflade, men fordi den i Vintermaanederne sammendyngedes paa de højere-liggende Steder i Form af Is og Sne, og hvert Foraar frembragte Vandstrømme, der vare meget større end de, der nu forekomme.

Vi komme nu til den lyse Sandmærgel (Fig. 2 c). Den beskrives af Prestwich paa følgende Maade: »Hvid Kisel-sand og lys Mærgel, blandet med fint Kridtgrus; nogle enkelte store stumpkantede Flintstykker og undertiden en Sandstensblok; uregelmæssige Pletter med Flintgrus; bølgeformigt og fordrejet Lag, hist og her Lag med diagonale Sømme, enkelte okkergule Baand, Materialet tildels sammenhængende; Land og Ferskvandsskaller almindelige, enkelte Levninger af Pattedyr.»

I Grusgravene ved Amiens er dette Lag i Almindelighed tydelig adskilt fra det underliggende Grus, hvilket maaske kommer deraf, at den øverste Del af Gruset er bleven ført bort; men paa adskillige Steder (Précý, Ivry, Bicêtre o. s. v.) bliver Gruset bestandig finere og finere op-efter i Laget, indtil det tilsidst afløses af Kisel-sand. Disse Afsnit angive aabenbart en gradvis Aftagen af Vandets Kraft paa de forskellige Steder. Medens det i Begyndelsen løb saa hastig, at det kunde føre store Kiselsten med sig, blev dets Styrke efterhaanden mindre og mindre, indtil det tilsidst kun var istand til at afsondre fint Sand. Dette synes derfor at antyde en lille Forandring i Flodens Løb og en gradvis Uddybning af Dalen; herved fik Floden en dybere Seng, og herved tabte Vandet i denne Højde stedse mere og mere af sin Kraft og Hastighed.

Den øverste Del af Gjennemsnittet ved St. Acheul bestaaer af Tegl-Ler [Fig. 2 a], som fornedén gaaer over til kantet Grus; imellem dette og den underliggende Sand-Mærgel er der igjen et noget mindre Lag af Tegl-Ler. Men disse Lag afvige meget, selv i de tilstødende Gjennem-

skjæringer. Tagne under et anseer Prestwich dem for at svare til den mærkelige lerede Afsætning, som findes lejret ovenover Gruset i alle disse Dale i Nord Frankrig, og som under Navn af Löss ved Rhinen naaer en Tykkelse af 300 Fod. Stærkest udviklet i Frankrig har Lubbock fundet dette Lag i en Grusgrav i Nærheden af Ivry, hvor det var 22 Fod tykt, men noget heraf, mener han, kan have været Löss, som Regnen havde fort ned fra de højere liggende Skraaninger, og som saa atter havde afsat sig her. Naar man antager, at denne Löss med sine fine Bestanddele er afsondret af stillestaaende eller langsomt rindende Vande, kunde man undre sig over ikke at finde Spor af Plantelevninger i den. Men paa den anden Side see vi af de fundne Nagler og Beslag, at man har brugt Trækister i nogle af Gravene ved St. Acheul, og Naglernes Størrelse viser os, at Plankerne maae have været anselig tykke; ikke desmindre findes der nu ikke Spor af Træet, ikke saa meget som en Plet til Minde om, at det engang har været der. Følgelig er der ingen Grund til at undre sig over, at der ikke findes vegetabile Levninger i de Driftlag, Floden har sammenhobet.

Hermed have vi meddelt, hvad der i Almindelighed er at fortælle om de Gruslag, som ligge i en Højde af 80—150 Fod over Dalenes nuværende Vandstand, paa nogle Steder ved Somme er Højden endog 200 Fod.

Lad os nu besøge nogle af Grusgravene ved Flodens lavere Mærkelinie. Omtrent en tredive Fod længere nede, f. Ex. ved Menchecourt, nærved Abbeville, og ved St. Roch, nærved Amiens, hvor Gruslagene skraane fra en Højde af 60 Fod ned til Bunden af Dalen, finde vi næsten den samme Rækkefølge gjentaget — grovt butkantet Grus paa Bunden, finere Bestanddele ovenover. Ja saa meget ligne disse Gruslag de allerede beskrevne, at det er unødvendigt at give en omstændelig Beskrivelse af dem. Det er meget sandsynligt, at man ved gjentagne Undersøgelser vil finde, at Fauna og Flora ganske stemme overens for begge Lokali-

teters Vedkommende; hidtil have imidlertid de lavere Driftlag leveret det rigeste Udbytte.

Prestwich giver følgende Liste paa Pattedyrene:

	Bedford. Great Northern Railway, ell. Summerhouse Hill.	Abbeville. Menche- court.	Amiens. St. Roch.	Paris, Gre- nelle, Ivry Clichy, ell. Rue de Reuilly.
Elephas primigenius . .	*	*	*	*
" antiquus	* S.	—	*	* C.
Rhinoceros tichorhinus .	* R.	*	*	*
" megarhinus . . .	* R.	—	—	* ? G.
Ursus spelæus	* S.	*	—	—
Hyæna spelæa	—	*	—	* ? G.
Felis spelæa	—	*	—	*
Bos primigenius	* ?	*	*	*
Bison priscus	* R.	*	—	* C.
Equus (maaske to Arter)	*	*	*	*
Cervus euryceros	* R.	—	—	—
" elaphus	*	*	*	*
" tarandus	*	*	—	* C.
Hippopotamus major . .	* ?	—	*	* G.
Sus	* R.	—	—	*

* betegner Dyrets Forekomst; — at det mangler; det enkelte Bogstav antyder, at det kun er blevet fundet paa et af de nævnte Steder.

Til denne Liste føjer Lubbock endvidere Lemmingen, Myodes torquatus og Moskus-Oxen, som ere blevne fundne paa to Steder ved Themsen og ved Chauny i Oises Floddal.

Bløddyrene ere 52 i Tallet, af hvilke 42 nu leve i Sverrig, 37 i Finland og 38 i Lombardiet. Erindre vi, at den sidste Lokalitet er meget rigere paa Bløddyr end Finland, har denne Samling et temmelig nordisk Udseende.

Der ere imidlertid tre Dyrearter, som synes at pege imod Syd. Flodhesten, Huletigern og Flodmuslingen *Cyrena fluminalis*. Med Hensyn til den første mener Prestwich, at den ligesom sine kæmpemæssige Slægtninge, Mammuthen og

Næshornet, har været udstyret saaledes, at den kunde trives i et koldt Klima; men der er Grund til at antage, at den skriver sig fra en tidligere Periode, da Knoklerne af den ikke ere i samme Tilstand som Mammuthsdyrets og Næshornets*). Indtil for kort Tid siden vilde man have betragtet Tigreren som udelukkende tilhørende de tropiske Himmelstrøg; men nu er det vel bekjendt, at den er almindelig i Nærheden af Aralsøen, under 45° nordl. Br.; og den sidste Tiger, der blev dræbt ved Floden Lena 1828, levede under et strengere Klima, end det man har i Petersborg og Stokholm. Hvad nu endelig angaaer Cyrena flum., da findes denne vel i Nilen, men den forekommer ogsaa i Central-Asiens Floder.

Disse Vanskeligheder indrømmede, ville dog vist de fleste Palæontologer føle, at et Sammentræf af en saadan Gruppe som Moskus-Oxen, Rensdyret, Lemmingen, Myodes Torquatus, det siberiske Mammuthsdyr og dets trofaste Følgesvend, det uldhaarede Næshorn, bestemt antyder, om det just ikke beviser, at der dengang har hersket et Klima, langt forskjelligt fra det man nu har i Vest-Europa.

Endelig er den laveste Del af Dalen for nærværende Tid opfyldt med et Lag Grus, der er bedækket med Dynd og Tørvejord, den sidste er paa nogle Steder over 20 Fod tyk og bliver stærkt bearbejdet til Brændsel. Disse Lag have givet Antikvarerne der i Nærheden, navnlig Boucher de Perthes, en rig Høst af interessante Oldsager, tilhørende forskjellige Perioder. Dybden, i hvilken disse Gjenstande findes, er bleven omhyggelig bemærket af Boucher de Perthes.

„Sætter man Middelhøjden af Dalbunden til 2 Mètres (over Flodens Vandspejl), vil man i en Dybde af 30—40 Centimètres hyppigst træffe Spor fra Middelalderen; 50 Centimètres længere nede begynder man at finde romerske Levninger,

*) Ogsaa med Hensyn til Hulebjørnen nedlægger Lartet Protest, forsaavidt man paastaer, at den er bleven fundet i Sommedalen.

derefter gallo-romerske. Disse forekomme indtil en Dybde af en Mètre, det vil sige, til man kommer i lige Linie med Flodens Vandspejl. Derefter følge de rent galliske Oldsager, som uden Afbrydelse naae to Mètres dybt, et Bevis paa den lange Tid, disse Folk have bygget her i Dalen. En Mètre længere nede komme vi til Midten af den celtiske Jordbund, hvor de oprindelige primitive Galler, eller de Folkeslag som gik forud for dem, byggede og boede; og som altsaa repræsenterer Stenalderen. Det er naturligviis overflødigt at tilføje, at disse Maal kun ere anførte af M. Boucher de Perthes som »tilnærmelsesvis rigtige«.

»Antiquités Celtiques« blev udgivet adskillige Aar før Archæologerne i Schweiz havde gjort os bekendte med Pælebygningerne; men af nogle Antydninger, som Boucher de Perthes giver i sin Bog, synes det, som om der dengang maa have været Pælebygninger i Nærheden af Abbeville. Han fandt store Flader af Træ tilligemed en Mængde Ben, Stenredskaber og Skafter, som nøje lignede dem, der forekomme i Schweitzer-Søerne. Disse Redskaber kunne ikke et Øjeblik forvexles med de mere raae fra de sammenskyllede Gruslag. De ere glat slebne med en skjærende Eg, medens de ældre kun ere tilhugne; ikke en af de mange hundrede, som allerede ere fundne, har frembudt mindste Spor af Slibning. Skjøndt hine tilhøre Stenalderen, en Tid saa fjern, at Brugen af Metal rimeligvis endnu dengang var ukjendt i det vestlige Evropa, ere de adskilte fra de ældre Redskaber i de øvre Gruslag ved hele det Tidsrun, der gik hen, forinden Sommedalen blev udhulet til en Dybde af mere end hundrede Fod.

Selv om vi nu ikke faae nogen bestemt Tidsangivelse for Menneskets første Fremtræden i disse Egne, kunne vi dog idetmindste danne os en levende Forestilling om dets Ælde. Disse Urindvaanere maae have seet Somme, da den havde sit Løb 100 Fod over dens nuværende Leje, ja det er sandsynligt, at de ere næsten af samme Ælde i Nord-

Frankrig som Floderne selv. Landets Fauna maa da have været vidt forskjellig fra nu. Langs Floderne Bredder levede en Race af vilde Jægere og Fiskere, og i Skovene vandrede Mammuthsdyret, det tóhornede, uldhaarede Næshorn, Tigeren, Moskusoxen, Rensdyret og Uroxen.

Frankrigs Geografi kan dengang ikke have været meget forskjellig fra nu, kun at Kanalen var smallere end den nu er.

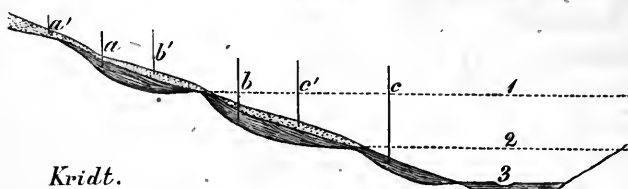
Lidt efter lidt uddybede Floden Dalen. Medens den var uvirksom eller maaske endog tilsættende om Efteraaret og Vinteren, forvandlede den hvert Foraar, naar Sneen smeltede, til en rivende Strøm. Den deraf følgende periodiske Oversvømmelse var sandsynligvis mere ødelæggende for Dyr end for Mennesker; thi hvor raae vore Forfædre end kunne have været, kan man dog næppe antage, at de have været ude af Stand til at forudsee Faren, og følgelig ogsaa istand til at undgaae den. Medens Vandet i en Højde af 150 Fod over den nuværende Vandstand, som f. Ex. ved Liercourt, havde tilstrækkelig Magt til at afsætte grovt Grus, vilde det i en endnu større Højde afsætte finere Bestanddele, og saaledes danne Løss, som paa samme Tid, hist og her, modtog kantede Flintesten og Skaller, naar disse efter stærke Regnskyl bleve førte ned fra Højene af Bækkene.

Prestwich betragter Afstanden imellem de øverste Gruslag (the upper level) og den endnu højere liggende Løss som et Maal for Flodens Vandmasse i hin Periode. Dersom Gruslagene vare fuldstændige, vilde dette uden Tvivl være rigtigt; men, siger Lubbock, mig forekommer det, at de øvre Gruslag kun ere Rester af en Aflejring, som oprindelig blev fortsat næsten uden Afbrydelse, og under disse Omstændigheder kan den Forskjel, der nu er, ikke ansees for et Bevis paa Forskjellen, som den oprindelig var.

Eftersom Dalen blev dybere og dybere, maatte Gruset ogsaa blive afsat i stedse lavere og lavere Højde, idet Løssen stedse fulgte med ned ad Skraaningerne; thi vi maae paa

ingen Maade ansee Løss som et særligt Lag, men som en Aflejring, der foregik samtidig med, om end i noget større Højde end Gruslaget. Hosstaaende Tegning tjener til at belyse dette Forhold.

Fig. 4.

Løss-Dannelsen er punkteret og betegnet med kommaterede Bogstaver, medens Gruslagene ere tegnede med Streger og forsynede med Bogstaver uden Mærke.

Floden antages oprindelig at have haft sin Seng i Højde med Linie 1, og at have afsat Gruset a og Løssen a'. Efter en Tids Forløb havde den udhulet Dalen, saa at dens Vandspejl nu stod i Højde med Linie 2. Her afsatte den Gruslaget b og Løssen b', og endelig paa et senere Stadium de tilsvarende Lag c og c'.

Ved de enkelte Gjennemsnit af Driften ere selvfølgelig de underste Lag ogsaa de ældste, men tagne under et ere de Driftlag, der tilhøre den højere Mærkelinie, af ældre Dato end de, der ligge længere nede i Dalen.*)

*) Som en almindelig Regel, siger Lyell, gjelder det, at hvor der findes alluviale Formationer (Driftlag) af forskjellig Alder i den samme Dal, ere de højestliggende de ældste. Herpaa anfører han følgende Exempel. I Auvergne og Velay i Melleml Frankrig, hvor der forekomme Knokler af fossile Dyr i de forskjelligste Højder. lige fra ti til tusinde Fod over de nuværende Floders Vandspeil, finder man, at Fortidens Fauna fjerner sig i Charakter fra den nulevende, i Forhold som man stiger op til højere liggende Terrasser. Fra de lavere liggende Driftlag, der indeholde Levninger af Mammuthen, det uldhaarede Næshorn og Rensdyret, kommer man til forskjellige ældre Grupper af Fossiler, indtil man omsider ved Le Puy naaer en Højslette, 1000 Fod over Dalen. Her findes et gammelt Flodleje, bedækket med et Lavalag, som viser,

Før at gjøre Tegningen mere anskuelig fremstilles Dalens Sider som udgjørende en Række af Terrasser; skjøndt dette i Reglen ikke er Tilfældet, findes der dog adskillige Steder, hvor slige Terrasser forekomme.

Det er velbekjendt, at Floder stedse have Tilbøjelighed til at forandre deres Løb; og Somme danner i saa Henseende ingen Undtagelse. Dalen selv er forholdsvis lige; men i den snoer Floden sig ikke saa lidt, og under disse Vandringer fra den ene Side af Dalen til den anden undergraver den uafbrudt de Gruslag, som den i en tidligere Tid har afsat, og river dem bort. Saaledes kan man nu kun finde de øvre Gruslag pletvis hist og her, medens de paa mange Steder ere aldeles forsvundne, som f. Ex. paa højre Side af Daleu imellem Amiens og Pont-Rémy, hvor man næsten ikke kan opdage Spor af dem.

Tilslidst var Dalens Uddybning fuldført. Klimaet var lidt efter lidt blevet mere ligt det vi nu have, og enten det nu laa i denne Forandring, eller det maaske kunde tilskrives Menneskenes Forfølgelser, de store tykhudede Dyr uddøde. Under nye Betingelser var Floden ikke istand til at føre de finere Bestanddele, som den modtog med Regnskyllene fra de højereliggende Skraaninger, ud til Havet; den afsatte dem derfor i Dalen og Bunden af denne hævede sig noget, saa at Strømmen tabte en Del af sin Hurtighed, og der fremkom udstrakte Sumpe, i hvilke der lidt efter lidt dannede sig et tykt Lag Tørv. Vi have uheldigvis ingen paalidelige Oplysninger til Vurdering af det Forhold, hvorefter denne Masse voxer; men man maa antage, at Dannelsen af et Tørvelag, der paa nogle Steder er over 30 Fod tykt, maa have krævet en meget betydelig Tid. I

---

hvor Dalbunden engang var, og her i dette ældgamle Gruslag støder man paa Levningerne af en Mastodon fra den tertiære Tid, tilligemed andre firfødde Dyr af lignende Alder. (Antiquity of man, p. 131.)

disse Lag er det, at vi finde Levningerne fra den senere (neolithiske) Stenalder. Af de gamle christne Grave ved St. Acheul, og af de romerske Oldsager, der ere fundne i de øverste Lag af Tørven, omtrent i Højde med Flodens nuværende Vandstand, lære vi, at Dalens Udseende nu er det samme som for 1500 Aar siden. Femten Fod dybt nede i Tørvemoserne ved Abbeville forekomme de Oldtidslevninger fra Stenalderen, som vi, efter de Undersøgelser, der ere gjorte i Danmark og Schweitz, maae ansee for saa gamle, at deres Alder kun kan angives ved Aartusinder. Dog alle disse ere senere end Dalens Uddybning; hvilken Ælde maa man da ikke tilskrive de Mennesker, som levede, da Somme kun havde begyndt paa dette store Arbejde? Ingen, som har været ved Amiens og Abbeville, og som fra et eller andet højt Punkt har kastet et Blik ud over Dalen, vil være vendt tilbage fra et saadant Besøg uden en overvældende Følelse af den Forandring, der har fundet Sted, og det uhyre Tidsrum, som maa være forløbet siden Menneskeslægtens første Fremtræden i det vestlige Evropa.

Saaledes er den Fremstilling, som Lubbock giver af Forholdene i Sommedalen; men hvor anskuelig og klar den end er, er der dog et Punkt, hvor man, efter min Mening, savner Noget. Medens han nemlig ganske vist forklarer os, hvorledes man maa tænke sig, at Floden lidt efter lidt har uddybet sit Leje, idet den paa begge Skraaninger af den derved fremstaaede Dal har efterladt Vidnesbyrd om sin Virksomhed i de sammenskyllede Masser af Grus, Sand og Ler, har han paa den anden Side været saa fuldt overbevist om Rigtigheden af denne Anskuelse, at han nøjes med ganske i Korthed at henvise til det strenge Klima med det-aarlige Tøbrud som en medvirkende Aarsag; medens Flodens daglige Slid igjennem Aartusinder har gjort Resten.

Ved denne Side af Sagen dvæler derimod Prestwich udførligt, ligesom i Følelsen af, at Værdien af alle de specielle Undersøgelser for Læseren i høj Grad beroer paa, at han bliver overbevist om, at Floden virkelig har kunnet udføre et saa kolossalt Arbejde som at danne den brede og dybe Dal, i Forhold til hvilken den nu seer saa lille og ubetydelig ud. Han gaaer ud fra, at de forskjellige geologiske og zoologiske Vidnesbyrd, som Driften og dens Dyrelevninger afgive om et koldt og barsk Klima for Vest-Europa i hin fjerne Tid, berettiger til at drage en Sammenligning inellem de Forhold, der engang herskede der, og de Forhold, som endnu lade sig paavise ved Floderne i den kolde Zone. I Overensstemmelse hermed paaviser han følgende Aarsager, som alle have virket med ved det store Uddybningsarbejde: Først og fremmest Vandets egen fortærende Magt, dernæst Isen, og endelig Frostens Indvirkning paa Kridtet i Brinkerne langs med Floden.

Det karakteristiske for Floderne i Nord Amerika og Siberien er deres periodiske Stigen. Medens Vandstanden om Efteraaret er saa lav, at der knap er Vand nok til at fylde den brede Seng, stiger Floden om Foraaret 40—50 Fod. »Det samme, siger Prestwich, har været Tilfældet ved Somme, — som da med alle Nord-Frankrigs og Øst-Englands Floder — kun maaske efter en endnu større Maalestok. Deres Størrelse og Kraft fremgaaer klart af deres brede Seng, af det storslaaede grove Grus, og af den Mængde hvori det forekommer; og den Højde, hvortil Floddyndet har naaet, viser tillige noksom, hvilken uhyre Vandmasse Floden har ført med sig ved sin aarlige Oversvømmelse.»

Med Hensyn til Dalens gradvise Uddybning ere Prestwich og Lubbock enige; men medens den sidste mener, at Floden kan have udført dette Værk uden at have været synderlig større, end den nu er, og fortrinsvis i sin Beskrivelse fremhæver den uendelig lange Tid, som den har

behøvet dertil, fastholder Prestwich, at Floden i Tidernes Løb fuldstændig har forandret Charakter. Da den sammenskyllede de højtliggende Gruslag, og dens Leje laa 100 Fod over dens nuværende Vandspejl, var den en stor og stærk Strøm, der om Foraaret løb med rivende Fart og førte store Sandstensblokke med sig, naar Isen gik op. Maalestokken for dens Vandmængde paa denne Aarstid, naar den var saa fuld, som den kunde blive, finder han i Afstanden imellem Gruslaget og den endnu højere liggende Löss. Denne Afstand udgjør mellem 50 og 100 Fod. Men skulde det virkelig være rigtigt, at vi her have Maalet paa Flodens Dybde ved den aarlige Oversvømmelse, saa følger ogsaa heraf, at den maa have fyldt saa godt som hele Dalen efter dens Bredder, ved St. Acheul 5000 Fod. Til Støtte for denne Mening om Lössdannelsen, som Vidnesbyrd om Flodens største Vandstand, anfører han, »at han har bemærket, at i enhver Dal staaer den Højde, hvori Lössen findes over det øverste Gruslag, i bestemt Forhold til Dalens Længde og det drainede Areal.«

Nu er Flodens Brede ved Amiens 200 Fod, Dybden med et Middeltal fire Fod, og Vandet stiger sjælden mere end fem Fod. Denne Forskjel er begrundet i det forandrede Klima, og til en saadan Forandring finder man maaske allerede Spor i de lavere Gruslag. De physiske Træk vise os, at hine fremtrædende Antydninger af Isens Virksomhed, som vi kunde paavise ved Driftlagene fra »the high level«, her mangle, medens Isen dog har været tilstede i tilstrækkelig Mængde til at kunne flytte store Rullesten. Skallerne kaste lidt mere Lys paa Spørgsmaalet, idet de fremdeles pege imod Nord, dog at der er kommet flere sydlige Former til. De firfødde Dyr tyde, med enkelte Undtagelser, hen paa, at der fremdeles har hersket et strengt Klima. Den Omstændighed, at de gamle Floddale afvige fra de Uddybninger, som de nuværende Floder gjøre — thi disse skjære snarere dybe Svælg ned i Jordsmonnet end brede Dale med

jevnt skraanende Sider, synes at bekræfte den Mening, at Vinterkulden og Springfloden maaske ere tagne af Aar for Aar, imedens Gruslagene bleve afsatte, saa at Flodens Leje lidt efter lidt blev snevrere.

En Vandflod og en Strøm som den Prestwich giver et Billede af, maa unægtelig have været istand til at male Kridtet og Flinten til Grus og Rullesten, og flytte denne Maling, eftersom den forandrede sit lunefulde Løb; thi Floder, der stige periodisk, ere meget foranderlige med Hensyn til Kurs og Retning, idet de snart flyde ved den ene, snart ved den anden Side af Dalen, flytte Grunde og Grusbanker og forstyrre dem paa en meget uregelmæssig Maade. Det er derfor heller ikke nødvendigt at antage, at et Gruslag som det ved St. Acheul strakte sig tværs over hele Sommedalen; det ligger langt nærmere at antage, at lokale Omstændigheder have bidraget til, at store Grusmasser ere blevne opdyngede paa nogle Steder, medens andre have været mere eller mindre, ja undertiden ganske blottede derfor. Tykkelsen af de højereliggende Gruslag er i Reglen kun ti til tolv Fod, dog finder man ogsaa Lag, der ere indtil tyve Fod og derover. Imidlertid betyder dette dog ikke saa meget, som det seer ud til; thi det er velbekjendt, at Oversvømmelser i nyere Tid, i Løbet af nogle Dage have kunnet sammendynge Sand og Grus paa enkelte Steder til Lag af fire, sex, ja ti Fods Tykkelse, saa for den Sags Skyld kunne Gruslagene ved Somme gjerne være blevne afsatte i Løbet af Uger eller Dage.

Hvad Vandet ikke har kunnet udrette, har Isen besørget, naar den om Foraaret brød op og gik i Drift. Det er saaledes Isen langs med Flodbredderne, som har flyttet de store Stenblokke, og det er ligeledes Isens Virksomhed, der spores paa mange Steder i de besynderlig vredne Lag i Driften. Idet nemlig de løsrevne Isflader paa sine Steder af Strømmen førtes ind imod Kysten, eller skruedes op paa en eller anden Grund, skubbede de Sand og Grus

foran sig, og opdyngede det paa den mest uregelmæssige Maade. Heraf de snoede Sømme i Lagene, som man af og til træffer paa.

Men ved at sammenligne med hvad der finder Sted i de siberiske Floder, kommer Prestwich til det Resultat, at Isen desuden paa anden Maade har arbejdet paa at uddybe Flodlejet. Det er nemlig gjentagende Gange blevet iagttaget af forskjellige Øjenvidner, at der i de siberiske Floder danner sig Grundis. Da Vandet i disse Floder er overordenlig klart, kan man uden Vanskelighed see alt, hvad der foregaaer paa Bunden, og har saaledes kunnet iagttage Naturen ved dens Arbejde. Naar Vandets Temperatur begynder at nærme sig Frysepunktet, afsætter der sig paa Bunden nede imellem Smaastenene en Mængde smaa Iskrystaller, der i kort Tid danne en sammenhængende Masse, som hurtig voxer. Paa Grund af sin ringere Vægtfylde søger Isen op imod Overfladen, og det varer da heller ikke længe, før man seer den ene Flage efter den anden stige tilvejs, naar den er stor nok til at kunne lette de vedhængende Sten. Denne Isdannelse finder ikke Sted alle vegne, men kun der, hvor Bunden frembyder en ujævn Overflade, eller hvor der er Grus og Smaasten, imellem hvilke Isnaalene kunne sætte sig. En saadan storartet Opudrings Maskine, antager Prestwich, har Naturen ogsaa haft i Gang i de franske og engelske Floddale, som han har undersøgt.

Endnu staaer tilbage at omtale Frostens Indvirkning paa Kridtet i Brinkerne langs med Floden. At Frostens Forening med Fugtighed virker ødelæggende, selv paa haarde Stenarter, er bekjendt nok, men i de dybe Flodsenge i den kolde Zone foregaaer denne Ødelæggelse efter en storartet Maalestok. Hvert Foraar ligge der langs med Bredderne store Dynger af hensmuldret Sten og Jord, som Frostens har sprængt ud af Brinken, og som Strømmen fører bort med sig, naar Tøbruddet indfinder sig. Det samme maa

være foregaaet Aar for Aar i Sommedalen, hvor store Kridtmasser bleve gennemtrængte af Vand ved Flodens periodiske Stigen*).

II.

Med Hensyn til Formen kunne Flintredskaberne fra Floddriften efter Mr. Evans Mening ordnes i tre Klasser, skjøndt der rigtignok er saa mange Varieteter eller smaa Afvigelser fra den almindelige Regel, at de forskjellige Klasser, navnlig de to sidste, løbe over i hinanden.

Den 1ste Klasse bestaaer af Flintflækker, øjensynligt bestemte til Pilespidser eller Knive; den 2den omfatter tilspidsede Vaaben, hvoraf nogle rimeligvis ere Landse- eller Spydspidser; 3die Klasse, ovale eller mandelformede Redskaber, der ere skarpt tilhuggede hele Kanten rundt.

Imellem Flækkerne findes der en ikke ringe Mængde, som i deres Form fuldkommen svare til dem, der forekomme saa hyppig i vore Kyst- og Markfund. De ere forsynede med en tyk Ryg, der ofte krummer sig ud omkring den ene Side af Spidsen, og som i mange Tilfælde synes at være særligt tildannet ved en Række smaa Slag. Naar Evans bemærker om Flækkerne fra Floddriften**), at de aldrig frembyde den Slagbule, som ellers saa hyppig findes paa disse Redskaber, da klinger dette helt usandsynligt, i saa bestemt Modsætning staaer det til den Erfaring, man har gjort, at en Flintspaan eller Skjærv ikke løsner sig fra Blokken paa Grund af et Slag, hvad enten dette bibringes tilfældigt eller med Forsæt, af et Plovjern, en Hammer eller Sten, uden at denne Bule

*) Hos os kan man iagttage dette Phænomen ved Stevns, hvor Dynger af hensuldret Kridt mange Steder naae højt op paa Klinten. At det nok saa meget er Frostens som Søens, der udhuler Klippen, kan man vel ikke tvivle om.

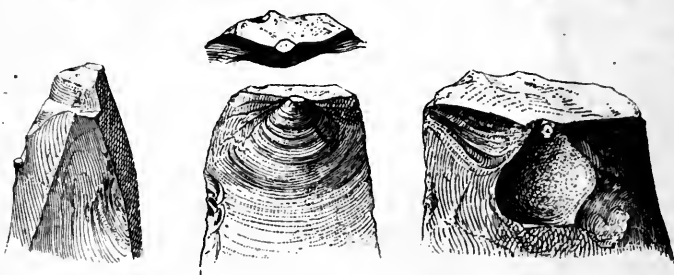
**) Fl. Impl. of the Dr. 1862. p. 20.

viser sig. Da Flint har de to Egenskaber at være elastisk og skjør, vil et nogenlunde kraftigt Slag, der rammer en enkelt Plet, ved Stenens Sammentrykning frembringe en Bristning, der viser sig som en lille rund Revne, omkring det Sted, hvor Slaget har ramt. Forfølger man Revnen ned i Stenen, vil man finde, at den omgiver en lille Kegel (se Fig. 5), hvis Størrelse paa engang staaer i bestemt Forhold til Slagets Kraft og Stenens Elasticitet. Det er den ene Side af denne Kegel, som danner Slagbulen (se Fig. 6) paa en Flintflække.

Fig. 5.

Fig. 6

Fig. 7.

Trykket af Slaget har hørt op at virke, hvor Bulen hører op; men Revnen har forplantet sig videre og bevirket Udspaltningen. Naar Slagbulen i enkelte Tilfælde mangler (Fig. 7), er det kun fordi Slaget har været saa stærkt, og er faldet saa lodret, at Keglen er sprunget af eller istykker samtidig med at Flækken har løsnet sig fra Blokken.

Af de Redskaber, som Evans henfører til 2den Klasse, findes der to Varieteter. Nogle (Fig. 8) have nemlig en afrundet skarp Spids, og de to Længdelinier danne svage Curver, andre (Fig. 9) ere stærkt tilspidsede med svagt indbuede Sider; af Arbejderne i Grusgravene kaldes disse sidste »langues de chat».

Siderne paa Redskaberne af begge Former ere tilbagede, saa at de danne en Kant, men de ere ikke saa skarpe som Spidsen; i det hele taget synes disse Redskaber at være bedre skikkede til at stikke eller bore end til at hugge

med* (denne Bemærkning gjælder dog vel nærmest de stærkt tilspidsede). Deres Længde vexler fra 4 til 9 Tommer,

Fig. 8

Fra Evans Flint Implements in the Drift,
Pl. I. Nr. 1, $4\frac{1}{8}$ " ($10\frac{1}{2}$ cent.) lang.

Fig. 9.

Fra Evans Flint Implements in the Drift,
Pl. I. Nr. 2, $6\frac{1}{2}$ " (17 cent.) lang.

som oftest er den 5 til 6 Tommer. »Redskabet frembyder to Flader, hvoraf den ene i Reglen er mere hvælvet end den anden, og i nogle Tilfælde ligefrem forsynet med en Ryg, hvorved Redskabet kommer til at antage en trekantet Form. De ere sædvanlig brat afstumpede ved den brede Ende og fremvise ikke sjældent her Flintens oprindelige Yderskal. Endelig findes der nogle Redskaber, paa hvilke den brede Ende er tyk og buttet, som for at give Slaget

mere Vægt.* I dette Tilfælde kunne de naturligvis heller ikke kaldes for flade Redskaber, og enhver Tanke om Spyd eller Landse maa her fuldstændig opgives. »Det eiendommelige for dem er, at det er den spidse Ende, der er bestemt til at benyttes, — til at hugge eller stikke med, — hvorimod Eggen paa de sædvanlige Øxer eller Kiler fra Stenalderen uden Undtagelse er ved den brede Ende. Til at indsættes i et hult Skaft egne disse spydformede Vaaben sig ikke, bedre lode de sig binde fast, saaledes at den brede Ende kom til at støtte imod en Skøj eller Stopper. Mange af dem synes at have været bestemte til at bruges uden nogetsomhelst Haandtag, idet den afrundede, tykke Ende af Naturen frembyder et saadant. Det er noget nær unyttigt at grunde paa, hvortil de have været brugte, men fæstede til en Stang maae de have været farlige Vaaben, baade i Nærkamp og til at kaste paa længere Afstand. M. Boucher de Perthes mener, at nogle af dem kunne have været brugte til at kløve Træ, opgrave Rødder eller bearbejde Jorden, under Antagelse af, at den Menneskerace, der benyttede dem, var skredet saa vidt frem i Cultur, at den kjendte Agerbrug. Prestwich troer, at det maaske har været Ishakker, og sammenligner dem i saa Henseende med Redskaber, der bruges af Indianerne i Nordamerika.*) Saameget antager jeg, at man kan sige med Vished,« slutter Evans, »at de ikke i Form svare til nogetsomhelst af de sædvanlige Redskaber fra den saakaldte Stenalder.»

---

*) Hearne, som opholdt sig i nogle Aar hos Indianerne, der beboe Landet mellem Hudsons Bay og Polar-Havet, fortæller, at de begive sig ned til Floderne, ja opslaae ofte deres Telte paa Isen for at fiske, naar det skorter paa Vildt, og i dette Øjemed, som da ogsaa for at faae Drikkevand, hugge de stadig runde Huller i Isen, hvorigjennem de sænke deres Snører og Net ned i Floden. Til dette Arbejde benytte de Hakker af Kobber og Jern, og i Mangel af Metal Redskaber af Flint eller Hornsten. (Lyell, Antiq. of Man. p. 140.)

Fig. 10 (fransk).

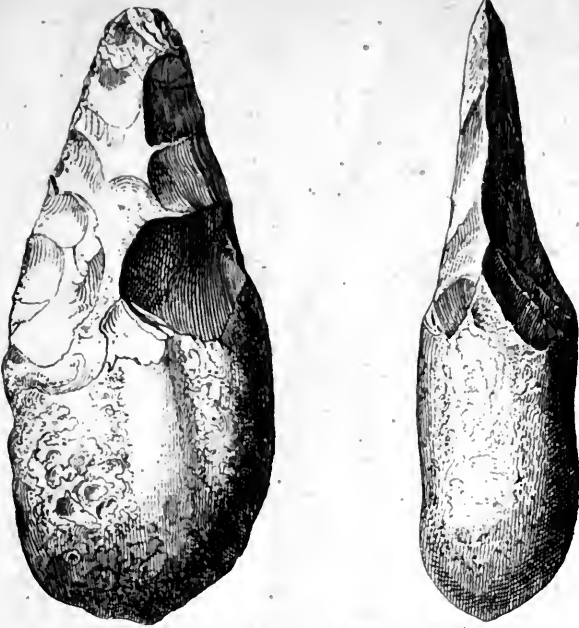

Fig. 11 (dansk).

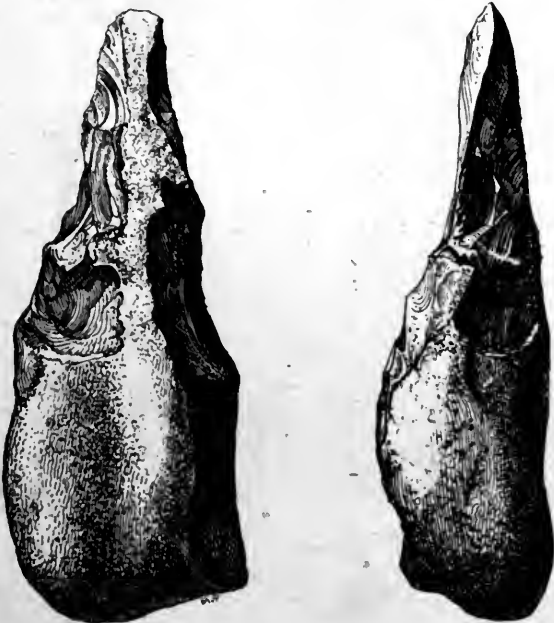

Fig. 12 (fransk).

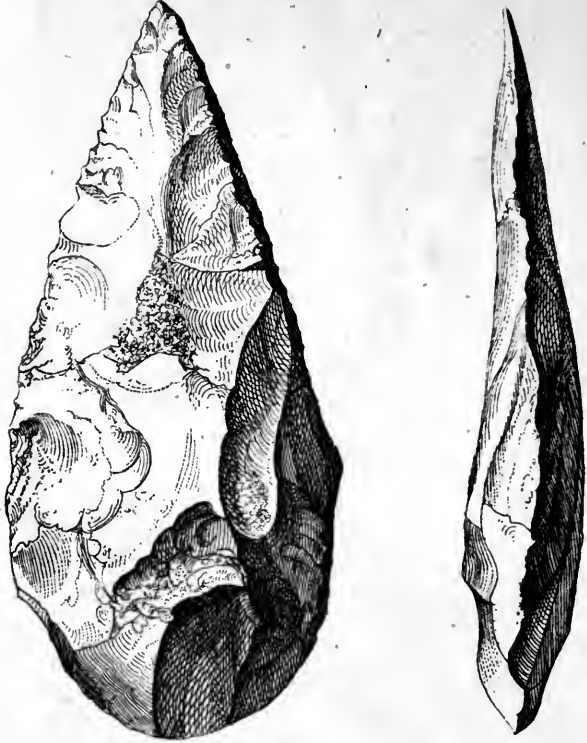

Fig. 14 (fransk).

Fig. 13 (dansk).

Fig. 15 (dansk).

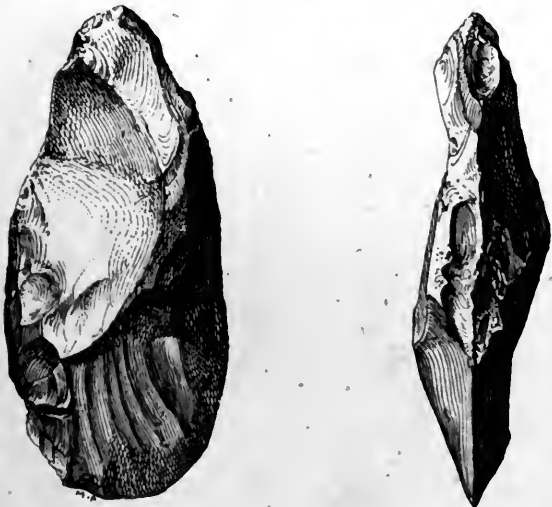

Fig. 16 (engelsk)

Fig. 18 (fransk).

Fig. 17 (dansk).

Fig 19 (dansk).

Fig. 20 (fransk).

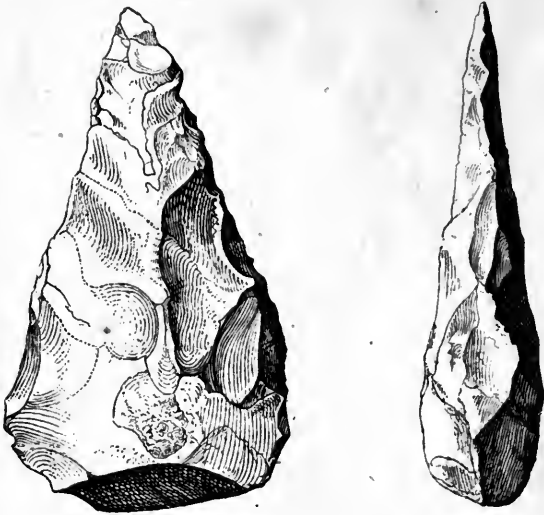
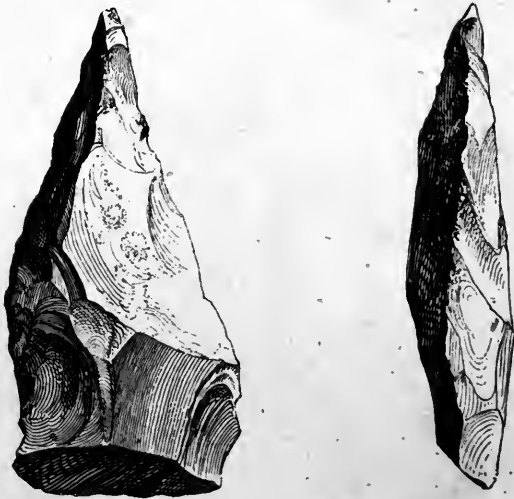

Fig. 21 (dansk).

- Fig. 10. Fra St. Acheul; $6\frac{1}{3}$ " ($16\frac{3}{5}$ cent.) lang. Evans Flint Implements in the Drift. Pl. IV. Nr. 9.
- 11. Aarby i Arts Herred; $4\frac{1}{12}$ " ($10\frac{1}{2}$ cent.) lang. Fundet tilligemed ni andre lignende, meget raat forarbejdede Redskaber af forskjellig Storrelse, fra $3\frac{3}{4}$ " til $7\frac{1}{2}$ " lange, nedlagte i en Høj fra Stenalderen ved nogle store Sten, tre Alen fra Udkanten. I miå Samling.
  - 12. Fra St. Acheul ved Amiens; $7\frac{1}{2}$ " ($19\frac{3}{4}$ cent.) lang. Evans Pl. VI. Nr. 6.
  - 13. Fra Melby i Arts Herred; Markfund; $7\frac{1}{5}$ " ($20\frac{1}{2}$ cent.) lang. I min Samling.
  - 14. Fra St. Acheul; 5" (13 cent.) lang. Evans Pl. IV. Nr. 12.
  - 15. Fra Helnæs; Markfund; $4\frac{1}{4}$ " (11 cent.) lang. Oldn. Mus. Nr. 21932.
  - 16. Fra Biddenham ved Bedford; 7" ($18\frac{1}{10}$ cent.) lang. Evans Pl. III. Nr. 1.
  - 17. Fra Helnæs; Markfund; $6\frac{3}{4}$ " ($17\frac{1}{2}$ cent.) lang. Oldn. Mus.
  - 18. Fra Montiers ved Amiens, hvor denne ejendommelige Form paa Flintflækker eller Skræbere er særlig fremtrædende. $4\frac{1}{3}$ " ($11\frac{1}{1}$ cent.) lang. I Prof. Steenstrups Samling.
  - 19. Fra Kjekkenmøddingen ved Havelse; $3\frac{1}{2}$ " (9 cent.) lang. I Prof. Steenstrups Samling.
  - 20. Fra St. Acheul; 5" ($13\frac{1}{2}$ cent.) lang. Evans Pl. IV. Nr. 7.
  - 21. Fra Korsør Noer; $2\frac{7}{8}$ " ($7\frac{1}{2}$ cent.) lang. I min Samling.

Af hele den Fremstilling, Evans giver, fremgaaer det tydeligt, at han er i Tvivl om, hvad han egentlig skal kalde disse Redskaber, som sammenstilles i een Klasse, uagtet de snart ere flade, snart højryggede og snart forsynede med et naturligt buttet Haandtag; han kalder dem spydformede, og mener, at de kunne have været fortræffelige Kastevaaben, og dog egne nogle af dem sig bedst til at sættes paa Skaft som en Hakke eller Øxe; men i hvert Tilfælde synes han stærkt tilbøjelig til at betragte dem som Vaaben. Lad dette nu være som det vil; kun bør det bemærkes, at disse Former, eller i alt Fald flere af dem, ikke ere saa aldeles enestaaende, som han mener; men vil man her sammenligne, skal det rigtignok ikke være med de sædvanlige Redskaber fra den saakaldte Stenalder men med forskjellige Former af de mere raat tilhuggede eller uslebne Redskaber, der forekomme i vore Kyst- og Markfund. Idet der henvises til de Fig. 11, 13, 15, 17, 19 og 21 givne Afbildninger af danske Oldsager til Sammenligning med tilsvarende franske, der ere fremstillede under Fig. 10, 12, 14, 16, 18 og 20, maa det fremhæves, at Redskaber af disse Former kun enkeltvis forekomme hos os, medens de findes i saa stort Antal ved Somme.

Den 3die og sidste Klasse, som Evans opstiller, omfatter flade Redskaber, forsynede med en tilskærpet Kant helt rundt (Fig. 22); sædvanlig ere de ovale, med den ene Ende noget stærkere krummet end den anden, men undertiden løbe de ogsaa ud i en skarp Spids, saa der er betydelige Afvigelser med Hensyn til deres Form; gennemgaaende er imidlertid Ovalen, mere eller mindre tilspidset. I Reglen ere de to Flader næsten ligemeget hvælvede, og Længden vexler fra tre til ni Tommer, men fire til fem er det almindelige. Hvad der blev bemærket om Redskaberne af den langagtige Form, gjælder ogsaa om disse, »de ere enestaaende og findes kun i Floddriftens Gruslag». Til Exempel paa, at der ogsaa til disse findes tilsvarende danske Oldsager, er der Fig. 23 og 25 afbildet to franske Flintredskaber og Fig. 24 og 26 to lignende i Danmark fundne Stykker.

Fig 22.

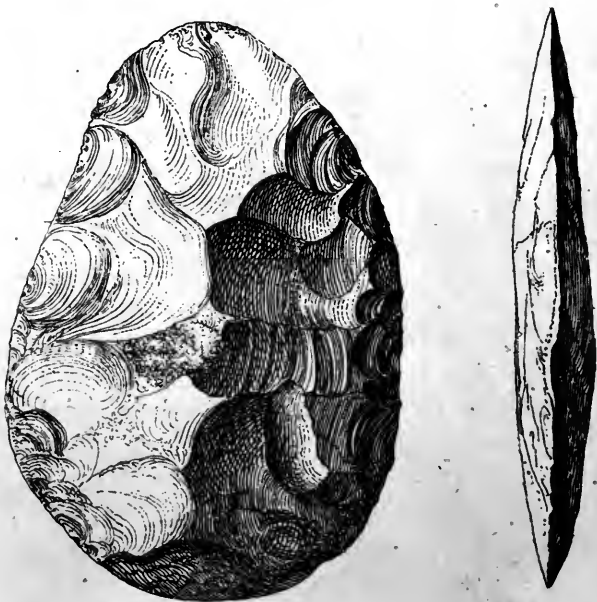

Fig. 23 (fransk).

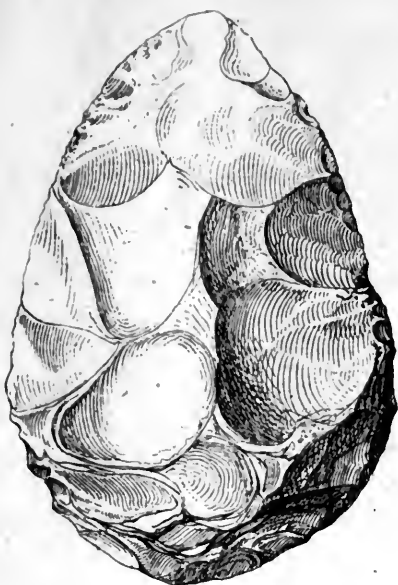

Fig. 24 (dansk).

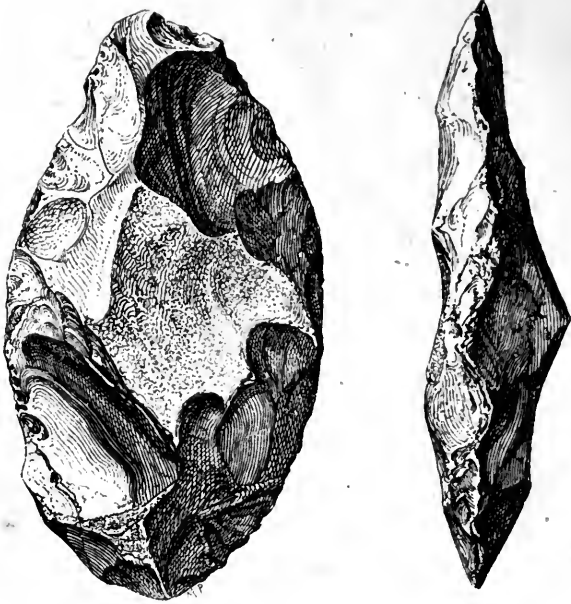

Fig. 26 (dansk).

- Fig. 22. Fra Menchecourt ved Abbeville; 4" ($10\frac{2}{3}$ cent.) lang. Evans Pl. IV, Nr. 19.
 - 23. Fra St. Acheul; $5\frac{1}{8}$ " ($15\frac{2}{3}$ cent.) lang. Evans Pl. IV, Nr. 18.
 - 24. Fra Stevns; Markfund; $4\frac{1}{2}$ " ($11\frac{3}{4}$ cent.) lang. Oldn. Mus. A. Nr. 381.
 - 25. Fra St. Acheul; 7" ($18\frac{1}{3}$ cent.) lang. I Prof. Steenstrups Samling.
 - 26. Fra Moens Klint; Markfund; $7\frac{1}{8}$ " ($18\frac{3}{5}$ cent.) lang. I Capt. Madsens Samling.

I Museet i Edingburgh haves nogle enkelte flade Redskaber, der ligesom de sidst afbildede ere tilhuggede med en skarp Kant helt rundt, men de ere tyndere og snarere trekantede end ovale eller mandelformede. Nogle mere lignende ere blevne fundne i Gravhøjene i Mississippi Dalen, i flere af hvilke der som bekjendt forekomme uhyre Masser af Landse- og Pile-spidses. I en af disse Høje fandt man, nedlagt i formelige Lag, flere tusinde tilhuggede Skiver af Hornsten, nogle næsten runde, andre i Form af Landspidses af forskjellig Størrelse, men for største Delen omtrent sex Tommer lange og fire Tommer brede, $\frac{3}{4}$ til 1 Tomme tykke. Af den Beskrivelse, der gives i «Smithsonian Contributions to Knowledge» (Vol. I, pag. 214), kunde det synes, som om disse Redskaber kun vare raae Afspaltninger, der først senere skulde gives en mere udarbejdet Form; men i de raat tilhuggede Redskaber, der fremstilles i Træsnit i det nævnte Værk, er der en nøje Lighed med nogle af de Former, der findes ved Abbeville, ihvorvel Eggen paa de amerikanske er mere takket.

Hvad angaaer den Brug, hvortil de ovale Redskaber fra Driften vare bestemte, hedder det: «Arbejderne, som finde dem, kalde dem sædvanlig Slyngesten, og som saadanne kunne ogsaa nogle af dem være brugte, enten de ere blevne udsendte fra en almindelig Slynge eller fra Enden af en kløftet Stok, men mange synes at være for store til det Brug, og vare snarere bestemte til Øxer med Eg til begge Ender og med Skaftet fastgjort til Midten af Stenen; i saa Tilfælde kunde man forklare, hvorfor den ene Ende er spidsere end den anden, da det samme Redskab derved kunde anvendes til to Slags Arbejder.»

Som en almindelig Bemærkning, der gjælder for Redskaberne af begge Klasser, anfører Evans: »I visse Tilfælde er det mærkeligt, hvor lidt Flintens oprindelige Form er bleven forandret for at forvandle den til et af disse tilspidsede Vaaben. At Formen undertiden er uregelmæssig, har sandsynligvis sin Grund i en eller anden Mangel ved Flinten« — og »de to Klasser danne et sammenhængende Hele, uden at der kan drages nogen bestemt Grændse imellem dem, kun visse udprægede Stykker vise Formen tydeligt og bestemt. Disse Afvigelser skyldes uden Tvivl Materialets Beskaffenhed.»

Det er altsaa for en stor Del Materialets Skyld, at Redskaberne ere saa raae at see til; men en saadan Lige-gyldighed i Valget af Stenen, som Urindvaaneren vilde benytte, rimer sig kun daarligt med det Brug, hvortil man mener, at disse Redskaber vare bestemte — hvad enten man i dem seer Øxer eller Kastespyd — og det saa meget mere som Kridtet, eller rettere sagt de af Kridtet udskyllede Flintblokke kunde forsyne ham med al den Flint, han behøvede, og det af enhver Størrelse. Naar Manden istedet derfor tager den første den bedste Sten, han træffer paa, kun at den har en passende Størrelse og en nogenlunde passende Form, og tildanner den med saa ringe Ulejlighed som muligt, saa skulde man næsten troe, at han har haft en Forudanselse om, at han snart eller let vilde miste den igjen og blive nødt til at hugge sig en ny.

Med Hensyn til Findestedet gjør Evans opmærksom paa, at der synes at være en vis Sammenhæng imellem de forskjellige Former og de Lokalteter hvor de findes, han fremhæver saaledes flere Gange, »at medens de tilspidsede Redskaber navnlig forekomme i de højere Gruslag, synes det, som om de ovale eller mandelformede Redskaber og Flintflækkerne — fornemlig de større med tyk Ryg og afrundet Spids — ere karakteristiske for de lavere Lag.« Endnu er dette Forhold ikke undersøgt tilstrækkeligt, men

skulde det bekræfte sig, saa kan det ikke være Tilfældet, der har raadet for denne Fordeling, snarere skulde man troe, at det er lokale Ejendommeligheder og vel nærmest Flodforholdene, der har bevæget Urindvaanerne til at give disse Redskaber en forskjellig Form paa de forskjellige Steder.

Altsaa, efter at man ved geologiske og zoologiske Beviser har godtgjort disse Stenredskabers Ælde, og derved tillige ført Menneskeslægtens Historie tilbage til et uendelig fjernt Tidspunkt*), bliver Archæologien kaldt til for at afsige sin Kjendelse, om hvad det er, man her har fundet, i hvad Forhold det staaer til de andre bekjendte Oldsager, og hvilken Betydning disse Fund have for den hele Udvikling; om der ved dem kastes et klarere Lys over allerede bekjendte Forhold, eller om denne Opdagelse har bragt noget ganske Nyt for Dagen, om disse Fund lade sig indordne i Rækken af tidligere bekjendte Oldsager, eller om der ved dem føjes et helt nyt Led til Menneskets Udviklingshistorie. Vi skulle i det Følgende ikke bløt holde os til de Resultater, som man troer at have vundet, men tillige dvæle noget nærmere ved selve Bevisførelsen, da der her kommer Spørgsmaal frem, som allerede tidligere ere blevne behand-

---

*) En lille Bemærkning med Hensyn til Geologernes Beregninger. Ligesaa troværdige og paalidelige som deres specielle Undersøgelser af de enkelte Jordlag ere, og ligesaa nøje som de formaae at angive deres relative Alder, det vil sige, bestemme den Plads, de indtage i den hele Udvikling, ligesaa vanskeligt er det dem, endog kun tilnærmelsesvis at angive, hvor lang Tid der er medgaaet, for at Jordskorpen har kunnet hæve sig saa og saa mange Fod, eller for at en Flod har kunnet udhule sit Leje til en Dybde af saa og saa mange Fod; thi Beregningen støtter sig udelukkende paa Sammenligninger, naturligvis anstillede med ensartede bekjendte Forhold, men vel at mærke hentede andre Steder fra, og kan kun være nogenlunde rigtig under den Forudsætning, at Naturkræfterne have været lige mægtige og lige jævnt virkende paa disse ofte vidt forskjellige Steder; men hvorvidt denne Forudsætning er rigtig, bliver jo altid i højeste Grad tvivlsomt.

lede hos os i den interessante Forhandling imellem Etatsraad Worsaae og Professor Steenstrup angaaende Spørgsmaalet om en Deling af Stenalderen.

Det er Findestedet, Redskabernes Form og Maaden, hvorpaa de ere forarbejdede, som afgive de vigtigste Støttepunkter for Undersøgelsen, der i al Korthed gaaer ud paa Følgende.

Overalt, hvor man i Floddale er stødt paa disse ejendommelige Stensager, har man lagt Mærke til, at de kun findes i det underste Lag, i det grove Grus. Alene denne Omstændighed er slaaende nok, naar man betænker, at Driften tidt er 20 Fod dyb, men den bliver dog endnu mærkeligere derved, at slebne Flintredskaber af de bekjendte Former aldrig endnu ere fundne sammen med dem; naar man træffer paa saadanne — thi ogsaa de findes i Sommedalen — «da er det altid i den dyrkede Jord ovenover, og i langt ringere Dybde fra Overfladen*),» eller det er, som vi før hørte (Pg. 320), i den langt yngre Tørvedannelse, som forekommer nede i Dalen. Den forskjellige Afstand fra Overfladen, hvori Oldsagerne fra de forskjellige Perioder findes, viser her paa den mest iøjnefaldende Maade Afstanden i Tiden**). Graver man i disse Lag, da vil man, efter først at have truffet paa middelalderlige Sager, i bestemt Rækkefølge komme til romerske og gallo-romerske Antiker, passerer derpaa i et tre Alen dybt Lag den egentlige Bronzealder, og naaer saa omsider dybest nede Stenalderen, eller som det hed »den celtiske Jordbund, hvor de oprindelige primitive Galler eller de Folkeslag, der gik forud for dem, byggede

*) Flint Impl. in the Drift I, 17.

***) Jeg skal imidlertid gjøre opmærksom paa, at hele den Tidsberegning, der bygges paa Tørvedannelsen, fra mange Sider moder stor Mistro, eftersom Torvemassens Væxt er saa stærkt betinget af de naturlige og lokale Forhold, at den maaske ikke er ens paa to Steder.

****) Flint Impl. in the D. I, 15.

og boede. Men Drifttyperne? — disse besynderlige «langues de châ» og mandelformede eller ovale Slyngesten? ja dem træffer man ikke her, og ganske naturligt, siger man, thi de tilhøre en endnu ældre Tid, en Tid, der repræsenteres ved det Gruslag, hvorpaa hele Tørvedannelsen hviler.

Føjer man nu hertil, at disse Redskaber ikke blot adskille sig fra alle andre Stenoldsager ved deres bestemte ejendommelige Forin, men tillige ved den plumpe og ubehjælpssomme Maade, hvorpaa de ere forarbejdede — og det bliver da navnlig fremhævet, at de aldrig frembyde Spor af Slibning, men stedse vise os en Eg, der er ligesaa ru og ujevn, som da den blev hugget ud af Flinten —, «saa antager jeg,» slutter Evans, «at jeg vil være mindre udsat for at møde Tvivl, naar jeg tilføjer, at de Omstændigheder, hvorunder de ere fundne, gjøre det højst sandsynligt, at den Menneskerace, der tildannede dem, maa være uddød, længe før denne Del af Jorden blev bebygget af de primitive Folkeslag, som tilhuggede de mere udarbejdede og forskjellig formede Stenredskaber, i — hvad vi tidligere betragtede som en fjern Oldtid.» — Paa lignende Maade udtale Prestwich og Lubbock sig.

Hvor berettiget denne Bevisførelse end ved første Øjekast synes, troer jeg dog, at der kan gjøres forskjellige Indvendinger, som maaske ikke ere saa ganske uvæsenlige. Jeg skal derfor tillade mig at gennemgaae den Punkt for Punkt. Hvad først angaaer Findestedet, forekommer det mig noget lidt, naar man ikke har kunnet uddrage mere deraf, end at disse Redskaber maae være særdeles gamle. Seer man hen til den Omstændighed, at disse ejendommelige Former altid findes i Floddalene, eller ved Strandbredden, saaledes som Tilfældet er paa flere Punkter af den engelske Kyst ved Kanalen, eller dog i hvert Tilfælde, som i Gruslagene ved Bedford i England, under Omstændigheder, som tilfulde godtgjøre, at der her tidligere har været Sø eller Flod — saa ligger deri allerede en bestemt Hentydning til,

at disse Redskaber sikkert have en lokal Betydning, der staaer i Forbindelse med Vandet. Og denne Formodning bliver end mere sandsynlig, naar man gaaer nærmere ind paa Spørgsmaalet. Hvorfor findes de vel altid i det grove Grus, dybest nede i Laget? Der kan ikke være noget andet Svar herpaa, end at Strømmen maa have fundet dem paa Bunden af Flodsengen eller ved Strandbredden og ført dem en kort Stund med sig for senere at begrave dem i Gruslaget, som den samtidig skyllede sammen, eller lod tilbage, naar den tog de finere Partikler med sig. Men hvorfor skulde de netop forekomme i selve Flodsengen? Det synes mig, at man her ganske naturligt kommer til at tænke paa vore Kystfund, f. Ex. ved Korsør eller i Maribo Sø; thi hvad Navn man nu end giver de Redskaber, som findes der, saa er det dog klart, at vi i dem have Vidnesbyrd om det Liv, som der engang i Oldtiden rørte sig paa disse bestemte Steder, Efterladenskaber fra de Jægere og Fiskere, som dengang færdedes der. Saaledes ogsaa ved Amiens og Abbeville. Her som ved Kystfundene er det kun nogle faa bestemte Former, som idelig og idelig vende tilbage, og her som ved Kystfundene finder man talrige Beviser paa, at de gamle Urindvaanere ikke have anvendt stor Omhu eller lang Tid paa at lave disse Redskaber, men at de ofte tog den første Sten, der frembød sig, og ved Hjælp af nogle faa Hug gave den en Form, der passede til Hensigten.

Hvis der ikke havde været en saadan Trafik ved eller paa disse Floder, vilde det ogsaa være højst paafaldende, at man kan finde disse Redskaber i saa betydeligt Antal. I sin Afhandling anslaaer Lubbock Tallet af de hidtil fundne Redskaber til over 3000, og i »Mémoire sur des instruments en silex trouvés à St. Acheul 1855» beretter Dr. Rigollot, at der alene i Grusgravene paa ovennævnte Sted blev fundet 400 Redskaber i Tidsrummet August til December 1854. »Det er vanskeligt at forklare, hvorfra den store Mængde skriver sig» — tilføjer Evans (I, 17); men det vil være ham

fuldt saa vanskeligt at forklare, hvorfor disse Redskaber netop findes der og ikke i den ovenfor liggende Løss, der jo dog er dannet af Floden i samme Tidsperiode som Gruslaget, om end noget senere. Thi naar man betragter »Drift-Typerne» som de ældste Urindvaaneres daglige Redskaber, som det eneste Vaaben og Værktøj, hvormed Manden har fældet Træet og udhulet det til en Kano, opgravet spiselige Rødder, bekæmpet sine Fjender, dræbt og slagtet Dyret, som han har spist, hugget Hul i Isen om Vinteren, kløvet Brænde, o. s. v., saa bliver det i høj Grad ubegribeligt, at de ikke findes i de højereliggende Lag, i Løssen, hvor Floddalen dog maa have været mere beboelig end nede ved selve Strømmen. Har han tabt eller efterladt dem i saa stor Mængde det ene Sted, hvorfor mon da slet ikke paa det andet, hvor det dog ikke er saa usandsynligt at antage, at hans Bolig har været, imedens Floden fortsatte sit Uddybningsarbejde længere nede i Dalen? Men, indvender man, naar Oversvømmelsen kom, naaede den ogsaa op til disse Løsslæg, og rev da slige efterladte Sager med sig for at føre dem ned i Flodsengen paa Bunden af Dalen. Maaske undertiden, men kun undtagelsesvis, thi ellers maatte jo Løssen være gaaet samme Vej og aldrig have faaet Lov til at afsætte sig. Som Regel maa det gjælde, at hvor Vandet har været saa roligt, at Ler og Dynd kunde bundfælde sig, kan Strømmen ikke have flyttet Sten af den Størrelse.

Gaaer man derimod ud fra, at disse Redskaber have været brugte ved Fiskeri og Fuglejagt paa selve Floden — nogle af dem maaske ogsaa, efter Prestwicks Forklaring, som Hakker, hvormed man huggede Huller i Isen, — saa kan man snarere forklare sig, hvorfor man ikke træffer dem i de højere liggende Lag, hvor Floden kun naaede op, naar den gik over sine Bredder om Foraaret. Paa den Aarstid have Urindvaanerne efter al Sandsynlighed været nødte til ganske at forlade Floddalen, eftersom den voldsomme opsvulmede Strøm og den stærke Isgang baade drev Vildtet bort og gjorde Fiskeriet

umuligt, og naar de længere hen paa Sommeren kom tilbage, søgte de naturligvis ned til Flodbredden med deres Redskaber — eller maaske snarere for at lave sig Redskaber, hvormed de paany kunde begynde deres vante Syssel.

Paa lignende Maade kunde man maaske ogsaa forklare, at disse Redskaber ikke findes i Tørvelaget, — naar man i dem ikke seer Mandens daglige Vaaben og Værktøj, men særlige Redskaber. Saasomt Mosen begyndte at danne sig, eller rettere sagt, saasomt Bugten eller Vigen groede til, søgte den Vilde andre Steder hen, hvor der var klart aabent Vand. Vi ville senere faae Lejlighed til nærmere at omtale Mosefundene.

Saa længe der var Tale om Findestedet, lod man sig omtrent nøje med at forundre sig over Oldsagernes uhyre Ælde; Geologiens Vidnesbyrd var saa talende, at Archæologerne rent forstummede*). Først naar der bliver Tale om Redskabernes særlige Form og den Maade, hvorpaa de ere forarbejdede, rykker man frem med sine Beviser for at godtgjøre: at disse Redskaber fra Floddriften adskille sig fra alle andre Stenoldsager, ikke blot ved deres Ælde, men ved deres Form og deres yderlig raae Tilhugning, saa at vi ere berettigede til at ansee dem for Mindesmærker fra Stenalderens første Periode, da man endnu ikke rigtig forstod at tilhugge Stenen, og da man slet ikke kjendte til at slibe den for at skaffe sig en jevn Eg.

---

*) Man kan ikke andet end blive i højeste Grad overrasket ved at see, at to saa udmærkede dygtige Oldgrandskere som Mr. Evans og Sir J. Lubbock ikke tillægge de fuldstændig ensartede Omstændigheder, hvorunder disse Redskaber overalt ere fundne, den mindste Betydning, eller saa meget som antyde, at der maaske deraf kunde udtrages noget Resultat med Hensyn til deres Brug, og det saa meget mere, som man næsten Intet kan udtrage af deres Form; thi det er jo dog, idetmindste hos os, en anerkjendt Sætning, at Findestedet danner Grundlaget for Undersøgelser af antikvarisk Natur.

Lad mig strax gjøre opmærksom paa, at den ældre Stenalder, man her opstiller, intet har at gjøre med Etatsraad Worsaaes Deling af Stenalderen; den »archæolitiske Periode» omfatter kun Flintredskaber fra Floddriften og Hulefund; til den »neolithiske Periode» henføres alle slebne, gennem-borede, og udskaarne (navnl. amerikanske) Stenoldsager, og hertil regnes ogsaa Kystfund og Flintredskaber fra Kjøkkenmøddinger; »thi,» hedder det, »uden at tage Hensyn til Ejendommeligheden i Formen, som adskiller de tidligere (neolith.) Flintredskaber fra de senere (archæolith.) er der en mærkelig Forskjel mellem dem i Henseende til Maa-den, hvorpaa de ere forarbejdede. De første have uden Undtagelse faaet deres Form ved Udspaltning og Tilhugning; man har intet Exempel paa konstig Slibning ved Redskaber fra Driften, medens derimod en meget betydelig Del af dem, der tilhøre den neolithiske Periode, efter at være blevne tilhuggede, tillige ere slebne og polerede med større eller ringere Omhu. Og skjøndt disse Pilespidser, Skrabere, Bor, Kiler, Hamre og andre Gjenstande (som man finder i Kjøkkenmøddinger og Kystfund) vel for største Delen alene ere dannede ved Udspaltning og Tilhugning af Stenen, ere de dog samtidige med de slebne Øxer (Kiler)» *).

Med Hensyn til den Forskjel i Bearbejdelsen, som Lubbock og Evans gjøre gjældende imellem Drift-Typerne og de tidligere bekjendte Former af Stenoldsager, maae vi bemærke Følgende. Det er paa engang vilkaarligt og, som det forekommer mig, heller ikke ganske naturligt, naar man til Sammenligning vælger de smukt forarbejdede Sager. Dette gjør Lubbock, naar han, som tidligere anført, særligt fremhæver Modsætningen imellem Drift-Typerne og Kilerne fra »den senere Stenalder», som, efter hans Mening, næsten

*) Notice of the Blackmore Museum 1867. Jevnfør Lubbocks Foredrag paa den archæologiske Congres i London 18 Juli 1866, aftrykt i »Fædrelandet» Nr. 195, 1867.

altid ere slebne; — og det gjør Evans, naar han*) siger »I Tilfælde hvor Redskaberne fra Stenalderen ere forblevne uslebne, vil man bemærke, at de med meget faa Undtagelser ere blevne tilhuggede til en høj Grad af Finhed og Nøjagtighed, og at deres Overflade er langt glattere, end den er paa dem fra Driften; hvor raae de end forekomme En, pege de dog hen til en højere Grad af Civilisation, end hin Menneskerace var i Besiddelse af, der dannede de primitive Vaaben og Redskaber, som vi finde i de gamle Gruslag.«

Det havde dog virkelig været rimeligere, om man, for at bevise, at Oldsagerne fra Driften ere mere ubehjælpsomt og simpelt tilhuggede end alle andre, sammenlignede dem med de Former fra den »senere Stenalder«, hvor der ikke er anvendt særlig Flid paa Arbejdet — f. Ex. Knuderne eller de trekantede »Øxer« fra Kjøkkenmøddingerne, eller de trekantede Bor fra Kystfundene, som heller ikke bleve slebne, og som desuden ved deres Form minde en Del om nogle af de Redskaber, der forekomme i Driften.

Hvis Spørgsmaalet om de forskellige Redskabers Ælde skulde afgjøres alene efter Stenens Tilhugning, saa vilde man kunne opstille hele Rækker af forskellige Former fra den »senere Stenalder«, som nok kunde gjøre de ærværdige Levninger fra Floddriften Rangen stridig. Saa meget er i alt Fald vist, at der med Hensyn til Redskabernes mere eller mindre omhyggelige Forarbejdelse er stor Forskjel paa de Sager, der forekomme i Somme-Dalen, og at der imellem dem findes adskillige, som ere saa regelmæssige i Formen og tilhuggede med saa stor »Dristighed**), at Ingen vil kunne frakjende Vedkommende Dygtighed i at behandle et Stykke Flint. Men jeg skal ikke opholde mig videre ved dette Spørgsmaal, at rejse en Debat derom vilde være fuldstændig ørkesløst, saameget mere; som det er Redskaber af ulige

*) Flint Impl. in the Drift I, 14.

**) Udtrykket er laant fra Lubbock. Prehistoric Times pg. 251.

Form, der skulle sammenlignes med hverandre. Kun til Slutning endnu dette. Da Urindvaanernes Hjælpenidler, det vil sige deres Værktøj til Fabrikationen af deres Stenredskaber, igjennem det hele Tidsrum har indskrænket sig til Sten og Ben, har Udførelsen til enhver Tid nærmest beroet paa det Haandelag og den Færdighed, som den enkelte Mand var i Besiddelse af, noget der ikke kunde gaae i Arv fra Fader til Søn men stedse maatte erhverves paany af den opvoxende Slægt ved egen Flid og Øvelse. Seet fra dette Synspunkt, forekommer det mig, at man ganske rolig kan lade Spørgsmaalet om den mere eller mindre udviklede Tilhuggerkonst falde. Derimod er der et andet Punkt, som staaer i Forbindelse hermed, og som efter min Mening særlig fortjener at fremhæves.

Hverken Lubbock eller Evans lægge nogen Vægt paa, at der forekommer Flintflækker i Driftlagene, thi dem finder man jo allevegne, og det er jo desuden det simpleste Redskab, Urindvaanerne have benyttet. Dette er uimodsigeligt; men netop deri, at de ligesaavel findes i Stenalderens Grave som i de ældgamle Gruslag ved Floderne, ligesaavel ved Pælebygningerne som i Kjøkkenmøddingerne, ligger der et Vink om, at de ligesom udgjøre den røde Traad, der gaaer igjennem den hele Fabrikation, og at der under deres simple Form skjuler sig et væsentligt Moment, hvorefter den senere Udvikling i Konsten er betinget. Det er aabenbart, at den Konstfærdighed, hvormed Urindvaanerne forstode at behandle Stenen, dog til syvende og sidst har hvilet paa et vist System, hvor simpelt dette end har været, og jeg skjønner ikke bedre; end at dette ligesom praktisk træder os imøde i den Maade, hvorpaa man spaltede Flækkerne fra Flintblokken. Man har let ved at overbevise sig om, at ikke alle Redskaber ere forfærdigede med samme Omhu eller Konst; den Dygtighed, hvormed Urindvaanerne behandlede Stenen, har været forskjellig, man træffer baade Exempler paa ganske fortrinligt Arbejde, som maa have kostet nendelig

Flid og Taalmodighed, og paa skjødesløs og ilfærdig Behandling, men Maaden, hvorpaa man er gaaet tilværks, er overalt den samme. Naar man seer, hvordan de have forstaaet at afspaae Flintblokken med lange regelmæssige Slag, begriber man ogsaa først, hvorledes de have kunnet give den naturlige Sten den Form, som den skulde have, forinden de kunde tilhugge den til en Kile eller Mejsel. Derfor tør man nok sige, at den Mand, som fandt paa at hugge den første Flintblok, saa omtrent har gjort den største Opdagelse i den første Periode af Menneskeslægtens Historie; thi medens man tidligere havde maattet nøjes med at hjælpe efter, hvor Naturen selv kom En imøde, saaledes at man opsøgte sig en flad Sten, naar man skulde bruge et fladt Redskab, eller lade Tilfældet raade, og splintre eller sønderlaae Stenen, for om muligt imellem Stykkerne at finde den Form, der kunde passe til en Kniv eller et Spyd, — saa var man nu blevet saa vidt Herre over Materialet, at man kunde give Redskabet den bedste Form og den passende Størrelse, og først nu kunde der udvikle sig bestemte typiske Former.

Hvis denne Antagelse er rigtig, vil man ogsaa give mig Ret i, at Tilstedeværelsen af Flintflækkerne i Driften borger for, at den Tilfældighed og Usikkerhed i Formen, som man har bemærket ved adskillige af de fundne Redskaber, ikke har sin Grund i vedkommende Urindvaaneres Mangel paa Evne til at gjentage en og den samme Form med Nøjagtighed. Evans fortæller, at han har overbevist sig om, at man ved en Række Smaaslag hele Kanten rundt, uden stor Vanskelighed kan omdanne en af de flade Rullesten, der findes i Flodgruset, til et Redskab i Lighed med de gamle ovale eller mandelformede Slyngesten. Jeg tør paastaae, at man med lidt Flid og Taalmodighed ogsaa vil kunne levere et taaleligt Spyd eller en Kile, naar man benytter sig af den naturlige Lighed, som en eller anden Sten tilfældigvis har med det Redskab, man ønsker at

danne. Men lad os engang prøve paa at spalte Flinten med bestemte regelmæssige Hug, og det vil vise sig, at det først er paa dette Punkt, at Vanskeligheden indtræffer, og at Flækkerne, uagtet de ere de almindeligste og simpleste Redskaber, Urindvaanerne have benyttet, maaske dog gjælde noget mere i Fabrikationens Udviklingshistorie, end man er tilbøjelig til at troe.

Men hvor stærkt baade de engelske og franske Archæologer fremhæve Redskabernes plumpe Tilhugning, som et Vidnesbyrd om det lave Culturtrin, hvorpaa Urindvaanerne dengang stode, saa lægge de dog endnu mere Vægt paa den Omstændighed, at disse Sager aldrig ere slebne eller findes sammen med slebne Redskaber, for derpaa at støtte deres Paastand om en Deling af Stenalderen i to bestemt udsondrede Perioder. Og det kan ikke nægtes, saaledes som Forholdene vise sig ved Amiens og Abbeville, er der meget, der taler for en saaden Paastand. Dybest nede i Lagene træffer man kun paa uslebne, simpelt forarbejdede Redskaber af nogle faa bestemte Former, og oppe i den dyrkede Jord, i langt ringere Afstand fra Overfladen, finder man derimod de slebne Redskaber, som ere karakteristiske for Gravene og de store Dolmens. Det mellemliggende Lag af Ler og Sand skiller dem vidt fra hinanden i Tiden, og viser os, at de raae Drift-Former tilhøre en anden Menneskerace, som maaske var forgaaet mange Tider, før Celterne toge Landet i Besiddelse.»

Det forekommer mig imidlertid, at denne Bevisførelse i meget betydelig Grad svækkes, naar man sammenstiller de højtliggende Driftlag fra the high level med dem, der findes dybere nede i Dalen, nærved Flodens nuværende Vandstand. Efter Prestwicks Theori om Dalens Uddybning maae jo de første være langt ældre end de sidste, som først bleve aflejrede, da Somme næsten havde arbejdet sig ned gjennem Kridtet til sit nuværende Leje. Hvor stor Forskjel der er paa deres Ælde, er imidlertid ligegyldigt,

naar man kun fastholder dette, at da Floden var ifærd med at afsætte de sidste Driftlag nede paa Bunden af Dalen, havde den forlængst forladt de højtliggende Punkter, hvor den tidligere havde drevet det samme Spil, og imedens den var ifærd med at sammendynge Knokler af Mammuthsdyr og Rhinoceros tilligemed de Flintredskaber, som den fandt paa Bunden af sin Seng eller ved Bredderne, for at begrave dem i Gruslagene ved Menchecourt og St. Roch, — vare Skraaningerne ved St. Acheul, hvor Vandet ikke længere kunde naae op ved de aarlige Oversvømmelser, for længe siden bedækkede med Grønsvær, og et Lag Muldjord som en Følge deraf ifærd med at danne sig. Jeg indseer ikke rettere, end at denne Slutning fuldkommen stemmer overens med Prestwicks Forklaring, at Flodens Vandmasse er taget gradevis af, jo dybere den i Tidernes Løb skar sig ned i Dalen; den kan da ikke, selv ved den største Springflod have været istand til at fylde Dalen imellem de to Mærkeskjel — the high og the low level. Og holder man sig til Lubbocks mere detaillerede Forklaring af det Forhold, hvori disse Mærkeskjel staae til hverandre, saa vil man erindre, at han endnu stærkere gjør gjældende, at Dalens Uddybning godt kan tænkes udført af en Vandmasse, som ikke var synderlig større end den nuværende Flod, naar man kun fastholder, at der er gaaet en uendelig lang Tid med til dette Arbejde.

Betragter man Drift-Forholdene i hele Dalen under et, som Momenter i en og samme given Tidsperiode, vil man ikke kunne drage skarpe Grændser imellem de forskellige Lag. Thi er det vist, at Flodgruset i Lagene ved St. Acheul er ældre end den Ler- og Sand-Drift, hvoraf det dækkes, og endnu langt ældre end den Muld, der har dannet sig over det hele, saa er det paa den anden Side højst sandsynligt, at $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{6}$ eller $\frac{1}{12}$ af denne Muld, hvori sløbne Redskaber findes, er i det mindste ligesaa gammel, om ikke ældre end Gruslagene nede ved Menchecourt og

St. Roch, hvor man kun træffer paa de bekjendte Drift-Typer.

Saaimeget om Forholdene ved Amiens og Abbeville; vi skulle nu til Slutning meddele et Par Kjendsgjerninger, hentede andetsteds fra, som vise, at man dog muligvis har forhæstet sig, naar man paastaaer for vist, at den Menneskerace, der levede sammen med Mammuthsdyret, Næshornet og Kæmpehjorten, ikke forstod at slibe sine Stenredskaber. 1853 offentliggjorde Dr. Noulet fra Toulouse en Afhandling*) om en Opdagelse, han havde gjort i Nærheden af Clermont ved Ariège, en af Garonnes Bifloder. I en af Arièges Tværdale fandt han et Lag af sandblandet Grus nedenunder et Lerlag (Løss), omtrent 540 Fod over Havet og 33 Fod over Dalens nuværende Vandløb. Dette Grus indeholdt Ben af Mammuthsdyr, Næshorn, Huletiger, Kæmpehjort, Hest og Oxe. Blandet med disse Levninger fandtes forskellige Stykker Kwarts, der bare utvivlsomme Spor af Tilhugning. Et Redskab har Form som en Diskus med ujevn Overflade og uregelmæssige Omrids. Dens to største Diametre ere $3\frac{1}{2}$ og 4 Tommer, Kanten er skarp. To andre Redskaber ere flade og uregelmæssig trekantede, det ene 4 Tom. langt $2\frac{1}{2}$ Tom. bredt, 1 Tom. tykt; kun den ene Side er tilhugget. Det andet er vigtigere, begge Sider ere tildannede, Spidsen, som er brat afskaaren, frembyder en skraa Eg, og den brede Ende, som er skraat tilhugget, er aabenbart sleben med Omhu. Længde 4 Tom., Brede $2\frac{3}{4}$, Tykkelse $1\frac{1}{4}$ Tom. — Idet Dr. Noulet anstiller en Sammenligning imellem disse Redskaber og de celtiske Øxer, fremhæver han særligt deres raae Forarbejdelse.

Baade hos Evans (II, p. 6) og hos Mortillet, i hans *Matériaux pour l'histoire de l'homme* (T. II, p. 42), omtales Fundet; men hos den sidste nævnes mærkelig nok det slebne

---

*) *Mémoire sur un dépôt alluvien, renfermant des restes d'animaux étints, mêlés à des cailloux façonnés de main d'homme.* (Mém. Acad. Sciences, Toulouse. Ser. 5 T. IV, p. 265.)

Redskab ikke med et Ord, hvorimod Flintskiven findes afbildet.

Det andet Exempel er hentet fra Lartet's Afhandling »Sur la coexistence de l'homme et des grands mammifères fossiles*), hvori han, støttende sig paa paleontologiske Undersøgelser, opstiller en Tidsorden for de store fossile Pattedyr, der findes i Driftlagene og Knokkelhulerne. Efter at have gjort gjældende, at Mammuttdyret, det uldhaarede Næshorn og Kæmpehjorten maae være uddøde omtrent paa samme Tid, gaaer han over til at tale om de forskjellige Forhold, hvorunder Levningerne af dem ere fundne. Det hedder da der blandt andet.

»Hovedet af Kæmpehjorten blev i Aaret 1800 opgravet i Hertugdømmet Clève i ringe Dybde. Ved Gravningen, siger Cuvier, fandtes tillige Urner og Stenøxer (haches de pierre), men udentvivel i forskjellig Dybde.« Fremdeles anfører han efter »The Geologist**), at Admiral Wauchoppe i en Afhandling om den glaciële Periode ikke blot siger, at Kæmpehjorten har været samtidig med Mennesket, men tillige forsikkrer, »at han har seet en Stenhammer, som endnu sad fast i Craniet paa et af disse Dyr, og ligeledes Cranier af andre Individier, som vare blevne gjennemborede med samme Slags Vaaben.« Selv om der, saaledes som Lartet synes at antyde ved at udhæve Ordet »Marteau«, er Anledning til at antage, at der er ment Øxe, saa er der dog paa den anden Side ingen Grund til at antage, at der her er Tale om en af de saakaldte Øxer fra Floddriften. Det er ikke min Mening at ville bygge noget Bevis paa disse Exempler, derpaa afgive de ganske vist et altfor løst Grundlag; men da de findes anførte hos Evans og Lartet, troede jeg, det var rigtigt at henlede Opmærksomheden paa dem og paa de Slutninger, der kunnè udledes af dem.

---

*) Ann. des Sciences Naturelles 4e Ser. T. XV, p. 225.

***) Nr. 42. 1861.

Kunde man faae noget nærmere at vide om det nævnte Fund fra Ariège, vilde det være interessant; thi et enkelt slebet Redskab, fundet imellem de uslebne, eller under saadanne Forhold, at deres Samtidighed bliver utvivlsom, er aabenbart tilstrækkeligt til at omstøde denne Inddeling af Stenalderen efter slebne og uslebne Redskaber i en ældre og yngre Periode. Men ganske afseet herfra kunde der nok være Grund til at spørge, hvorfor man i de slebne Redskaber seer Vidnesbyrd om en højere Kultur.

Det kan ikke være, fordi man betragter selve Opfindelsen som noget saa særdeles mærkeligt, thi det er jo tvertimod en af dem, hvor Naturen selv har været Menneskets Læremester, selv har vist ham, hvorledes han skulde bære sig ad, og holdt ham Exemplet saa tidt for Øje, at Tanken om at gjøre det efter nødvendigvis maatte opstaae hos ham. For Urindvaaneren, som færdedes saa meget ved Strandbredden og ved Floder, maatte det snart blive indlysende, at han ved Hjælp af Sand og Vand og en anden Sten kunde skærpe Eggen paa sin Øxe. At han forstod at slibe sine Benredskaber, have vi Exempler paa fra Hulerne. Hvor langt vanskeligere har man ikke ved at fatte, hvordan han har lært at skaffe sig Ild, naar han skulde bruge den, eller lært at forme og brænde sine Lerkar*). Lad disse Folk have været nok saa uvidende og raae, lad deres Tanker og Forestillinger have bevæget sig i nok saa snæver en Kreds, i hvilken Selvopholdelsesdriften udgjorde det naturlige Midtpunkt; men lad os saa ogsaa gjøre os det klart, at vi indenfor dette Omraade have energiske og snilde Folk for os, Folk, hos hvem den haarde Nødvendighed ikke blot havde skærpet de legemlige Sandser,

---

*) Potteskaar ere ikke blot blevne fundne i Huler fra Rensdyrperioden (Trou du Frontal i Belgien, undersøgt af Dupont), men sammen med Knokler af Hulebjørn og Hyæne, f. Ex. ved Aurignac og i la Grotte de Poudre.

men tillige udviklet det aabne Blik for Naturen og den praktiske Sands, som er et Fællesmærke for alle vilde og halvvilde Jægere og Nomader.

Naar det saa ofte fremhæves af de engelske og franske Archæologer, at det er Redskabernes Slibning, der giver den saakaldte senere Stenalder det bestemte Præg af en højere Cultur, saa er det en Paastand, som i det mindste ikke passer rigtig paa de danske Oldsager, skjøndt den ogsaa skulde gjælde dem. Saaledes som Forholdene stille sig hos os, vil man vanskelig kunne komme til et andet Resultat, end at Slibningen ved Fabrikationen af Stenold-sagerne har indtaget en betinget, for ikke at sige underordnet Plads ved Siden af Tilhugningen. Naar saaledes ikke een Procent af alle de Pile, Spyd, Dolke og Knive, der findes, bærer Spor af Slibning — og naar de fremvise Mærker af Slibning, indskrænker det sig endda i de allerfleste Tilfælde til enkelte Pletter, hvor man paa denne Maade har borttaget Knaster eller Ujevnheder — saa har Urindvaaneren med det samme tydelig vist os, hvilken af de to Fremgangsmaader ved Fabrikationen han selv skattede højest. Hvorfor har han ellers ikke anvendt Slibning her, hvor den saa stærkt syntes at anbefale sig, baade fordi han derved vilde opnaae den væsentlige Fordel, at Eggen og Spidsen bleve skarpere, og fordi disse tynde, skjøre Redskaber aabenbart maatte vinde i Styrke derved? Jo færre Ujævnheder i Flinten, desmindre Modstand vilde Spydbladet gjøre, og jo mere plane Sider, desmere ligelig Fordeling af den tilbagevirkende Kraft, hvormed Vaabnet ramte sit Maal, og som udsatte det for at brækkes. Men endnu mere paafaldende er det, at et saa betydeligt Procentantal af Kilerne og Mejslerne ere uslebne. Man skulde have troet, at Alle havde skyndt sig med at faae deres vigtigste Egværktøj slebet, saasnart den nye Opfindelse var bleven almindelig bekjendt; de store Suitter af Kiler, som kun ere tilhugne, vise noksom, at dette ikke har været Tilfældet, og selv om der er Grund til at antage,

at en Mængde af dem har været bestemt til at slibes, bliver der dog altid en meget betydelig Del tilbage, saa fortrinligt og smukt tilhuggede med Forziringer langs deres Kanter, at Enhver vil erklære dem for fuldfærdige Redskaber.

Kommer nu endelig hertil den Omstændighed, at Urindvaanerne i »den senere Stenalder» forstode at slibe deres Redskaber med samme Konstfærdighed som den, hvormed de tilhuggede dem, saa er der Anledning nok til at undre sig over, at de ikke have gjort Brug af denne Fremgangsmaade i saa mange Tilfælde, hvor den utvivlsomt maatte have sine Fordele. Men naar man, saaledes som Lubbock og Evans, ikke lægger videre Vægt paa disse Omstændigheder, saa synes der heller ikke at være Anledning til at fremhæve som noget saa særdeles mærkeligt, at den Slags Redskaber, der findes i Driften, aldrig ere slebne. At man kalder dem Øxer, og som saadanne særlig fremhæver deres Ulighed med de slebne Kiler fra »den senere Stenalder», er en dobbelt Vilkaarlighed, baade fordi de ere vidt forskellige fra hine i Form, og fordi man finder uslebne Kiler i tusindvis.

Deraf, at Drifttyperne ikke ere slebne, lader der sig ikke udlede noget; Beviset for, at de repræsentere et særligt Afsnit i Menneskeslægtens Historie, den første Begyndelse af Stenalderens Kultur, vil fornemmelig komme til at beroe paa Rigtigheden af den Paastand, at de ikke findes sammen med slebne Redskaber eller med Former, som tilhøre en senere Tid. Ved særligt at fremhæve dette Punkt vilde man rimeligvis efterhaanden faae ført Undersøgelserne ind paa et nyt Spor; thi endnu kan Spørgsmaalet langtfra siges at være løst. Hidtil har Interessen for at komme til Vished om de fundne Sagers utvivlsomme Ælde og samtidige Aflejring med Levningerne af de store forgaaede Pattedyr været overvejende og bestemmende for Undersøgelserne. Som Følge deraf have Naturforskerne og Archæologerne særligt haft Opmærksomheden henvendt paa de underste

Driftlag, paa Gruset, hvor man vidste, at Knoklerne og Oldsagerne skulde findes; Enhver vilde selv see Redskabet »in situ«, dels for at faae Troen i Hænde, dels for at værges sig imod Arbejdernes Bedragerier. Ved disse gjentagne Undersøgelser har man faaet et fast Grundlag at bygge paa. Spørgsmaalet om Menneskets store Ælde, forsaaavidt som den fremgaaer af dets Samtidighed med de store tykhudede Dyr, er blevet en Kjendsgjerning, som nu kun enkelte Videnskabsmænd betvivle, fordi de ikke have villet sætte sig ind i Forholdene; men paa den anden Side ere Forholdene, hvorunder man her arbejder, saa vanskelige og storartede, at der endnu udfordres en Række systematiske Undersøgelser af alle Driftlagene ligefra Kridtet og til Grønsværet, for at der kan blive samlet tilstrækkeligt Materiale til en videregaaende archæologisk Prøvelse. Hvor omhyggelige og nøjagtige de Undersøgelser end ere, som Evans og Lubbock have anstillet, de kunne dog kun betragtes som en Begyndelse.

For at godtgjøre, at denne Paastand ikke er grebet ud af Luften, skal jeg anføre nogle enkelte Exempler.

Der mangler saaledes bestemte Angivelser med Hensyn til de slebne Redskabers Forekomst; det er ikke nok at sige, »at de kun findes i den dyrkelige Jord, eller dog i langt ringere Afstand fra Overfladen end Drifttyperne«. Hvis man af selve Lagene vil bevise, at der ikke er nogen Sammenhæng imellem dem og de »ældre Former«, saa maa det ogsaa kunne slaaes aldeles bestemt fast, at slebne Redskaber i intet Tilfælde ikke engang findes i den øverste Del af Driften.

Dernæst træffer man i Tørvemoserne ved Somme »en vis Art Redskaber, som med Hensyn til Arbejdets Simpelhed ligne de ældre Typer fra Driftlagene, skjøndt for største Delen væsentlig forskellige fra dem i Formen. »Jeg har imidlertid,« siger Evans, »ikke skjænket dem tilstrækkelig Opmærksomhed til at kunne ytre mig med Bestemthed om deres rette

Charakter, og vil ikke gjøre Spørgsmaalet mere indviklet ved yderligere Hentydning til dem.* Sammenligner man hermed, hvad en anden anerkjendt dygtig Archæolog, den franske Abbed Bourgeois siger herom*), vil man finde, at de have seet paa disse Sager med forskjellige Øjne. »Imellem Typerne fra Tørvelagene«, hedder det, »har jeg bemærket Former, som ere nær beslægtede med dem fra St. Acheul; men i Henseende til Forarbejdelsen ere de forskjellige. Huggene ere større og dybere, hvilket har tilfølge, at Overfladen altid er meget ujævn og plump.« Uoverensstemmelsen kan ikke godt være større. Her er altsaa et Punkt, og det endda et ikke ganske uvæsenligt, der trænger til nærmere at undersøges og opklares**).

Ligesaa interessant som det vilde være, om det viste sig, at Drifttyperne findes i de langt yngre Tørvelag, ligesaa interessant er det, at man har fundet Kiler, skjøndt rigtignok uslebne, i Driften. I »Matériaux pour l'histoire de l'homme, April 1866« meddeler den franske Archæolog Mortillet, at han ved Menchecourt, i den saakaldte »terre rouge«, det Lerlag (Løss), der udgjør den øverste Del af Driften, har fundet »en prægtig Øxe af en ganske ejendommelig Slags. Den er af Flint og usleben, men Huggene ere ikke saa store som ved Øxerne fra Gruslaget nedenunder, hvorimod Redskabet selv er langt større. Dertil er Formen ganske forskjellig; det er en regelmæssig meget langagtig Oval, flad og bred ved begge Ender.«

Et Blik paa Afbildingen (Fig. 27) viser os, at vi her have at gjøre med en ikke ualmindelig Form af vore uslebne,

*) Uddrag af et Brev fra Bourgeois til Milne Edwards, oplæst i l'Academie des Sciences 1864, og aftrykt i Matériaux p. l'histoire de l'homme 1865 p. 28.

***) Uden at være istand til at oplyse, hvordan denne Uoverensstemmelse lader sig forklare, skal jeg kun bemærke, at en stor Mængde af de Redskaber, der siges at være fundne i Tørvén, aabenbart ere falske.

raat tilhuggede Kiler (den er 10" lang 3 $\frac{3}{4}$ " bred). Fundet er ikke enestaaende, eftersom Mortillet tilføjer, at M. Boucher de Perthes ejer flere af disse Kiler,

som ligeledes skrive sig fra Menchecourt.

Fig. 27.

Dels af Frygt for at blive for vidtløftig, dels i Følelsen af, hvor langt det ligger over mine Kræfter at magte eller blot sammenstille det kolossale Stof af hele og halve Kjendsgjæringer, som de sidste Aars Undersøgelser og Opdagelser have sammendynget, har jeg saavidt muligt knyttet mine Bemærkninger til den foreliggende Skildring af Forholdene ved Amiens og Abbeville; men førend jeg slutter, maa det maaske være mig tilladt med et Par Ord at omtale et Fund fra en anden Lokalitet, hvori jeg finder en god Støtte for min Paastand om, at Spørgsmaalet om Stenalderens Deling endnu langtfra kan betragtes som løst, en Paastand, som jeg saa meget

stærkere skal fremhæve, fordi der ere Archæologer i Frankrig, der synes at betragte denne Theori som en saa uomstødelig Kjendsgjærning, at de ere meget tilbøjelige til at lægge den til Grund for deres Undersøgelser.

Bemældte Fund er gjort af den tidligere nævnte Abbed Bourgeois, i Vendôme 1865. Imellem Vendôme og Saint-Ouen gennemskjærer Jernbanen et Slags diluviensk Terrain, et Driftlag, der har en Dybde af 12—13 Fod, medens det omtrent er 1800 Alen i Længden. Terrainet bestaaer af et sandet Dyndlag, der frembyder visse Sammenligningspunkter med Løss, et meget

uregelmæssigt Lag, som forsvinder paa nogle Steder, og paa andre opnaaer en Mægtighed af 6—7 Fod paa Bekostning af det underliggende Lag. Dette er i Gjennemsnit $1\frac{1}{2}$ Fod tykt, og bestaaer af rullede Flintesten tilligemed Sand i smaa horizontale Lag, hvis Linier ere mere eller mindre bølgeformige; det hviler paa et Underlag af Kridt. De Bestanddele, hvoraf denne Drift bestaaer, ere allesammen hentede fra de Bjerge, imellem hvilke Loire og dens Bifloder have deres Løb. Flintestenslaget indeholder Stenredskaber i saa stort Antal og af saa forskjellig Form, at Bourgeois anseer det for et af de rigeste Findesteder. Han har der opsamlet ti Øxer af den bekjendte Driftform. Knive, Skrabere, Save (Krumknive?), Landse- og Pilespidser findes i saadan Mængde, at de ikke lade sig tælle. Størstedelen af disse Redskaber ere rullede, men nogle have beholdt deres oprindelige skarpe Kanter i Huggene; enkelte ere blevne tilhuggede paany efterat have været rullede af Vandet, en Omstændighed, som fremgaaer af de friske Hugninger ovenpaa de gamle, mere eller mindre udvidskede Facetter.*) Her ere altsaa Drifttyperne fundne sammen med Redskaber af andre Former, som jo efter Lubbocks og Evans Mening tilhøre «den senere Stenalder», og de ere fundne sammen i det ældste Driftlag, i Gruset dybest nede, under et flere Alen tykt Lag Löss. Jeg indseer ikke, hvordan de engelske Oldgranskere ville kunne klare denne Vanskelighed uden væsenligt at modificere deres Anskuelse om Stenalderens Deling.

For en løselig Betragtning seer det maaske ud til at være saa temmelig ligegyldigt, enten man antager en Tvedeling af Stenalderen, eller betragter denne som en sammenhængende Periode; men undersøger man de nødvendige Følger af den Theori, som de engelske Archæologer have opstillet, viser det sig, at dette ingenlunde er Tilfældet.

*) Anmeldt i *Matériaux p. l'histoire de l'homme* II, p. 28.

Jeg skal her kun holde mig til de Slutninger, som Lubbock og Evans selv have gjort, nemlig: I) at de Omstændigheder, hvorunder disse Oldsager fra de gamle Gruslag ved Sommeffoden ere fundne, gjøre, at vi i dem maae see de eneste Vidnesbyrd om den allertidligste Kultur, og II) at de ere de eneste Efterladenskaber fra en Menneskerace, som er uddød mange Tider, før »Celterne«, fra hvem de slebne Redskaber skrive sig, toge Bolig paa disse Steder.

Det er allerede vanskeligt nok at forsone sig med den første af disse Paastande; thi hvis vi skulle antage, at disse Redskaber ere tildannede af Fornuftvæsner, der vidste at væge sig imod Naturen og at benytte den, der forstode at vogte sig for Oversvømmelsen, at fælde Vildtet og drive Fiskeri, at gjøre Ild og lave Potter af Ler, at udhule Træstammer til Kanoer og udspalte Flinten paa samme Maade som de langt senere Celter, hvorledes kan man da troe, at de igjennem Aartusinder ikke skulde have drevet det videre end til at frembringe saa tarvelige Redskaber, troe, at denne ene Form af Stenoldsager med sine to eller tre Underafdelinger skulde repræsentere alt deres Værktøj og alle deres Vaaben?

Hvis man virkelig for Alvor vil gjøre denne Mening gjældende, hvis dette skal gjælde for et fuldstændigt Vidnesbyrd om en Kulturudvikling gjennem et saa uendelig langt Tidsrum, som man kræver til Sommedalens Uddybning, saa kunde man næsten fristes til at drage den Slutning, at denne første Menneskerace gik tilgrunde, fordi det skortede den paa Evne til at løse sin Opgave, at bringe en virkelig Udvikling igang.

At Archæologerne ved deres Forklaring af disse Oldsager ligefrem arbejde Darwin ihænde er aabenbart.

Hertil knytter sig endnu en anden Indvending, som ligger ligesaa nær. Selv om vi nu antage, at Drifttyperne repræsentere en hel ejendommelig Kulturudvikling, forud for den egentlige Stenalder, hvordan vil man da forklare, at

disse Redskaber kun findes i Driftlagene, det vil sige, paa Steder, hvor der tidligere har været Vand? Hvordan lader det sig forklare, at de aldrig findes paa det højereliggende Terrain imellem Floderne, hvor Menneskene dog ogsaa maae have færdedes, paa Markerne ovenfor Dalene, hvor de maae være tyede op for de aarlige Oversvømmelser?

Denne Omstændighed, som Archæologerne ikke have skjænket nogen Opmærksomhed — skjøndt man skulde troe, den maatte komme med i Betragtning, naar det gjaldt om at forklare, til hvilken Brug disse Redskaber have været anvendte — indeholder, saavidt jeg kan skjønne, en bestemt Indsigelse imod den hele Theori; i hvert Fald gjør den Fordring paa en Forklaring.

Maaske vil man indskrænke sig til at sige, at Grunden til, at Redskaberne ikke findes omkring paa Markerne, ganske simpelt er den, at de ligge skjulte saa dybt nede i Jorden, at man kun ganske undtagelsesvis vilde kunne støde paa dem. De betydelige Dybder, hvori de findes i Driftlagene, kunde jo gjøre en saadan Paastand sandsynlig; men her er det jo Floden, der har begravet dem i Gruset og derpaa afsat de mægtige Sand- og Lerlag over dem, og denne meget væsenlige Faktor maa man jo lade ude af Beregningen, hvor der er Tale om de Højdedrag, der danne Vandskjellene imellem de forskellige Flodsystemer. Da Floderne under ingen Omstændigheder kunne have naaet herop, og da der efter geologiske Vidnesbyrd ikke har fundet nogen almindelig Oversvømmelse eller Jordrevolution Sted efter den quaternaire Tid, saa maae jo disse Oldsager under almindelige Omstændigheder være at søge i det øverste Jordlag, i hvert Tilfælde ikke dybere, end at de jo af og til maatte komme for Dagen ved større Jordarbejder, f. Ex. ved Gjennemskjæringer til Veje og Jernbaner*).

*) Det hedder hos Lyell (*Antiquity of man* p. 106) «Kalkhøjene, som indeslutte Dalen, ere næsten allevegne 2—300 Fod høje.

Og naar nu endelig Evans slutter sin Bevisførelse med de Ord, »at disse Redskaber ere fundne under Omstændigheder, som vise, at den Menneskerace, som tildannede dem, efter al Sandsynlighed maa være uddød, længe før denne Del af Jorden blev beboet af de primitive Stammer, som tilhuggede de mere elegante Former af Stenvaaben i — hvad vi hidtil have betragtet som den fjerne Oldtid,« saa er han ganske vist konsekvent; thi saaledes som han betragter Sagen og fortolker de geologiske Forhold, bliver der ikke blot en skarp Tidsgrændse imellem disse to Perioder i Menneskets Udviklingshistorie, men et aabent Rum, der skiller dem fra hverandre ved Aarhundreder eller Aartusinder.

Det er dette Resultat, som mere end alt andet gjør det vanskeligt at gaae ind paa de engelske Oldgranskeres Anskuelse; thi hvis Archæologien skal være en historisk Hjælpevidenskab, maa den ogsaa bøje sig efter de Love, som Historien følger. Men historisk betragtet er et saadant Spring eller Afbrydelse i Udviklingen umulig.

Historien kan kun i Menneskeslægtens Liv see en fortløbende Udvikling, aldeles i Analogi med det enkelte Individets Levnetsløb. Det enkelte Folk og den enkelte Race har sin Barndomstid, sin Manddomsalder og sin Alderdom, ligesom det enkelte Menneske; de udvikle sig, blomstre og vige Pladsen for andre, men Slægten uddør ikke. Nye Gene-

---

Naar man er steget op fra Dalen, befinder man sig paa en udstrakt flad Slette. Det hvide Kridt viser sig næsten aldrig her paa Overfladen; denne er milevidt bedækket med et Lag Tegl-Ler, fem til sex Fod tykt, i hvilket man ikke træffer Fossiler. — — —

Hertil skal jeg endnu føje, at udenfor Hulen ved Aurignac var det Lag, der indeholdt Oldsagerne og Urindvaanernes Ildsteder med Levningerne af Hulebjørnen, Rensdyret, Hyænen, Uroxen o. s. v. dækket af tre Alen Jord, og det maa bemærkes, at Hulen med den tilhørende Offerplads danner en Terrasse paa en Skraaning, saa at en stor Del af denne Jord rimeligvis er bleven skyllet ned ovenfra.

rationer, nye Folkeslag tage Land og Arv efter dem, og hvad de have virket i Kulturens Tjeneste kommer til Anvendelse; selv om den nærmeste Tid ikke forstaaer at benytte, hvad de have efterladt, selv om der kommer en mørk Periode, hvor Vankundighed og Barbari lægger sig over Folkene og kuer al Udvikling, ligesom en Sygdom i det enkelte Menneskes Liv, Fremtiden bringer dog stedse nye Kræfter, og engang vil en ny Slægt rydde Gruset og fortsætte Bygningen.

Ligesom det er Erkjendelsen af denne Continuitet, der giver Historien videnskabeligt Værd, saaledes er det Historikerens Opgave at sammenstille, forklare og ordne, hvad der synes adsplittet, og ved sine Forskninger ligesom udfylde de Lakuner, der i Tidens Løb ere opstaaede i Traditionen. Og det er paa disse uvejsomme Udmarker, at Archæologien har ydet sine store Tjenester. Der, hvor al Tradition glippede, traadte den til og paaviste, hvor Forbindelsen var, og hvor den bristede Traad atter lod sig knytte. Jeg kommer uvilkaarlig her til at tænke paa de samtidige Undersøgelser ved Niniveh, som jo have ført til det Resultat, at der er en umiskjendelig Sammenhæng imellem den assyriske og græske Kultur; thi man behøver kun at kaste et Øje paa Afbildningerne i Layards Bog for at give ham Ret i hans Paastand, »at det joniske Element i den græske Konst stammer fra Euphrats og Tigris Dale.*)

Men hvis Tanken om en nødvendig Sammenhæng og Forbindelse overalt paatrænger sig, saa gjør den det ingen Steder med større Styrke end netop paa det allerførste Trin i Menneskets Udviklingshistorie, og den er da ogsaa bleven fuldstændig bekræftet ved alle archæologiske og ethnografiske Undersøgelser. Gaaer der ikke igjennem Sten- og Broncealderen en saa bestemt Overensstemmelse og umiskjendelig Sammenhæng, at man ligesom seer det samme gjentage sig

*) Popular Account of the Discoveries at Niniveh p. 44.

endog i det enkelte, i Form og Ornamenter, paa vidt forskjellige Steder, saa at f. Ex. Ny-Zeeländerens Stenøxe kun i Materiale adskiller sig fra dem, der findes paa Sjælland, saa at nogle af de ejendommeligste Broncesværd, som vort Museum ejer, saa fuldstændig svare til andre, der ere fundne i Schweitzersøerne, at man næsten kunde fristes til at troe, at de vare støbte i en og samme Form.

Hvordan skal man da kunne forsonse sig med den Tanke eller Betragtning, der ligger til Grund for Lubbocks Tvedeling af Stenalderen? Her er ikke blot en brat Afbrydelse i Kulturudviklingen, men selve Livet er pludselig standset. En hel Menneskerace dør ud, og med den udslukkes enhver Tradition om Mennesket og dets Færd; — igjennem lange Tider staae Landene ubeboede, indtil endelig en ny Udvikling tager sin Begyndelse med den senere Stenalderes Folk*). Det er Beretningen, saaledes som den staaer skrevet med geologisk Skrift i Jordlagene ved Amiens og Abbeville. Og for at dette Orakelsprog skal blive endnu mere gaadefuldt, findes der ikke det mindste Vink, som antyder, hvorledes disse Mennesker kunne være gaaede tilgrunde. Spørger man, om de kunne være revne bort af en Syndflod, eller omkomne ved en Jordrevolution, svare Geologerne bestemt nej; de døde ud med de forgaaede Dyr, dem de selv skulle have hjulpet til at faae udryddede, og netop som Klimaet mildnedes og Landet maatte antages at være blevet mere beboeligt, kom det til at staae øde.

---

*) Man maa erindre, at her ikke blot er Tale om Beboerne af den lille Sommedal, men om hele Befolkningen i Frankrig, Størstedelen af England, Nord-Italien og Strækninger af Spanien; thi fra de sidste to Lande har man Beretninger, der synes at godtgjøre, at man der gjenfinder de samme geologiske og archæologiske Forhold som ved Amiens og Abbeville.

SMÅTING OM DANSK.

AV E. JESSEN.

(Se Årbøger 1866, s. 133—56.)

31. N. M. Petersens danske sproghistorie § 194 (s. 242) opfører foruden de ældre fortidsformer *drab* (d. e. dræbte), *bar*, *war*, tillige DROB (udtal: *dráb*), BAAR, WAAR. Efter det oprindelige selvlydsskifte hed det jo *drab*, *bar*, *war*, flertal *draabe*, *baare*, *waare*. Lighedannelse overførte entals selvlyd på flertal: *drabe*, *bare*, *ware*. Modsat lighedannelse, flertals selvlyd trængt ind i ental, viste sig også; derved fremkom ental *draab*, *baar*, *waar*, som dog atter fortrængtes. Exempel fra samme avlydsrække er fremdeles: *MirJam* QUODH *dennom saa til* i Tavsens oversættelse av de fem Mosebøger, 2 Moseb. 15; først hed det *kwad* flertal *kwaade*, så *kwad kwade*, eller *kwaad kwaade*; men formen *kwaad* var sjældnere, og veg snart. Fra Vedels oversættelse av Sakse, 1575, har jeg optegnet to eksempler fra en anden avlydsrække: *Hende* HIULP *huercken sin onde natur eller store styrcke* s. XI; og *Ja oc Kongen selff begerede huercken Miod eller Vin, men* DRUCK *Danskt el*, s. CXXIX. Først *halp*, *drak*, flertal *hulpe*, *drukke*; så tillige ental *hulp*, *druk*, foruden at fra nutid *hjælpe* *j* trængte ind i *hjalp*, *hjulp*, *hjulpe*, *hjulpen*. Flertal som *h(j)alpe*, *drakke* har næppe været til. Skulde de findes, men først efter år 1600, så er de vilkårlige opfindelser i skrift, eftersom udsagnsords flertal da ikke mere brugtes i tale; kunde de derimod findes i 15de århundrede, så måtte de regnes for forbigående dannelser i det virkelige sprog. Ental som *hjulp*, *druk* skal nok findes i almuemål. I de to avlydsrækker som *bed* flertal *bude*, og *greb* flertal *gribe*, kender jeg ikke til denne slags lighedannelse, der flytter flertals selvlyd ind i ental. Den har forresten mindre betydning, da den hørte til de forbigående bevægelser, og ikke trængte igennem i almensproget.

32. De rette tillægsmåde-former av *md*, *bör*, *tör*: MÅT, BORT, TORET eller TORT (eller, som man også somtid skrev: *burt*, *turt*) gælder ikke alene udelukkende til omtrent 1700, men tiest også i 18de århundred, ligesom udenfor bogsprog den dag idag. Av de exemplar, jeg har, hidsætter jeg et par av de ældre: *thenom haffde tha bwrtt at giffuet hver andhen ret* Povel Eliesen, Nogle Christelige Suar, 1528 (skrifter ved Secher s. 175); *Peder hagde icke ellers dierffuediss til eller toret kommet for vor herriss ansiet* Christiern Peder-sens postil, sommerpart, 1514 (skrifter ved Brandt og Fenger, II, s. 3); *her er alligeuel ingen befunden, som haffuer tord* (fælleskøn for intetkøn) *fordriste sig til dette Arbeide* Vedels Sakse, 1575, i fortalen; *han haffuer mot weret deres widunder* Tavsens postil, vinterdel, 1539, s. XVI². De barbariske former *måttet*, *bordet* (*burdet*), *tordet* (*turdet*) er selvfølgelig nærmest gennemført ved latinskolemændenes indflydelse på vordende forfattere. Det ældste eksempel jeg har på nogen av de tre dårligere former, er fra 'dedicatio' i Sören Povel-søn Gutlænders prosodia Danica, 1671, 2den side: *at jeg min . . Hosbonds . . Villie . . hafver maattet fuldbiurde. bordet, tordet* forholder sig som *kundet*, *skuldet*, *vildet*, som man jævnlig skrev i 16de til 18de århundred; da man rettede tilbage til den bedre skrivemåde *kunnet*, *skullet*, *villet*, glemte man de to andre, eller fandt det for simpelt at følge nogen af de tre virkelige udtalemåder: *toret*, *boret*, eller *torret*, *borret* (= lukket o, naturligvis), eller *tort*, *bort*, og foretrak på skolemands vis de kunstige, uvirkelige, former *tordet*, *bordet*, hvor skolen så videre søger virkelig at indøve udtale med *d*. Man kan forfølge sagens fremgang gennem sproglærerne. Pontoppidan, 1648, har s. 319, 321 *maat* og *tort* (ikke *tort*). Peder Syv, grammatica, 1685, s. 34, 35 *tordt*, *burdt*. Schulz, Danskens Skriverigtighed, 1724, s. 83, *maattet* og *tordet*, *burdet*, foruden *skuldet*, *vildet*, *kundet*; han ønsker forresten ikke disse tillægsmåder brugt; og det er sandt, at der bliver ikke tit brug for dem. Højsgård, 1747,

s. 88, 92, 96, har, som sædvanlig, kun rigtige former: *maat*, *tort* (og *turt*); ved *bør* lader han pladsen i tillægsmåde stå tom. Schaller's Indledning til det Høj-Tydske Sprog, udgave av 1748, har s: 77 *tordt*, 78 *maatt*, 75 *maattet*. Holck's Retskrivning, 1779, s. 61 *maattet*, *burdet*, *turdet*. J. Badens »Forelæsninger«, 1785, s. 143, 144, 145 *burdet* og *burdt*, *maattet*, *tordet* og *tordt*; i Anweisung zur Dänischen Sprache, 1767, der, så vidt jeg véd, er av Baden, står i § 67 *burdt*, *tort*, *maat* og *maattet*. Guldbergs »Forelæsninger«, 1814, s. 219 har kun *bordet*, *tordet*, *maattet*. Ligeså Blochs sproglære, 2den udgave 1817, s. 212—13, kun *burdet*, *turdet*, *maattet*. Alle følgende skolesproglærer stammer, så vidt jeg véd, fra Blochs, idet den ene bestandig skriver av efter den anden. Og »classiske« forfattere skriver jo, som de er lært til i skolen. Foreløbig gennemførelse i skrift av formerne *burdet*, *turdet*, *maattet*, må vel altså, så vidt jeg overser sagens gang, nærmest tilskrives Bloch. — *at måtte* er ene-stående lævning av fortids navnemåde (oldnordisk *mattu*), men er i ældre skrifter såre sjælden, da de plejer at bruge formen *mu(g)e* (hvorav *mulig*), senere hen også *at md*. I Molbechs dansk glossarium, II, s. 49, læses i citat efter Rosenvinge . . . *at skulle motte bruge*, i landstingsdom av 1585. I Hvitfeldts Friderich I, 1597, fortale, bruges *mätte* istedenfor tillægsmåde: *Vdi Eders Naadis Vmyndige Aar haffuer aff Regieringen megit maatte effterladis**). I lighed med *at måtte* skulde *at torde* kunne synes at kunne undskyldes; men skrivemåden *at tore* er langt at foretrække, og *d* i virkeligheden kun indkommet på samme måde som i den længe brugelige skrivemåde *at kunde*, *skulde*, *vilde*; man glemte at rette *torde* sammen med disse tre. Efter at *bør* har mistet

*) Ligeså, også i fortalen: *Saa haffuer ieg dog icke der effter kunde fortoffue*. — s. 23 står fortid *formotte*, men i Slanges Christian IV (udgiven 1749) s. 5 *formaade*, der er bedre end det nymodens *formæede* (Suhm: Haldan s. 27).

navnemåden *at børe*, har det vist i virkelighed ingen ny fået. Jeg tvivler på, at man virkelig har sagt eller siger *at borde* (*burde*). Denne form, der vel tilnøds kunde undskyldes med *at mätte*, er vist kun til på papiret. Dog har jeg allerede fra Hvitfeldts Friderich I, s. 16, optegnet: . . *hans Arffuelig Rettighed, hand formeente sig som en Konge Sen til Norge burde at haffue* (hvor *burde* imidlertid måske tilnøds kan tages som fremsættemåde).

33. Den rette form *det* SKEDE er først så sent fortrængt af den falske *skete*, og det da kun i skrift*), at ikke alene, så vidt jeg har set, tidligere forfattere til ind i dette århundred (hos Baggesen kan dog findes *skecte*), men endog alle tidligere sproglærere, og det lige til Bloch med (udgave 1817, s. 212) har det rette. Her er altså ikke Bloch skyld i, at slig sprogforbedring har grebet om sig.

34. (Tillæg til 10 og 25). Da efter Molbechs ordbog og tillæg til glossarium findes både *at næde* (fange i *næd*, d. e. i net) og *at NETTE* (binde net), og det sidste kunde tænkes opstået på den i 25 omtalte måde, altså f. ex. som *knytte*, *splitte* (for *knyde*, *splide*), så spørges tillige, om navneord NET kunde forholde sig som f. ex. *splît*? Så slap man for at avlede det fra plattysk. — Til ordene i 25 følger jeg endnu kun SKRATTE (ældre sideform *skrade*, se Molbechs glossarium). Ved ord for lyd er imidlertid ny dannelse ved lydefterligning mulig, ikke at tale om simpel fordobling, der ved flere av ordene er mulig. — Ved den tvivlsomme sammenstilling *snappe*: *snåbe* (25) kunde henvises til *både* (gavn), oldnordisk *bati*, altså *at både* som av et *bata***); samme forhold måtte kunne tænkes mellem *snåbe* og *snapa*.

*) dog at dansklærere kan have fået en del av de »dannede« til virkelig at udtale *det skete*.

**) men *batte* vel av *batna*; »assimilation« som i *jætte*, *drot* (2), og *trutte* (av *þrútna*; eller, efter 25, av et *þrúta*; i ældre dansk findes *trude*, efter Molbech); mens *trunde* (av *þrútna*) forholder sig som *dronning* (av *drotning*).

35. (Tillæg til 26--27.) Som *miste*, *nægte*, *forfærde* synes endvidere at forholde sig SPEJDE (av plattysk oprindelse), da i ældre bøger findes *speje* (ligesom i svensk *speja*); således *speye* i Christiern Pedersens Olger Danske (skrifter ved Brandt og Fenger, V, s. 272, l. 86); men *for-spede* i Vedels Sakse s. LXXXVII. Også FORMASTE, der næppe kan forklares anderledes end som lånt av tysk fortid *vermasz* (av *vermessen*), og med dansk fortidsmærke *t* overført på nutid.

36. Av navneord, der i nyere dansk har endelsen *-e* i avvigelse fra oldsprogets islandske form, har jeg optegnet:

<i>brage</i> (<i>brak</i>)	<i>mængde</i> (islandsk <i>mergð</i> for <i>mengð</i>)
<i>dysse</i> (<i>dysj</i>)	<i>næde</i> og <i>næ</i> (<i>níð</i>)
<i>fare</i> (<i>fár</i>)	<i>nåde</i> (<i>náð</i>)
<i>fure</i> (<i>for</i>)	en <i>nøgle</i> (<i>lykill</i>)
<i>galle</i> (<i>gall</i>)	et <i>nøgle</i> (<i>hnykill</i>)
<i>gomme</i> (<i>gómr</i>)	<i>rune</i> (<i>rún</i>)
<i>harme</i> (<i>harmr</i>)	<i>rønne</i> og <i>røn</i> (d. e. hus; <i>rönn</i> flertal av <i>rann</i>)
<i>hjalte</i> og <i>hjalt</i> (<i>hjalt</i> , <i>hjölt</i>)	<i>sene</i> (<i>sin</i> ; dog findes <i>sina</i>)
<i>ho'de</i> og <i>hoved</i> (<i>höfuð</i>)	<i>skagle</i> (<i>skökull</i>)
<i>hælfte</i> og <i>hælt</i> (<i>helft</i>)	<i>styrke</i> (<i>styrkr</i>)
<i>igle</i> (<i>ígull?</i>)	<i>stænte</i> og <i>stænt</i> (<i>stétt</i>)
<i>kase</i> (<i>kös</i>)	<i>tave</i> (<i>tág</i>)
<i>kjole</i> og <i>kjol</i> , <i>kjortel</i> (<i>kyrtill</i>)	<i>tøjle</i> (<i>tygill</i>)
<i>knude</i> (<i>knútr</i>)	<i>tømme</i> (<i>taumr</i>)
<i>kogle</i> , (<i>köggull?</i>)	<i>tåre</i> og <i>tår</i> (<i>tár</i>)
<i>konge</i> og <i>konning</i> , <i>konnung</i> ,	<i>vante</i> (<i>vötr</i>)
<i>kong</i> (<i>konungr</i>)	<i>vinge</i> (<i>vængr</i>)
<i>længde</i> (<i>lengð</i>)	<i>vove</i> (<i>vágr?</i>)
<i>måle</i> (<i>mel</i>)	<i>vdge</i> (<i>vök</i>).
<i>mynde</i> , i ældre dansk <i>mjø-</i>	
<i>hund</i> (<i>mjó-hundr</i>)	

Hertil kommer ord som *hede*, *vætte*, *ærme* o. s. v. (isl. *heiðr* og *heiði*); samt flertal gået over til ental, som *næse*,

skede, hærde (*nasar, skeidar, herðar*, flertal av *nös, skeið, herð**), hvilket sidste rigtignok netop er endelse bevaret, og ikke tilsat; men nogle av ordene ovenfor kan forholde sig ligeså, mens andre kan være gamle hensyns- og eje-former. Somtid har vel flertal på *-er* (*-ir: vængir, vakir*) medført nyt ental på *-e*. *konge, mynde, ho'de* fik *-e* til efter sammendragningen for ikke at få toneholdet («stødtone»). Former, der kun er fremkommet ved nyere forfatteres uvidenhed eller sprogforbedringslyst, som *norne* o. a., kan ikke regnes med; de hører ikke til sproget.

37. Av navneord, der nu mangler endelse *-e*, hvor den efter oldsprogets islandske form skulde ventes, har jeg optegnet:

<i>brink</i> (<i>brekka</i>)	<i>om-kvæd</i> (<i>kvæði</i>)
<i>hank</i> (<i>hanki</i>)	<i>rön</i> (<i>træ: reynir</i>)
<i>hertug</i> (<i>hertogi</i>); plattysk?	<i>skælm</i> (<i>skelmir</i>)
<i>mos</i> (<i>mosi</i>)	<i>skær?</i> (<i>skæra?</i>)
<i>møn</i> (<i>mœnir</i>)	<i>sved</i> (<i>sveiti, sviti</i>)

foruden ord som *na-bo* (*nábúi*), som *dommer* (*dómari*; endnu til ind i foregående århundred findes *dommere*, *eus* i ental og flertal), og som *hövding* (*höfðingi*), ikke at tale om forkortelser som *herr, grev*. Det er ellers aldeles ikke sagt, at hvert av ovenstående enstavelsesord er forkortet; somtid kunde tænkes oprindelig sideform, tabt i islandsk.

38. Sproggranskerne både i Danmark og Sverig er vel hurtige til at kalde ord for lånte fra tysk, når de ikke findes i islandsk. Islandsk har naturligvis, ligesom ethvert sprog, tabt en hel del ord i tidernes løb, også før man begyndte at skrive islandsk, ikke at tale om, at den gamle islandske literatur umulig kan have brugt alle de ord, der dengang var til i islandsk. Det forstår sig, at mistanke om tysk lån kan stige, når ordet ikke heller findes i de ældste

*) Også *slire* kan bedst henføres til flertal *slíðrar*. Den gamle form *slid* (Molbechs glossar) kom av *slíðr*, som *solv* av *silfr*.

skrifter fra de tre nordiske lande fra før den tid, kendelig tysk indflydelse begyndte, altså de gamle landslove. Mistanken kan stige endnu yderligere, når ordet heller ikke findes i nuværende nordiske almuemål. Men selv alt dette tilsammen er dog ikke aldeles avgørende. De gamle love indskrænker sig til et ringe ordförråd; lovsproget er tydelig nok et fagsprog, og det ikke alene i egentlige lovudtryk. Endog i ordformer kan der i lovene være noget kunstig overleveret, noget ejendommeligt, sær-støbt, der skyldes fagmændene, lagmændene, lovsigemændene*). Forsåvidt, og tillige fordi håndskrifterne ikke holdt skridt med talesprogets ændring, men påvirkedes av ældre håndskrifter, kunde man sige, at de gamle landslove var affattede i et slags »skriftsprog», skönt ikke i et rigs-skriftsprog, men, om man vil, i et ting-skriftsprog, der støttede sig til lovdömmets talesprog. Det er imidlertid en stor vildfarelse at tro, at landslovene ubetinget udtrykker hele lovdömmers talesprog på den tid, lovene først opskreves, at f. ex. sproget i hele Jylland fra Skagen til Ejder på Valdemarernes tid skulde have været aldeles som i grundhåndskrift av jydsk lov (som jo forresten ikke er lævnet). Allerede den gang må der have været almuemål av mindre område end hele lovdömmet. Men hvorledes man nu end dömmet herom, så meget må alle være enige om, at lovene kun brugte en såre ringe del af sprogets ord. Og med hensyn til nulevende almuemål, så er de alle fattige; de har alle tabt uhyre masser av ord, der var til i oldnordisk. Og det er vel så, at de netop i ordtab viser megen indbyrdes overensstemmelse. Selv om et ord da hverken findes i islandske ord-

*) Når således landslovene kun har navnemåde *gange, stande*, ikke *gå, stå*, er det ingenlunde i og for sig avgørende bevis for, at *gå, stå* endnu ikke var til. Böjningsendelser i senere tid kan ikke altid udledes af lovenes, der må støtte sig til datidens højere stænders mål, og i hss tildels foreligger i noget kunstig form, mens de senere tit er ældre end lovenes.

bøger, eller i ordbøger over forholdsvis rene nordiske almuemål, eller i de gamle landslove, men genfindes i tysk, er det dog ikke vist, at det er lånt fra tysk. Der er den mulighed, at det er nordisk og har holdt sig kun i almen- og skrift-sprog. Med fuld vished kan det kun kaldes tysk lån, når enten lån historisk kendes, eller formen er unordisk, og efter lydlovene må være indført. Det er således vist, at f. ex. *effen* er lånt fra nedertysk, da efterlyd *f* (undtagen i forbindelsen *ft*) er unordisk, mens det derimod ikke er vist, at f. ex. *twivl*, der ingen unordisk lydforbindelse indeholder, er lånt sammestedsfra, skönt det hverken findes i islandsk eller i de gamle love. Havde det været lånt, kunde man have ventet det omsat til *twiffel* (smlgn. *gaffel* o. l.), idet den hårdere nedertyske *v*-lyd tit opfattedes som *f*, og det ikke i udlyd alene. Ved masser av ord, hvor vished mangler, er forøvrigt sandsynlighed for tysk oprindelse overvejende, når de mangler i islandsk, i landslove, og i de renere almuemål.*) — Av ord, som mangler i islandske ordbøger (av Jonsson, Fritzner, og Egilsson), og dog indtil videre er at regne for nordiske, har jeg optegnet følgende (ved nogle, der synes mig temmelig mistænkelige, sætter jeg spørsmålstegn):

ål at *ave* (se dog *aga* hos Frtz.)
 at *alke* (av *ål*? *a* for *å* som *bable*)
 f. ex. i *Mandag* av *måne*)

*) Hjælpemidler til at lære danske ords oprindelse er (foruden spredte bidrag av N. M. Petersen og andre) Gislasons dansk-islandske ordbog og ordlisten i Rydqvists værk; også kan med var-somhed bruges Molbechs ordbog, Videnskabsselskabets ordbog, og Kristiansens såkaldte »gadesprogs»-ordbog. Hertil kommer ordbøger over almuemål. I nogle udgaver af Groths Quickborn er plattysk ordliste av Müllenhoff, med henvisninger til dansk, hvorav ikke så lidt kan læres. Man må altid først ved hjælp af Gislasons ordbog prøve, om ordet findes i old-nordisk. Tier Gislasons ved stamordet, er der mistanke om tysk oprindelse, og man kan prøve, om nogen av de andre giver den.

en <i>balde</i>	<i>dras</i> (smlgn. 'dros' Egils.?)
at <i>banke</i>	<i>drasle</i>
en <i>bede</i>	<i>dratte</i>
<i>bisse</i>	<i>drifte, drøfte</i>
<i>blår</i>	<i>drysse</i>
<i>blegn</i>	<i>dulme</i>
<i>blinke</i>	<i>dumpe</i>
<i>blues</i>	<i>dundre</i>
<i>bole</i>	<i>dunke</i>
en <i>borre</i>	<i>dynd</i>
<i>bram?</i>	<i>dåne</i>
<i>brase</i>	(hjul-) <i>é(g)e</i>
<i>brasen</i> (fisk)	<i>emter</i> og at <i>emte</i>
<i>bredd?</i>	<i>fagler??</i>
<i>bregne</i>	<i>flom??</i>
<i>broget</i>	<i>fri</i> (tillægsord)
<i>brumme</i>	<i>fynd?</i>
<i>bruge?</i>	et <i>fyr?</i>
<i>bruse</i>	<i>fole?</i> (findes allerede i 14de
<i>brøde</i>	årh.; jeg helder til at tro
<i>brøle</i>	på nordisk oprindelse).
<i>bu(g)le</i>	<i>gast??</i>
<i>bulder</i>	<i>gisse</i>
<i>byge</i>	<i>glane</i>
<i>byld</i>	<i>glide?</i>
<i>bylt?</i>	<i>glimte; glinte</i> (oprindelig 2 ord?)
<i>bynke</i>	<i>glut</i>
<i>bærme?</i>	<i>glubende</i>
<i>bølle-bær</i>	<i>gnalle</i>
<i>dale</i>	<i>gnaske</i>
<i>danne?</i> (av <i>ge-dan?</i>)	<i>gnide</i>
<i>daske</i>	<i>gramse</i>
<i>die</i>	<i>granske</i>
<i>dirre</i>	<i>gridsk</i>
<i>dorsk?</i>	en <i>grøde</i> (er ikke aldeles samme

form som isl. <i>gróði</i> ; at <i>grøde</i>	<i>pude??</i>
findes på isl.)	at <i>ramme</i>
<i>gusten</i>	et <i>rap</i>
<i>gyng</i>	<i>reje</i>
<i>hast</i>	<i>rokke?</i>
en (styres-) <i>havne</i> (i gammel dansk)	<i>rolling?</i>
<i>helme</i>	<i>rór</i> (forskelligt fra isl. <i>róðr</i>)
<i>hidse</i> (forekommer i de gamle love; altså behøver heller ikke <i>hidsig</i> at være tysk).	<i>rov?</i> (isl. <i>rof</i> har anden betydning; dansk <i>rov</i> kunde jo være påvirket av tysk, om ikke just lånt fra tysk)
<i>hige</i>	<i>ru?</i> (er måske dog ét med isl. <i>hrjúfr</i>)
at <i>hilde</i>	
<i>hingst</i>	<i>runge</i>
<i>hjappe</i>	<i>ruske</i> (findes i nuværende isl., men måske kommet fra dansk)
et <i>hjørne</i> (med mindre det har skiftet kön og er ét med isl. <i>hyrna</i>)	<i>rust?</i>
<i>hofte</i>	<i>ry</i>
<i>hyl</i>	<i>række</i>
<i>hylster</i>	<i>rå(-dyr)</i>
<i>klam</i>	<i>såre</i> (biord)(av <i>sår?</i> eller <i>svar??</i>)
en <i>klang?</i> (isl. har <i>klíngja</i>)	(isl. <i>sáran</i> er en anden form)
<i>loppe</i>	en <i>skade</i> (fugl)
<i>lögn</i>	en <i>skalle</i> (fisk)
<i>nag</i>	<i>skalm</i>
<i>neg</i>	<i>skank</i>
<i>ól</i>	<i>skimmel</i>
<i>orves</i> (i gammel dansk)	<i>skimte</i>
<i>ós</i>	<i>skingre</i>
<i>pimpe??*</i>	<i>skær</i> (d. e. <i>skin</i> ; 37)
<i>pirre??</i>	et <i>skøde</i> (smlgn. <i>skeyti</i>)
<i>pode??</i>	

*) Forlyd *p* er ikke særlig tysk mærke.

<i>skørt</i>	<i>smide smed (smita smitade findes</i>
<i>skogre</i>	<i>nok kun i nyisl.)</i>
<i>skolde (isl. skalda-sk med anden</i>	<i>smiger?</i>
<i>betydning er måske samme</i>	<i>smile</i>
<i>ord)</i>	<i>smule</i>
<i>skovl</i>	<i>smutte</i>
<i>skrald</i>	<i>smælde?? (smælde-skrift ialfald</i>
<i>skramle</i>	<i>bedre end skand-skrift)</i>
<i>skramme</i>	<i>smæk</i>
<i>skrante</i>	<i>smælde</i>
<i>skrap?</i>	<i>smært</i>
<i>skralte</i>	<i>snes</i>
<i>skrent</i>	<i>snive</i>
<i>skrig</i>	<i>snor?</i>
<i>skrog (synes ikke at være</i>	<i>snude</i>
<i>· ét med isl. skrokkr)</i>	<i>snue</i>
<i>skrubbe</i>	<i>snurre?</i>
<i>skryde</i>	<i>snuse?</i>
<i>skrælle</i>	<i>snyde snød (isl. har snýta</i>
<i>skrá? (tillægsord)</i>	<i>snýtta)</i>
<i>skrál</i>	<i>spe? (findes i nyisl.)</i>
<i>skubbe?</i>	<i>spid?</i>
<i>skule</i>	<i>spinkel?</i>
<i>sky (tillægsord)</i>	<i>spile?</i>
<i>en skodde?</i>	<i>at spire</i>
<i>at skodde</i>	<i>splint*)</i>
<i>slud</i>	<i>splitte</i>
<i>slunken</i>	<i>skvat</i>
<i>slæ</i>	<i>skvulpe</i>
<i>slænt</i>	<i>stalke</i>
<i>smadder</i>	<i>stiv?</i>
<i>smal</i>	<i>at stole</i>
<i>smækker</i>	<i>stud (findes i gl. norsk)</i>

*) er *splitte* sideform til *splide*, eller står det for *splinte*?

<i>sukke</i> (smlgn. isl. <i>sukka</i>)	<i>tæge</i>
<i>sump</i>	<i>tænde</i>
<i>surre</i>	<i>tøs</i>
<i>suse</i>	<i>tåbe</i>
<i>svinde</i>	<i>ulk</i>
<i>svinge</i>	<i>ulme</i>
<i>svinke</i>	<i>væle</i>
<i>svulme, svulne</i>	<i>valle</i>
<i>sværm</i> (findes i de gamle landslove)	<i>vammel</i>
<i>svæve</i> (smlgn. <i>svifa</i>)	et <i>vande</i> (gl. hf.?)
<i>syl</i>	at <i>vanske, vanskelig</i>
<i>tane</i>	at <i>vare?</i> (om tid)
<i>tinding</i>	<i>varsel</i>
<i>tindre</i>	<i>vase</i> (over en mose).
<i>tirre</i> (næppe av <i>titra?</i>)	<i>rever</i>
<i>tip</i>	<i>vifte</i>
<i>tosse</i> (sammenlign <i>tudse?</i> henføres av nogle til <i>purs</i>)	<i>vinge</i> (hvis det er en anden afledningsform end isl. <i>vængr</i> ; smlgn. 36.)
<i>trappe?</i>	<i>vinke?</i>
<i>traske</i>	<i>vippe</i>
<i>trave??</i> (höjtysk?)	<i>vordel</i> (i gammel dansk)
<i>trille</i>	<i>vove?</i>
<i>trin</i>	<i>vralte</i> (<i>valtre</i>)
<i>trind</i>	<i>vrimle</i>
<i>trykke</i>	<i>vrinske</i>
<i>træsk</i>	<i>vriste</i>
<i>tudse</i> (se under <i>tosse</i>)	<i>vral, vræl; vråle, vræle</i>
<i>tvilling</i>	<i>vædske</i>
<i>tvine</i>	<i>vælling</i> (findes i oldnorsk)
<i>tvivl</i>	<i>værne</i> (ligeledes) (<i>varna?</i>)
<i>tyende</i>	<i>ympe?</i>
<i>tylde</i>	<i>yngel; yngle</i>
<i>tytte-bær</i>	<i>ypper-</i>
	<i>ytte?</i>

ægt
ødsel

ødsel (synes at være en anden
dannelse end isl. *æðsl**)

Som oftest har jeg ikke opført flere, i islandsk manglende, avledninger af samme rod, men nøjedes med én. For så vidt er listen altså altfor lille. Men det forstår sig, at den også bortset herfra meget kunde forøges. På den anden side vilde mange sætte langt fler spørsmålstegn til. En del av disse ord vil sagtens tilsidst med sikkerhed vise sig at være tyske. Vi savner endnu god plattysk ordbog, især til ældre plattysk. For en slig kommer, arbejdes tildels forgæves på dette område. — Den langt overvejende masse af tyske ord indkom fra plattysk. Fra 16de århundrede av kom også noget fra hollandsk (som *boje?*, *bram-sejl?*, *døjt*, *kabys?*, *skøjte*, *støj*, *stout*, *maskepi*), men hvormeget, er umuligt at avgøre, dels fordi plattysk og hollandsk er hinanden så lige, og dels fordi vi endnu kender for lidt til ældre plattysk, især med hensyn til søvæsens-ord. — Fra sent i 16de århundrede begynder tillige højtysk indflydelse. Tidt kan højtyske lån (som *zirlig*, *zitre*, *zart*, *sats*, *ætse*, *traurig*, o. s. v.), skælnes fra nedertyske men ikke altid (*svibel?*; *græslig* indkom fra plattysk, uagtet det heder ligeså i højtysk). Med hensyn til lyden *ts* (*z*) som højtysk mærke, må man tage sig ivare**); man kan have avledende *s* efter *t*; og isåfald er denne lyd ikke særlig højtysk (således indkom *frådse* og *stedse* fra plattysk). — Fra de to andre tyske sprog, engelsk og frisisk, har vi næsten intet lånt. I nyeste tid er, på første eller anden hånd, kommen enkelte ord fra engelsk, som *klub*, *punch*, *rum*, *dram*, *dogge*. Granskerne har hidtil ikke skælnet nøje nok mellem lån fra tysk, efterligning av tyske sammensætninger (der kan være aldeles uforkastelig, ja ønskelig), og indvirk-

*) Ellers er blot mangel av omlyd, som i *lär*, *lader* (*?*), *mar* (gl. nf.), *när*, o. s. v. (isl. *lær*, *læti*, *mær*, *nær*) ikke nok til at opstille anden avledning for et dansk ord. Omlyd er da simpelthen udebleven eller bortfalden i dansk.

***) det er ikke just aldeles avgjort, at *glans* er højtysk, ikke engang at det er tysk.

ning fra tysk på danske ords brug (sammenlign f. ex. ovenfor i listen: *rov*). — Indtil videre kan denne liste, på en halvtredje hundrede ord, måske gøre lidt gavn som modvægt mod den nu gængse, og sikkert nok overdrevne og forhastede henførelse av næsten alle uislandske ord til tysk.

39. Man hører somtid det spørgsmål, om det er rettest at sige (udtale) *viol*, *violin*, *violet* eller *fiol*, *fiolin*, *folet*. Hertil må svares, at begge dele kan forsvares, og at sproget endnu ikke har forkastet nogen av delene. Sigør vi: *viol*, *violin*, *violet*, så går vi lige til den romanske udtale av disse romanske ords forlyd, og kan uden videre regne den for både dansk og romansk udtale. Men så let stillede sagen sig ikke for fædrene, og heller ikke for Tyskerne i den ældste tid. Oprindeligt kendtes i nordisk og tysk kun forlyd *w* (den jyske lyd), ikke *v* (den københavnske lyd). Da man altså ikke kunde udtale den romanske forlyd *v*, omsattes den både i Tyskland og Norden, gærne til *f* (sjældnere til *v*)*). Således opkom *foged* (*ad-vocat-us*), *fiol*, *Fenedt*. Egenlig er det altså ikke særlig tysk, at udtale således, skönt tysk eksempel vel nu kan virke som hinder for at vende tilbage til den egenlige romanske udtale, nu da sprogets forandring har gjort os det muligt at udtale forlyd *v*.

40. I tidsskrift for philologi, V, s. 300, opføres som ældgamle lån fra latin: *uge*, *stræde*, *pæl*, *anker*, *sadel*, *kedel*, *tegl*, *sejl* (?), *kål*, *vin*, *lin* (?), *køb*. Flere kunde tilføjes, som *beg* (*pix*), *kalk* (*calx*), *kobber* (*cuprum*; måske ikke så tidligt lånt som de andre), *disk* (*discus*), *tavl*, *tavle* (*tabula*), *kat* (*catus*), *drage* (*draco*). Jeg vender tilbage hertil for at udhæve, at enkelte slige lån indgår i hedensk gudedigtning: Freyja ager med *katte*; Odin drikker *vin*; i Vølvespå omtales en *drage*, og *tarlspil* (*töflur*, *tefla*); navne med *-kedel*: *Asketill*, *Þor-keþill* (*-kalla*). — Dette vedrører alle nordiske og tyske folk.

*) *vin* optoges fra latin i ældgammel tid, da også latin endnu havde forlyd *w*, så at ingen omsætning behøvedes.

Skrevet 1866 og 67.

TILLÆG

TIL

AARBØGER FOR NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

A A R G A N G 1 8 6 7.

UDGIVET AF

DET KONGELIGE NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

KJØBENHAVN.

THIELES BOGTRYKKERI.

1868.

INDHOLD.

Beretning om Selskabets Møder i 1867.

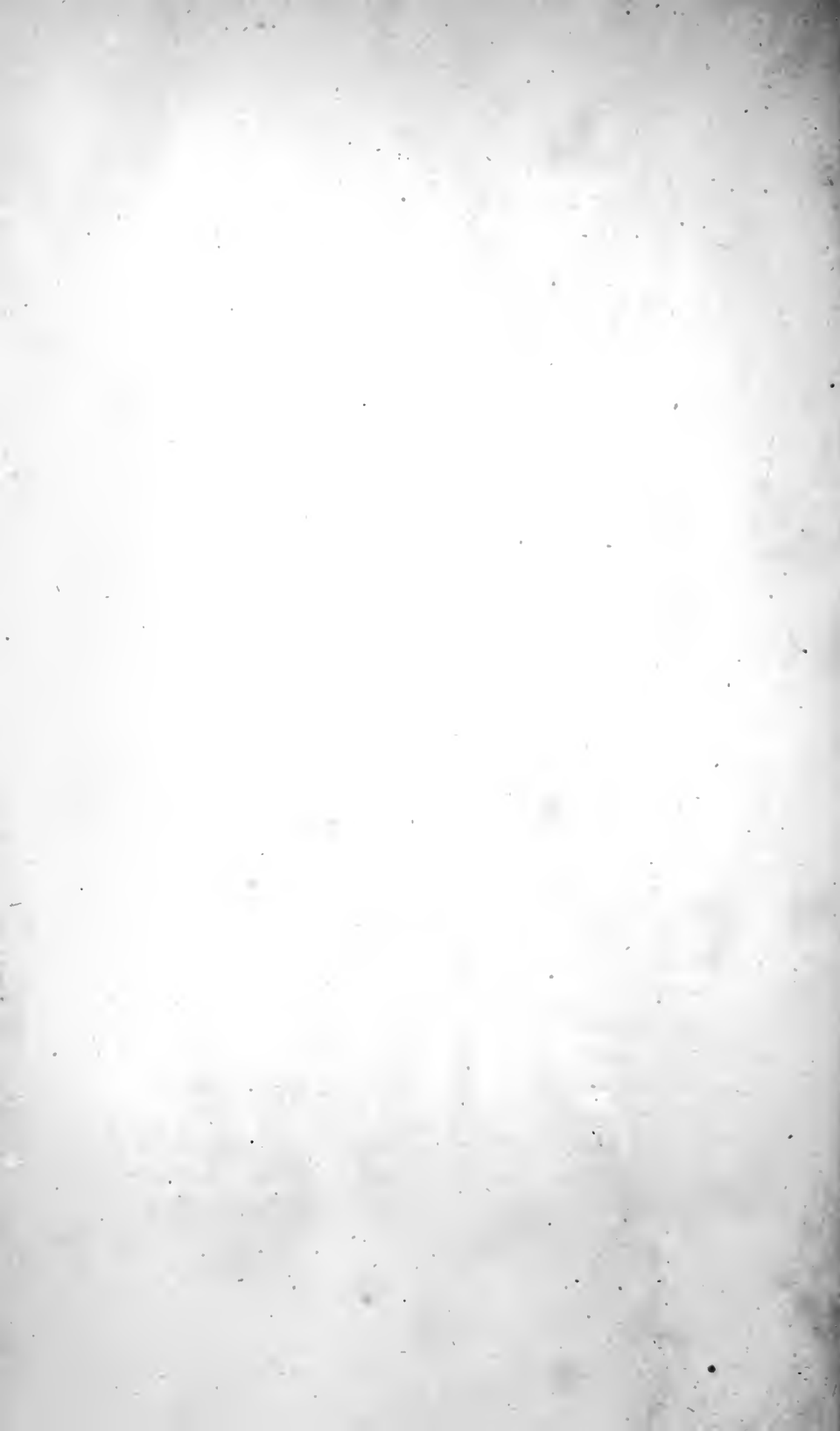
Fortegnelse over de til Selskabet i 1867 sendte Skrifter.

Selskabets stiftende Medlemmer og Bidragene til dets faste Fond.

Selskabets Bestyrelse og Medlemmer den 31te December 1867.

Oversigt over Selskabets Regnskab for 1867.

BERETNING

OM

SELSKABETS MØDER I 1867.

Maanedsmøde den 15de Januar.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

Paa Mødet, som overværedes af *Hs. Kgl. H. Kronprindsen*, optoges 2 Medlemmer i Norden og 2 Medlemmer udenfor Norden. Budgettet for indeværende Aar forelagdes. Som færdigt fra Trykken fremlagdes 3die Hefte af Aarbøgerne for 1866 og endvidere C. Engelhardts *•Kragehul Mosefund•*, til hvis Udgivelse Selskabet i Marts Maaned f. A. havde bevilget en Understøttelse. (Jevnfor Tillæg til Aarbøger 1866, Side 20.)

Vice-Præsidenten meddelte Bemærkninger om nogle nord-amerikanske Oldsager af Sten og nogle Lerkar, som vare sendte som Foræring fra Selskabets stiftende Medlem, Medicinal-Inspecteur, Dr. Augustus C. Hamlin i Bangor (Maine) i Nord-America.

Dernæst holdt Adjunkt C. Engelhardt et Foredrag om det mærkelige ældre Jernalders Fund fra Vimose mellem Allese og Næsbyhovedbroby. (Foredraget er trykt i Aarbøgerne for 1867, Side 233 oflg.)

Maanedsmøde den 12te Februar 1867.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

Paa Mødet, der overværedes af *Hs. Kgl. H. Kronprindsen*, optoges et indenlandsk Medlem. Konferentsraad Kjellerup og Geheime-Etatsraad Schlegel valgtes efter Bestyrelsens Forslag til at gennemgaae Regnskabet for 1866.

Vice-Præsidenten meddelte nogle Bemærkninger om Bronzealderen, navnlig om de Formodninger, der fra forskjellige Sider ere fremsatte om Bronzekulturens Oprindelse. Foredraget oplystes ved Fremvisning af Oldsager og Afbildninger af danske, irske, italienske og ægyptiske Broncesager.

Kammerherre *Wichfeld* foreviste en lille Samling af Stenoldsager, der vare opsamlede paa Øen Anholt i Kattegat.

Maanedsmøde den 5te Marts 1867.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

H. H. *Prinds Johan* til Slesvig-Holsten-Sønderborg-Glücksborg optoges til Medlem.

Efterat det i Januar-Mødet d. A. fra flere Sider var blevet fremhævet som ønskeligt, at den Bestemmelse i den Kgl. Foundation for Selskabets faste Fond af 30te October 1834 (§ 2 litr. C), ifølge hvilken en Femtedel af den aarlige Indtægt henlagdes til denne Fond, maatte blive forandret, og efterat Bestyrelsen dernæst i Februar-Mødet havde fremsat et bestemt Forslag i denne Henseende, blev dette paa nærværende Møde eenstemmigt vedtaget, og Bestyrelsen bemyndigedes til at foretage de videre Skridt til Sagens Fremme. (Jevnfør Side 4.)

Cand. *V. Boye* foreviste et mærkeligt Fund af Oldsager fra Bronzealderen, opdagede i en Grusgrav «Kostræde Banker» i Hammer Herred, Præstø Amt. Jevnfør P. A. Madsens «Afbildninger af danske Oldsager», 13de Hefte.

Ved Fremlæggelsen af smukke Afstøbninger af den bekendte Rune-Fibula fra Largs i Skotland og af Tegninger af en paa Øen Man nylig funden Runesten meddelte Professor *G. Stephens* sin Læsning af Indskrifterne. Hertil føiede Vice-Præsidenten, som for mange Aar siden ved et Besøg i Skotland selv havde set og undersøgt Spændet fra Largs, nogle yderligere Oplysninger.

Maanedsmøde den 9de April 1867.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

Som stiftende Medlem optoges General John Meredith Read jr. i Albany; ligeledes optoges et indenlandsk Medlem.

Etatsraad *Jap. Steenstrup* holdt et Foredrag om de mærkelige Levninger af gamle Værksteder for Flintsagers Tilhugning ved Pressigny-le-Grand i Mellemlfrankrig og foreviste og oplyste Brugen af en Del af de saakaldte «livres de beurre» eller store Blokke til Afspaltning af Flækker eller Knive, hvilke Oldsager Foredrageren senere har overladt til den oldnordiske Samling. Til Belysning af Pressigny Sagernes høie Ælde sammenstilledes med dem tildels lignende Gjenstande fra et belgisk Værksted for Bøsestene, hvilket endnu er i Virksomhed. Til Foredraget knyttede Vice-Præsidenten nogle Bemærkninger navnlig om Pressigny-Flintens Eiendommeligheder.

Vice-Præsidenten, Etatsraad *I. I. A. Worsaae*, foreviste dernæst tre særdeles smukke Broncesværd, fundne samlede i en Lavning nær Kanten af et Vandløb ved Tidselholt Gaard i Nærheden af Svendborg. Formerne ere som de i «Nordiske Oldsager» No. 125—128 afbildede Sværds. Ethvert af disse Sværd var brudt i flere Stykker, hvilket udentvilt alt i Oldtiden var sket forsætlig. To af dem vare nyligt blevne skjænkede til Museet for de nordiske Oldsager af den nævnte Gaards Eier, Proprietair Jørgensen.

Maanedsmøde den 12te November 1867.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

Efter Bestyrelsens Forslag optoges Grev *Paul E. D. Riant* i Paris eenstemmigt til Medlem af Selskabet, paa Grund af hans Fortjenester af den nordiske Historie. To indenlandske Medlemmer optoges. Regnskabet for 1866 fremlagdes; Selskabets faste Fond var ved Udgangen af Aaret 1866 Rd. 84,500.

Idet Vice-Præsidenten dernæst gav en Udsigt over Selskabets Virksomhed i det sidst forløbne Halvaar, meddeltes det, at Hs. Maj. Kongen allern. havde confirmeret den af Selskabet paa dets Møde i Marts Maaned (jevnfør Side 2) tagne Beslutning, at der af den med Kongelig Confirmation af 31te December 1834 forsynede Foundation for Selskabets faste Fond for islandske Oldskrifers Udgivelse og nordisk Oldkyndigheds Fremme bortfalder den med litr. C mærkede Passus af § 2.

I det forløbne Halvaar vare følgende af Selskabets Skrifter udkomne: Aarbøger for 1866, 4de Hefte; Tillæg til Aarbøger for 1866; Mémoires de la Société des Antiquaires du Nord, Nouvelle série, 1866 og 1ste og 2det Hefte af Aarbøger for 1867. Den paa et tidligere Møde (jvfr. Tillæg til Aarbøgerne for 1866, Side 26 og 27) besluttede Fordeling af Selskabets Bogsamling var begyndt at iværksættes.

Dernæst gav Vice-Præsidenten, Etatsraad *I. I. A. Worsaae*, Meddelelser om de i August Maaned d. A. holdte archæologiske Congresser i Paris og Antwerpen, i hvilke han havde deltaget.

Adjunkt *C. Engelhardt* foredrog nogle Bemærkninger om en for nylig til Museet for de nordiske Oldsager indsendt emaileret Bronceskaal fra den ældre Jernalder, funden i Maltbæk Mose ved Kolding. (Foredraget vil blive trykt i Aarbøgerne for 1868.)

Maanedsmøde den 10de December 1867.

(Under Vice-Præsidentens Forsæde.)

To indenlandske Medlemmer optoges.

Kunstmaler *J. Kornerup* meddelte Oplysninger om de i de senere Aar i danske Kirker under Overhvidtningen fremdragne gamle Kalkmalerier, af hvilke nogle gaae tilbage til Valdemarernes Tid. (Foredraget vil blive trykt i Aarbøgerne for 1868.) Gjennemtegninger og Tegninger af Kalkmalerier, navnlig fra Roskilde Domkirke og fra Skibby, Hagedsted og Sæby Kirker, vare udstillede. Til Foredraget knyttedes Bemærkninger af Vice-Præsidenten, af Etatsraad Steenstrup (om Materialet) og af Kammerherre Wichfeld.

Professor *Stephens* gjorde Meddelelse om et ældre Jernalders Fund fra Müncheberg mellem Spree og Oder i Mark-Brandenburg og tydede den med Sølv indlagte Rune-Indskrift paa en der funden Jernspydspids, af hvilken han viste en Afstøbning.

FORTEGNELSE

OVER

DE TIL SELSKABET I AARET 1867 SENDTE
SKRIFTER.*)

NORGE. *Foreningen til norske Fortidsmindesmærkers Bevaring*: Aarsberetning for 1866, og Norske Bygninger fra Fortiden, 7de Hefte, Kristiania, 1867. — *Det Kgl. Norske Universitet i Christiania*: Morkinskinna, udgivet af C. R. Unger (som Universitetsprogram for andet Semester 1866).

*) Disse have efterhaanden været fremlagte paa Selskabets Møder.

Christiania, 1867. — *Professor C. A. Holmboe*: to Afhandl.: Om Civaisme i Europa og Om Tallene 108 og 13 (Særsk. Aftr. af Vid. Selsk. Forhandl. for 1866).

SVERIG. *Det Kgl. Vetenskaps Sällsk. i Upsala*: Nova acta regiae societatis scientiarum Upsaliensis. Seriei tertiae Vol. VI, Fasc. I. Upsaliæ, 1866. — *Det Carolinske Universitet i Lund*: acta Universitatis Lundensis; Års-skrift 1863 i 3 Afdelinger: Rätts- och statsvetenskap; Philosophi, språkvetenskap och historia; Matematik och naturvetenskap. Lund, 1865–66. — *Lector C. F. Wiberg*: Gestríklands Runstenar. II. Gestríklands Förnminnesförenings Årsberättelse för 1865–66. Gefle, 1867. — *Mag. C. J. Ijungström i Sandhem*: Åhs og Wedens Härader samt Staden Borås. Stockholm, 1865.

RUSLAND. *L'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg*: Mémoires, 7e série T. X, No. 3–16, T. XI, No. 1–8; Bulletins, T. X, XI og T. XII, No. 1. — *Finska Litteratursällskapet* (Helsingfors): Finsk-svensk Lexicon. Helsingf. 1866; Suomi, 6 osa. Helsingf. 1866; Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia, osa 21, 24, 25, 34, 35, 42 og 43. Helsingf. 1866–67. — *Die estländische literarische Gesellschaft zu Reval*: Ed. Pabst, Heinrich's von Lettland Livländische Chronik. Reval, 1867, og Jahresbericht 1865–1866. — *Le comte A. Przewdziecki*: Oraison de St. Casimir à la très-sainte Vierge. Cracovie, 1866.

ØSTERRIG. *Die Kaiserliche Akademie der Wissenschaften in Wien*: Sitzungsberichte, philosophisch-historische Classe, B. LIII, H. 1–3, B. LIV, H. 1–3, B. LV, H. 1–4, B. LVI, H. 1–2; Archiv für oesterreichische Geschichte, B. XXXVI, H. 2, B. XXXVII, H. 1–2, B. XXXVIII, H. 1. Wien 1866–67; fontes rerum austriacarum, 2te Abtheilung: Diplomataria et acta, B. XXV, XXVI og XXVII. Wien 1866–67. — *Das Museum Francisco-Carolinum (Linz)*: 26ster Bericht, nebst der 21sten Lieferung der Beiträge zur Landeskunde von Oesterreich ob der Ens. Linz, 1866.

— *Der historische Verein für Steiermark* (Grätz): Mittheilungen, H. 14 og 15, 1866—67; Beiträge zur Kunde steiermärkischer Geschichtsquellen, Jahrgänge 2—4, 1865—67. — *Die kgl. böhmische Gesellschaft der Wissenschaften*: Sitzungsberichte, Jahrgänge 1865 og 1865. Prag, 1865—67; Abhandlungen 5te Folge, B. 14, 1865—66. Prag, 1866. — *Der Mährische Landesausschuss*: Vincenz Brandl, Urkundenbuch der Familie Teufenbach. Brünn, 1867. — *Det kgl. Universitet i Pesth*: 83 akademiske Skrifter fra 1865—67.

PREUSSEN. *Der Verein für Geschichte der Mark Brandenburg*: Märkische Forschungen, B. X og XI. Berlin 1867; Novus Codex diplomaticus Brandenburgensis, Namenverzeichniss zu sämmtlichen Bänden. B. I. Berlin 1867, og Chronologischer Register zu sämmtlichen Bänden. B. I. 786—1414. Berlin, 1867. — *Die Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften zu Görlitz*: Neues Lausitzisches Magazin, B. XLIII, 2s Doppel-Heft, B. XLIV, 1s Heft. 1867. — *Die Schlesische Gesellschaft für vaterländische Cultur* (Breslau): 24ster Jahres-Bericht 1867. — *Der Thüringisch-sächsische Geschichts- und Alterthumsverein zu Halle an der Saale*: Neue Mittheilungen aus dem Gebiet historisch-antiquarischer Forschungen. B. XI, H. 1—2. 1865—67.

(Hannover). *Der historische Verein für Niedersachsen*: Zeitschrift, Jahrg. 1866, og Katalog der Bibliothek, 1866. — *Der historische Verein zu Osnabrück*: Mittheilungen, B. VIII. 1866.

(Hessen). *Der Verein für Hessische Geschichte und Landeskunde* (Kassel): Mittheilungen an die Mitglieder, No. 23 og 24, samt No. 1 og 2, 1866—67; Zeitschrift des Vereins; neue Folge, B. I, H. 2—4, 9tes Supplement, 2te Lief., 1867.

(Nassau). *Der Verein für Nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung* (Wiesbaden): Annalen, B. VIII. 1866; Denkmäler aus Nassau, H. 4, 1867; *J. G. Lehmann*: Geschichte og Genealogie der Dynasten von Westerburg,

1866; K. Rossel: Urkundenbuch der Abtei Eberbach im Rheingau. 1865.

TYDSKLAND. Bayern. *Die Kgl. Bayerische Akademie der Wissenschaften zu München*: Sitzungsberichte 1866. II, H. 1--4; 1867, I, H. 1--4, II, H. 1; Abhandlungen der mathematisch - physikalischen Classe, B. X, 1ste Abth.; Abhandlungen der historischen Classe, B. IX, 3te Abth.; Geschäfts-Ordnung.; W. v. Giesebrecht: über einige ältere Darstellungen der deutschen Kaiserzeit; München, 1867; Dr. T. L. W. Bischoff: über die Brauchbarkeit der in verschiedenen europäischen Staaten veröffentlichten Resultate des Recrutirungs-Geschäftes. München 1867. — *Der historische Verein von und für Oberbayern*: Oberbayerisches Archiv für vaterländische Geschichte, B. XXVII, H. 1; 28ster Jahresbericht: 1865; München, 1866. — *Der historische Verein von Oberpfalz und Regensburg*: Verhandlungen, B. XXIV (B. XVI der neuen Folge). Regensburg, 1866. — *Der historische Kreis-Verein im Regierungsbezirke von Schwaben und Neuburg*: 32ter Jahres-Bericht für das Jahr 1866; Catalog der Bibliothek des Vereins. Augsburg, 1867. — *Der historische Verein von Unterfranken und Aschaffenburg* (Würzburg): Archiv, B. XIX, H. 2. — *Der historische Verein für Oberfranken in Bamberg*: 29ster Bericht über das Wirken und den Stand des Vereins, 1865--66.

Meklenburg. *Der Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde*: Jahrbücher und Jahresberichte, 31ster Jahrgang, Schwerin 1866; Register über die ersten dreizig Jahrgänge der Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins, 4s Register, 1s Heft, Schwerin, 1866.

Sachsen-Altenburg. *Die Geschichts und Alterthumsforschende Gesellschaft des Osterlandes* (Altenburg): Mittheilungen, B. VII, H. 1. 1867.

Sachsen-Meiningen. *Der Hennebergische Alterthumsforschende Verein* (Meiningen): Neue Beiträge zur Geschichte deutschen Alterthums, 3te Lieferung. 1868.

SCHWEIZ. *Die Antiquarische Gesellschaft in Zürich*: Mittheilungen, B. VII, H. 3, Zürich 1851, og B. XV, H. 6, Zürich 1866.

ITALIEN. *Reale Istituto Lombardo di scienze e lettere* (Milano): Memorie, classe di lettere e scienze morali e politiche, vol. X, fasc. 3—4; classe di scienze matematiche e naturali, vol. X, fasc. 3. — Rendiconti: classe di lettere e scienze morali e politiche, vol. II, fasc. 8—10, vol. III, fasc. 1—10; classe di scienze matematiche e naturali, vol. II, fasc. 8—10, vol. III, fasc. 1—9. Solenni adunanze del 7 agosto 1866. Annuario 1866. Prof. Baldassare Poli: Memoria del lavoro messo a capitale e della sua applicazione agli scienziati e letterati italiani (særsk. Aftryk af Rendiconti). Milano, 1865. — *G. Gozzadini*: Di alcuni sepolcri della Necropoli Felsinea. Bologna, 1868.

FRANKRIG. *La Société de Géographie*: Bulletins, Décembre 1866 et Janvier-Décembre 1867. — *L'Académie Impériale des sciences, arts et belles-lettres de Dijon*: Mémoires, 2e série, T. XI—XIII, années 1863—65. Dijon, 1864—66. — *La société française d'archéologie pour la conservation des monuments historiques*: Congrès archéologique de France, XXXe session; — séances générales tenues à Rodez, à Albi et au Mans, en 1863. — *L'Académie Impériale des sciences, belles-lettres et arts de Bordeaux*: Actes, 3e série, 29e année. 1867, 1—2 trimestres. Paris, 1867. — *M. E. Beauvois*: Histoire légendaire des Francs et des Bourgondes aux 3e et 4e siècles. Paris et Copenhague, 1867. — *M. Ch. Robert*: Les légions du Rhin et les inscriptions des carrières. Paris, 1867. — *Grev P. Riant* i Paris: Haymari Monachi de expugnata Accone liber tetrastichus seu Rithmus de expeditione Jerosolimitana. Lugduni, 1866. — *M. A. Dureau*: Notes bibliographiques pour servir à l'étude de l'histoire et de l'archéologie, 1e année 1863. Paris, 1866. — *M. M. A. Meillet de Poitiers*: Recherches chimiques sur la patine des silex taillés. Montauban, 1866. — *M. Sabourin*

de Nanton (Strasbourg): Étude historique et archéologique: Blotzheim, son passé, son présent. Strasbourg, 1867.

BELGIEN. *L'Académie Royale des sciences, des lettres et des beaux-arts de Belgique à Bruxelles*: Bulletins, 2e série. T. XXII og XXIII, 1866—67; tables générales et analytiques du recueil des bulletins de l'Académie, 2e série. T. I à XX; og annuaire, 33ème année, 1867. — *Établissement géographique de Bruxelles*: et Jernbanekort og 9 Specialkort over Belgien. — *Les Commissions Royales d'art et d'archéologie*: Bulletin, 4ème année, Octobre-Décembre 1865, 5ème année, Janvier-Août, 1866. Bruxelles, 1865—66; — *J. Dirks à Leeuward*: Trésor de Wieuwerd. Ornaments et monnaies mérovingiennes et byzantines en or (extrait de la Revue de la numismatique belge. Bruxelles.)

NEDERLANDENE. *Die Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam*: Verslagen en mededeelingen: afdeeling Letterkunde, X D.; Jaarboek voor 1866; Processen-Verbaal van de gewone vergaderingen, afdeeling Naturkunde. Mai 1866—April 1867. — *La Société des arts et sciences établie à Utrecht*: P. Harting, l'appareil épisternal des oiseaux; Utrecht, 1864; B. Knappert, bijdragen tot de ontwikkelingsgeschiedenis der Zoetwater-Planarien; Utrecht, 1865. Aanteekningen van het verhandelde in de Sectie-Vergaderingen van het Provinciaal Utrechtsche Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 1860—64, 1866; Verslag van het Verhandelde in de algemeene vergadering, 1862—66: W. Modderman (te Groningen): de wettelijke bewijsleer in strafzaken. Utrecht, 1867. — *La Société archéologique du Grand-Duché de Luxembourg*: Publications, XIX—XX, années 1863—64.

STORBRIANIEN OG IRLAND. England. *The Royal Geographical Society* (London): Journal, Vol. XXXVI, og Proceedings, Vol. XI, No. 1—5. — *The Society of Antiquaries of London*: Archæologia, Vol. XL; Proceedings, second series, vol. III, No. 1—2. — *The Numismatic Society* (London): The numismatic Chronicle and Journal. 1866.

Part. 1—4. New series No. XXI—XXIV. — *The Cambrian Archæological Association*: Archæologia Cambrensis, 3d series No. XLVII—LI. London, 1866—67. — *Executoresne i H. Christy's Dødsbo*: Ed. Lartët and Henry Christy, Reliquiæ Aquitanicæ. Part. IV. London, 1867. — *Mr. J. R. Robinson*: J. B. Greenwood, The early ecclesiastical history of Dewsbury. London, 1859. — *The Rev. A. Hume, L. L. D. D. C. L.*: Ancient Meols, or some account of the antiquities found near Dove point, on the Sea-Coast of Cheshire. London, 1863. — *Le Comité de correspondance de la Soc. R. d'Agriculture et de Commerce*: Exposition universelle de Paris, 1867. Catalogue des produits exposés par la Guyane Anglaise. Londres, 1867. — Skotland. *The Society of Antiquaries of Scotland* (Edinburgh): Proceedings, Vol. VI, part. 1; og Appendix to Vol. VI. 1866—67. — *J. T. Irvine, Esq.*: On the borough of Clickimin in the Loch of Clickimin, near Lerwick, Mainland of Shetland. 1867. — Irland. *The Royal Irish Academy*: Transactions, Vol. XXIV. Science, part. 7—8; og Proceedings, Vol. IX, part. 4. — *The Kilkenny and South-East of Ireland Archæological Society*: Proceedings and papers, new series, Vol. V, No. 52—53; Dublin, 1867.

ASIEN. *Het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*: Verhandelingen. Deel XXXII; Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volken-kunde. Deel XIV (Afl. 5—6), D. XV (Afl. 1—6), D. XVI (Afl. 1); Notulen van de algemeene en bestuurs-vergaderingen, Deel II (Afl. 1—4), D. III (Afl. 1—2), D. IV (Afl. 1); samt Catalogus der Bibliotheek van het Genootschap, door I. A. van der Chijs. Batavia, 1864—66. — *The Royal Asiatic Society*: The Journal of the Bombay branch, Vol. VIII, No. 23, 1863—65. — *The Madras Literary Society*: The Madras Journal, 3rd series, part. 2.

AUSTRALIEN. *The Royal Society of Victoria*. Transactions and Proceedings, Vol. VII, Vol. VIII, part I. Melbourne, 1866—67.

DE NORDAMERIKANSKE FRISTATER. *The Smithsonian Institution* (Washington): Annual reports for the year 1865; Miscellaneous collections Vol. VI & VII. — *The War Department of the United States*: Report of the Secretary of war, 1866. — *The United States' Sanitary Commission*: 11th annual report of the board of visitors and the 14th annual report of the Superintendent of construction of the Government hospital for the insane, 1865—66. — *The Harvard College in Cambridge*: Annual report of the trustees of the Museum of comparative zoology. Boston, 1867. — *The Boston Society of Natural History*: Memoirs, new series, Vol. I, part. 1—2; Proceedings, Vol. X, sign. 19—27 (end) og Vol. XI, sign. 1—6; samt annual report, May 1866. — *The American Academy of Arts and Sciences* (Boston): Proceedings, Vol. VII, sign. 1—23. — *The American Philosophical Society at Philadelphia*: Proceedings, Vol. X, No. 76. — *The Academy of Natural Sciences of Philadelphia*: Proceedings, 1866. — *The Historical Society of Pennsylvania* (Philadelphia): The 38th annual report of the inspectors of the state penitentiary for the eastern district of Pennsylvania, 1867. — *The State of Rhode-Island and Providence Plantations*: Acts and resolves of the general assembly, 1847—51, 1854—65; 7 discourses, delivered before the Rhode-Island Historical Society. — *The Minnesota Historical Society* (St. Paul): Collections for the year 1867. — *Samuel H. Scudder*: An account of the discovery of megalithic cysts, near Madura, South India. Boston, 1865.

CANADA. *The Canadian Institute* (Toronto): The Canadian Journal of industry, science and art; new series, No. 62—63. — *The Geological Survey of Canada*: Report of progress from 1863—66. Ottawa, 1866. — *Henry Morgan i Ottawa* (Canada): Commission géologique du Canada: rapport du progrès depuis son commencement jusqu'à 1863 og dertil hørende: Atlas de cartes et de coupes. 1865.

DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKABS

STIFTENDE MEDLEMMER

OG

BIDRAGENE TIL DETS FASTE FOND.

	Rdlr.
H. M. FREDERIK VI*, Konge af Danmark	300
H. M. CHRISTIAN VIII*, Konge af Danmark	300
H. M. FREDERIK VII*, Konge af Danmark	300
H. M. CHRISTIAN IX, Konge af Danmark	300
H. M. OSCAR I*, Konge af Sverrig og Norge	300
H. M. CARL XV, Konge af Sverrig og Norge	100
H. M. NICOLAUS I*, Keiser af Rusland	400
H. M. ALEXANDER II, Keiser af Rusland	300
H. M. FRIEDERICH WILHELM IV*, Konge af Preussen	200
H. M. WILHELM I, Konge af Preussen	100
H. M. WILHELM I*, Konge af Nederlandene	200
H. M. WILHELM II*, Konge af Nederlandene	100
H. M. WILHELM III, Konge af Nederlandene	100
H. M. CARL ALBERT*, Konge af Sardinien	200
H. M. VICTOR EMANUEL, Konge af Italien	200
H. M. DOM PEDRO II, Keiser af Brasillien	200
H. M. MAXIMILIAN*, Keiser af Mexico	100
H. M. OTTO I*, Konge af Grækenland	200
H. M. FRIEDRICH AUGUST*, Konge af Sachsen	100
H. M. JOHANN, Konge af Sachsen	100
H. M. ABDUL AZIZ KHAN, Sultan af Tyrkiet	300
H. M. MOHAMMED SCHAU*, Konge af Persien	400
H. M. FERDINAND II*, Konge af Begge Sicillierne	200
H. H. MAHA MONGKUT, Konge af Siam	600
H. Ks. H. LEOPOLD II, fh. Storhertug af Toscana	100
H. K. H. GEORG V*, Storhertug af Meklenburg-Strelitz	200
H. K. H. FRIEDRICH FRANZ, Storhertug af Meklenburg-Schwerin	200
H. K. H. AUGUST*, Storhertug af Oldenburg	200
H. K. H. LEOPOLD*, Storhertug af Baden	100
H. K. H. FREDERIK, Kronprinds af Danmark	100
H. K. H. GUSTAV*, Hert. af Uppland, Prinds af Sverrig og Norge	100
H. K. H. OSCAR, Hert. af Øster-Gøtland, Prinds af Sverrig og Norge	100
H. K. H. AUGUST, Hert. af Dalarne, Prinds af Sverrig og Norge	100
H. Ks. H. CONSTANTIN NICOLAIEVITSCH, Storfyrste af Rusland	200
H. Ks. H. MAXIMILIAN*, Hertug af Leuchtenberg	200

	Rdlr.
H. Ks. H. JEROME NAPOLEON*, Prinds af Frankrig	200
H. Ks. H. NAPOLEON BONAPARTE, Prinds af Frankrig	200
H. K. H. ALBERT*, Prinds Consort, af Storbritannien og Irland	300
H. K. H. ALBERT EDWARD, Prinds af Wales	200
H. K. H. WILHELM FRIDRICH, Prinds af Nederlandene	100
H. Ks. H. CONSTANTIN FRIDRICH PETER, Prinds af Oldenburg	100
H. K. H. CARL II LUDVIG, af Bourbon, fh. Hertug af Lucca	300
H. K. H. HUMBERT, Kronprinds af Italien; Fyrste af Piemont.	100
H. K. H. AMADEUS, Prinds af Italien, Hertug af Aosta	100
H. K. H. OTTO*, Prinds af Italien, Hertug af Montferrat	100
H. K. H. EUGEN, Prinds af Savoyen-Carignan	100
H. K. H. LEOPOLD*, Greve af Syrakus, Prinds af Neapel	100
H. H. WILHELM GEORG*, Hertug af Nassau	200
H. H. ADOLPH, Hertug af Nassau	100
H. H. ERNST II, Hertug af Sachsen-Coburg-Gotha	100
H. H. JOHAN, Prinds af Slesvig-Holsteen-Sønderborg-Glücksborg	100
Aali, Mehemed Emin-, Pacha, H. M. Sultansens Storvisir, Constantinopel.	100
Aall, J.*, Eier af Næs Jernværk, Medlem af Stortinget i Norge.	100
Ackermann, W. A., Professor, Bibliothekar, Dresden	100
Adami, J. H., Besidder af Dän. Nienhof og Hohenhain, Sen. i Bremen	100
Adierberg, V. von, Greve, General, Minister for det keiserlige Hof, St. Petersborg.	100
Aggerup, C. G., Etatsraad, Kjøbenhavn.	2000
Ahlefeldt-Laurwigen, C. J. F.*, Geh.-Conferentsraad, Lehns- greve til Langeland	100
Ahlefeldt-Laurwigen, F. L. W., Kammerh., Lehnsgr. til Langeland	100
Albinus, J. H. J., Cancelliraad, Bellevue ved Kolding	300
Alicock, R., Esq., fh. kgl. storbrittanisk bef. Minister i Japan, London	100
Ali Mahomed Khan, Mirza, britisk Fredsdommer, keis. ottomansk Gen.-Consul, Bombay	100
Almeida e Albuquerque, Don Fr.*, keis. brasiliansk Indenrigs- minister, Rio de Janeiro.	100
Almonte, Don J. N., General, Minister for det keis. Huus, Mexico	100
Alsina, Don V., Dr., Buenos Ayres	100
Amherst, W. P., Earl of Montreal, Viscount of Holmesdale, Kent	100
Andersen, J.*, Cancelliraad og Forligelses-Commissair, Odense.	450
Angells, Don P. de*, kgl. siciliansk Chargé d'affaires.	100
Araujo-Ribeiro, Dom J. de, fh. keis. brasiliansk bef. Minister i Paris, Rio de Janeiro	100
Aspinwall, Th., Oberst, Brooklyne, Massachusetts	100
Athanasius, Erkebiskop, Metropolit af Korfu	100
Barkly, Sir H., K. C. B., Gouverneur paa Øen Mauritius	100

Rdir.

Barry, Sir R., Overdommer og Universitets-Cantsler, Victoria, Australien	100
Bartholomæi, J. A. de, General, St. Petersburg	100
Basilius, Erkebiskop i Polotsk og Vitebsk	100
Beamish, N. L., F. R. S., Oberstlieutenant, Loto Park, Irland	100
Belcredi, E. von, Greve, Schloss Lösch, Mähren	100
Bengesco, G. de, fh. Cultusminister i Walachiet, Bukarest.	100
Bering-Liesberg, P. L., kgl. nederlandsk Oberst-Lieutenant	100
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Lehnbaron til Sønderkarle, Lolland.	200
Berzellus, J., Friherre, Profess. og Sec. ved Vid. Akad. i Stockholm 100	
Bexley, N., Lord, Vice-Præsident i det kgl. Literatur-S. i London 200	
Bibesco, H. T., Fyrst G., fh. Hospodar af Wallachiet, Wien.	200
Bille, T., fh. kgl. dansk bef. Minister i London	100
Bille-Brahe, P., Geh.-Conferentsr., Lehngr. til Brahesminde, Fyen 100	
Blias, W. W. S., Oberst, Washington	100
Blome, A. v., Geh.-Conferentsraad, Baron, til Blomsche Wildniss og Helligenstedten, Itzehoe	100
Blome, O., Greve, kgl. dansk bef. Minister i St. Petersburg.	170
Bloudoff, D., kels. russisk Indenrigsminister, St. Petersburg.	100
Du Bois, H. C., fh. kgl. nederlandsk bef. Minister i Frankfurt, Velp ved Arnhem, Nederlandene.	100
Bonaparte, L. L., Prinds, Senator, Paris	100
Bonghi, D., Cavaliere, Neapel	100
Bornemann, P. J., Kammerherre, Bjergbygaard, Sjælland	100
Borromeo, V., Greve, Grand af Spanien, Senator, Sardinien	100
Botfield, B., Esq., til Norton-Hall, Northamptonshire	200
Boucher de Perthes, J., Præsident for Société Impér. d'émulation d'Abbeville	100
Bouillé, R. de, Marquis, Paris	100
Boutourline, D. P., Geheimer. og Medl. af Statsraadet i St. Petersb. 100	
Bowring, Sir J., London	100
Bradford, A. W., Esq., New York.	100
Bradley, Ch. W., L. L. D., fh. Statssekr., Connecticut, New Haven 100	
Bridgham, Hon. S. W., Major, Providence, Rhode-Island	100
Broekdorff, C. L., Greve, Geh.-Conferentsraad, Curator for Universitetet i Kiel.	100
Brœl-Plater, W. S. de, Greve, til Wiszniowitz, Gouvernementet Minsk	100
Brown, J., Esq., London	100
Brown, J. C., Esq., Providence, Rhode-Island	100
Brown, J. R., Esq., Clerkenwell, England	100
Brøndsted, P. O., Professor ved Københavns Universitet	100
Bülow, B. E., storhert. meklenborgsk Statsminister, Strellitz.	150

	Rdlr.
Bülow, J.*, Geh.-Conferentsraad, Sanderumgaard, Fyen	100
Calvo, Don N. A., Buenos-Ayres	100
Carlisle, Sir N.*, Secretair ved Soc. Ant., London	300
Casaus, Don F. R., fh. Erkebiskop af Guatemala	170
Castro, Don F. D. F. de, Senator, St. Domingo	100
Cederfeldt de Simonsen, H. C. J., Amtmand, Kammerherre, til Erholm og Søndergaarde, Fyen	100
Chadbourne, P. A., A. M., M. D., Professor i Naturhistorie ved William College i Brunswick, Maine	100
Chalmers P*, Esq., til Auldbarcastle, Skotland	100
Charnock, R. S., Esq., F. S. A., London	100
Chadoir, St. de*, Baron, Curator for Underviisnings-Districtet Kiew	100
Christie, V. Fr. K.*, Stiftamtmand i Bergen	100
Christy, H.*, Esq., London	100
Cigalla, J. de Greve, Dr. phil., Santorin i det græske Archipel . .	100
Coates, B. H*, Dr. med., Philadelphia	100
Collings, Rev. W. T., East Grafton, England	100
Conestabile, G., Greve, Prof. i Archæologi ved Universit. i Perugia	100
Cooper, Ch. P*. Esq., F. R. S., F. S. A., Oxford	100
Coopmans, Edz. W.*, kgl. dansk bef. Minister i Haag og Brüssel .	100
Cosby, J. H. W., Esq., Advocat, Abbey Lodge, County Dublin, Irland	100
Cust, Sir E., D. C. L., Gen.-Lieutenant, Leasowe Castle, Cheshire .	100
Daschkoff, D. de*, keis. russisk Justits-Minister, St. Petersburg .	100
Daschkoff, J. A., keis. russisk bef. Minister i Stockholm	100
Davis, Sir J. F., Bart, K. C. B., Holly-Wood, Gloucestershire	100
Demidoff, Fyrst A., Greve af San Donato, Toskana	200
Dickson, J., Brukspatron, Bildahl, Vester-Gøtland	100
Dietrichstein, M. von*, Greve, Overhofm. hos Hds. M. Keiserinden af Østerrig, Wien	100
Dirckinck-Holmfeld, U. von, Baron, Geh.-Conferentsraad, Kiel .	100
Djurklou, N. G., Friherre, Intendant over de antiquar. Mindesm., Sørby, Nerike	100
Donner, C. H*, Conferentsraad, Altona	250
Doudeauville, O. de*, Hertug, Pair af Frankrig, Præs. i det geogr. Selskab i Paris	100
Dowler, B., M. D., practiserende Læge, New Orleans	100
Dufferin, F. T., Lord, London	100
Earle, Rev. J., Professor, Præst i Swanswick, England	100
Eastwick, E. B., Esq., F. R. S., F. S. A., M. R. As. S., London . . .	100
Edgley, Th., Esq., Willoughby Terrace Park, Tottenham, England .	100
Ekman, C. H*, Commerceraad og Grosserer, Gøteborg	100
Ekman, J. J., Grosserer, Gøteborg	100
Elkan, W., Grosserer, kgl. dansk Consul i Harburg	100

Rdlr.

Ellenborough, E. L., Earl, Southam House ved Cheltenham, Gloucestershire	100
Ellesmere, F., Lord Egerton*, Earl, F. G. S., Hon. D. C. L., Oxford	100
Ellesmere, G. G.*, Earl, Worsley Hall, Lancashire	100
Elphinstone, J.*, Lord, Gouverneur over Bombay	100
Elphinstone, Hon. Mount-Stuart*, F. R. A. S., London	100
Elton, R., A. M., Professor ved Browns Universitet i Providence, Rhode Island	100
Eugenius*, H. Em., Metropolit af Kiew og Halicz	100
Eulampius, fh. Erkebiskop af Tobolsk og Sibirien, Svijsk, Gouverne- mentet Kazan	100
Evans, T. W., Esq., M. P., Alles Tree Hall, Derbyshire	100
Eynard, J. G.*, Genf	100
Fair, G., D. M., F. R. C. S. Edinb., Engelsk Hospitalslæge, Buenos-Ayres	100
Farrer, J., Esq., M. P., af Ingleborough, Lancaster, Yorkshire	100
Fife, J. D.*, Earl, Lord-Lieutenant i Banffshire, Skotland	100
Force, Hon. P., Washington	100
Foundouklei, J. J., Geheimer., Sen., Gen.-Controlleur, Warschau	100
Fragueiro, Don M., Dr., Gouverneur, Buenos-Ayres	100
Fraser, A., Esq., kgl. storbritanisk Consul i Batavia	100
Freymark, C. A. W.*, Gen.-Superintendent og evangelisk Biskop i Posen	100
Frijs, E. Juell-Wind-, Lehns greve til Frijsenborg, Nørrejylland	100
Frijs, F. J. Juell-Wind-, Greve, Lehnsbaron til Juellinge, Lolland	100
Fuad, Mehemed-, Pacha, H. M. Sultanens Udenrigsminister, Con- stantinopel	100
Fürst, C. J.*, M. & C. D., Læge, Buenos-Ayres	100
Fytche, J. L., Esq., F. S. A., Thorpe Hall, England	100
Gibbs, H. H., Esq., London	100
Gibson, W. S., A. M., F. S. A., Barrister at law, Tynemouth, Northumberland	100
Goldmann, L., Esq., kgl dansk Consul i Capstaden, Afrika	100
Golitzine, D.*, Fyrste, Gen.-Gouverneur i Moskwa	200
Golitzine, S.*, Fyrste, Curator for Universitetet i Moskwa	240
Good, Cl., kgl. dansk Gen.-Consul i Hull	100
Gorostiaga, Don B., Dr., Advocat, Buenos-Ayres	100
Gortschakoff, M.*, Fyrste, Statholder i Polen	100
Gortschakoff II, P. D., Fyrste, Gen.-Lieutenant, St. Petersburg	100
Graty, A. M. du, Baron, Oberst, Chargé d'affaires for Republiken Paraguay, i Berlin	100
Gråberg de Hemse, J.*, Greve, Kammerh. hos Storhert. af Toscana	100
Grill, J. W., Brukspatron, til Bona Bruk, Øster-Gøtland	100
Gurney, H., Esq., Vice-Præsident for Soc. Ant., London	100
Gyllenstjerna, C.*, Friherre, til Krapperup, Skaane	100

	Rdr.
Gyllenstjerna, N. C., Friherre, Kammerherre, til Krapperup, Skaane	100
Hall, R., Admiral, Militair-Gouverneur i Archangel	100
Hallam, H., Esq., Vice-Præsident for S. A., London	100
Hambro, C. J., Baron, London	100
Hamlin, A. C., M. D., Midicinal-Inspecteur i Bangor, Maine	100
Harrison, W., Esq., F. G. S., F. Z. S., Galligreaves House, Lancashire	100
Heintze, J. Fr. E., Baron, Kammerherre, Bordsesholm	100
Heros, Don M. de los, Directeur for det kgl. Bibliothek i Madrid . .	100
Holbrook, J. E., M. D., Professor i Anatomi ved Collegiet i Char- leston, Syd-Carolina	100
Holstein, L. H. C. H., Kammerh., Lehusgr. til Holsteinborg, Sjæll.	100
Hopkins, E. A., Esq., Buenos Ayres	100
Horsburgh, J., Hydograph ved det Engelsk-Ostindiske Compagni .	150
Hucht, W. L. J. van der, Grosserer, Harlem	100
Hudson, W. H., Esq., fh. nordamerikansk Consul i Buenos Ayres .	100
Ingram, J., Præsident for Trinity College i Oxford	100
Isidorus, Præsident for den hellige Synode, St. Petersborg	100
Jacob*, Biskop af Saratoff og Zarizinsk	100
Jenisch, M. J., Senator i Hamburg	100
Juel, N., Baron, Kammerherre, til Lundbæk, Nørrejylland	100
Kemble, J. M., Esq., M. A., Trinity College i Cambridge	100
Kheredine Ben Hassem, Divisions-General, Marineminister, Tunis	300
Kiriakow, M., keis. russisk Collegieraad, Odessa	120
Klewitz, W. A. von*, kgl. preussisk Geh.-Statsminister, Berlin . .	120
Klick, J. J., kgl. dansk Consul i Buenos Ayres	100
Knowles, J. T., Esq., Architect, London	100
Kold, P., Agent, Ljøbmand i Nibe	600
Kossakowsky, St., Greve, Geheimeraad, Senator, Præsident for det heraldiske Kammer i Warschau	100
Koucheleff-Besborodko, A. Gr., Greve, virkelig Statsr., St. Petersb.	100
Krabbe-Carisius, H., Geh.-Statsminister, Kjøbenhavn	100
Kubinyi, A. von, Directeur for National-Museet i Pesth	100
Kulakowski, J., Curator for Gymnasiet i Bialystok	100
Lamas, Don A., Dr., fh. bef. Minister for Republikken Uruguay i Rio de Janeiro	100
Lamb, W., Esq., Øen St. Thomas, Vestindien	210
Lang, A., Major og Over-Veimester, St. Croix, Vestindien	100
Lang, H., M. D., kgl. dansk Consul i Greenock, Skotland	100
Larsen, Don J. M., Dr., Professor ved Universitetet i Buenos Ayres	100
Lastarria, Don J. V., Advocat, St. Jago, Chile	100
Leathes, Ph. H., Esq., F. S. A., London	100
Le-Blanc, Th., Esq., LL. D., F. S. A.	100
Lee, J., Esq., LL. D., F. R. S., London	100

Rdlr.

Lee, Right Rev., J. P., D. D., F. R. S., Lord-Biskop af Manchester, Mauldeth Hall	100
Lenox, J., Esq., New York	100
Lerche, Chr. A., Kammerh., Lehnsgreve til Lerchenborg, Sjælland	100
Lerchenfeld, Fr., Baron, Stats- og Finantsminister, München. . .	100
Letterstedt, J., kgl. svensk og norsk Generalconsul, Capstaden. .	100
Lewis, M., Esq., Baltimore, Maryland	100
Lidén, J., Dr. med., Stockholm	100
Lopez, Don C. A., Præsident for Republiken Paraguay	200
Lowell, Ch., D. D., Sognepræst i Boston, Massachusetts.	100
Lunzi, N. C., Greve, San Kyrikos, Zaute	100
Luynes, H. T. P. J. duc d'Albert, Paris	200
Macaulay, D., LL. D., Edinburgh	100
M'Caul, J., M. A. i Oxford, kgl. storbritanisk Consul i Kjøbenh. .	100
Macedó, Don J. da Costa de, Secretair ved Vid. Akad. i Lissabon.	100
Macgregor, F. C., fh. kgl. storbritanisk Consul i China; Reinbeck, Holstein	100
Mackinlay, D., M. D., Pollockshields, Skotland	100
Macleod, Sir H. G., fh. Gouverneur paa Trinidad, Vestindien . . .	100
Manockjee Cursetjee, Esq., F. R. A. S., Bombay	100
Marcoran, Sir G., J. U. D., Corfu	100
Marquez, J. J., fh. Præsident for Republiken Ny Granada.	100
Marsh, G. P., nordamerikansk bef. Minister i Florents.	100
Marschall, V., Esq., kgl. dansk General-Consul i Skotland	100
Martinez de la Rosa, D. Fr., kgl. bef. spansk Minister i Rom. . .	100
Mavros, N. de, Statsraad, Gen.-Inspecteur over Quarantainerne ved Donau, Bukarest	100
Mayer, J., Esq., F. S. A., Curator for Antiquitets-Museet i Liverpool	100
Melin, H. M., Theol. Dr., Professor ved Universitetet i Lund	100
Menschikoff, A., Fyrste, Admiral, Gen.-Gouvern. over Finland . .	150
Metcalfe, Ch., Lord, Gouverneur over Agra, Hindostan	200
Metternich, Cl., Fyrste, keis. østerrigsk Stats-Cantsler, Wien. . .	100
Michélsen, C., kgl. dansk Gen.-Consul i Santa Fé de Bogotá, Ny Granada.	100
Miniscalchi-Erizzo, F., Greve, keis. østerrigsk Kammerh., Verona	100
Mittrowsky, A. F., Greve, keis. østerrigsk Øverste Cantsler, Wien	100
Molander, J., Biskop over Borgå Stift, Finland.	100
Moltke, A. V., Lehnsgreve til Bregentved, Sjælland	100
Moltke, C. E., Geh.-Conferentsraad, Greve, til Aagaard, Sjælland .	100
Moltke-Hvitfeldt, A. G., Geh.-Conferentsraad, Greve, til Moltken- borg, Fyen.	100
Moltke-Hvitfeldt, G. L., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Paris .	100
Monrad, D. G., fh. Biskop, Ny-Zeeland	100

	Rdlr.
Monserate, F. D. C. de, Directeur for det keis. Bibliothek i Rio de Janeiro	100
Montefiore, Sir M., Bart., F. R. S., London	100
Montezuma, Vicomte de Jequitinhonha, D. F., Grand af Brasilien, virkelig Statsraad, Rio de Janeiro	100
More, J. Sh., Professor i skotsk Ret ved Universitetet i Edinburgh	100
Morpurgo, J., Banquier, kgl. belgisk Gen.-Consul i Triest	100
Morris, J. G., Esq., Philadelphia	100
Morrow, R., Esq., Grosserer, Halifax, Ny Skotland	100
Mosquera, T. C. de, General, Præsident for Republiken Ny Granada, St. Fé de Bogotá	100
Mosquera, J. M., Erkebiskop i Ny Granada, Santa Fé de Bogotá .	100
Mueller, F., M. D., Ph. D., Government Botanist, Australien	100
Mülertz, A. F., P. D., Rector ved den lærde Skole i Horsens	100
Murphy, Hon. H. C., Brooklyn, New York	100
Mylius, J. J., de*, Hofjægermester, til Rønningesøgaard, Fyen	100
Mylius, S. W. V. de, Kammerherre, til Rønningesøgaard, Fyen	100
Navarrete, Don F. de*, Præs. for det kgl. Acad. for Span. Historie i Madrid	100
Neergaard, P. J., Etatsraad, til Forslev og Faareville, Sjælland . .	100
Neophytos*, Metropolit af Wallachiet	100
Nesselrode, C. R., Greve, keis. russisk Rigscantsler, St. Petersborg	100
Nicholson, Sir C., Bar., D. C. L., LL. D., London	100
Nordenfalk, J., Friherre, P. D., Stockholm	100
Norman, B. M., Esq., New Orleans	100
Northumberland, A. P., Lord Prudhoe, Hertug af, til Alnwick Castle, England	100
Obligado, Don P., Dr., fh. Gouverneur i Buenos Ayres	100
Obrenovitsch, Michael III, Fyrste af Serbien, Belgrad	200
Oesterreicher, R. von*, Etatsr. og kgl. dansk Gen.-Consul i Triest	100
Olfers, J. F. M. von, Geh.-Raad, Gen.-Director over de kgl. preussiske Museer, Berlin	100
Olinda, Don P. de Araujo Limas, Marquis de, virkelig Statsraad, Rio de Janeiro	100
Orloff, A., Fyrste, Medlem af Statsraadet i St. Petersborg	100
Osuna y del Ynfantádo, Don M., duque de, kgl. spansk bef. Minister i St. Petersborg	100
Ouseley, Sir Gore*, Direktør R. A. S., London	100
Ouseley, W. G., fh. kgl. bef. storbritanisk Minister	100
Ouvaroff, A., Greve, Statsraad, Medl. af Vid. Akad. i St. Petersborg	100
Ouvaroff, S., Greve, keis. russ. Udenrigsminister, St. Petersborg ,	100
Parish, F., Esq., kgl. storbritanisk Consul i Buenos Ayres	100
Parker, Rev. P., Washington	100
Pazos, Don J. B., Dr., Buenos Ayres	100

	Rdir.
Perez de Velasco, Don H., J. U. D., Advocat, Lima	100
Peterson, J., Esq., Overdommer paa Øen St. Vincent, Vestindien. 100	100
Petit, L. H., Esq., F. R. S., London	200
Peto, Sir S. M., Bart., M. P., K. C. D., Somerleyton Hall, Suffolk . . . 100	100
Phillips, Sir T., Bart., Middlehill, Worcestershire	100
Plaskett, J., Major, St. Croix, Vestindien	100
Platen, B. J. E., Greve, Statsraad, Ørbyhus, Uppland	100
Platon, Erkebiskop af Riga og Mitau, Dubela, Rusland	100
Plessen, O., Baron, Geh.-Conferentsraad, Baden-Baden	100
Plumer, W., Esq., Epping i New Hampshire	100
Pontoppidan, H., kgl. dansk General-Consul i Hamburg	100
Power, Rev. J., Bibliothekar ved Universitetet i Cambridge	100
Pratápa Chandra Sinha Bahádoor, Raja, Pakparáh, Bengalen. 100	100
Precht, H. W., Oberstl., fh. Stadthauptmand paa Øen St. Thomas i Vestindien.	200
Prescott, H., fh. Gouverneur over Newfoundland.	100
Preus, J. C., fh. Sorenskriver i Vester-Nedenæs, Norge	100
Prieto, Don J., Præsident i Chile.	100
Pryce, D. T., Esq., Grosserer, Batavia.	100
Przedziecki, A., Greve, Archæolog, Warschau	100
Pycroft, J. W., Esq., F. S. A., F. R. A. S., London	100
Pyrker von Felse-Øør, J. L., Patriarch-Erkebiskop af Erlau, Ungarn 100	100
Radhákant Deva Bahádoor, hinduisk Litterator, Calcutta	100
Rafn, C. C., Conferentsraad, Professor, det kgl. nordiske Oldskrift- Selskabs Stifter og bestandige Secretair.	100
Rájendralála Mitra, B., Vice-Præsident for R. A. S., Bengalen	100
Ralli, A. di Stefano, Banquier, Triest	100
Rantzau, C. F., Greve, Kammerherre, til Fredrikslund og Brahes- holm, Fyen	100
Rastawiecki, E., Baron, Archæolog, Warschau.	100
Read, J. M., General, Albany, Nord Amerika	100
Rehling, J., Gen.-Gouverneur over dansk Ostindien, Tranquebar . 100	100
Reventlow, F. C. O., Geh.-Conferentsr., Lehns greve til Christians- sæde, Lolland.	100
Reventlow, Fr. D., Greve, kgl. dansk bef. Minister i London	100
Reventlow, D. C. E., Greve, til Brahetrolleborg, Fyen	100
Ricker, Hon. S., fh. nordamerikansk General-Consul i Frankfurt. . 100	100
Rink, H. J., Dr. ph., Inspecteur i Syd-Grønland, Godthaab	100
Robert, P. C., Intendant ved den 5te Militair-Division, Paris.	100
Rodotheatos, Sp., Overrets-Præsident, Corfu.	100
Romualdo Antonio de Seixas, Erkebiskop af Braslien, Bahia. 100	100
Rosen, S. A. G. C., Kammerherre, Folehavegaard, Sjælland.	100
Rosenørn-Teilmann, C. P. T., Cultusminister, til Stamh. Nørholm 100	100
Rumine, N. de, virkelig Statsraad, Kammerherre, Moskwa.	100

	Rdr.
Ruysenaers, S. W., kgl. nederlandsk Gen.-Consul i Alexandria	100
Rønnenkamp, Chr., Kammerh., til Næsbyholm og Bavelse, Sjæll.	250
Salvandy, N. A., Greve, fh. fransk Udenrigsminister, Paris.	100
Santa-Cruz, A., fh. Protector for den Peru-Boliviske Confoederation.	160
Savvaitof, P., Prof. ved det geistl. Seminarium i St. Petersborg.	100
Scarpa, J. da, fh. kgl. dansk Consul i Fiume.	100
Scavenius, J. B., Hofjægermester, til Basnæs, Sjælland.	100
Scavenius, P. B., Kammerherre, til Gjørslev, Sjælland.	100
Schack, O. D., Lehns greve til Schackenborg, Sønderjylland.	100
Schack-Sommer, J. O., kgl. dansk Vice-Consul i Hamburg.	100
Scheele, L. N., Geheime-Conferentsraad	100
Scheel-Plessen, W. H. B., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Stokh.	100
Schindler, J., Baron, Geheimeraad, Canonicus, Krakau	100
Schmidt, P. Chr., til Vindeby, Senator i Tønning.	200
Scholten, P. C. F., Gen.-Gouverneur over dansk Vestindien	100
Schubert, F. H. de, Gen.-Lieutenant, St. Petersborg	100
Schüth, N. C., kgl. dansk Gen.-Consul, Valparaiso.	150
Schütte, A. T., Hofjægermester, til Bygholm og Nørlund, Nørrejyll.	100
Sieeking, K., Syndicus i Hamburg.	100
Siøgren, A. J., Statsraad og Medl. af Vid. Akad. i St. Petersborg.	100
Skeel, E. W. R., Kammerherre, til Dronninglund, Nørrejylland	100
Smith, J. C., Esq., Sharon, Connecticut.	100
Smith, M., Sø- og Land-Krigscommissair, Frederiksværn	100
Solomos, D., Greve, Zante.	100
Sparks, J., LL. D., Prof. i Historie ved Harvard-Universitetet i Cambridge, Massachusetts.	100
Stawell, Sir W. F., Overdommer, Victoria, Australien.	100
Stenhammar, M., Provst og Sognepræst til Risinge, Øster-Gøtland	100
Stichæus, J. F., Landshøvding over Borgå, Finland.	100
Stifft, A. J. von, Keiser Frants I's Livlæge, Wien	100
Stirbey, Fyrst D., Barbo de, fh. Hospodar af Wallachiet, Bukarest.	100
Stourdza, Fyrst M., fh. Hospodar af Moldau.	200
Stroganoff, G., Greve, Geheimeraad, St. Petersborg.	100
Strøyberg, C., Cancelliraad, Aalborg	600
Studach, H. L., Apostolisk Vicar, Stockholm	100
Stürup, V., kgl. dansk Gen.-Consul i Venezuela	100
Sutherland, G. G. L. G., Hertug af Dunrobin Castle, Sutherland	100
Swinburne, Sir J. E., Bart., Præs. for Ant. Selskab i Newcastle	150
Symington, A. J., Esq., Glasgow	100
Teimouraz, H. T. Czarevitsch, Prinds af Georgien, Søn af Kong Georg XIII	100
Teleki von Széh, J., Greve, Gouverneur over Siebenbürgen	100
Thamsen, H. D., Etatsraad, Stuttgart	2,020
Thomander, J. H., T. D., Biskop i Lund	100

Rdlr.

Tledge, J. H. C., Grosserer, Buenos Ayres	100
Titoff, V. P. de, fh. kejs. russisk bef. Minister i Stuttgart	100
Tobin, Sir T., Fredsdommer, Ballincollig, Grevskabet Cork	100
Toreno, J. M. de*, Greve, Kammerherre hos Hds M. Dronningen af-Spanlen, Madrid	100
Traill, Th. St.*, M. D., Professor ved Universitetet i Edinburgh.	100
Trevelyan, Sir C., Bart., Gouverneur over Præsidentskabet Madras	100
Trevelyan, Sir W. C., Bart., Wallington, Northumberland	100
Trolle-Bonde, G., Greve, Kammerh., Säfetaholm, Södermannland	150
Typaldos, G. K.*, Senator, Athen	100
Tyskiewicz, E.*, Greve, Gouvernements-Secretair og Curator for Skolerne i Borysoff	100
Ulrich, F. C., Gouverneur paa Øen St. Barthelemy, Vestindien.	150
Van Buren, M.*, fh. Præs. for de foren. nordamerik. Fristater.	100
Van Deurs, J. F.*, Gen.-Krigscommissair, til Frydendal, Sjælland	100
Vargas, J.*, M. D., Præsident for Republikken Venezuela	100
Varazawa, Fyrst J. de, Grev Paskevitch Erivansky*, Statholder i Polen	150
Vedel-Simonsen, L. S.*, Conferentsraad, til Elvedgaard, Fyen	100
Waldo, D.*, Esq., Worcester, Massachusetts	100
Wallén, C., Geheimeraad, Medlem af Senatet for Finland, Helsingfors	100
Webster, N.*, LL. D., New-Haven, Connecticut	100
Wedell, C. W. A. S., Kammerh., Lehns greve til Wedellsborg, Fyen	100
Wellenheim, L. W. von*, Hofraad, Wien	100
Were, J. B., Esq., kgl. dansk og svensk-norsk Consul i Melbourne, Australien	100
Werkmester, M.*, Landmaaler, Svendborg	100
Wetmore, Hon. P. M., General, New York.	100
Wiarda, S., kgl. nederlandsk Consul i Buenos Ayres	100
Wilson, Right Rev. D.*, D. D., Biskop i Calcutta	100
Wilson, Rev. J., D. D., F. S. A., Præs. for Trinity College, Oxford	100
Winthrop, R. C., LL. D., Præsident for det historiske Selskab i Massachusetts.	100
Winthrop, Th. L.*, Præs. for det Amer. Antiquar. Selskab i Boston	100
Witte, J. J. A. M. de, Baron, Numismatiker, Paris	100
Wolanski, T. Pr. z Wolan, Landraad, Pakosc, Posen	100
Wood, R., Esq., kgl. storbritanisk Consul i Tunis	100
Woolsey, T. D., A. M., Professor ved Yale College, New Haven, Connecticut	100
Wrangell, F. de, Baron, Admiral og Gen.-Adjutant, St. Petersburg	100
Young, A., Captain, Twickenham, England	100
Young, Sir J., Gouverneur over New South Wales, Australien	100
En russisk Statsmand i St. Petersburg	100
En Amerikaner	500

	Rdlr.
Fond under Benævnelsen •Grønland•	600
Fond under Benævnelsen •Stavanger•	200
Tilvæxt, som Fonden forøvrigt har erholdt	29090
Selskabets faste Fond den 31 December 1867	84900

DET KGL. NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKABS BESTYRELSE OG MEDLEMMER

den 31te December 1867.

Selskabets Præsident:

HANS MAJESTÆT KONG CHRISTIAN IX AF DANMARK.

Vicepræsident: J. J. A. Worsaae, Etatsraad, Museums-Directeur.

Secretair for Udgivelsen af Oldskrifterne: K. Gislason, Professor i
de nordiske Sprog.

Secretair for Udgivelsen af de archæologisk-historiske Tidsskrifter:

C. F. Herbst, Kammerraad, Archivar og Museums Inspecteur.

Kasserer: F. S. Bang, Justitsraad, Kasserer ved Privatbanken.

Oldskrift-Afdeling:

G. Brynjulfsson, Stipend. Arnamagnæanus.

K. Gislason. Professor ved Universitetet (Formand).

A. F. Krieger, Etatsraad, Høiesteretsassessor.

J. Sigurdsson, Archivar.

G. Stephens, Professor, Docent ved Universitetet.

P. G. Thorsen, Professor, Universitetsbibliothekar.

N. L. Westergaard, Professor ved Universitetet.

Oldsag-Afdeling:

O. E. Blom, Artilleri-Capitain.

H. C. C. Engelhardt, Adjunkt.

C. F. Herbst, Kammerraad, Archivar (Formand).

F. Schiern, Professor ved Universitetet.

J. J. S. Steenstrup, Etatsraad, Professor ved Universitetet.

A. Strunk, Kammerraad, Archivsecretair og Museums-Inspecteur.

J. J. A. Worsaae, Etatsraad, Directeur. (Fungerer ikke, medens han er Vice-Præsident).

A. Medlemmer i Norden.

(Nemlig 1: Danmark [derunder indbefattet: Island, Færøerne, Grønland, de danske Øer i Vestindien og indtil 1865: Slesvig, Holstein og Lauenburg] Norge og Sverrig).

Hs. M. Christian IX, Konge af Danmark	F. B. B.
Hs. M. Carl XV, Konge af Sverrig og Norge	F. B. B.
Hs. K. H. Frederik, Kronprinds af Danmark	F. B. B.
Hs. K. H. Oscar, Pr. af Sverrig og Norge, Hert. af Øster-Gøtland	F. B. B.
Hs. K. H. August, Prinds af Sverrig og Norge, Hert. af Dalarne	F. B. B.
H. H. Johan, Prinds af Slesvig-Holstein-Sønderborg-Glücksborg	F. B. B.
Aagaard, A. Z., keis. østerrigsk Consul, Tromsø, Finmarken .	A. B.
Abrahams, A., Cand. philos., Kjøbenhavn	A. B.
Abrahams, N. C. L., Etatsraad, Notarius publicus, Kjøbenhavn	A. B.
Agerbek, H., Sognepræst til Østerhæsing, Fyen	A. B.
Aggerup, C. G., Etatsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Ahlander, J. A., Dr. phil., Kyrkoherde, Jønkøping	A. B.
Ahlefeldt-Laurwigen, F. L. W., Kammerh., Lehnsgr. til Langel.	F. B. B.
Albinus, J. H. J., Cancelliraad, Bellevue ved Kolding	F. B. B.
Allen, C. F., Dr. ph., Professor ved Kjøbenhavns Universitet .	A. B.
Andersen, C. C. T., Kammerassessor, Inspecteur, Kjøbenhavn .	A. B.
Andersen, S. Chr., kgl. dansk Consul i Christiania	C. B.
Baastrup, F., Kammerherre, Overførster, Kjøbenhavn	F. B. B.
Bagger, J. H., Cand. juris, Kjøbenhavn	A. B.
Bang, F. S., Justitsraad, Bankkasserer, Kjøbenhavn	F. B. B.
Barkén, M., Dr. phil., Rector i Køping	A. B.
Bech, A. V., Hofjægermester, til Valdbygaard, Sjælland	A. B.
Bech, F. C., Justitsraad, Birkedommer, Slagelse	A. B.
Bech, J. A., Justitsraad, til Taarnborg, Sjælland	A. B.
Becker, J. G. Burman, Dr. phil., Kjøbenhavn	F. B. B.
Becker, T. A., Dr. ph., Prof., Medhjælper i Geh.-Arch., Kjøbenh.	A. B.
Bellander, O. R., Hofprædikant, Provst, Køping	A. B.
Berckemeyer, E. P., Landraad, Gross Thurow, Lauenburg . .	F. B. B.
Bergman, J., Dr. phil., Biskop, Stockholm	F. B. B.
Bergmann, J. W. K., fh. kgl. svensk-norsk Ministerres. i Madrid	F. B. B.
Bergsøe, S., Proprietair, Andigaard, Jylland	A. B.
Berlin, N. J., Prof., Gen.-Direct. ved Sundhedscollegiet i Stockh.	A. B.
Berling, J. E. C., Kammerherre, Kjøbenhavn	A. B.
Bertouch, C. C. F. de, Hofjægermester, Paris	F. F. B.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Kammerherre, Lehnsbaron til Sønderkarle, Lolland	F. B. B.
Beskow, B., Hofmarskal, Stockholm	F. B. B.
Bille, T., Kammerherre, fh. kgl. dansk bef. Minister i London	F. B. B.

Bille-Brahe, H., Geh.-Conferentsraad, Lehnsgreve til Brahes- minde, Fyen.	F. B. B.
Blixen-Finecke, C. F. A. B., Baron, til Dallund og Næsby- holm, Helsingør	A. B.
Bloch, J. V., Lic. theol., Provst, Kjertemind.	A. B.
Blom, O. E., Artilleri-Capitain, const. Undertøimester i Sø- Estaten, Kjøbenhavn	A. B.
Blome, A. v., Baron, Geh.-Conferentsraad, til Blomsche-Wild- niss og Heiligenstedten, Itzehoe.	F. B. B.
Bock, J. Chr. A., Etatsraad, Læge, Kjøbenhavn	A. B.
Bonde, C. J., Friherre, Overceremonimester, Stockholm	F. B. B.
Bornemann, P. J., Kammerherre, Bjergbygaard, Sjælland . . .	F. B. B.
Borring, L. S., Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Boye, V., Cand. phil., Kjøbenhavn	A. B.
Brammer, G. P., Dr. theol., Biskop, Aarhus	A. B.
Bretton, L. P., Baron, Kammerherre, Helsingør	F. B. B.
Briem, J. G. G., Sognepræst til Gundslev, Falster.	F. B. B.
Bring, E. G., Dr. theol., Biskop, Linkøping.	A. B.
Brun, P. F. C., Kammerherre, Amtmand, Lindersvold, Sjælland	A. B.
Brunius, C. G., Dr. phil., Professor, Lund	A. B.
Bruun, Chr. W., Justitsraad, Bibliothekar, Kjøbenhavn	A. B.
Bruzelius, N. G., Dr. phil., Rector, Ystad	V. B.
Brynjulfsson, G., arnamagnænsk Stipendiarius, Kjøbenhavn . .	V. B.
Bræstrup, C. J. C., Geh.-Conferentsr., Ovespræs. i Kjøbenh.	A. B.
Bugge, S., Professor ved Universitetet i Christiania	A. B.
Cappé, J., Esq., kgl. nederlandsk Consul paa Øen St. Thomas, Vestindien	F. B. B.
Carlmark, J. P., Lector, Domkirke-Sysselmand, Skara	F. B. B.
Carlsen, C., Justitsraad, Vandbygnings-Inspecteur, Kjøbenhavn	A. B.
Carlsen, J. F. S., Sognepræst til Dalbyneder, Nørrejylland . . .	A. B.
Carlson, F. F., Statsraad, Chef for Depart. for de kirkel. An- liggender, Stockholm	A. B.
Carnegie, D., Brukspatron, Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Cederfeld de Simonsen, H. C. J., Kammerh., til Erholm og Søndergaarde, Nyborg	F. B. B.
Cronholm, A., Dr. phil., Professor, Lund	F. B. B.
Cronstern, G. F. S., Hofjægermester, Nehnten, Holstein . . .	F. B. B.
Dahl, T. Chr., Kammerherre, Stiftamtmand, Aarhus	F. B. B.
Danneskjold-Samsø, C. C. S., Greve, Overskjenk, Kjøbenh.	A. B.
Dickson, J., Brukspatron, Billdahl, Vester-Gøtland	F. B. B.
Dickson, R., Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Dirckinck-Holmfeld, C., Baron, Altona	F. B. B.
Dirckinck-Holmfeld, U., Baron, Geh.-Conferentsraad, Kiel . F. B. B.	

Djurklou, N. G., Friherre, Intendant over de antiquar. Mindes-	
mærker, Sorby, Nerike	F. B. B.
Dons, A., Etatsraad, til Hesselagergaard, Fyen	F. B. B.
Dreyer, C. V. L., Oberst, Kjøbenhavn	F. B. B.
Dumreicher, C. O., Conferentsraad, Kiel	F. B. B.
Ekman, J. J., Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Ekman, O., Grosserer, keis. russisk Consul i Gøteborg.	F. B. B.
Elvius, R. E., Cand. theol., Forstander for det kgl. Opfostrings-	
huus, Kjøbenhavn	A. B.
Engelhardt, H. C. C., fh. Adjunct, Kjøbenhavn	A. B.
Esbensen, J. R., Sognepræst til Flemløse, Fyen	A. B.
Essen, G. A. F. W., Greve, Gen.-Major, Wik, Sverrig	F. B. B.
Essen, R. J., Friherre, Ljunghem; Vester-Gøtland	A. B.
Ewaldsen, Chr., Præst, Kjøbenhavn	V. B.
Ewerløff, F. A., kgl. svensk-norsk Gen.-Consul, Kjøbenhavn	A. B.
Fabricius, C. L., Sorenskriver i Øster Nedenæs, Norge	F. B. B.
Fahnøe, H. Chr., Sognepræst til Sønderup, Sjælland	A. B.
Falck, H. P., Sognepræst til Vindinge, Fyen	A. B.
Fasting, H. Chr., Etatsraad, Amtsforvalter, Esrom, Sjælland	A. B.
Fasting, L. G., Etatsraad, Herredsfoged, Nakskov	A. B.
Fiedler, H. V., Birkedommer, Holsteinborg, Sjælland	F. B. B.
Finsen, V. L., Cancelliraad, Landsoverrets-Assessor, Viborg	V. B.
Fischer, Chr., Etatsraad, Borgemester, Randers	F. B. B.
Flor, Chr., Dr. phil., Etatsraad, Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Friedleif, J., Dr. phil., Notarius ved Domcapitlet i Linkøping	A. B.
Frijs, Chr. E., Juell-Wind, Conseilspræsident, Lehnsgreve til	
Frijsenborg, Kjøbenhavn	F. B. B.
Frijs, J. Juell-Wind, Greve, Kammerh., Lehnsharoon til Juellinge,	
Lolland	F. B. B.
Fritz, G., Jústitsraad, Raadmand i Roskilde	A. B.
Fryxell, A., Dr. phil., Sognepræst til Sunne, Wärmeland	A. B.
Funch, F. C. C., Oberstlieutenant, Kjøbenhavn	F. B. B.
Garde, A. A. B. Mazar de la, Etatsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Gardie, A. J. de la, Greve, Helsingborg	F. B. B.
Gjessing, G. A., Adjunkt, Christianssand	F. B. B.
Gislason, K., Professor ved Kjøbenhavns Universitet	V. B.
Grill, J. W., Brukspatron, Bona Bruk, Øster-Gøtland	F. B. B.
Grundtvig, Sv., Capitain, Docent ved Kjøbenhavns Universitet	A. B.
Grüner, G., Gen.-Krigscommissair, til Kjærup, Sjælland	A. B.
Grøndahl, B., Cand. mag., Kjøbenhavn	A. B.
Gudmundsen, Th., Sognepræst i Nysted	V. B.
Gyllenhaal, L. H., Friherre, Hårlingstorp, Vester-Gøtland	F. B. B.
Gyllenskøld, Th., Kammerjunker, Wallen, Halland	A. B.
Gynther, Sv. V., Landshevdling, Stockholm	A. B.

Gøtzsche, H. C., Sognepræst til Finderup, Sjælland	A. B.
Hamilton, H. L. H., Greve, fh. kgl. svensk bef. Minister i Danmark, Stockholm	F. B. B.
Hammerich, P. F. A., Dr. phil., Professor ved Københavns Universitet	A. B.
Hammershaimb, V. U., Provst, Østerø, Færøerne	V. B.
Hansen, P., Conferentsraad, Helsingør	F. B. B.
Hansteen, Chr., Professor ved Universitetet i Christiania	V. B.
Harhoff, C. J. G., Conferentsraad, Byfoged i Ringsted	F. B. B.
Hauch, A. G. Ø., Cand. philol., København	A. B.
Hegermann-Lindencrone, C. D., Generallieutenant, Københ.	A. B.
Heintze, J. F. E., Baron, Kammerherre, Bordesholm, Holstein	F. B. B.
Herbst, C. F., Kammerraad, Archivar og Museums-Inspecteur, København	A. B.
Hildebrand, B. E., kgl. svensk Rigsantiquar, Stockholm	V. B.
Hindenburg, Th., Cand. jur., København	A. B.
Hjort, P., Dr. phil., Professor, København	A. B.
Hoff, T. C. F. A., Museums-Assistent, København	A. B.
Holck, C. C. W. F., Capitain, København	A. B.
Holm, A. J., Etatsraad, København	F. B. B.
Holm, Th., Kjøbmand, Skaarup, Fyen	A. B.
Holmboe, C. A., Professor, Christiania	F. B. B.
Holmstedt, Sv., Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole	A. B.
Holst, H. P., Professor, København	A. B.
Holst, N. H., Etatsraad, Jernbane-Driftsbestyrer, Aarhus	A. B.
Holstein, L. H. C. H., Kammerh., Lehnsgreve til Holsteinborg, Sjælland	F. B. B.
Holsten, F. C., Baron, Kammerh., Stiftamtmand, Nykjøbing, Falster	A. B.
Hornbeck, H. B., Dr. med., København	F. B. B.
Jakhelln, C. A., Kjøbmand, Bodø, Norge	F. B. B.
Ihre, Friherre, En af Rikets Herrer, Stockholm	F. B. B.
Jensen, J., Examinandus polyt., København	A. B.
Jensen, J. Chr., Sognepræst til Ousted, Sjælland	A. B.
Jessen, C. A. E., Dr. phil., København	A. B.
Johannsen, C. G. W., Kammerherre, København	A. B.
Johnstrup, J. F., Professor, København	A. B.
Jonsson, O., Cand. phil., København	A. B.
Juel, A. G., Adjunkt ved Aalborg Cathedralskole	A. B.
Juel, N., Etatsraad, Amtsforvalter, Hjørring	A. B.
Juel, N., Baron, Kammerherre, til Lundbæk, Nørrejylland	F. B. B.
Juel-Rysensteen, C. A., Baron, Kammerherre, København	A. B.
Jørgensen, C. H., Kammerraad, Hoffouereer, København	V. B.
Jørgensen, J. F., Sognepræst til Trige, Nørrejylland	F. B. B.

Kalkar, C. H. A., Dr. theol., Sognepræst til Gladsaxe, Sjælland	A. B.
Kauffmann, H. A. Th., Gen.-Major, Kjøbenhavn	A. B.
Kellner, L. S., Oberst, Kjøbenhavn	A. B.
Kjellerup, A. A., Conferentsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Kjellerup, C. A., Jægermester, til Store-Hyllinge i Skaane, (Kjøbenhavn)	A. B.
Klerkegaard, P. Chr., Dr. phil., Cultusminister, Kjøbenhavn	F. B. B.
Kjær, T. A., Capit., Havnemester paa Øen St. Thomas, Vestindien	F. B. B.
Koefoed, H. J., Geh.-Conferentsraad, Kjøbenhavn	A. B.
Konow, F. L., kgl. dansk Consul i Bergen	C. B.
Kornerup, J., Kunstmaler, Roskilde	A. B.
Krieger, A. F., Etatsraad, Høiesterets-Assessor, Kjøbenhavn	A. B.
Krieger, M. D., Justitsraad, Landsoverrets-Assessor, Kjøbenhavn	A. B.
Krohn, F. Chr., Medailleur, Kjøbenhavn	A. B.
Kruse, R. H., Øen Fuur i Liimfjorden	V. B.
Kræmer, R. F., Overstatholder, Upsala	F. B. B.
Kunzen, C. F., Conferentsraad, Overdommer, Øen St. Croix, Vestindien	F. B. B.
Königsfeldt, J. P. E., Overlærer ved Frederiksborg lærde Skole	V. B.
Landgren, L., Dr. theol., Provst, Sognepræst til Delsbo, Hel- singland	F. B. B.
Lang, A., Major, Over-Veimester, Øen St. Croix, Vestindien	F. B. B.
Langkilde, F. C., Jægermester, Frederiksgave, Fyen	A. B.
Larsen, Chr., Eier af Skovmøllen ved Skaarup, Fyen	A. B.
Lehmann, E. A., Etatsraad, Amtsforvalter, Aarhus	A. B.
Lerche, Chr. A., Kammerh., Lehnsg. til Lerchenborg, Sjælland	F. B. B.
Lewgren, A. W., Grosserer, Gøteborg	F. B. B.
Liebenberg, A. E., Adjunkt ved Sorø Academi	A. B.
Lind, E., Oberst, Kjøbenhavn	A. B.
Linde, A. C. P., Etatsraad, Departementschef, Kjøbenhavn	A. B.
Linder, J. A., Sognepræst, Umeå	F. B. B.
Ljungström, C. J., Mag., Sognepr. til Sandhem, Vester-Götland	A. B.
Lucht, M. J. F., Dr. phil., Professor, Directeur for Gymnasium Christianeum i Altona	V. B.
Lund, G. F. W., Dr. phil., Rector ved Cathedralsskolen i Aalborg	F. B. B.
Lund, L., Artilleri-Capitain, Adjudant, Kjøbenhavn	A. B.
Lundbye, Chr. C., Oberst à la suite i Generalstaben, Kjøbenh.	A. B.
Lunn, O., Artilleri-Oberst, Kjøbenhavn	A. B.
Lyngbye, K. J., Dr. phil., Docent ved Kjøbenhavns Universitet	A. B.
Lynge, H. H. J., Boghandler, Kjøbenhavn	A. B.
Lütken, J. A., meklenborgsk Consul, Kiel	F. B. B.
Læssøe, L., Kammerr., Inspecteur ved den chronologiske Sam- ling paa Rosenborg, Kjøbenhavn	A. B.
Løgstrup, A. B., Major, Kjøbenhavn	A. B.

Løvenskjold, H. F., Hofjægermester, Lehnsbaron til Løvenborg, Sjælland	F. B. B.
Madsen, A. P., Capitain, Kjøbenhavn	A. B.
Magnusen, C., Kammerraad, Skard, Island	A. B.
Mandelgren, N. M., Kunstmaler, Stockholm	V. B.
Manderstrøm, C. R. L., En af Rikets Herrar, svensk-norsk Udenrigsminister, Stockholm	F. B. B.
Mansa, F. V., Dr. med., Etatsr., Stabslæge i Sø-Etat., Kjøbenh.	A. B.
Martensen, H. L., Dr. theol., Biskop, Kjøbenhavn	A. B.
Melin, H. M., Dr. theol., Professor, Lund	F. B. B.
Moltke-Hvitfeldt, A. G., Greve, Geh.-Conferentsr., til Molt- kenborg i Fyen	F. B. B.
Moltke-Hvitfeldt, L., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Paris	F. B. B.
Monrad, D. G., fh. Biskop, Ny Zeeland	F. B. B.
Monrad, G. H., Kammerherre, Gen.-Decisor, Kjøbenhavn	A. B.
Moth, C. L. J. P., Overlærer, Sorø	A. B.
Mylius, S. W. V. de, Kammerherre til Rønningesøgaard, Fyen	F. B. B.
Müller, C. L., Professor, Directeur for den kgl. Mønt- og Me- daille-Samling, Kjøbenhavn	A. B.
Müller, J. C., Dr. med., Etatsraad, Kjøbenhavn	A. B.
Møller, Chr. H., Orlogscapitain, Kjøbenhavn	A. B.
Møller, P. de, Ritmester, til Skottarp, Halland	F. B. B.
Neergaard, P. J., Etatsr., til Førsløvgård og Faaréveile, Sjæll.	F. B. B.
Nilsson, Sv., Professor emeritus, Lund	V. B.
Nordenfalk, J., Dr. phil., Friherre, Stockholm	F. B. B.
Nordvi, A. G., Kjøbmand, Mortensnæs, Norge	A. B.
Nørgaard, P. M. T., Sognepræst til Saaby, Sjælland	A. B.
Olrik, C. S. M., Justitsraad, const. Directeur for den kgl. grøn- landske Handel	F. B. B.
Olsen, Chr., Cancelliraad, Procurator, Randers	F. B. B.
Oxholm, W. T., Overhofmarskal, Kjøbenhavn	F. B. B.
Paludan-Müller, C. P., Dr. phil., Professor, Rector ved Ny- kjøbing Cathedralsskole	F. B. B.
Petersen, A., Fuldmægtig i Finantsministeriet, Kjøbenhavn	A. B.
Petersen, E., Jægermester, Kjøbenhavn	F. B. B.
Petersen, J. C. L., Capitain og Skolebestyrer, Kjøbenhavn	A. B.
Petersen, J. M., Artist, Kjøbenhavn	A. B.
Petrelli, C. M., Dr. phil., Sognepræst i Søderkøping	F. B. B.
Pjetursson, P., Professor, Biskop paa Island, Reykjavik	F. B. B.
Platen, B. J. E., Greve, Statsraad, Ørbyhus, Upland	F. B. B.
Plessen, H. F. A., Kammerherre, Eckernførde	F. B. B.
Plessen, O., Baron, Geh.-Conferentsraad, Baden-Baden	F. B. B.
Pontoppidan, D., Sognepræst i Randers	S. B. B.
Quistgaard, C. S., Consistorialraad, Roskilde	F. B. B.

Raasløff, H. J. A., Conferentsraad, Lyngby	F. B. B.
Raasløff, V. R., Gen.-Major, Krigsminister, København	F. B. B.
Raben-Levetzau, C. W., Creve, Kammerherre, til Beldringe, Sjælland	F. B. B.
Rantzau, C. F., Greve, Kammerherre, til Frederikslund og Bra- hesholm, Fyen	F. B. B.
Rasmussen, H. V., Præst, København	A. B.
Rasmussen, O. F. C., Kammerraad, Jettehøi, Sjælland	A. B.
Rasmussen, R. C., Organist, København	A. B.
Regenburg, T. A. J., Etatsraad, København	F. B. B.
Reventlow, F. C. V., Lehnsgreve til Christlanssæde, Lolland	F. B. B.
Rink, H. J., Dr. phil., Inspecteur over Syd-Grønland, Godthaab	F. B. B.
Rosen, S. A. G. C., Kammerherre, Folehavegaard, Sjælland	F. B. B.
Rosenørn-Lehn, O. D., Kammerherre, Lehnsbaron til Guld- borgland, Falster	F. B. B.
Rosenørn-Teilmann, C. P. T., Justitsminister, til Stamhuset Nørholm, København	F. B. B.
Rudbeck, R. Th. C. C. G., Friherre, Kammerherre, Stockholm	F. B. B.
Rygh, O., Professor ved Universitetet i Christiania	A. B.
Rååf, L. F., Kammerjunker, Buhlsjø, Sverrig	F. B. B.
Røglind, J., Sognepræst til Veirum, Nørrejyland	A. B.
Salomon, E. C. V., Dr. med., Overlæge, Malmø	F. B. B.
Sandberg, J. B., Viinhandler, København	A. B.
Saxild, G. Chr., Cancelliraad, Herredsfoged, Kolding	F. B. B.
Scavenius, P. B., Kammerherre, til Gjørslev, Sjælland	F. B. B.
Schade, A. H., Kjøbmand, Nykjøbing, Mors	A. B.
Scheele, L. N. von, Geh.-Conferentsraad, København	F. B. B.
Scheel-Plessen, W. H. B., Greve, kgl. dansk bef. Minister i Stockholm	F. B. B.
Schiern, F., Professor ved Københans Universitet	F. B. B.
Schjøtz, O. M., Sognepræst til Hasle, Sjælland	A. B.
Schlegel, J. F., Geh.-Etatsraad, København	A. B.
Schmidt, S. E. W., Kammerassessor, Revisor, København	A. B.
Schütte, A. T., Hofjægermester, til Bygholm og Nørlund, Nørre- jyland	F. B. B.
Schwensen, J., Justitsraad, Byfoged og Byskriver i Nysted	A. B.
Schøler, H. V. R., Sognepræst til Vester-Hassing, Nørrejyland	A. B.
Sehested, N. F. B. de, Hofjægermester, til Broholm, Fyen	A. B.
Sigurdsson, J., Archivar, København	V. B.
Simesen, R. J., Professor, København	A. B.
Skeel, E. W. R., Kammerherre, til Dronninglund, Nørrejyland	F. B. B.
Sommer, C. C. L. F. Læge, København	A. B.
Sparre, G. A., Greve, Stockholm	F. B. B.
Sprengtporten, J. W., Friherre, Over-Statholder, Stockholm	F. B. B.

Stedingk, L. E., Greve, Gen.-Lieutenant, Stockholm	F. B. B.
Steenstrup, J. J. S., Etatsraad, Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Stein, S. A. W., Dr. med., Etatsraad, Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Steinnordh, J. H. W., Dr. phil., Rektor i Linkøping	F. B. B.
Stenersen, A. C. A., Justitsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Stephens, G., Professor, Docent ved Kjøbenhavns Universitet	V. B.
Stephensen, O., Etatsraad, Directeur for det islandske Depart., Kjøbenhavn	A. B.
Stiesen, S., fh. kgl. siciliansk Consul i Helsingør	F. B. B.
Stjernstedt, A. W., Baron, Rigsheraldicus, Stockholm	F. B. B.
Strandgaard, A. S., Major, Bygnings-Inspecteur, Øen St Tho- mas, Vestindien	F. B. B.
Strandgaard, L. W., Kammerraad, Toldforvalter, Grenaa	A. B.
Strunk, A., Kammerraad, Archivsecretair og Museums-Inspecteur, Kjøbenhavn	V. B.
Studach, H. L., Apostolisk Vicar, Stockholm	F. B. B.
Suhr, O. B., Etatsraad, Consul, Kjøbenhavn	F. B. B.
Sveinsson, J. A., Adjunkt ved Nykjøbing Cathedralsskole, Falster	A. B.
Säve, C., Dr. phil., Professor, Upsala	F. B. B.
Sørensen, A. A., Sognepræst til Terslev, Sjælland	A. B.
Thejll, C. A., Justitsraad, Landinspecteur, Svendborg	F. B. B.
Thejll, S. J. C. F., fh. Branddirecteur, Svendborg	A. B.
Thomsen, Gr. T., Dr. phil., Legationsraad, Bessastadir, Island	A. B.
Thorbrøgger, Sk. T., Etatsraad, Toldinspecteur, Aalborg	A. B.
Thorkelin, F. B. J., Capitain, Kjøbenhavn	A. B.
Thorlacius, A. O., Kjøbmand, Stykkisholm, Island	A. B.
Thorsen, P. G., Professor, Bibliothekar, Kjøbenhavn	A. B.
Thorsen, E. M., Underbibliothekar, Kjøbenhavn	A. B.
Thortsen, C. A., Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Thrige, S. B., Professor, Skolebestyrer, Kjøbenhavn	A. B.
Thue, J., kgl. portugisisk Consul i Arendal	F. B. B.
Tillisch, F. F., Geh.-Conferentsraad, Kjøbenhavn	A. B.
Trap, J. P., Geh.-Etatsr., Cabinets-Secretair hos Hs. M. Kongen, Kjøbenhavn	A. B.
Tregder, P. H., Dr. phil., Professor, Rector ved Sorø Academi	A. B.
Treschow, F. W., Geh.-Conferentsraad, Kjøbenhavn	F. B. B.
Trolle-Bonde, G., Greve, Kammerh., Säfstaholm, Södermanland	F. B. B.
Trolle-Wachtmeister, H. G., Greve, En af Rikets Herrar, Årup, Skaane	A. B.
Tunckll, A., Hofraad, keis. russisk Consul i Helsingør	S. B. B.
Tørnstrand, G., Dr. phil., Provst, Stora Schedvi, Dalarne	A. B.
Unger, C. R., Professor, Christiania	V. B.
Vaupell, O. F., Oberst, Odense	A. B.
Viborg, K. F., Dr. phil., Sognepræst, Slagelse	A. B.

Wachtmeister, H., Dr. phil., Greve, Johannishus, Bleking	F. B. B.
Wackerbarth, A. D., Professor, Upsala	F. B. B.
Wasrin, P. A., Dr. phil., Brukspatron, Linkøping	F. B. B.
Wedell, K. W. A. S., Kammerh., Lehnagr. til Wedellsborg, Fyen	F. B. B.
Wegener, C. F., Conferentsr., Geh.-Archivar, kgl. Historiograph, Kjøbenhavn	A. B.
Werlauff, E. C., Conferentsraad, Professor, Kjøbenhavn	A. B.
Westergaard, N. L., Professor ved Kjøbenhavns Universitet	A. B.
Wetterbergh, C. A., Dr. med., Sättra, Øster-Götland	V. B.
Wiberg, C. F., Lector, Gefle	F. B. B.
Wichfeld, J. de, Kammerherre, til Stamhuset Engestofte, Lolland	A. B.
Wieselgren, P., Dr. theol., Domprovst, Göteborg	F. B. B.
Willemoes, F. C., Etatsraad, Herredsfoged, Aarhus	B. B.
Willer, M., Varemægler, Kjøbenhavn	A. B.
Winkel-Horn, E. F., Stud. mag., Kjøbenhavn	A. B.
Wolff, A. A., Dr. phil., Overrabiner, Kjøbenhavn	A. B.
Wolff, F., Consul, Kjøbenhavn	A. B.
Worsaae, J. J. A., Etatsraad, Museums-Directeur, Kjøbenhavn	A. B.
Wulff, J., Kammerraad, Østergaard, Nørrejylland	F. B. B.
Wyk, O., Grosserer, Göteborg	F. B. B.
Wørishøffer, J. P. A., General, Nyborg	A. B.
Zethrin, P. O., Dr. phil., Provst, Lillkyrka, Upland	A. B.
Zinck, L., Cand. theol., Kjøbenhavn	A. B.

B. Medlemmer udenfor Norden.

H. M. Alexander II, Keiser af Rusland	F. B. B.
H. M. Wilhelm I, Konge af Preussen	F. B. B.
H. M. Wilhelm III, Konge af Nederlandene	F. B. B.
H. M. Victor Emanuel, Konge af Italien	F. B. B.
H. M. Dom Pedro II, Keiser af Brasilien	F. B. B.
H. M. Johann, Konge af Sachsen	F. B. B.
H. M. Abdul-Aziz-Khan, Sultan af Tyrkiet	F. B. B.
H. M. Maha Mongkut, Konge af Siam	F. B. B.
H. Ks. H. Leopold II, fh. Storhertug af Toscana	F. B. B.
H. H. Friedrich Frantz, Storhertug af Meklenburg-Schwerin	F. B. B.
H. Ks. H. Constantin Nicolajevitsch, Storfyrste af Rusland	F. B. B.
H. Ks. H. Napoleon Bonaparte, Prinds af Frankrig	F. B. B.
H. K. H. Albert Edward, Prinds af Wales	F. B. B.
H. K. H. Wilhelm Fridrich, Prinds af Nederlandene	F. B. B.
H. Ks. H. Peter, Prinds af Oldenburg, General i russisk Tjeneste	F. B. B.

H. H. Carl II, fh. Hertug af Lucca	F. B. B.
H. K. H. Humbert, Kronprinds af Italien, Fyrste af Piemont.	F. B. B.
H. K. H. Amadeus, Prinds af Italien, Hertug af Aosta	F. B. B.
H. K. H. Eugen, Prinds af Savoyen-Carignan	F. B. B.
H. H. Adolph, Hertug af Nassau	F. B. B.
H. H. Ernst II, Hertug af Sachsen-Coburg-Gotha	F. B. B.
H. H. Bernhard, Hertug af Sachsen-Meiningen	F. B. B.
Aali, Mehemed Emin-, Pacha, H. M. Sultanens Storvisir, Constantinopel	F. B. B.
Abel, W. O., Diaconus, Leonberg, Württemberg	F. B. B.
Adami, J. H., Besidder af Dänisch Nienhof og Hohenhain, Senator i Bremen	F. B. B.
Adlerberg, V. von, Greve, General, Minister for det keiserlige Huus, St. Petersborg	F. B. B.
Akerman, J. Y., Esq., Secretair v. d. numismatiske Selskab i London	F. B. B.
Albarellos, Don N., Dr. med., Medlem af Repræsentantskabet i Buenos Ayres	F. B. B.
Alcock, R., Esq., fh. kgl. storbritannisk bef. Minister i Japan, London	F. B. B.
Ali Mahomed Khan, Mirza, britisk Fredsdommer og keis. ottomanisk Gen.-Consul, Bombay	F. B. B.
Almonte, Don J. N., General, Mexico	F. B. B.
Alsina, Don V., Dr., Buenos Ayres	F. B. B.
Amherst, Right Hon. W. P., Earl of Montreal, Kent	F. B. B.
Appleton, J. R., Esq., Durham	F. B. B.
Araujo-Ribeiro, Dom J. de, fh. keis. brasiliansk bef. Minister i Paris, Rio de Janeiro	F. B. B.
Arntzen, N., Esq., Fall River, Massachusetts	F. B. B.
Aspinwall, T., Oberst, Brooklyne, Massachusetts	F. B. B.
Asaad Kayat, Sheikh, fh. kgl. storbritannisk Consul i Syrien, Jaffa	V. B.
Athanasius, Erkebiskop, Metropolit af Korfu	F. B. B.
Babu-Digamber Mitra, Medlem af Bengalens lovgivende Raad, Calcutta	B. B.
Baggesen, C. R., Archidiaconus ved Domkirken i Bern	F. B. B.
Baratayeff, Fyrst M., Adels-Marskal for Gouvernementet Simbirsk, Simbirsk	F. B. B.
Barclay, Rev. S. V., Principal ved Universitetet i Glasgow	F. B. B.
Barkly, Sir H., K. C. B., Gouverneur paa Øen Mauritius	F. B. B.
Barkow, A. F., Professor, Greifswalde	F. B. B.
Barry, Sir R., Overdommer og Cantsler ved Universitetet i Melbourne, Australien	F. B. B.

Bartholomæi, J. A. de, General, Secretair v. d. archæologiske Selskab i St. Petersburg	F. B. B.
Bartlett, J. R., Esq., Statssecretair, Providence, Rhode-Island	F. B. B.
Basillus, Erkebiskop af Polotsk og Vitebsk, Rusland	F. B. B.
Baudot, H., Præsident for den archæologiske Commission for Côte d'Or, Dijon	F. B. B.
Beamish, J. C., Esq., Penlee Cottage, Devonport	F. B. B.
Beamish, N. L., F. R. S., Oberstlieutenant, Loto-Park, Irland	F. B. B.
Beauvois, E., Paris	V. B.
Belcredi, E. von, Greve, Schlosz Lösch i Mähren	F. B. B.
Bengesco, G. de, fh. Cultusminister i Wallachiet, Bukarest	F. B. B.
Bergmann, F., Professor ved Akademiet i Strasborg	F. B. B.
Bibesco, Fyrst G., fh. Hospodar af Wallachiet, Wien	F. B. B.
Biondelli, B., Directeur for Antiquitets-Museet i Milano	F. B. B.
Boehm, V. A., Mag., Helsingfors	B. B.
Du Bois, H. C., fh. kgl. nederlandsk Minister, Haag	F. B. B.
Bonaparte, L. L., Prinds, Senator, Paris	F. B. B.
Bonghi, D., Cavaliere, Neapel	F. B. B.
Bonstetten, G. von, Elchenbühl, Schweiz	F. B. B.
Borromeo, V., Greve, Grand af Spanien, Senator, Turin	F. B. B.
Bosworth, Rev. J., Dr. phil., F. R. S., Islip, England	F. B. B.
Boton, Don J., Dr., Høiesterets-Dommer, Venezuela	F. B. B.
Boucher de Perthes, J., Præsident for Société Imper. d'émulation d'Abbeville	F. B. B.
Bouillé, R. de, Marquis, Paris	B. B.
Boutkoff, P. G., Greve, Geheimeraad, St. Petersburg	F. B. B.
Bowring, Sir J., London	F. B. B.
Brabrook, E. W., Esq., F. S. A., London	F. B. B.
Bradford, A. W., Esq., New York	F. B. B.
Bradley, Ch. W., LL. D., fh. Statssecretair i Connecticut, New Haven	F. B. B.
Braïlas, P., Professor, Senats-Secretair, Korfu	F. B. B.
Brasseur de Bourbourg, C. E., Abbed, Paris	V. B.
Broël-Plater, W. S. de, Greve til Wiszniowitz, Gouvernementet Minsk	F. B. B.
Brown, J. C., Esq., Providence, Rhode-Island	F. B. B.
Brown, J. P., Esq., nordamerikansk Legationssecretair i Constantinopel	F. B. B.
Brown, J. R., Esq., Clerkenwell, England	F. B. B.
Browne, P., Esq., fh. kgl. storbritannisk Legationssecretair i Kjøbenhavn, London	F. B. B.
Būlow, B. E., storhert. meklenborgsk Statsminister, Strelitz	F. B. B.
Burnes, J., Esq., LL. D., Vicepræsident for R. A. S., Bombay	F. B. B.
Byzantios, C. D., Lexicograph, Athen	B. B.

Calvo, Don N. A., Buenos Ayres	F. B. B.
Capponi, G., Marquis, Medlem af Academia della Crusca, Florents	F. B. B.
Carnioline-Pinsky, M. M., Geheimeraad, Senator, St. Petersburg	F. B. B.
Casaus, Don F. R., Erkebiskop af Guatemala og Biskop i Havanna	F. B. B.
Castellanos, Don F., Dr., Senats-Præsident, Uruguay	F. B. B.
Castro, Don F. D. F. de, Senator, Santo-Domingo	F. B. B.
Chadbourne, P. A., A. M., M. D., Professor i Naturhistorie ved Williams College, Brunswick, Maine	F. B. B.
Chamberlain, M., Esq., Boston, Massachusetts	F. B. B.
Charnock, R. S., Esq., London	F. B. B.
Cigalla, G. de, Greve, P. D., Santorin i det græske Archipel	F. B. B.
Clarke, H., Esq., Præsident for det archæol. Academi i Smyrna	F. B. B.
Coates, B. H., M. D., Philadelphia	F. B. B.
Coit, Th. W., D. D., Præsident for det transsylvaniske Univer- sitet i Lexington, Kentucky	F. B. B.
Coke d'Ewes, Esq., Brookhill Hall, Derbyshire	F. B. B.
Collings, Rev. W. T., East Grafton, England	F. B. B.
Conestabile, G., Greve, Professor i Archæologi ved Univer- sitet i Perugia	F. B. B.
Cosby, J. H. W., Esq., Advocat, Abbey Lodge, Irland	F. B. B.
Croker, Th. C., Esq., London	F. B. B.
Cronstedt, A., Gouverneur over Åbo og Bjørneborgs Lehn, Åbo	F. B. B.
Cust, Sir E., D. C. L., Gen.-Lieutenant, Leasowe Castle, Che- shire	F. B. B.
Damaskini, Sir A., J. U. D., Justitiarius i Overretten paa Korfu	F. B. B.
Daschkoff, J. A., keis. russisk bef. Minister i Stockholm	F. B. B.
Dasent, G. W., Esq., D. C. L., London	V. B.
Davis, Sir J. F., Bart., K. C. B., Holly-wood, Gloucestershire	F. B. B.
Demidoff, Fyrst A., Greve af San' Donato, Toscana	F. B. B.
Desjardins, A., Overarchitect i Stiftet og Staden Lyon	F. B. B.
Dezoz de la Roquette, J. B. M. A., fh. kgl. fransk Consul, Paris	F. B. B.
Dirks, J., J. U. D., Advocat ved den frisiske Overret i Leeuwarden	F. B. B.
Domingues, Don L., Buenos Ayres	F. B. B.
Dowler, B., M. D., practiserende Læge i New-Orleans	F. B. B.
Drake, S. G., Esq., Boston, Massachusetts	F. B. B.
Dufferin, F. T., Lord, London	F. B. B.
Duncan, A., Esq., fh. Sheriff paa Shetland, Lerwick	F. B. B.
Durbin, J. P., Esq., A. M., Præsident for Dickinson College, Carlisle, Pennsylvania	F. B. B.
Earle, Rev. J., Professor, Præst i Swanswick, England	F. B. B.
Eastwick, E. B., Esq., F. R. S., London	F. B. B.
Edgley, Th., Esq., Willoughby Terrace, Park Tottenham, England	F. B. B.
Elizalde, Don R., Dr., Udenrigsminister, Buenos Ayres	F. B. B.

Elkan, W., Grosserer, kgl. dansk Consul i Harburg	F. B. B.
Ellenborough, E. L., Earl, Southam House, Gloucestershire	F. B. B.
Elton, R., A. M., Professor ved Browns Universitet i Providence, Rhode-Island	F. B. B.
Eulampius, fh. Erkebiskop af Tobolsk og Sibirien, Svijask, Gouvernementet Kasan	F. B. B.
Enochin, J. V., M. D., virkel. Statsraad, St Petersborg	F. B. B.
Eschmann, J., Oberstlieutenant, Ingenieur-Geograph, St. Gallen	F. B. B.
Europaeus, A. J., Provst, Libelitz, Finland	V. B.
Evans, J., F. R. S., Secretair ved det numismatiske Selskab i London, Nash Mills, England	F. B. B.
Evans, T. W., Esq., M. P., Alles-Tree-Hall, Derbyshire	F. B. B.
Ewald, G. H. A., Professor ved Universitetet i Göttingen	F. B. B.
Fair, G., M. D., engelsk Hospitalslæge, Buenos Ayres	F. B. B.
Falck, P. E., Lagman i Åbo og Bjørneborgs Lagsage, Finland	F. B. B.
Farrer, J., Esq., M. P., Ingleborough, Yorkshire	F. B. B.
Flaux, A. de, Uzez i Bas Languedoc	F. B. B.
Force, Hon. P., Washington	F. B. B.
Foundouklei, J. J., Geheimeraad, Senator, Warschau	F. B. B.
Fowler, Rev. W. C., A. M., Professor, Durham, Centre, Connecticut	F. B. B.
Fragueiro, Don M., Dr., Gouverneur, Buenos Ayres	F. B. B.
Fraser, A., Esq., kgl. storbritannisk Consul i Batavia	F. B. B.
Frati, L., Adjunkt ved Antiquitets-Museet i Bologna	F. B. B.
Fuad, Mehemed, Pacha, Hs. M. Sultanens Udenrigsminister, Constantinopel	F. B. B.
Fytche, J. L., Esq., Thorpe Hall, England	F. B. B.
Genty de Bussy, P., Statsraad, Paris	F. B. B.
Gerhard, E., Professor i Archæologi ved Universitetet i Berlin	F. B. B.
Gibbes, R. W., M. D., Columbia, Syd-Carolina	F. B. B.
Gibbs, H. H., Esq., London	F. B. B.
Gibson, W. S., Esq., A. M., Advocat, Tynemouth, Northumberland	F. B. B.
Giesebrecht, L., Professor ved Gymnasiet i Stettin	F. B. B.
Goldmann, L., kgl. dansk Consul i Capstaden, Afrika	F. B. B.
Good, C., kgl. dansk Gen.-Consul i Hull	F. B. B.
Gordon, G. J. R., kgl. storbritannisk bef. Minister i Stuttgart	F. B. B.
Gorostiaga, Don B., Dr., Advocat, Buenos Ayres	F. B. B.
Gortschakoff II, P. D., Fyrste, Gen.-Lieutenant, St. Petersborg	F. B. B.
Graty, A. M. du, Baron, Chargé d'affaires for Republikken Pa- raguay i Berlin	F. B. B.
Grez, H. F. de, J. U. D., Districts-Commissair, Brede, Nord-Brabant	F. B. B.
Guillon, C., Roermond, Limburg	F. B. B.
Gutierrez, Don J. M., fh. Udenrigsminister i den argentinske Confoederation, Paraná	F. B. B.

Halberstma, J. H., Præst i Deventer, Over-Yssel	V. B.
Haliburton, R. G., M. A., Oberstlieutenant, Halifax, Ny Skotland	B. B.
Hambro, C. J., Baron, London	F. B. B.
Hamilton, A., Esq., London	F. B. B.
Hamilton, Sir W. R., Professor i Astronomi ved Universitet i Dublin	F. B. B.
Hamilton, Rev. Z., Præst i Bressay, Shetland	F. B. B.
Hamlin, A. C., M. D., Medicinal-Inspecteur, Bangor, Maine	F. B. B.
Harrison, W., Esq., Samiesbury Hall, Lancashire	F. B. B.
Haupt, M., Professor ved Universitetet i Berlin	F. B. B.
Haurowitz, H. V. H., M. D., Geheimeraad, Wien	F. B. B.
Head, Sir E. W., Bart., K. C. B., M. A., London	F. B. B.
Heros, Don M. de los, Directeur for det kgl. Bibliothek i Madrid	F. B. B.
Hetteama, M. de Haan, Medlem af det frisiske Ridderskab, Leeuwarden	V. B.
Hipping, A. J., Provst, Sognepræst i Ny-Kyrka, Finland	F. B. B.
Hogg, J., Esq., M. A., F. R. S., Secretair ved R. S. L., London	F. B. B.
Holbrook, J. E., M. D., Professor i Anatomi ved Collegiet i Charleston, Syd-Carolina	F. B. B.
Homeyer, G., Professor ved Universitetet i Berlin	F. B. B.
Hopkins, E. A., Esq., Generalkonsul, New York	F. B. B.
Hucht, W. L. J. van der, Grosserer, Harlem	F. B. B.
Hudson, W. H., Esq., Buenos Ayres	F. B. B.
Hume, Rev. A., D. C. L., LL. D., Secretair i the Hist. S. of Lancashire and Cheshire, Everton, Lancashire	F. B. B.
Huth, H., Esq., fh. kgl. dansk Cen.-Consul i Mexico, London	F. B. B.
Isidorus, Præsident for den hellige Synode, St. Petersborg	F. B. B.
Janssen, L. J. F., Conservator ved Rigmuseet i Leyden	V. B.
Kalmykoff, P. D., virkel. Statsraad, Professor ved Universitetet i St. Petersborg	F. B. B.
Kendrick, Rev. A. C., Professor, Hamilton, New York	F. B. B.
Kheredine Ben Hassem, Divisions-General, Marineminister, Tunis	F. B. B.
Knésévitch, D. M., Geheimeraad, Odessa	F. B. B.
Knowles, J. T., Architect, London	F. B. B.
Kossakowski, S., Greve, Geheimeraad, Senator, Præsident for det heraldiske Kammer i Warschau	F. B. B.
Koucheleff-Besborodko, A. G., Greve, virkel. Statsraad, St. Petersborg	F. B. B.
Kraszewsky, J. J., Curator for Skolerne i Volhynien, Shitomir, Rusland	F. B. B.
Kubinyi, A. von, Directeur for National-Museet i Pesth	F. B. B.
Kubinyi, F. von, jun., til Felsø, Kubin og Deménfalva i Ungarn	F. B. B.

Kubinyi, F. von, Vice-Præsident for det geologiske Selskab i Peath	B. B.
Kulakowsky, J., Curator for Gymnasiet i Bialystok	F. B. B.
Kutorga, M. S., Professor ved Universitetet i St. Petersborg. . .	F. B. B.
Køhne, B. von, D. P., Friherre, virkel. Statsraad, St. Petersborg	V. L.
Laing, S., Esq., Edinburgh	F. B. B.
Lamas, Don A., Dr., fh. bef. Minister for Republikken Uruguay	
i Rio de Janeiro	F. B. B.
Langgaard, T. J. H., M. & Ph. D., Campinas, Brasillien	B. B.
Lapham, J. A., Esq., Milwaukee, Wisconsin.	F. B. B.
Larsen, Don J. M., Dr., Professor ved Universitetet i Buenos Ayres	F. B. B.
Lastarria, Don J. V., Advocat, Santiago, Chile	F. B. B.
Lavinsky, A., Gouverneur over Jeniseisk og Irkutsk, Sibirien	F. B. B.
Leal, Dom F. J. P., keis. brasiliansk Minister-Resid. i Buenos Ayres	F. B. B.
Lee, J., Esq., LL. D., F. R. S., London	F. B. B.
Lee, Right Rev. J. P., D. D., F. R. S., Lord Biskop af Manchester,	
Mauldeth Hall, England	F. B. B.
Leemans, C., P. D., Directeur for Rigmuseet i Leyden	V. B.
Lenox, J., Esq., New York	F. B. B.
Lewis, M., Esq., Baltimore, Maryland	F. B. B.
Lewschine, A. de, Geheimeraad, Senator, St. Petersborg . . .	F. B. B.
Lilliencron, R. W. T. H. F. von, Baron, P. D., Kammerherre,	
Sachsen-Meiningen	F. B. B.
Lindfors, P. P., M. D., Collegie-Assessor, Nyslot, Finland . . .	F. B. B.
Lindsley, Rev. P., Præsident for Universitetet i Nashville,	
Tennessee	F. B. B.
Litton, S., Esq., M. D., Præsident for det kgl. irske Akademi, Dublin	F. B. B.
Lobera, Don J. G., Alcalde i Cordova, Andalusien	F. B. B.
Longfellow, H. W., Esq., Professor ved Harvard Universitetet	
i Cambridge, Massachusetts	F. B. B.
Lukis, Rev. W. C., M. A., Collingbourne Ducis, England	F. B. B.
Lund, P. V., P. D., Professor, Rio de Janeiro	F. B. B.
Lunzi, N. C., Greve, San Kyrikos, Zante	F. B. B.
Luynes, H. T. P. J., duc d'Albert, Paris	F. B. B.
Lútké, F. B. de, Admiral, General-Adjutant, St. Petersborg . .	F. B. B.
Lønrot, E., M. D., Professor ved Universitetet i Helsingfors .	F. B. B.
Macaulay, D., Esq., LL. D., Edinburgh	F. B. B.
Macedo, Dom J. da Costa de, Seeretair ved Vid. Akad. i Lissabon	F. B. B.
Macgregor, F. C., Esq., fh. kgl. storbritannisk Consul i China,	
Reinbeck, Holstein	F. B. B.
Mackinlay, D., M. D., Pollockshields, Skotland.	F. B. B.
Mc. Kenzie, J. W., Writer to the Signet, Edinburgh	F. B. B.
Manockjee-Cursetjee, Esq., F. R. A. S., Bombay.	F. B. B.
Mansel, G., Capitain i den britiske Marine, London	F. B. B.
Marcoran, Sir G., J. U. D., Korfu.	F. B. B.

Marquez, J. I., Præsident for Republikken Ny-Granada	F. B. B.
Marsh, C. P., nordamerikansk bef. Minister i Florents	F. B. B.
Mavros, N. de, Statsraad, Gen.-Inspecteur over Quarantainerne ved Donau, Bukarest	F. B. B.
Mayer, J., Esq., Curator for Antiquitets Museet i Liverpool. . .	F. B. B.
Meisser, C., Professor ved Universitetet i Brüssel	S. B. B.
Mellen, W. P., Esq., Advocat, Natchez, Mississippi.	F. B. B.
Michélsen, C., kgl. dansk Gen.-Consul i St. Fé de Bogotá, Ny Granada	F. B. B.
Miniscalchi-Erizzo, F., Greve, Kammerherre, Verona	F. B. B.
Mitchell, J. M., kgl. belgisk Consul i Leith	F. B. B.
Mitré, Don B., General, Præsident i den Argentinske Republik	F. B. B.
Mohnike, O., M. D., Læge i den nederlandsk-ostindiske Armeé, Batavia	B. B.
Monserrate, F. D. C. de, Directeur for det keis. Bibliothek i Rio de Janeiro	F. B. B.
Montefiore, Sir M., Bart., F. R. S., London	F. B. B.
Montezuma, D. F., Vicomte de Jequitinhonha, Grand af Bra- silien, virkel. Statsraad, Rio de Janeiro	B. B.
Morgan, H. J., Embedsmand i Provincial-Secretary-Office, Ottawa, Canada	F. B. B.
Morpurgo, J. Banquier, kgl. belgisk Gen.-Consul i Triest . . .	F. B. B.
Morris, J. G., Esq., Philadelphia	F. B. B.
Morrow, R., Esq., Grosserer, Halifax, Ny Skotland	F. B. B.
Mosquera, T. C. de, General, Præsident for Republikken Ny Granada, St. Fé de Bogotá	F. B. B.
Moukhanoff, P. de, Geheimeraad, Medlem af det keis. Stats- raad, St. Petersborg	F. B. B.
Mueller, F., M. et P. D., Government Botanist, Melbourne, Australien	F. B. B.
Moussine-Poushkine, M. de, Geheimeraad, fh. Curator for Uni- versitetet i Kasan	F. B. B.
Murphy, Hon. H. C., Brooklyn, New York	F. B. B.
Münch-Bellinghausen, E., Friherre, Directeur for Hof- bibliotheket i Wien	F. B. B.
Nabert, H., P. D., Overlærer ved den høiere Borgerskole og det polytechniske Institut i Hannover	B. B.
Napiersky, C. A., P. D., Statsraad, Gouvernements-Skole- Directeur, Riga	F. B. B.
Nicholson, Sir C., Baronet, D. C. L., LL. D., London	F. B. B.
Nisser, Don P., Melbourne, Australien.	S. B. B.
Nordenheim, C., virkel. Statsraad, Senator, Helsingfors . . .	F. B. B.
Nottingham, J., M. D., Surgeon N. C., Liverpool	F. B. B.
Obligado, Don P., Dr., fh. Gouverneur i Buenos Ayres	F. B. B.

Obolensky, M, Fyrste, Geheimeraad, St. Petersborg	F. B. B.
Obrenovitsch, Fyrst Mikhael III, Fyrste af Serbien, Belgrad	F. B. B.
Olfers, J. F. M. von, Geheimeraad, Gen.-Directeur over de agl. preussiske Museer, Berlin	F. B. B.
Olinda, Don P. de Araujo Limas, Marquis de, virkel. Statsraad, Rio de Janeiro.	F. B. B.
Olsouffleff, B. D., fh. Hofmarskal hos Hs. M. Keiser Alexander	F. B. B.
Ormerod, Ven. T. J., A. M., Archdeacon af Suffolk	F. B. B.
Osnobischin, D., Collegieraad, Curator for Gymnasiet i Simbirsk	F. B. B.
Oauna y del Ynfantádo, Don M. Duque de, Grand af Spanien, agl. spansk overordenl. bef. Minister i St. Petersborg	F. B. B.
Ouvaroff, A., Greve, Statsraad, Medlem af Vid. Akad. i St. Petersborg	F. B. B.
Parish, F., Esq.,agl. storbritannisk Consul i Buenos Ayres	F. B. B.
Parker, Rev. P., Washington	F. B. B.
Pazos, Don J. B., Dr., Buenos Ayres	F. B. B.
Pérez, Don J. J., Præsident for Republikken Chile.	B. B.
Perez, Don R. J., Advocat, Prof. ved Univers. i Buenos Ayres	F. B. B.
Perez de Velasco, Don H., J. U. D., Advocat, Lima	F. B. B.
Peto, Sir S. M., Bart., M. P., K. C. D., til Somerleyton Hall, Suffolk.	F. B. B.
Philarètes, Medl. af den hell. Synode, Metropolit af Moskwa og Kolomna, Moskwa.	F. B. B.
Phillips, G., Professor ved Universitetet i Wien.	F. B. B.
Phillips, Sir T., Bart., til Middlehill, Worcestershire	F. B. B.
Philosophoff, A., Gen.-Adjutant, St. Petersborg	F. B. B.
Pipping, F. W., Statsraad, Prof. ved Universitetet i Helsingfors	F. B. B.
Platon, Medlem af den hell. Synode, Erkebiskop af Riga og Mitau	F. B. B.
Pontoppidan, H.,agl. dansk Gen.-Consul i Hamburg	F. B. B.
Porter, J., M. D., Plainfield, Massachusetts	F. B. B.
Power, Rev. J., Bibliothekar ved Universitet i Cambridge	F. B. B.
Pratápa Chandra Sinha Bahádoor, Raja, Bakparáh, Bengalen	F. B. B.
Pryce, D. T., Esq., Grosserer, Batavia	F. B. B.
Przedziecky, A., Greve, Archæolog, Warschau.	F. B. B.
Pycroft, J. W., Esq., London.	F. B. B.
Rabbe, F. J., P. et M. D., Collegie-Assessor, Helsingfors	F. B. B.
Raëvsky, M., Erkepræst ved den keis. russiske Legation i Wien	F. B. B.
Rájendralála Mitra, B., Vice-Præsident for R. A. S., Calcutta	F. B. B.
Ralli, A. di Stephano, Banquier, Triest	F. B. B.
Ramírez y de las Casas Deza, Don L. M., M. D., Professor ved Lyceet i Cordova	F. B. B.
Rangabés, A. R., Professor ved Universitetet i Athen	V. B.
Rastawiecki, E., Baron, Archæolog, Warschau	F. B. B.
Read, J. M., General, Albany, Nord Amerika	F. B. B.

Reutz, A. M. T. von, J. U. D., Hofraad, Professor ved Universitetet i Dorpat	F. B. B.
Riant, P. E. D., Greve, Paris	F. B. B.
Ricker, S., fh. nordamerikansk Gen.-Consul i Frankfurt a. M.	F. B. B.
Ritschl, G. C. B., T. D., fh. Gen.-Superintendent, Berlin	F. B. B.
Robert, P. C., Directeur i Krigs-Departementet, Paris	F. B. B.
Robinson, J. R., Esq., Dewsbury, England	F. B. B.
Rochussen, J. J., kgl. nederlandsk Statsminister, Haag	F. B. B.
Rodotheatos, S., J. U. D., Justitiarius ved Overretten paa Korfu	F. B. B.
Rodriguez de Berlanga, Don M., J. U. D., Malaga	B. B.
Rumine, N. de, virkel. Statsraad, Kammerherre, Moskwa	F. B. B.
Ruyssenaers, S. W., kgl. nederlandsk Gen.-Consul i Alexandria	F. B. B.
Sabatier, J., Archæolog, St. Petersburg	V. B.
Sabatini, Signore D., Neapel	F. B. B.
Savvaitof, P., Prof. ved det geistl. Seminar. i St. Petersburg	F. B. B.
Scarpa, Chevalier J. da, fh. kgl. dansk Consul i Fiume	F. B. B.
Schack-Sommer, J. O., kgl. dansk Vice-Consul i Hamburg	F. B. B.
Schildt, W. S., Districtslæge, Jyväskylä, Finland	F. B. B.
Schindler, J., Baron, Geheimeraad, Canonicus, Krakau	F. B. B.
Schoeppingk, D., Baron, Archæolog, Moskwa	F. B. B.
Schoolcraft, H. R., Esq., New York	V. B.
Schroeder, F., fh. nordamerikansk Chargé d'Affaires i Stockholm	F. B. B.
Schubert, F. H. de, Generallieutenant, St. Petersburg	F. B. B.
Schultén, O. de, P. D., Baron, Vice-Præsident i Justits-Departementet, Helsingfors	F. B. B.
Schumann, H., P. D., Overlærer ved Real-Gymnas. i Hildesheim	B. B.
Schuth, N. C., kgl. dansk Gen.-Consul i Valparaiso	F. B. B.
Shaw, N., M. D., Secretair ved R. G. S., London	V. B.
Sheil, Sir J., Gen.-Major, London	F. B. B.
Simpson, J. Y., M. D., Professor ved Universitetet i Edinburgh	V. B.
Singer, J., D. D., Secretair ved det kgl. irske Akademi i Dublin	F. B. B.
Smith, C. R., Esq., Strood i Kent, England	V. B.
Smith, J. C., Esq., Sharon, Connecticut	F. B. B.
Smith, R. B., Esq., Villa Nova, England	F. B. B.
Solomos, D., Greve, Zante	F. B. B.
Sourdeval, C. M. de, Dommer ved Retten i Tours	F. B. B.
Sparks, J., LL. D., Prof. i Historie ved Harvard-Universitetet i Cambridge, Massachusetts	F. B. B.
Squier, Hon. E. G., M. A., New York	V. B.
Ståhlberg, C. H., P. D., Provst og Sognepræst, Pielavesi, Finland	F. B. B.
Stallknecht, F. S., Esq., Advocat, New York	F. B. B.
Stawell, Sir W. F., Overdommer, Victoria, Australien	F. B. B.
Stirbey, Fyrst D. Barbo de, fh. Hospodar af Wallachiet, Bukarest	F. B. B.
Stourdza, Fyrst Michael, fh. Hospodar af Moldau, Yassi	F. B. B.

Stülz, J., k. k. Historiograph, Chorherre i St. Florian, Øvre Østerrig	F. B. B.
Stürup, W., Legationsraad, kgl. dansk Gen.-Consul i Caracas, Venezuela	F. B. B.
Swithinbank, G. E., Newcastle upon Tyne	F. B. B.
Symington, A. J., Esq., Glasgow	F. B. B.
Tamländer, C. G., Oberstlieutenant, Helsingfors	F. B. B.
Tatarinoff, S. P., Gen.-Major, fh. Civil-Gouverneur i Tomsk	F. B. B.
Tchertkoff, A., General, Moskwa	F. B. B.
Thacher, J. S. B., Assessor i Øverste-Ret, Mississippi	F. B. B.
Theophilos, Præsident i Grækenlands hell. Synode, Metropolit af Athen	B. B.
Tiedge, J. E. C., Grosserer, Buenos Ayres	F. B. B.
Titoff, V. P., de, keis. russisk bef. Minister i Stuttgart	F. B. B.
Tobin, Sir T., Fredsdommer, Ballincollig, Grevskabet Cork	F. B. B.
Todd, J. H., D. D., Vice-Præsident for det kgl. irske Akademi i Dublin	S. B. B.
Traherne, Rev. J. M., M. A., Coedriglan, England	F. B. B.
Trevelyan, Sir C., Bart., Gouverneur over Præsidentskabet Madras	F. B. B.
Trevelyan, Sir W. C., Bart., Wallington, Northumberland	F. B. B.
Tweddell, G. M., Esq., Stokesley, England	F. B. B.
Typaldos, C. P., Livlæge hos H. M. Kongen af Grækenland, Athen	F. B. B.
Ulrich, F. C., Gouverneur paa Øen St. Barthelemy, Vestindien	F. B. B.
Ustrialoff, N. G., Professor ved Universitetet i St. Petersborg	F. B. B.
Valaoritis, A., J. U. D., Legislatur, S. Maura	F. B. B.
Vandermaelen, P., Directeur for det geographiske Etablissem- ent i Brüssel	F. B. B.
Viola, Don M. N., Dr., Advocat, Buenos Ayres	F. B. B.
Vlassopoulos, S. J., Directeur for Assurance-Banken paa Ithaka	B. B.
Wallcott, Rev. M. E., M. A., London	F. B. B.
Wallén, C. S., Baron, Geheimeraad, Statssecretaire for Finland, Helsingfors	F. B. B.
Watts, Rev. F., Esq., Professor ved Spring Hill College, England	F. B. B.
Webb, T. H., Esq., M. D., Secretair ved Rhode-Islands hist. Selsk., Boston, Massachusetts	F. B. B.
Webber, S., M. D., Charlestown, New Hampshire	F. B. B.
Were, J. B., Esq., kgl. dansk og svensk-norsk Consul i Mel- bourne, Australien	F. B. B.
Wetmore, P. M., General, New York	F. B. B.
Wiarda, S., kgl. nederlandsk Consul i Buenos Ayres	F. B. B.
Wilson, Rev. J., D. D., Præsident for Trinity College i Oxford	F. B. B.
Winthrop, R. C., LL. D., Præsident for det hist. Selsk. i Massa- chusetts, Boston	F. B. B.

Witt, H., kgl. dansk Gen.-Consul i Lima, Peru	F. B. B.
Witte, J. J. A. M. de, Baron, Paris	F. B. B.
Wocel, J. E., Professor i Archæologi ved Universitetet i Prag	V. B.
Wolanski, T. v. Wolan, Landraad, Posen	F. B. B.
Woldsen, J. N., kgl. dansk General-Consul i Amsterdam	F. B. B.
Wood, R, Esq., kgl. storbritannisk Consul i Tunis	F. B. B.
Woolsey, T. D., A. M., Professor ved Yale-College, New-Haven, Connecticut	F. B. B.
Wrangel, F. H. E., von, Greve, Gen.-Feltmarskal, Berlin	F. B. B.
Wrangell, F. de, Baron, Admiral, Gen.-Adjutant, St. Petersborg	F. B. B.
Wüstenfeld, H. F., P. D., Prof. ved Universitetet i Göttingen	F. B. B.
Young, A., Capitain, Twickenham, England	F. B. B.
Young, Sir J., Gouverneur over New South Wales, Australien	F. B. B.
Zipser, E. A., Professor, Neusohl, Ungarn	S. B. B.

UDSIGT OVER SELSKABETS REGNSKAB FOR 1867.

INDTÆGTER.	Rd.	Sk.
Kassebeholdning fra 1866.....	469	80
HANS MAJESTÆT KONGENS aarlige Gave	300	.
Bestandige Bidrag fra Medlemmer og Extra-Tilskud	405	62
Aarlige Bidrag fra Medlemmer og Extra-Tilskud	468	72
Ved Salg af Selskabets Skrifter.....	370	83
For solgte Inventariegjenstande.....	15	.
Renter af den faste Fond.....	3380	.
	5410	9

UDGIFTER.

<p><i>I. Til ufuldendte Arbejder fra 1866: Aarbøger og Mémoires .....</i></p> <p style="margin-left: 2em;">Understøttelse til Adjunkt Engelhardt til Udgivelse af <i>•Kragehul Mosefund•</i> (Kjøbenhavn, 1867)....</p> <p style="margin-left: 2em;">Honorar til Cand. mag. B. Grøndal for hans Afhandling <i>•Folketro i Norden•</i> .....</p>	<p>Rd. Sk.</p> <p>827 62</p> <p>250 .</p> <p>75 .</p> <p style="border-top: 1px solid black;">1152 62</p>
<p><i>II. Til Selskabets Bestyrelse og dets Virksomhed:</i></p> <p>A. Secretairernes Honorarer.....</p> <p style="margin-left: 2em;">Extrahjelp ved løbende Forretninger og Diplomers Udfærdigelse.....</p> <p style="margin-left: 2em;">Budløn og Understøttelse til Enken efter det forrige Bud .....</p> <p style="margin-left: 2em;">Fragt, Porto, Brænde og Lys m. m.....</p> <p>B. Oldskrift-Afdelingen: til Forberedelse af Udgaven af Niåls Saga .....</p> <p>C. Oldsag-Afdelingen:</p> <p style="margin-left: 2em;">a) Aarbøgerne for 1867 (de tre første Hefter)..</p> <p style="margin-left: 2em;">d) Overlærer Königsfeldt for historisk-archæologisk Index til Tidsskrifterne.....</p>	<p>700 .</p> <p>93 .</p> <p>230 .</p> <p>179 49</p> <p style="border-top: 1px solid black;">1202 49</p> <p>450 .</p> <p>1662 65</p> <p>100 .</p> <p style="border-top: 1px solid black;">1762 65</p>
<p><i>III. Anvendt til den faste Fonds Forøgelse.....</i></p>	<p>356 72</p> <p style="border-top: 1px solid black;">4924 56</p> <p>485 49</p> <p style="border-top: 1px solid black;">5410 9</p>
<p>Kassebeholdning den 31 December 1867.....</p>	<p>485 49</p> <p style="border-top: 1px solid black;">5410 9</p>

F. S. BANG,
Kasserer.

Undertegnede, det Kongelige Nordiske Oldskrift-Selskabs for Aaret 1867 valgte Revisorer, erklære herved at have undersøgt Regnskabet med tilhørende Bilag og befundet samme rigtigt at være; endvidere erklære vi, at Selskabets faste Fond i 1867 er bleven forøget ved Indkjøb af Kgl. Obligationer for 400 Rigsdaler. Selskabets faste Fond er nu 84,900 Rdlr., hvoraf 80,500 Rdlr. ere indskrevne og 4,400 Rdlr. Kongl. Obligationer bliver at indskrive i Finantsministeriet paa Selskabets Navn.

KJØBENHAVN, den 1ste April 1868.

A. KIELLERUP.

M. WILLER.

DL
1
N6
1867

Aarbøger for nordisk
oldkyndighed og historie

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
